AURORA

Çemişgezek'ten Hollywood'a
bir kadın, bir hayat, bir film

EDİTÖR: ANTHONY SLIDE
ATOM EGOYAN'IN ÖNSÖZÜYLE

İngilizceden çeviren: Evrim Kaya

ARAS

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, editörlüğünü Anthony Slide'ın yaptığı, *Ravished Armenia and the Story of Aurora Mardiganian* başlıklı kitabın çevirisidir ([Irzına Geçilmiş Ermenistan ve Aurora Mardiganian'ın Hikâyesi] University Press of Mississippi, 2014). Sinema tarihçisi Slide, geniş giriş yazısında, 1918 tarihli *Ravished Armenia* adlı kitabın ve senaryosu bu kitaptan uyarlanan 1919 tarihli aynı adlı filmin ve her iki eserin de başkahramanı olan Aurora Mardiganian'ın hikâyesini günümüz okurlarına hatırlatıyor.

Dünyaca ünlü yönetmen Atom Egoyan'ın önsözüyle açılan kitapta, Slide, giriş yazısının ardından, 1915'teki tehcir ve katliamlar sırasında hayatta kalmayı başarıp iki yıl sonra, 1917'de ABD'ye varmış Aurora'nın hikâyesine dayanarak Henry L. Gates tarafından kaleme alınan ve *Ravished Armenia* başlığıyla yayımlanan kitaba yer veriyor. Mardiganian'ın ithafını, Gates'in teşekkür yazısını, ayrıca Ermenilere ve Süryanilere Amerikan Yardım Heyeti'nden Nora Waln'ın önsözünü de içeren kitabın metnini, söz konusu kitaptan uyarlanan (kâh Nora Waln'a, kâh Frederic Chapin'e atfedilen) senaryo izliyor. Slide'ın çalışması, filmin her gösteriminden önce sahnede iki oyuncu tarafından seslendirilen Prolog metniyle son buluyor.

Metinde Türkçe olan kelimeler *italik* dizildi. Bazı yerlerin günümüzdeki adları köşeli parantez içerisinde verildi. Anthony Slide'ın notları [A.S.] olarak, tarafımızca eklenenler [y.n.] olarak belirtildi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

AURORA

ÇEMİŞGEZEK'TEN HOLLYWOOD'A
BİR KADIN, BİR HAYAT, BİR FİLM

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - ԱՐԱՍ 180

Aurora
Çemişgezek'ten Hollywood'a bir kadın, bir hayat, bir film
Editör: Anthony Slide
Ravished Armenia
and tha Story of Aurora Mardiganian

Çeviri
Evrim Kaya

Yayına Hazırlayan
Sosi Dolanoğlu

Kapak Tasarımı
Aret Gıcır

Kapak Fotoğrafı
Aurora Mardiganian, filmin tanıtımı için "poster kızı" pozunda

© 2014, University Press of Mississippi
© 2015, Aras Yayıncılık
Published by agreement with University Press of Mississippi,
3825 Ridgewood Road, Jackson, MS 39211. Website: www.upress.state.ms.us

ISBN 9786055753887

Baskı
Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

İstanbul, Mart 2017

AURORA

ÇEMİŞGEZEK'TEN HOLLYWOOD'A
BİR KADIN, BİR HAYAT, BİR FİLM

Editör
ANTHONY SLIDE

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN
EVRİM KAYA

ARAS

İçindekiler

- Teşekkürler 9
- Önsöz *Atom Egoyan* 11
- Giriş *Anthony Slide* 21
- *Ravished Armenia*: Aurora Mardiganian'ın Hikâyesi *H. L. Gates* 63
- Senaryo 231
- Prolog 305

Teşekkürler

Her şeyden önce Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi Margaret Herrick Kütüphanesi çalışanlarına, özellikle de (yıllar öncesinden) Sam Gill ve Jenny Romero'ya teşekkür ederim. Los Angeles Merkez Kütüphanesi çalışanları Ulusal Ermeni Çalışmaları ve Araştırmaları Derneği Bilgi ve Yayınlar yöneticisi Barbara J. Meguerian Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki William Seymour Tiyatrosu Koleksiyonu'nun küratörü Mary Ann Jensen Swarthmore College'daki Friends Historical Library'nin küratörü Christopher Densmore ve Near East Foundation/Yakındoğu Vakfı'nın önceki başkanı Dr. Linda K. Jacobs da kurumsal destek veren diğer isimler oldu. Aralarında Charles Garo Ashjian, Ani Baghdasarian, V. Kotcholosian Hovanissian, Armen Khandjian, Armen Khechoumian, merhum Richard D. Kloian, Mark A. Kalustian, Vartan Matiossian, Eric Nazarian, James G. Sahagian ve bilhassa Zareh Tjeknavorian'ın yer aldığı bir dizi Amerikalı Ermeni de bana destek ve bilgi sağladı.

İllüstrasyonlar ya yazarın kişisel koleksiyonundan ya da Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi Margaret Herrick Kütüphanesi'nden alındı.

Mississippi Üniversitesi Yayınları'nın yöneticisi Leila Salisbury ile aralarında Valerie Jones'un da bulunduğu çalışanlarına, şef editör Anne Stascavage, proje editörü Shane Stewart, tasarımcı John Langston ve redaktör Peter Tonguette'e de minnettarım.

Okurlara bugün de, Yakındoğu Vakfı'nı desteklemelerini tavsiye etmek yerinde olacaktır. Bu vakıf, Near East Relief/Yakındoğu Yardımı adıyla 1915'te kurulmasından bu yana, Ortadoğu ve Afrika'daki son derece savunmasız ve zayıf toplulukları sosyal refah, ekonomik güvenlik ve iyi bir idare konularında başarı sağlamaları amacıyla örgütledi. Halen Ermenistan, Mısır, Ürdün, Mali, Fas, Filistin ve Sudan'da aktif olarak çalışıyor.

Önsöz

ATOM EGOYAN

Anthony Slide'ın kitabı, *Ravished Armenia and the Story of Aurora Mardiganian*'a ilk rastladığım anı hiç unutmayacağım. İlk kez yayımlanmasından birkaç yıl sonraydı. Küçük bir üniversite kentinde bir konuşma yapacaktım ve kampüsteki dükkânın raflarından birinde kitap gözüme çarptı. Sayfalarını karıştırırken, kitabı tam da o zaman, en beklenmedik yerde keşfetmemdeki ironiyi fark ettim. Neticede üniversiteye, Ermeni Soykırımı'nın geride bıraktığı tortuyu nesillerin süzgecinden geçen travma olarak değerlendiren 2002 tarihli filmim *Ararat* üzerine konuşmak için gelmiştim. *Ararat*, gizli, inkâr edilmiş ya da düpedüz unutulmuş hikâyeler üzerine bir filmdi. Ve işte burada, Slide'ın kitabının sayfalarında, benim haberdar bile olamadığım olağanüstü bir hayatta kalma hikâyesi bulunuyordu.

Slide'ın kapsamlı giriş yazısını okurken kendimi, Aurora Mardiganian'ın eşi benzeri olmayan dehşet verici yolculuğunun altında ezilmiş halde buldum. Tutkulu bir Ermeni tarihi öğrencisi olarak –"Ermeni Soykırımı üzerine yaygın dağıtıma giren ilk film" diye duyurulan filmin yönetmeni olduğumu söylemiyorum bile– bu genç kadının çektiklerinden habersiz olmam beni şaşkına çevirdi. "Ermeni Soykırımı üzerine yaygın dağıtıma giren ilk film"in hemen hemen bir yüzyıl önce yapılmış ve neredeyse tamamen ortadan kaybolmuş olduğunu öğrenmiştim sonuçta.

"*Süper-survivor*" ifadesinin kullanılmasında insanı derinden rahatsız eden bir şey var ve ben bu ifadeyi karmaşıklığının farkında olarak kullanıyorum. Bir soykırım deneyiminin bir başkasından daha korkunç ve olağandışı olduğu fikri bile pek çok düzeyde sorunlu. *Ararat* için araştırma yaparken, Ermeni Soykırımı'nda hayatta kalanlara dair pek çok trajik hikâye çıktı karşıma, ancak Aurora Mar-

diganian'ın hikâyesi açıkça eşsizdi. Slide'ın giriş yazısında ayrıntılarıyla anlattığı gibi, bu genç kadının, halkının toptan katledilmesine tanıklık ettikten sonra, kendi hikâyesine dayanan bir Hollywood filmi için travmayı yeniden yaşamış olması gerçeği, ticari eğlencelikler üretilirken kişisel travmaların suiistimal edilmesi üzerine ciltler dolusu şey söylüyor.

Aurora'yı bir *süper-survivor* yapan şey yalnızca ailesi ve cemaatinin yok edilmesine tanık olmakla kalmayıp, bu deneyimin dramatik olarak yeniden anlatılmasına da ilham vermiş olmasıdır. Ne var ki, her iki deneyimin birden karanlıkta kaybolup gitmesine şahit oldu. *Ravished Armenia* filmi zamanında ticari başarı yakalamış olsa da, filmin tamamının selüloit baskıları hiçbir zaman bulunamadı. Aurora soykırım deneyimini, sonra bu soykırım hakkında bir film yapma deneyimini yaşadı, ardından her iki olayın da tümden ortadan kaybolmasına tanıklık etti – ilki faillerinin inkârı yüzünden, ikincisi filmin maddeten ortadan kaybolması nedeniyle.

Bu iki olayın bir araya gelmesi Aurora'nın *survivor* konumunu olağandışı bir seviyeye taşıyor. Aurora'nın deneyimi maddi kanıtların değişebilirliğinin yanı sıra, kamuya hitap eden iletişim araçlarının felaketin kalıcı ifadelerini ortaya koymadaki kırılganlığını da gösteriyor. *Ravished Armenia*'nın yapım ve dağıtım sürecine ilişkin, Slide'ın giriş metninin açıkça ve berraklıkla ortaya koyduğu ayrıntılara girmeyeceğim ancak şu kadarından söz edeyim: Aurora, başına gelenlerden birkaç yıl sonra bu sarsıcı hikâyesini yeniden anlatmış, sinema versiyonunda işkencecilerini canlandıran kostümlü yabancıları izlemiş, ardından filmin promosyonu için, bir sinir krizi geçirene kadar sürecek bir tanıtım turuna çıkmıştı. Bu sırada genç kadının aklından neler geçtiğini hayal etmek çok çarpıcı.

Bu son ayrıntı, bu kitabın ilk baskısında okuduğumdan beri peşimi bırakmadı. Anthony Slide, Aurora'nın "halkın önüne çıkmasının getirdiği sosyal sorumlulukları karşılamakta güçlük çektiği, hem de bir tek kişinin baş edemeyeceği kadar fazla gösterim yapıldığı"nı, bu yüzden de halkla ilişkiler sorumlularının gelecekteki gösterimler için yedi Aurora Mardiganian "benzer"inin filmle birlikte oradan oraya

dolaşmasına karar verdiklerini yazıyor. Zavallı Aurora için son darbe olacaktı bu. Slide çaresiz durumdaki genç kadının nasıl kendi canına kıymakla tehdit ettiğini ve nihayet vasilerini dava etmeye çalışacağı New York'a kaçtığını anlatıyor.

Bu anlamda, Aurora Mardiganian ilk "modern" soykırımda hayatta kalmış biri olmanın yanı sıra, çağdaş şöhret kültürünün ilk kurbanlarından biri olmuştu. Aurora'nın gerçek fiziksel varlığını kopyalayıp dağıtıma sokma girişimi, birkaç yıl önce Osmanlı Türkiyesinde yaşadığı dehşetin ardından, onu insan olma niteliğinden mahrum bırakmanın daha ileri bir adımıydı. Bugün ünlülerin "gözden düşme"si fenomenine alışmış durumdayız. Ermeni Soykırımı'ndan sağ kurtulan bu genç kadında bunun erken bir örneğini görmüş olmamız mümkün mü? "Ünlüleri zorlama" konusunda yapılan bu erken deney, medyanın doyurulamaz merakı karşısında ruhsal dayanıklılığın sınırlarına dair ikaz edici bir mesel miydi?

Ermeni Soykırımı'nın en dikkat çekici yönlerinden biri, her ne kadar Türkiye'de yaşanan korkunç olaylar o vakitler geniş ölçüde aktarılmış olsa da belgesel film görüntülerinin yokluğudur. Dikkate değer bir fotoğraf arşivi varken (bunların çoğu Alman ordusunda doktor olan Armin Wegner adında bir subay tarafından çekilmiştir), örneğin Suriye çölü boyunca yapılan ölüm yürüyüşünü belgeleyen bir film bulunmuyor. Bu yüzden de, –rahatsız edici şekilde– olayı dramatik imajlarla aktarmak için *Ravished Armenia*'dan görüntüleri kullanan birkaç "belgesel" var. Dolayısıyla kayıp özgün filmden geriye kalabilmiş sahnelerin, yeni nesil Ermeni okul çocuklarını eğitmek için sinemasal bir "göstererek anlat" etkinliği olarak kurgulanmış olmaları gayet olası.

Ravished Armenia gerçekten de ilk gösteriminden itibaren bir tanıtım aracı olarak kullanıldı. Slide'ın dediği gibi, film "Ermeniler ve Süryaniler için Amerikan Yardım Komitesi için yapılmıştır" ibaresiyle tanıtıldı ve olağanüstü derecede başarılı bir film olarak bu amaç doğrultusunda akıl almaz miktarda para toplanmasını sağladı. Ancak bunun Mardiganian'a maliyeti de dayanılmaz oldu. Mardiganian filmin gösterime çıktığı dönemde ruhsal bir çöküntü yaşamakla kalma-

dı, çekimlerin kendisi de fiziksel işkence çekmesine neden oldu. Bir noktada, tehlikeli bir sahnede oynarken, ayak bileğini kırdı. Oyunculuğa devam etmek zorunda bırakıldı. Mardiganian, Anthony Slide'a verdiği bir söyleşide, ayağının etrafındaki bandajların açıkça göründüğü sahneler olduğunu, seyircilerin o bandajların "Hollywood'daki barbarlar değil de Türkler tarafından açılan yaraları" sardığını düşünmelerinin beklendiğini söylüyor.

Ravished Armenia büyük bir sinema yapıtı olarak zamana göğüs gerebilir miydi, bunu asla bilemeyeceğiz. Kalan parçalardan güçlü bir yapım olarak göründüğüne, yapımcılardan birinin hararetle söylediği üzere "büyük bir iş" olduğuna kuşku yok. Film "gişeyi canlandıran" bir yapım olarak görüldü ve birkaç gösterim rekoru kırdı. Sinema sektöründe etkili bir dergi olan *Variety*, filmin "karakterleri, dekoru ve oyunculukları açısından muhteşem bir yapım" olduğu yorumunu yaptı. Soykırım ve Holokost üzerine yapılan pek çok filmin damgasını vurduğu bir yüzyılda, toplu katliam ve ırk temelli nefret sahneleri içeren ilk filmdi.

Zamana göğüs geren bir diğer şey de –Anthony Slide'ın kitabının bu yeni baskısının da açıkça ortaya koyduğu üzere– Hollywood'un şaşaa ile gaddarlığı tedirgin edici bir şekilde birleştirmesi. Yazar Ermeni Soykırımı gibi büyük bir hikâyeyi bu "*süper-survivor*"ın benzersiz kişisel yolculuğu üzerinden kurarak dikkate değer bir edebi beceri gösteriyor. Paha biçilemez bu kitap hem sinema akademisyenliğinin benzersiz bir örneği, hem de Ermeni Soykırımı'nın yaşanmasından yüzyıl sonra içinde bulunduğu nazik konum nedeniyle üzücü bir metafor. Burada ilk kez basılmış olan senaryoyu okuyunca, anlatılan hikâyenin çapı bile tek başına insanı etkilemeye yetiyor. Bay Slide, filmden geriye kalmış parçalara vurgu yaparak ve onları kendi bağlamları içinde görerek, kayıp filmin tüm gücünü yeniden canlandırmaya en yakın noktaya ulaşmış. Tarihin içinde neredeyse unutulmuş olan olayın kendisi gibi film de mucize eseri bu sayfalardan yeniden su yüzüne çıkmışa benziyor.

Ben bir Ermeni olarak, sinema tarihçiliği ve akademisyenlik yeteneklerini, sinema tarihinin büyük ölçüde unutulmuş bu sayfası-

na yönelttiği için Bay Slide'a minnettarım. Aurora Mardiganian'ın hikâyesini anlatarak, ıstırap içindeki bu ruhun cesur ve lanetli yaşamına itibar kazandırıyor. Bu kadının yaşadığı dehşeti hiçbir zaman tam olarak anlayamayacağız, ancak bu kitap sayesinde bir diriltme eylemine yaklaşmış oluyoruz.

Ravished Armenia

The
TREMENDOUS
MOTION PICTURE
SPECTACLE
of the
Great Massacres

THROUGH WHICH RUNS THE TENDER, HEART GRIPPING STORY OF

Aurora Mardiganian

THE CHRISTIAN GIRL WHO SURVIVED

A vivid, authentic portrayal of the greatest tragedy the world has ever witnessed—the deliberate, ruthless destruction of a whole nation of 4,000,000 Christian souls; a revelation in the actual scenes themselves of what has almost transcended the power of the human mind to believe.

Production Made from Scenario by NORA WALN

FOR THE

American Committee for Armenian and Syrian Relief

(American Committee for Relief in the Near East)

Tanıtım afişi:
Ravished Armenia - Büyük Katliamların Muazzam Sinema Gösterisi

WHY TEN MILLION PERSONS MUST SEE

"Ravished Armenia"

TEN million persons must see "Ravished Armenia," so they can speak, with the intimate knowledge of the eye-witness, to all the other millions in the United States, of the urgent necessity of extending the delivering hand to the suffering Christians of Armenia.

Five years ago the massacres of the Armenians and the fate of the survivors, with their little children, lost and starving in the deserts, hundreds of miles from homes that had been theirs for many generations, would have appalled the civilized world. To save and rescue them would have become the self-imposed duty of the Christian nations. But the closer tragedy of the Great War has dulled human sensibilities to the plight of the world's first Christian nation.

Now we must reawaken public sympathies. That is the duty of the motion picture—to fan the flame of virtuous, necessary charity. The ten millions will bring to the other ninety millions realization of the great work to be done.

The American Committee for Armenian and Syrian Relief believes every possible effort must be made throughout the country to place the picture, "Ravished Armenia," before the first ten millions. Each one of these, besides seeing an imposing motion picture which will always be remembered because of the spectacle it visualizes, will be helping to save a life, as the money received from the sale of tickets becomes a part of the Committee's funds.

Ten Million Persons MUST See the Picture

Tanıtım afişi:
NEDEN ON MİLYON KİŞİ "Ravished Armenia"yı GÖRMELİ

WHAT THE PICTURE IS

A STUPENDOUS dramatization of the effort of the Ottoman empire to slay Armenia, imprison its daughters in the harems of the Turks, and remove from the world forever all trace of a whole Christian nation numbering four million souls. Beginning with the signature attached to the Imperial edict which commanded the deportations, the ensuing events are shown in their rapid sequence: the posting of the proclamations which fell like a thunderbolt of horror upon the peaceful, prosperous Christians; the pitiless massacres of the men and boys; the herding of the women and girls in the streets and public squares; the ceremonies of apostasy by which the lust of the Turkish kaimakams was permitted to fasten itself upon the beautiful daughters of refined, delicate mothers; the deportations with the night-time sufferings of the women and girls at the hands of the Kurds and Zaptiehs; the slaughter traps set in the Devil's Gorge and the mountain passes, where women were compelled to leap from the cliffs to waiting bayonets below, and where innocent children were tied in groups and marched to their deaths in the waters of the Bible rivers; the profanation of the ancient convents and monasteries by the bandits of Mohammed; the slave markets newly peopled by the flower of Armenia's maidenhood; and, at last, the pitiful plight of the little bands of refugees, lost in the trackless wastes of the Syrian desert, gaunt and wan, waiting by day and praying by night for the coming of the delivering hand that must reach into the desert to save them. What is shown in the picture has been carefully verified by reference to the official reports of Lord Bryce to the British Government.

The tragic, yet tender romance of Aurora Mardiganian is the thread which links together the revelations of the greater drama—the drama of Armenia. She is the human document which completes the sympathetic appeal. She already has been introduced by countless newspapers to millions of readers, and she, herself, takes part in the picture.

The Scenario Was Prepared by Nora Waln; Staged by Oscar Apfel

Production Made for the

AMERICAN COMMITTEE *for* ARMENIAN *and* SYRIAN RELIEF

(American Committee for Relief in the Near East)

BY WM. N. SELIG

THE AMERICAN COMMITTEE
FOR ARMENIAN AND SYRIAN RELIEF

ANNOUNCES

"RAVISHED ARMENIA"
THE STORY OF AURORA MARDIGANIAN

The Christian Girl Who Survived the Great Massacres
will be presented by the Committee in connection with its national appeal for funds with which to rescue and save the lives of the Armenian Refugees who now are crying for bread, medicine and help, from the wastes of the deserts in Asia Minor. It will be shown simultaneously in many cities.

It is the verdict of many noted experts in the production of the most spectacular and absorbing motion pictures that

"RAVISHED ARMENIA"
THE STORY OF THE GIRL WHO SURVIVED

is the greatest motion picture achievement in theme, human interest, seriousness of purpose and thrilling development of dramatic conception ever attempted.

Those who are privileged to see it will also help

SAVE A LIFE

ERMENİLERE VE SÜRYANİLERE AMERİKAN YARDIM KOMİTESİ
"RAVISHED ARMENIA" AURORA MARDIGANIAN'IN HİKÂYESİ'Nİ SUNAR

Giriş

ANTHONY SLIDE

1915'TE NE OLDU

Tarihi Ermeni yurdu Hazar Denizi, Karadeniz ve Akdeniz arasında uzanan, küçük, dağlık bir ülkedir; doğal kaynaklar yönünden de zengindir. İnsanları kan dökülmesine dünyanın bütün ulusal topluluklarından daha fazla şahit olmuştur ve Ermenistan, on dokuzuncu yüzyılın son ve yirminci yüzyılın ilk soykırımının yaşandığı coğrafya olarak tarihte acıklı bir yer tutar. Edward Gibbon'ın 1770'lerde *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'nde yazdığı gibi, "Daha eski zamanlardan bugüne, Ermenistan sonu gelmez savaşlara sahne olmuştur."

Ermeniler soylarını Nuh'a dayandırırlar; gemisi karaya oturduktan sonra Ararat Dağı Ermenistan'a ev sahipliği yapmış olsa da bugün Türkiye'nin en yüksek noktasıdır. Ermenistan, daha dördüncü yüzyılda, Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul eden ilk ülke oldu; böylelikle kendisini ilerde Müslüman olacak komşularından ayrı bir yere konumlandırmış ve halkının gelecek yüzyıllarda üstesinden gelmek zorunda kalacağı korku verici olayların zeminini de hazırlamış oluyordu. On dördüncü yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmuştu. Fakat Müslüman hükümdarlar, doktor, hukukçu ve işadamları olarak başarı gösteren bu mazbut ulusa görece bir rahatlık sağladılar. Ermeni halkı gelişirken, bir zamanlar haşmetli olan Osmanlı İmparatorluğu ise çöküş dönemine girdi. 1877-1878 Rus-Türk Savaşı ve 1878 Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları Ermenileri daha fazla bağımsızlık istemeleri yönünde yüreklendirdi, ancak Avrupalıların Ermenilere verdiği desteğin güvenilir olmadığı ortaya çıkacaktı. İngiltere, Rusya'nın bölgede yayılmasından korkuyor, bu yüzden de Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmektense desteklemeye yönelik bir politika izliyordu.

Türk çoğunluğun Kürt azınlığın yardımıyla gerçekleştirdiği Er-

meni nüfusuna yönelik ilk katliamın emrini Sultan II. Abdülhamid verdi ve katliam 1894-1896 yılları arasında devam etti. Bu katliamda 300.000 kadar Ermeni öldürüldü. 1908'de Jöntürkler otokrat Sultan'a karşı bir devrim gerçekleştirdi ve Türkiye'de ilk kez bir parlamento kurulmuş oldu. Toplam 288 milletvekilinin üye olduğu bu meclisin 10 üyesi de Ermeni temsilcilerdi. Trajik bir şekilde, ertesi yıl Kilikya bölgesindeki gerici Türkler meşrutiyet ilkelerine sertçe karşı çıktılar ve bunun sonucunda 30.000 Ermeni daha katliama uğradı.

Ermeni halkına karşı son ve en kanlı operasyon ise Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu safında yer alması sonucu yaşandı. İngiltere ve Fransa'dan gelen baskılar Ermenilere yönelik önceki katliamların durdurulmasını ya da engellenmesini sağlamıştı, ancak bu ülkeler artık düşman safındaydı. Washington D.C.'deki Alman Elçiliği üzerinden Amerika Birleşik Devletleri müdahil olmaya çalıştıysa da sonuç alınamadı. Rusya, Ermeni nüfusunun desteğiyle Türkiye'yi işgal etti ve İngiliz ve Fransız kuvvetleri İstanbul'a saldırdı. Pek çoklarınca ileri sürüldüğü üzere bunun doğrudan sonucu olarak, Türk polisi 1915 yılının 23-24 Nisan gecesi İstanbul'daki ileri gelen Ermenileri tutuklamaya başladı. Dünyanın her yerinden Ermenilerin yas günü kabul ettiği 24 Nisan'da, Türkiye'nin Ermeni nüfusunun toptan kıyımına başlandı. Durum Amerikan elçisi Henry Morgenthau'ya bir nefsi müdafaa eylemi olarak açıklandı.

Türkiye'de 1915'te iki milyon civarında Ermeni'nin yaşamakta olduğu hesap ediliyor. Bunların yarısı öldürüldü, neredeyse dörtte biri Rusya'ya kaçtı, bir o kadarı İslam inancına geçmeye zorlandı, geri kalanlar da Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda daha başka cefalara katlanmak üzere hayatta kaldılar.[1]

Osmanlı İmparatorluğu Ekim 1918'de teslim oldu, ancak İtilaf Devletleri Ermeni vatandaşlara yardım etmek için pek az girişimde bulundu. 1918 yılında Transkafkasya'da kurulduğu ilan edilen Ermenistan Cumhuriyeti, 1922'de Sovyetler Birliği'nin parçası oldu. 1923 yılında Batı dünyası modern bir Türk devletinin kurulması-

1 1915-1917 yıllarıyla ilgili rakamların tümü tartışılmaktadır.

na yardım etti ve ister Türkiye'nin ister Sovyetler Birliği'nin parçası olsunlar, Ermenistan ve Ermenilere olan ilgisini tümden kaybetti. Ermenistan ve nüfusuna yönelik dünya çapında resmi bir kayıtsızlık politikası temelde bugün de sürüyor. 1979'da Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Altkomisyonu'nun hazırladığı rapor Ermenilere yönelik soykırım fiillerine atıfta bulunmayı ihmal etti. Ancak 1975'te ABD Kongresi 24 Nisan'ın "İnsanın İnsana İnsanlık Dışı Muamelesini Anma Ulusal Günü" olması yönünde bir yasa çıkardı, 7 Ocak 1984'te de Fransa cumhurbaşkanı Ermeni soykırımını kabul etti.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, tarihi Ermenistan'dan geriye kalan kısım bağımsızlığını ilan etti, ancak kanlı olaylar Müslüman Azerbaycan'da Hıristiyan-Ermeni bir toprak parçası olan Dağlık Karabağ'daki etnik çatışmalarla devam ediyor.

1915-1917 SOYKIRIMI'NA GÜNCEL BATILI TEPKİLER

1920'lerden 1950'lere kadar, Ermenilerin çektiği acılar Batı dünyası için bildik bir nakarattı. Anneler çocuklarını "açlıktan ölen Ermenileri" hatırlamaya ve tabaklarındaki yemeği bitirmeye teşvik ediyorlardı. Ermenilerin içinde bulunduğu kötü koşullar ve Ermeni tartışması öyle sıradanlaştı ki sonunda ciddi bir mesele olmaktan çıkıp bir şakaya dönüştü. Öyle ki İngiliz tiyatro ve film eleştirmeni James Agate, kendisine bir kez daha katliamlar hatırlatıldığında, "İnsanlar Ermeni olarak doğmayı seçtilerse, bu tür şeylere hazırlıklı olmaları gerekir," yorumunu yapacaktı.[2]

Bu konuyu anlatan kitaplar, fiziksel ve cinsel şiddet hikâyelerine meraklı Amerikan evlerinde büyük taleple karşılandı. Popüler olan ilk kitaplardan biri rahip Edwin M. Bliss tarafından yazılan *Turkey and The Armenian Atrocities* oldu (Edgewood Publishing Company,

2 Ermeniler James Agate'yi sinir eden tek ırk değildi. "Wandering Jews, Rothschilds and Susses" [Gezgin Yahudiler, Rothschildler ve Yahudi Süss'ler] üzerine 1930'larda çekilen bir dolu filmden sonra Agate, "Almanya'da yakın zamanda ortaya çıkan Yahudilere sataşma çılgınlığı"ndan hiç hoşlanmadığını söyleyerek kendisini "anti-antisemit" ilan etti, zira bu çılgınlık, "bu insanları tahammül edilemez uzunlukta övgülere boğan daha fazla filme" yol açmıştı.

1896). Bliss, soykırımı, "niteliği ve boyutu itibariyle tüm Hıristiyan dünyasını şoke edecek kadar kanlı ve vahşi" olarak tarif ederek, Amerika Birleşik Devletleri'nin iyi Hıristiyanlarını heyecanlandırmak için "öldüresiye tecavüz edilen" kadınları, başı kesilen çocukları, diri diri gömülen genç erkekleri ve "İslam'a ve Müslüman sahiplerinin haremlerine sunulan" kadınları betimliyordu.

Harika bir malzemeydi bu, eğlenceli olacak derecede şoke ediciydi. 1915-1917 soykırımı, Bertha S. Papazian'ın *The Tragedy of Armenia: A Brief Study and Interpretation* (Boston: The Pilgrim Press, 1918) başta olmak üzere bir yığın yeni kitabı ortaya çıkardı. Sonraki yıllarda en az iki kişisel soykırım hatıratı yayımlandı: Abraham H. Hartunian'ın *Neither to Laugh Nor to Weep: A Memoir of the Armenian Genocide* (Boston: Beacon Press, 1968) adlı kitabı ile Kerop Bedoukian'ın *Some of Us Survived* (New York: Farrar, Straus and Grioux, 1978)[3] adlı kitabı. Ancak hiçbiri Aurora Mardiganian'ın *Ravished Armenia*, ya da *Auction of Souls* adlı kitabının yaptığı etkiyi yapamadı. Popüler bir okuma malzemesi olarak (ilk kez 1918'de New York Kingfield Press tarafından *Ravished Armenia* adıyla yayımlandığı) Amerika Birleşik Devletleri'nde ve (ilk kez Londra'da Odhams Press tarafından *Auction of Souls* adıyla yayımlandığı) Birleşik Krallık'ta yaygın dağıtıma girdi. Ayrıca hikâye, Amerika Birleşik Devletleri'nde *New York American* ve *Los Angeles Examiner*'ın sayfalarında 18 Ağustos 1918 ile 24 Kasım 1918 arasında on dört kısım halinde tefrika edildi. Tefrika, "Irzına Geçilen, Şehit Edilen Ermenistan'da İşkenceyle Geçen İki Yılım" ve "Irzına Geçilen Ermenistan – Türklerin İşkencesiyle Geçen İki Yılım" başlığını ve "Arşaluys 'Aurora' Mardiganian'ın Günlüğü" altbaşlığını taşıyordu. Kitap 1934 yılında Henry Hardingham tarafından yeniden basıldı (basım yeri bilinmiyor) ve bu tarihte 900.000 nüshanın dolaşımda olduğu

3 Donald E. Miller ile Lorna Touryan Miller'ın editörlüğünü yaptığı *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide* kitabından da söz etmek gerekir (Berkeley: University of California Press, 1993). UCLA'de, 1970'lerde Profesör Richard G. Hovanissian tarafından oluşturulan Ermeni Soykırımı Sözlü Tarihi projesi soykırımdan hayatta kalan sekiz yüzden fazla kişiyle görüşmüştü.

iddia edildi.[4] 1968 gibi geç bir tarihte de Londra'daki Phoenix Press tarafından, yarı çıplak bir kızın gölgeler içinde fes giyen bir figür tarafından kırbaçlanmasını tasvir eden iç gıcıklayıcı bir kapak resmiyle, karton ciltli ucuz bir baskısı yapıldı.

Musa Dağ'da Kırk Gün

Ermeni halkının yirminci yüzyılda uğradığı soykırımın tek dikkate değer edebi uyarlaması, Çek romancı Franz Werfel'in ilk kez 1933 yılında Zsolnay tarafından Viyana'da basılan iki ciltlik yapıtı *Die Vierzig Tage des Musa Dagh* [*Musa Dağ'da Kırk Gün*] oldu. İngilizceye Geoffrey Dunlap tarafından *The Forty Days of Musa Dagh* olarak çevrildi ve ilk kez Viking Press tarafından 1934 yılında New York'ta basıldı.

Tıpkı Aurora Mardiganian'ın hikâyesinin sinema endüstrisini cezbettiği gibi, *Musa Dağ'da Kırk Gün* de Hollywood tarafından beyazperdeye uyarlanacak olgunlukta ve dikkate değer gişe potansiyeline sahip bir hikâye olarak görüldü. Metro-Goldwyn-Mayer 1935'te uyarlama haklarını satın aldı ve Carey Wilson ile Talbot Jennings tarafından ilk senaryo yazıldı. Ancak Türk hükümeti stüdyo üzerinde baskı kurarak projenin sessizce rafa kaldırılmasını sağladı. M-G-M 1961'de projeyi yeniden canlandırdı; senaryosunu Carl Foreman'ın yazması ve çekimlerin Avrupa'da yapılması düşünülüyordu. Sonraki on yıl boyunca, *Musa Dağ'da Kırk Gün*'ü çekme teklifleri rutin olarak yenilendi ve hemen ardından vazgeçildi. Ocak 1963'te Pandro S. Berman'ın yapımcı olacağı, senaryoyu Neil Patterson'ın yazacağı ve Christopher Plummer'ın da başrolde oynayacağı duyuruldu. 1965'te Berman'ın yine yapımcı olacağı söylendi, bu sefer senarist ve yönetmen Guy Green olacak, çekimler Yunanistan'da yapılacak, başrolde de Ömer Şerif oynayacaktı. Eylül 1967'de Carlo Ponti filmin yapımcılığını üstlenmeyi planladığını duyurdu, yönetmenliği Edward Dmytryk yapacaktı. Nisan 1969'da ise M-G-M'in bu projeyle ilgilenen

4 Armen Khandjian hangilerinde kitabın ilk baskılarından (1918-1920) nüshalar bulunduğunu belirlemek üzere ABD kütüphanelerini inceledi; yalnızca altı nüsha mevcut.

en son yapımcıları Jerry Gershwin ve Elliot Kastner'di. Nihayet, Haziran 1976'da stüdyo *Musa Dağ'da Kırk Gün*'ü Ronald Harwood'un yazdığı bir senaryodan James B. Harris'in yapımcılığında çekeceğini duyurdu. Proje yine başarısız oldu ve aynı yıl M-G-M hakların kontrolünü kaybetti.

Daha sonra, 1979 yılında, Menahem Golan ve Yoran Globus'tan oluşan İsrailli yapımcı ekibi Charles Bronson'ın başrolde oynayacağı 10 milyon dolarlık bir yapıma niyetlendi. Ancak sinemaya uyarlanamaz gibi görünen eseri nihayet sinemaya uyarlamayı başaran Amerikalı Ermeni John Kurkijian olacaktı. Kurkijian daha 1977 yılında Clarke Reynolds'ın senaryosuyla bir Yugoslavya yapımını hayata geçireceğini duyurmuştu, ancak film sonuçta 1981'in ilkbaharında, çoğu Ermeni olan bir oyuncu ve set ekibi kadrosuyla Kaliforniya'da çekildi.

Sarky Mouradian'ın yönettiği, Alex Hakobian'ın senaryosunu yazdığı ve başrollerini Kabir Bedi, Ronnie Carol, David Opatashu ve Guy Stockwell'in paylaştığı ve bir High Investment Inc. yapımı olarak ilan edilen *Forty Days of Musa Dagh*, yapımcıların salonunu kiraladıkları Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi'nde 30 Nisan 1982'de prömiyerini yaptıktan sonra hızla gözden kayboldu. Kasım 1987'de Video City Productions tarafından video olarak piyasaya sürülmesine dek kayda geçen herhangi bir gösterim ya da film hakkında çıkan eleştiri bulunmuyor. 25 Kasım 1987'de *Variety*, yapımı "önemli konusunun hakkını vermeyen kasvetli küçük bir film" olarak değerlendirdi ve kahramanın genç oğlunun kadraj dışında uğradığı eşcinsel tecavüze ve öldürülmesine rağmen, "şiddet (...) filmi istismar sineması olarak nitelendirecek kadar açık bile değil, sadece ucuz," diye yakındı

Aslında, *Forty Days of Musa Dagh*, bunun gibi düşük bütçeli bir yapıma göre konusu ve karakterleri fazlasıyla geniş kapsamlı olan bir romanı filme uyarlamak için gösterilmiş dürüst, iyi niyetli bir girişimdi. Asil, ancak belki de sarf edilmemesi gereken bir çaba.

Modern Türkiye'de olsun, Osmanlı İmparatorluğu'nda olsun, Türk hükümetinin uyguladığı baskı ve engellemeler, özellikle Alan

Parker'ın Türkiye'de uyuşturucuyla ilgili suçlamalar nedeniyle hapse giren genç bir Amerikalı'nın gerçek hikâyesini sinemaya aktardığı *Midnight Express*'inde (1978) olduğu gibi, Amerikan sinema endüstrisinin ara ara ilgisini çekmişti. (Film Türk hapishane sisteminin acımasızlığını tasvir eden bir yapım olarak tanıtılsa da, gerçekte başkarakter bir uyuşturucu kaçakçısıydı ve eyleminin sonuçlarından haberdar olması gerekirdi.) Türk kötülüğünü perdede temsil eden ilk yapım, Selig Polyscope Company tarafından 17 Haziran 1909'da vizyona sokulan ve 1940'larda beyazperdenin tanınmış simalarından oyuncu Hobart Bosworth'ün ilk sinema deneyimi niteliğini taşıyan *In The Sultan's Power*'dı muhtemelen. Bu filmde Bosworth'ün canlandırdığı genç bir Amerikalı, West Point'te edindiği askeri uzmanlığı Sultan'ı devirmek için girişilen bir çabada Jöntürkler'e yardım etmek ve Amerikalı bir kadını tehlikeli bir Türk asilzadesi olan Osman Bey'in elinden kurtarmakta kullanır.

AURORA MARDIGANIAN: KİTAP VE FİLM

Aurora Mardiganian'ın birinci elden tanıklığı, kitleler için popüler bir eğlence aracı ve ortalama Amerikalı'dan yardım ve anlayış bekleyen baskı altındaki bir azınlığın çığlığı olarak sunuldu – bu azınlığın beyaz ve Hıristiyan olması pek münasipti, çoğu Amerikalı empati kurabilirdi. Hikâye sinema için biçilmiş kaftandı adeta. Belki de gerçekten öyleydi. *Ravished Armenia* Nisan 1915'te Paskalya sabahı Çemişgezek kasabasında, Türkiye'deki Ermenilere yönelik zulmün en başında açılıyor. 1917'de, Aurora Mardiganian, bir zamanlar, ironik bir şekilde, Cennet Bahçesi olarak adlandırılmış Ermenistan ovalarını katedip, Rusya, Norveç ve nihayet Amerika Birleşik Devletleri'ne kaçmayı başarmışken son buluyor. Kitap tamamlandığında kızın anne babası, kız ve erkek kardeşlerinin tümü Türkler tarafından öldürülmüş oluyorlar. Anlatıda canavarlık üstüne canavarlık, en zalim ve vahşi haliyle etnik temizliğin kaydı tutuluyor, öyle ki okuyucu tek bir kız, tek bir aile işlenen bütün bu suçların kurbanı olabilir mi diye sorgulamak zorunda kalıyor. Kitabın ve onu izleyen filmin

o dönemki eleştirmenlerinin yaptığı gibi, okur da Aurora Mardiganian'ın belki de gerçek bir insan değil de Ermenistan'ın işkenceye uğrayan, acı çeken, öldürülen tüm genç kadınlarının bir alaşımı olduğunu düşünmekten kendini alamıyor.

Aslında, kitap da film de Aurora Mardiganian'ın gerçekte çektiği acıların ve tanık olduklarının nispeten sterilize edilmiş bir versiyonudur. Kitap ve film tahta çarmıhlara gerilmiş çıplak Hıristiyan-Ermeni kızları tasvir eder. Kendi başına korkunç bir manzaradır bu, ancak Aurora Mardiganian şöyle hatırlar:

> Türkler çarmıhlarını öyle yapmadı. Küçük sivri haçlar yaptı Türkler. Kızların elbiselerini çıkardılar. Eğilmelerini söylediler. Onlara tecavüz ettikten sonra, vajinalarına girecek şekilde bu sivri tahtaya oturttular. Onlar, Türkler böyle öldürüyorlardı. Amerikalılar bunu daha medeni bir tarzda yaptı. Böyle korkunç şeyleri gösteremez onlar.
>
> Yengemin yanında iki buçuk yaşında oğlu vardı. Türkler, ellerine bir bıçak alıp karnını yardı kadının. Halkınızın sonunu böyle getireceğiz, dediler. İçinden bir cenin çıkardılar. Bir taşın üstüne koydular. Silahlarının ağır kabzasıyla bebeğini ezmeye, ezmeye, ezmeye başladılar.
>
> Anne babamı öldürdüklerinde, oluk oluk kan aktığında, tüm bunları görecek kimse yoktu. Amerikalılar yoktu. Yalnızca Cennetinde oturan Tanrı.[5]

Aurora Mardiganian memleketinde fiziksel ve duygusal aşağılanmaya maruz kaldı. Türkler ve onların Müslüman müttefiki olan Çeçenler tarafından istismar edildi. 5 Kasım 1917'de, Oslo'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne geldiğinde ise, başka türden bir istismarın kurbanı olacaktı: kapitalizmin ve beyaz, Hıristiyan gazabını yöneltmeye layık bir dava arayan bir toplumun. On altı yaşındaki genç kız Amerika Birleşik Devletleri'ne hayatta kalan tek erkek kardeşinin izini bulma umuduyla gelmişti. Bostonlu bir aile tarafından evlat edinilmesi planlanmıştı, ancak Ellis Island'da New Yorklu Ermeni bir

5 Aurora Mardiganian'dan tüm alıntılar 17 Aralık 1988'de Anthony Slide'ın yaptığı röportajdandır. Görüşmemizin sonunda Aurora, "Umarım Cennetteki Tanrı sana ışığıyla yol gösterir, benim hayatımın hakikatini ortaya çıkaran sen olacaksın," demişti.

çift tarafından karşılandı, onu alıp kardeşinin yerinin belirlenmesi gayreti içinde çeşitli gazetelere ilanlar verdiler.

Bu ilanların sonucu olarak *New York Sun* ve *New York Tribune* muhabirleri genç kızla röportajlar yaptılar ve hikâyesi Henry Leyford Gates ile karısı Eleanor Brown Gates'in[6] dikkatini çekti. 11 Ocak 1878 Ohio, Columbus doğumlu olan Gates, 1906-1925 yılları arasında aktif olarak muhabirlik ve editörlük yaptı; *New York American* gazetesinde editör olarak çalıştı ve *New York Times* için pazar köşesi hazırladı. 11 Mart 1937'de peritonitten öldü. Gates her zaman H.L. Gates ismini kullanmıştı, bu sebeple de benzer bir isme sahip bir diğer yazar olan Harvey L. Gates'le ilgili bir karışıklık ortaya çıktı. Harvey L. Gates 1912-1947 yılları arasında senaristlik yapmıştı.

Gates gazeteciliğin yanı sıra elli kadar kitaba imza atmış bir romancıydı. Gizem romanları konusunda uzmanlaşmıştı (bu türden öyküleriyle *Illustrated Detective Magazine* dergisine de katkıda bulunuyordu). Egzotik ya da "modern" diye adlandırılabilecek kadınlarla ilgili melodramlar da uzmanlık alanıydı. Kimi romanlarının isimleri ustası olduğu tür hakkında fikir verecektir: *Lipstick* (Ruj, 1929), *Easy Lady* (Kolay Kadın,1932), *The Devil's Lady* (Şeytanın Kadını, 1933), *Virtue Takes a Holiday* (İffet Tatile Çıkıyor, 1933), *Born to Sin* (Günah İçin Doğdu, 1934). *Ravished Armenia* (Irzına Geçilen Ermenistan) da Gates'in ustası olduğu öykülerle bir ölçüde uyuşmaktadır.

Henry Gates'in bir stereoskop ve üç boyutlu görüntü etkisi verecek uygun ikili fotoğraflar kullanarak hikâyenin arka planını görselleştirmeden tek satır senaryo yazmadığı söyleniyor. Gates'in Aurora Mardiganian ile çalışırken elinin altında Ermeni soykırımına dair hangi fotoğrafların bulunduğuna kafa yormak ilginç olurdu doğrusu.

Henry Gates, Aurora Mardiganian'ın hikâyesinin ticari potansiyelini hemen fark etti. Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermenistan'da olan bitenlerle ilgili dikkate değer bir merak söz konusuydu. 1915'te, İstanbul'daki ABD büyükelçisi Henry Morgenthau, Türkiye'deki Ermenilere maddi destek olmaları için Amerikan halkına

6 *Poor Little Rich Girl* (1912) ve başka eserleri kaleme almış oyun yazarı Eleanor Gates (1875-1951) ile karıştırılmamalıdır.

çağrıda bulunmuştu. Hayır kurumu Near East Relief/Yakındoğu Yardımı 1915'te kurulmuş (1930'da Near East Foundation/Yakındoğu Vakfı'na dönüşecekti) ve 100 milyon dolardan fazla para toplayarak sayısının 1.5 milyon olduğu söylenen mültecinin hayatını kurtarıp yetim kalan 130.000 çocuğun bakımını sağlamıştı. 1918'de, Doubleday, Page & Co. *Ambassador Morgenthau's Story*'yi [*Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*] yayımladı. Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve bunu takip eden Alman karşıtı propaganda, bir yandan Amerikan kamuoyuna Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalist Almanya için bir araçtan ibaret olduğunu ve eylemlerinden sorumlu olmadığını öğretirken, öbür yandan Ermeni yanlısı duyguların daha da kabarmasına yol açtı.

Aurora Mardiganian New York'ta bir elbise fabrikasında çalışmayı planlıyordu, ancak Gates çifti onu bundan vazgeçirdi. 'Senin çalışmana gerek yok, biz her şeyi halledeceğiz – senin için, ulusun için, halkın için," dediler. Mardiganian o sırada American Committee for Armenian and Syrian Relief (Near East Relief)/Ermenilere ve Süryanilere Amerikan Yardım Heyeti'nin (Yakındoğu Yardımı) basınla ilişkiler görevlisi olan Nora Waln'ın[7] sorumluluğundaydı. Waln, Swarthmore College'da ikinci sınıf öğrencisiyken 1917'de 'savaşla ilgili faaliyetlerde yardımı dokunması için' mezun olmadan okuldan ayrılmıştı. 1920 yılına kadar Yakındoğu Yardımı'nda çalışmaya devam etti. Henry ve Eleanor Gates, Mardiganian'ın yasal vasisi oldular, onun Ermenicede 'sabahın ışığı' anlamına gelen ger-

7 Nora Waln'ın hem kitap hem de filmle olan bağlantısı bir tür muamma. 4 Haziran 1895'te Pennsylvania, Grampian Hills'de Quaker bir ailede dünyaya gelen Waln, 1915'te Swarthmore College'a kaydoldu, 1919'da mezun olacaklar arasındaydı, ancak 1916-1917 döneminin ilk yarı yılında, Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden önce okuldan ayrıldı. 1920 yılında Çin'e taşındı ve orada ilerde kocası olacak İngiliz Georg Edward Osland-Hill ile tanıştı. 1933 yılında, *Hearts of Exile* adıyla Çin'de geçirdiği zamanı anlatan bir anı kitabı yayımladı. Çift ertesi sene Almanya'ya taşındı ve 1938'e dek orada kaldı. Waln, 1939'da, Almanya'daki yaşamını konu alan, *Reaching for the Stars* başlıklı bir anı kitabı yayımladı; Amerika'da çok satanlar arasında yer alan kitap, 1994'te *The Approaching Storm: One Woman's Story of Germany, 1934-1938* adıyla yeniden basıldı. Günlerinin geri kalanını İspanya'nın Malaga şehrinde geçirdi ve 27 Eylül 1964'te orada öldü. Nora Waln'ın daha fazla ilgiyi hak ettiği açıktır.

çek adı Arşaluys'u Aurora olarak, soyadı olan Mardigyan'ı da Mardiganian olarak değiştirdiler. New York'taki Latham Oteli'ni merkez olarak kullanan Henry ve Eleanor Gates, İngilizce bilmeyen Mardiganian'a hikâyesini anlattırdılar, genç kızın yanlarına yerleştiği aile de tercümanlık görevini üstlendi. *Ravished Armenia* tamamlanınca, Henry Gates ve Yakındoğu Yardımı Aurora Mardiganian'ı başlangıç düzeyinde İngilizce öğrenmesi için üç haftalığına Connecticut'ta bir manastıra gönderdi.

Dönüşünde Mardiganian'dan bazı kâğıtları imzalaması istendi. Mrs. Gates ona bu kâğıtların, filminin çekileceği Los Angeles'a girmesini sağlayacağını söyledi. Mrs. Gates'in fotoğraftan söz ettiğini sanan Aurora Mardiganian, Los Angeles'a yakın olduğunu düşündüğü Fresno'da yaşayan Steve Long adında (ismini İngilizceleştirmişti) bir amcası da olduğu için, imzayı attı. Anlaşma yapılmıştı. *Ravished Armenia*'nın sinema versiyonunda oynamak için haftada 15 dolar alacaktı.

"O kâğıtta ne olduğunu bilmediğimi söyledim. Dilimi fazla anlamadığımı söyledim. Sizin İngilizcenizi anlamıyorum. 15 doların çok para olduğunu söylediler. Naiftim. Hiçbir şey bilmiyordum."

Ravished Armenia'nın sinema hakları, sinema endüstrisine 1890'larda girmiş öncü bir yapımcı olan Albay William N. Selig tarafından alındı. *Ravished Armenia* onun son yapımcılığı olacaktı. Film, "Ermenilere ve Süryanilere Amerikan Yardım Heyeti için yapıldı" diye tanıtıldı. Ancak ortaya çıkarıldığı üzere haklar, heyete kâr üzerinden bir yüzde ödeyen Selig tarafından kontrol ediliyordu. Elbette Selig 22 Mart 1919'da First National Exhibitors Circuit Inc. ile *Ravished Armenia* için bir dağıtım anlaşması imzaladığında, yapımcının "dünyanın her yerinde yapım, sergileme, kullanım ve gösterim haklarına tek başına sahip olduğu ve kontrol ettiğini" ilan etti.[8]

Senaryo yazarı meselesi ise biraz kafa karıştırıcı. Dönemin tanıtım metinleri yapımın "Nora Waln'ın yazdığı bir senaryodan hayata geçirildi"ğini söylüyor, ancak senaryonun günümüze ulaşan kopya-

8 22 Mart 1919 tarihli altı sayfalık anlaşma daha önce Princeton Üniversitesi'ndeki Warner Bros. arşivindeydi, şu an ise University of Southern California/Güney Kaliforniya Üniversitesi'ndeki Warner Bros. arşivinde bulunuyor.

larında 1916'dan 1932'ye pek bilinmeyen bir dizi yapımda imzası bulunan Frederic Chapin'in ismi geçiyor. Eğer aynı beyefendi söz konusuysa, ona ait son imza 1938 yılında vizyona giren *Unashamed: A Romance* adlı nüdist bir filmin müziğinde görülüyor; *Ravished Armenia*'daki çıplaklıktan buraya ilginç bir kariyer yolu. Henry Gates'in yapım sürecine ciddi şekilde dahil olduğuna kuşku yok, günümüze ulaşan senaryolarda notlarını da görmek mümkün. Yapım, çekim aşamasından ilk gösterimine kadar *Ravished Armenia* adını taşıyordu, ancak 1919 yılında *Auction of Souls* olarak değiştirildi. Bu konuda, belki de ikincisinin daha melodramatik ve korkutucu bir başlık olması ve özel olarak bir ülkeye atıfta bulunmaması dışında bir açıklama getiremiyoruz ve her iki isim de filmin ticari yaşamı boyunca kullanıldı.

Filmde Aurora Mardiganian dışında öne çıkan iki karakterin, Miss Graham ile Antranik'in kitapta önemli bir rolü yok. Miss Graham'dan sadece üç sayfada söz ediliyor. Antranik ise Aurora'ya –basılı eserde mevcut olmayan– duygusal bir ilişki yaşatmak için yaratılmış. Bu karakter, kitapta yer alan iki ayrı Antranik'in birleşimi. İlki ilk sayfalarda Aurora'nın kardeşi Lusan'm nişanlısı olarak kısaca ortaya çıkıyor ve ikinci bölümde öldürülüyor, ikincisi ise kitabın sonunda ortaya çıkan, Aurora'yı Ermenilerin çektiği acıları anlatması için Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderen Antranik Paşa. "İlk" ya da ilk doğan anlamına gelen Antranik popüler bir Ermeni adı, Antranik Ozanyan (1865-1927) ise Ermeni özgürlük savaşçılarının en önemlilerindendi ve ulusal bir kahraman olarak görülüyordu; 1922'de Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşti ve Fresno'da öldü.

Miss Graham rolünü oynayan Anna Q. Nilsson (1888-1974) kariyerine 1911'de başlamış, önemli, başarılı bir sinema oyuncusuydu. Bugün muhtemelen en çok *Sunset Bulvarı*'ndaki briç oynayan "balmumu heykeller"den biri olarak hatırlanacaktır. İsveç doğumlu, Aryan özelliklere sahip sarışın oyuncu, Sami görünümlü, esmer Mardiganian'a tezat olması için bilinçli olarak seçilmiş gibidir. Irving Cummings (1888-1959) 1900'lerin başından itibaren popüler bir sahne ve sinema yıldızıydı 1920'lerde ise yönetmenliğe geçti. Kâğıt

üstünde filmin başrol oyuncusu olsa da, onun rolü Mardiganian ve Nilsson'ın rolünün yanında çok önemsizdir. Oyuncu kadrosunu Mardiganian'ın annesini canlandıran ve Selig'in uzun zamandır çalıştığı bir karakter oyuncusu olup en çok *The Jazz Singer*'da (1927) Al Jolson'ın annesi rolündeki olağanüstü performansıyla tanınan Eugenie Besserer (1869-1934) tamamlar. Yardımcı oyuncuların pek çoğu tespit edilemedi, ancak tanınan diğer oyuncular arasında (Aurora'nın babası rolündeki) Horace Carpenter, (Lusan rolündeki) Lillian West, (Passelt Paşa rolündeki) Howard Davis, (Sultan rolündeki) Forest Seabury, (Peder Rupen rolündeki) Frank Clark yer alıyor.[9]

Filmin tanıtım kitapçığına göre, yapım sırasında, Kaliforniya'da yaşayan ebeveynlerinin izniyle 200 Ermeni çocuk, 6000 figüran (açıkça abartılı bir rakam olduğu görülüyor), 42 deve (birkaç tane kullanılmış olabilir) ve 1500 koyun (yine çok abartılmış bir sayı) hazır bulunmuştu.

Yapımda çalışan iki görüntü yönetmeni vardı: Alfred Gandolfi (1885-1963) ve Harry Newman. O zamanlar teknik yönetmen olarak anılan sanat yönetmeni, 1910'larda birkaç Selig yapımında çalışmış olan Gabriel Pollock'tu. Harem sahnelerinin "tarzı"nı araştırmak için, her ikisi de Ortadoğu sahnelerinde uzman olan Georges Rochegrosse (1859-1938) ve Ferdinand Max Bredt'in (1868-1921) çeşitli tablolarını inceledi. Film ekibi özellikle Bredt'in 1893 tarihli "Siesta" adlı eseri ile Rochegrosse'un haremin dışında dinlenen iki kadını gösteren ve ilk olarak *New York Sunday Journal*'da yayımlanan "The New Corner in the Harem" adlı eserlerini kullandı.

Selig, yönetmen olarak, sinema tarihindeki yerini Cecil B. DeMille'le birlikte yönettiği, hatalı bir biçimde ilk uzun metrajlı Hollywood filmi olarak bilinen 1913 yapımı *The Squaw Man* ile garantileyen Oscar Apfel'ı seçti (1879-1938). Apfel'ın 1920'ler boyunca devam eden yönetmenlik kariyerinde bundan başka öne çıkan bir işi

9 Diğer oyuncuların Charles Arling (Talat Paşa), George Malakian (Emin), Hector Dion (Devit Bey), Miles McCarthy (Musa Bey), Bertha Richbardt (Sarah), Rodi Lombardi (Hovnan), Lafe McKee (Alman Elçisi), Harry Lonsdale (Kemal Efendi), Joe King (Kürt çete reisi) ve L.J. King (Raşit) olduğu sanılıyor.

olmadı, ömrünü küçük rollerde oynayarak ya da figüranlık yaparak tamamladı. Apfel'la tanıştırılan Aurora Mardiganian masumca şöyle demişti: "Başınızda hiç saç yok ve isminiz Oscar Apfel, size Bay Apple diye hitap edeceğim." Apfel gerçekte Mardiganian'ın söylediği kadar kel değildi.

Çekimler Los Angeles'ın doğusundaki 3800 Mission Road'da, Selig Zoo Studio [Hayvanat Bahçesi Stüdyosu] olarak bilinen yerde başladı. Mardiganian ile Mr. ve Mrs. Gates Los Angeles'ın merkezindeki Alexandria Oteli'nde konaklıyorlardı.[10] Çöl sahneleri Santa Monica yakınlarındaki kumsalda çekilecek, bunlara Santa Barbara'daki çekim görüntüleri eklenecekti.[11] Baldy Dağı, Ararat Dağı yerine kullanıldı. Aurora Mardiganian 1918 yılının Şükran Günü'ne kadar Los Angeles'a gelmediğini iddia ediyor ki, bu da bütün çekimlerin bir aydan kısa bir sürede tamamlandığı anlamına geliyor.

Çok az İngilizce bilen ve film üretimi sürecinden hiç anlamayan genç kız için yapım korkutucu bir deneyimdi:

"Bana makyaj yapılmadı. 'İhtiyacın yok. Senin doğal güzelliğin var. Başka bir şeye ihtiyacın yok,' dediler. Soyunma odamdan ilk çıkışımda püsküllü kırmızı fesleriyle bütün o insanları gördüm. Donakaldım. Beni kandırdılar diye düşündüm. Beni öldürsünler diye bu Türklere vereceklerini sandım. O yüzden de acı acı ağlamaya başladım. Mrs. Gates de dedi ki, 'Tatlım, onlar Türk değil. Onlar o barbarların rolünü oynuyorlar. Hepsi Amerikalı.' Amerikalı olduklarını nereden bileceğim? İngilizce konuşuyorlar, kendi dillerini. Etrafımda hiç Ermeni yok, ben de ağlıyorum."

Güya bir Türk hareminden kaçtığı sırada bir çatıdan diğerine atlaması gereken sahne çekilirken, Mardiganian altı metreden düşerek ayak bileğini kırdı. Bileği iyileşene kadar çekimleri erteleyemezlerdi,

10 Daha önce Selig Vahşi Hayvan Çiftliği olarak bilinen, teşhir edilmek ve filmlerinde kullanılmak üzere kapsamlı bir vahşi hayvan koleksiyonuna sahip olan stüdyo, resmi olarak Haziran 1915'te açıldı. Hayvanat bahçesinin bu dönemde 700 hayvan ve kuşa ev sahipliği yaptığı bildirilmişti (muhtemelen *Ravished Armenia*'da kullanılan develer de buna dahildi.)

11 Çöl sahnelerine bakınca, örneğin Mojave Çölü değil de bir plajda çekilmiş olduklarına inanmak güç, ancak oralarda herhangi bir büyük çekim yeri olması da mümkün görünmüyor.

o yüzden kızı bir sahneden diğerine taşıdılar. Mrs. Gates kırığı iyileştireceğini iddia ederek, ayağının üzerine sert basmasını söylüyordu. Mardiganian filmde bileğindeki bandajların açıkça göründüğü sahneler olduğunu söylüyor. Belli ki seyircilerin o bandajların Hollywood'daki barbarlar değil de Türkler tarafından açılan yaraları sardığını düşünmeleri bekleniyordu.

Cemiyet hayatının önde gelen simalarından Mrs. Harriman şöyle yazmıştı:

> Aurora inanması güç bir cesaretle kendi yaşam hikâyesini konu alan filmin kahramanı olmaya girişti. Bu genç kız, halkına beslediği sevgi uğruna, ölümden beter olan o tehcir, açlık ve sefalet yıllarının tüm korkularını yeniden yaşadı. Titreyen etine dokunan kirli parmakları, çıplak omuzlarına inen kırbacın ıslığını, kanayan ayaklarının altındaki kızgın kumları, korunmasız başının üstünde parlayan kan kırmızı güneşi yeniden hissetti. Sadece halkı, yani Ortadoğu'nun ıstırap içindeki o insanları belki kurtarılır umuduyla, genç bir kızın dayanma gücünden başka bir şeyi olmadan cehennemin kapılarından ikinci kez geçti.
>
> Filmin kadın kahramanı rolü inanılmaz bir güç ve sanatın erişemeyeceği bir ustalıkla oynandı – rol yapılmadı, yaşandı.[12]

Yapımın etrafını saran –amacının canilikleri belgelemek ve Ermeni mülteciler için kaynak ihtiyacıyla ilgili kamuoyunda farkındalık yaratmak olduğuna dair– yüksek ahlaki tona rağmen, *Ravished Armenia*'nın titizlikle hayata geçirilmiş ticari bir işten başka bir şey olmadığı açıktır. Filmin yapımı, 29 Kasım 1918 tarihli, Amerikalıları Ermenistan'ın evsizlerine yardım etmek için 30 milyon dolarlık bir fona katkıda bulunarak ıstırap içindeki Ermenilerin yardımına koşmaya çağıran başkanlık bildirisiyle aynı tarihe rastlar.

Elbette işin bir de cinsellik boyutu vardı.

Ravished Armenia filminde, Ermenilerin çektiği acılara dair daha önce anlatılanlarda olduğu gibi, vurgu kadınlar ile genç kızlara tecavüz edilip onların öldürülmelerine yapılıyordu; anlatıda çıplaklık önemli bir yere sahipti. Cinsel şiddet kitap boyunca görülen temel

12 10 Mayıs 1919 tarihli *Exhibitor's Trade Review*'da alıntılanmış, 1706.

bir temadır; gerçekten de okur, Aurora Mardiganian'ın Ermeni kadınların çektikleri acıları betimlediği bölümlere karşı öyle hissizleşmiş ve yapılanları kanıksamış haldedir ki neredeyse sıkılmış, absürt ve utanç verici bir şekilde Türklerin yeni bir cinsel işkence biçimi geliştirmesini umar hale gelmiştir.

Hayret vericidir ki, yapımcının aşırı miktarda cinsellik ve şiddet kullanmayı planladığını öğrenen Henry Gates bir parça ihtiyat sergiledi. Ilk senaryoyu okuduktan sonra, "saf şehvet ve zorlama melodram gösterisi" olarak nitelediği harem sahnelerinin sayısına itiraz etti. "Bir Türk'ün duygularını açığa vurarak sevişmediğine" dikkat çekti. "Onlar Batılıların yaptığı gibi öpücükler kondurmaz ya da okşamazlar. Onları Amerikalı bir kötü adamın yapacağı şeyleri yaparken gösterirsek, küçümsemiş oluruz." Can alıcı çarmıha germe sahnesi için de "bu kızların çıplaklıklarını gizleyecek uzun saçları olmalı" yorumunda bulunduğunu eklemeye gerek yok. Gates bir şovmen olsa da, yapımcıdan filmin başlangıç sahnelerinde çok fazla şiddet göstermekten kaçınmasını istedi: "Bence böylesi yorucu olur ve arkasından gelecek dehşet dolu hunharlık sahnelerine zarar verir." Ve son olarak Gates, yapıma dahil olan herhangi biri filmin amacını gözden kaçırmasın diye şunları yazdı:

> Umarım bu filmi beş milyon insan izler ve o beş milyon insanın her biri salondan bu devasa trajedinin etkisiyle allak bullak olmuş şekilde ayrılır. Bunu muazzam bir şey olarak görmeleri gerekiyor. Burada çığır açıcı bir film yapma şansına sahibiz. Hem kitleleri, hem de başkanları ve kralları cezbedecek bir içeriği olsun istiyoruz.[13]

Morning Telegraph'a bir röportaj veren (25 Mayıs 1919) Oscar Apfel, "cinsellik meselesi"nden mümkün mertebe uzak durmaya çalıştığını, ancak "Türkler tarafından yapılan gerçek zulümlerin, neredeyse düşünülemez olan vahşiliklerin kayıt altına alınmasının şart olduğunu" söyledi. Yaşlı bir papazın tırnaklarının kerpetenle sökülmesi sahnesi (kitapta betimleniyor) dahil bazı sahneler "seyirciye

13 Henry Gates'den yapılan alıntılar, Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi'ndeki Margaret Herrick Kütüphanesi'nde bulunan Selig Koleksiyonu içindeki notlardan alınmıştır.

göre fazlasıyla korkunç" olmaları nedeniyle kesilmişti. Apfel hemen şunu da belirtti: "Bu film bir hakikat anıtı olarak yükseliyor, çığlığı çok uzaklara ulaşıyor ve doğru olan hiçbir şeyin gösterilemeyecek kadar korkunç olmaması gerekir."

Yapımda çalışanların sözüm ona diğerkâmlığına rağmen, filmin basın kitapçığında şu gibi başlıklar ortaya atılıyordu:

"*Ravished Armenia* gerçek bir harem gösterecek."

"Askerlerin kılıçlarına oturtulmuş kızlar."

"Güzel Aurora Mardiganian diğer çıplak kızlarla beraber seksen beş sente satıldı."

Sinema basını, filmin "Türk Ahlaksızlığının Sansasyonel Hikâyesi" şeklinde tanıtılmasında ısrar etti. *Motion Picture News*'ta çıkan bir reklamda (26 Temmuz 1919), filmin "İngiliz dilindeki en sansasyonel kitaba dayanıyor" olduğu duyuruldu – ve bir kuşkuya mahal bırakmama korkusuyla– "ve her kelimesi doğru!" diye eklendi.

SANSÜR

Ravished Armenia Kuzey Amerika'da görece küçük sansür sorunlarıyla karşılaştı. 25 Ocak 1919'da, "*Ravished Armenia*'dan uyarlanan *Auction of Souls*" olarak Ulusal Film Teftiş Kurulu tarafından incelendi ve "Amerika'daki kadınların ve erkeklerin damarlarında dolaşan kanın her bir damlasına içten ve güçlü bir çağrıda bulunan, Ermenistan'ın çektiği acıların samimi ve doğrudan bir ifadesi" olarak nitelendirildi. Eğlendirici değeri "etkileyici", eğitici değeri "sıradışı" ve tarihi değeri "takdire şayan"dı. Film en başta Pennysylvania Sansür Kurulu tarafından sakıncalı bulunarak eyalette gösterimi yasaklandı. Ancak bu karar, Philadelphia'daki Medeni Hukuk Mahkemesi yargıcı Patterson tarafından bozuldu. *Motion Picture News*'a göre (14 Haziran 1919) şu yorumda bulunmuştu yargıç: "Görüntülerde kutsal değerlere saygısız, müstehcen, uygunsuz ya da ahlakdışı olan, ya da ahlakı yozlaştıracak ya da bozacak mahiyette hiçbir şey yok. Filmi bir bütün olarak değerlendiren mahkeme, eğitici bir yapıya sahip olduğunu tespit etmiştir."

Kanada'da ise, Ontario Film Sansür Kurulu filmden tek bir sahne attı, ancak eşi görülmediği söylenen bir kararla, sadece yirmi bir yaşın üstündeki insanlara gösterilebileceğine hükmetti. Film bu kısıtlamayla ve *Auction of Souls* adıyla, 25 Ağustos 1919 haftasında Toronto'daki Strand Theatre'da gösterime girdi.[14]

Vikont James Bryce (1838-1922) hem İngiliz hem de Amerikan siyasetinde popüler olan bir figürdü. Bir politikacı ve diplomat olarak 1907-1913 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde İngiliz elçisi olarak görev yaptı ve 1888 tarihli kitabı *The American Commonwealth* çok saygı duyulan bir metindi. Bryce'a Ermenistan'da ve Alman işgali altında bulunan bölgelerdeki savaş suçlarını ve mezalimi araştırma görevi verilmişti. Hem kitap hem de film Bryce Komisyonu'na atıfta bulunduğundan, *Ravished Armenia*'nın Birleşik Krallık'ta sansür sorunlarıyla karşı karşıya kalması şaşırtıcı görünebilir, ancak burada güçlü, ülke dışı siyasi odakların etkisi söz konusuydu.

Film, *Auction of Souls* adıyla, 29 Ekim 1919'da, Londra'daki Queen's Hall'da, Vikont Bryce'ın da aralarında bulunduğu bir davetli kitlesine özel olarak gösterildi. Bryce filmi "Türk zalimliğinin bir ithamnamesi" olarak nitelendiren *Illustrated London News*'a (8 Kasım 1919) "rapordaki tüm iddialar doğru, hatta gerçeklerin yanında hafif kalıyor" diye konuştu. O ilk gösterimin ardından, yeni kurulmuş olan Milletler Cemiyeti Birliği, *Auction of Souls*'un 26 Ocak 1920'den itibaren Londra'daki Albert Hall'da üç hafta boyunca günde iki kez gösterilmesini organize etti.[15] Bu arada Dışişleri, ülkenin Türkiye ile barış görüşmelerine başladığı bir zamanda, filmin –ihtimal dahilinde olan– Türk karşıtı bir hissiyat yaratabileceğinden endişe duymaya başladı. Dahası, hükümet filmin gösteriminin, özellikle de İngiliz kuvvetlerinin Amritsar'da 379 Müslüman Hindistanlıyı katlettiği Nisan 1919'u takip etmesi nedeniyle, Müslüman dünyasında güçlü bir İngiliz karşıtı duyguya neden olacağından korkuyordu.

14 "'Auction of Souls' Meets Ontario Censorship Law" *Exhibitor's Trade Review*, 20 Eylül 1919, 1396.

15 Milletler Cemiyeti Birliği uluslararası adaleti, kolektif güvenliği ve kalıcı barışı desteklemek amacıyla kurulan ve Milletler Cemiyeti'nin prensiplerine bağlı olan bir İngiliz kurumuydu.

17 Ocak 1920'de Scotland Yard'dan görevliler filmi izleyerek, kamuoyuna gösterildiği takdirde kovuşturma açmakla tehdit ettiler. Sekiz sahnenin kesilmesi istendi. Dağıtımcı filmi kesmeyi reddedince de İngiliz Film Sansür Kurulu gösterim belgesi vermeyi reddetti. (Dağıtımcının kesintileri yapmayacağından ve başarısız olabilecek bir kovuşturma sürecinden endişe eden) İçişleri Bakanlığı'nın araya girmesi ve Milletler Cemiyeti Birliği'nin itirazlarının ardından gösterim, altyazılarda Hıristiyanlara yapılan tüm göndermelerin kaldırılması ve çarmıha germe sahnesinin çıkarılması şartıyla onaylandı. *Variety*'e göre (24 Ocak 1920) "Asıl hikâyenin 15 metresi bile kesilmedi."

ABD GÖSTERİMLERİ

Aurora Mardiganian Amerikan kamuoyuna 8 Ocak 1919'da Los Angeles'ın merkezindeki Alexandria Oteli'nde Los Angeles valisi Frederic T. Woodman tarafından verilen öğle yemeği davetinde tanıtıldı. Etkinlik filmin aynı yerde, 15 Ocak 1919'da yapılan ilk gösteriminden önce, Ermenilere ve Süryanilere Amerikan Yardım Heyeti himayesinde itinayla organize edilmişti. Dört gün sonra, 19 Ocak'ta, Los Angeles'taki Majestic Theatre'da *Ravished Armenia*'nın halka açık gösterimi yapıldı.

İlk New York gösterimi 16 Şubat 1919'da, Ermenilere ve Süryanilere Amerikan Yardım Heyeti adına ev sahibesi olarak, cemiyet hayatının önde gelen isimlerinden Mrs. Harriman ve Mrs. Vanderbilt'in katılımıyla Plaza Oteli balo salonunda düzenlendi.[16] Gösterim öncesinde davetlilere Irma Prichard Hopper'ın bir şiiri okundu:

> Yanlış Tanrılar, Sinsi Tuhaf İnançlar,
> Gayrimeşru Tutkular sunar.
> Onay verilmiş, Ahlaksız İşler,
> Sefih davranışlar, Unutulmuş günahlar.
> SAVAŞ kalkanı örtmüyor artık

16 Heyetteki diğer önemli isimler arasında Mrs. Taft, Charles Evans Hughes, Cleveland H. Dodge, Mrs. Guggenheim, Otto H. Kahn, Henry Morgenthau ve Oscar S. Straus yer alıyor.

Geride kalan hayvani dehşetleri:
Barbar İblisin mezalimi,
Cermen'in canavarlığı;
İğrenç bir şekilde katledilen kadınların Ruhları,
Irzına Geçilmiş ve İşkence Görmüş, Çarmıha Gerilmiş;
Öldürülmüş ve parçalanmış narin bebeklerin Ruhları,
Katledilmiş, Doğranmış, Tecavüze Uğramış –
Bir Ulusu adeta lâl ederek.
Yabancı bir dilde sesleniyor size:
Ermenistan yeniden ayağa kalkmak için yalvarıyor–
Onu reddetme; Büyük Hıristiyan Ulusu.

Ülke değiştirilerek, son yıllarda Bosna'da, Ruanda'da ya da Suriye'de yaşananlara uyarlanabilecek bir şiirdir bu.

Kimi yerlerde filmin tema şarkısı olduğu söylenen, Aurora Mardiganian'a ithaf edilmiş oryantal bir şarkı ve fokstrot olan, sözleri Wilbur Weeks'e, müziği ise M. Alexander'a ait "Armenian Maid" ise açıkça daha düşük bir kaliteye sahip. 1919'da E. T. Paull'ün yayımladığı haliyle nakaratı şöyle:

Ermeni kız, senin için ağlıyorum,
Ermeni kız, senin için ah çekiyorum,
Tutacağım ettiğim yemini oynarken senle ben
Zeytin ağaçlarının altında, canımın içi.
Aç güzel çiçek, güneş parlıyor,
Bulutların ardında, gümüşi bir çizgi var
Gökyüzü aydınlanmakta, korkma
Benim Doğulu kraliçem, Ermeni Kız.

İşte bu unutulması zor bir şarkıdır – ancak elbette gayret etmeye ziyadesiyle değer.

Ravished Armenia'nın New York gösterimi, 1000 adet biletli davetliyle sınırlı olan on iki adet öğleden sonra ve akşam gösterisinin ilkiydi ve salondakilerin hepsi heyet üyelerinin şahsen tanıdığı, hepsi "ulusal meselelerde ön saflarda yer alan adamlar"dı.[17] İzleyici profili oluşturmaktaki züppelik inanılmaz boyuttaydı.

17 16 Şubat 1919 tarihli *New York American*'da yazdığı üzere.

İlk gösterimlerin ardından *Ravished Armenia*, 11 Mayıs 1919'da Aurora Mardiganian'ın katıldığı, Loew's New York Theatre'da yapılan bir gece yarısı gösterimiyle ve 23 Haziran 1919'da Los Angeles şehir merkezindeki Clune's Auditorium'da yapılan gösterimle halkla buluştu. Film pek çok eleştirmen tarafından saygıyla karşılandı ve itibar gördü. Yapımcının seyirciyi heyecanlandırmak, cinsellik ve şiddet merakına oynamak için gösterdiği açık çabaya rağmen, konusu, filmi eleştirilemez kılıyordu.

Morning Telegraph (16 Şubat 1919) "Seyircilerin zihinlerinde bu insanların çektiği korkunç işkenceleri daha açıkça canlandıran bir film kesinlikle yapılmamıştı," yorumunda bulundu. "Filmin alışıldık sinema atmosferinin dışında olması memnuniyet verici, betimlemelerinde öyle sürükleyici ve gerçekçi ki insan gerçek suçlara tanıklık etmediğini unutuyor neredeyse."

Hanford C. Judson ise *Moving Picture World*'de (31 Mayıs 1919) "Hiçbir şey dünyanın en büyük trajedisinin bu canlı tasvirinden daha etkileyici olamaz," diye yazdı.

> İnsan Auction of Souls'daki sahnelerin bu Hıristiyan halk zulme uğradığı sırada Ermenistan'da çekildiğini sanır. Muhammed'e bağlılıklarını ilan etme şansı verildiğinde İsa Mesih'e sadık kalıyorlar, şahadetleri, yakılmaları, açlıkları, çaresiz acıları ve aklın kavramakta zorlanacağı işkenceler de bundan kaynaklanıyor.
>
> Bu filmin seyircisi üzerinde bıraktığı etki kelimelerle anlatılamayacak kadar büyük ve derin. Öyle saygılı bir tavırla yapılmış ve gösterdiği her şeyde insanlığa öyle kusursuzca sadık ki, yıllarca saklanacağına ve film biçiminde tarihi bir elyazması olarak kuşaktan kuşağa aktarılacağına kuşku yok. Daha düzgün bir şekilde yapılamaz ya da gerçeklerin daha açık bir izlenimi yaratılamazdı. Filmde yer alan büyük oyuncuların her biri hikâyenin içinde kaybolmuş gibi görünüyor; oyuncudan çok katılımcıya benziyorlar. Film aklın alamayacağı Türk vahşetini ve azametli Hıristiyan kahramanlığını büyük bir saygıyla anlatıyor.

Exhibitors's Trade Review'da (24 Mayıs 1919) Helen Rockwell şunları yazdı:

> Bu uyarlama yalnızca hayret verici bir temsil değil, bütün zeki insanların ilgilenmesi gereken bir hikâye olarak ortaya çıkıyor.... Film, bir temsil olarak, perdede başarılmış gerçekten mükemmel işler arasında yer alan, nadir ve etkileyici bir dizi fevkalade uygulamayı içeriyor. Oscar Apfel (...) daha kusursuz bir çağrıda bulunamazdı. İnsana sinemada olduğunu unutturacak kadar büyük bir ustalıkla yapılmış tatmin edici bir film için en büyük övgüyü hak ediyor. Gruplandırmaları, gözü dönmüş çeteleri idare edişi, kimi sahneleri dolduran dehşet ve sefalet öğesi, gerçekçilikleriyle bir usta eline işaret ediyor. Bazı sahneler hassas arkadaşlara göre neredeyse fazla gerçekçi. İnsanın içini sahici bir korku kaplıyor, filmin gösterildiği Broadway Theatre'daki pek çok kişinin yürek parçalayıcı sahnelerde haykırdıkları ve yüksek sesle iç çektikleri duyuldu.

Los Angeles Evening Express'in dünyada yaşanan olayların *Ravished Armenia*'ya ayak uydurduğunu belirten eleştirmeni de şöyle yazdı:

> Yapımcılar gelenekten koparak dekor, kostüm ve olaylar açısından Binbir Gece Masalları'ndan fırlamış bir köle pazarı ya da harem sahnesini kopyalamak yerine, model olarak bu yerlerin bugünkü ya da İngilizler İstanbul'a girmeden önceki hallerini kullandılar.

Variety'de (28 Şubat 1919) kurucu editör Sime Silverman aşırı Türk karşıtı söylemi canlandırmış, aynı zamanda da *Ravished Armenia*'nın "görsel bir tasvir"den ziyade, Ermenistan'daki durumun "hakiki bir temsili" olarak görüleceği endişesine kapılmıştı:

> Yalnızca bir film olarak bakıldığında, karakterleri, dekoru ve oyunculukları açısından muhteşem bir yapım. (...) Ancak Türklerin Ermeni soyuna karşı işlediği suçların, Türklerin mazlum bir halka yaptığı canavarca ve korkunç işkencelerin ve bütün bir ulusun fiilen öldürülmesinin röprodüksiyonu olarak, Ravished Armenia gerçekleri ortaya koymuyor. İmalara rağmen, Türklerin dinleriyle bağlantılı barbarlığı konusunda tecrübesiz olanlar, ya da Vikont Bryce ya da Büyükelçi Morgenthau tarafından barbar Türk'e karşı ortaya atılan ithamları okumayanlar için, filmde gösterilen erkekler, kadınlar ve çocuklara yönelik korkunç zalimliğin mümkün olup olmadığı konusunda bile yine de bir kuşku kalacak.
>
> Gösterilen sahnelere inananları, Türklere karşı şiddetli bir öfke duy-

> gusu ele geçirecek, bu da, bu vicdansızlara karşı bugüne kadar hissedilen öfkeyi besleyecek. İnanmayanların inandırılması gerek. (...) Bir film olarak üstün kalitede bir yapımla karşı karşıyayız, bunda yönetmenlik ve görüntünün de rolü büyük. İlgilenenler ve merak duyanlar arasından ardı arkası kesilmeyen bir seyirci kitlesini kendine çekecek, Yakındoğu Vakfı'na büyük meblağlar kazandıracak bir film bu. Ve gün gelir de Ravished Armenia Türkiye'nin dünya haritasından silinmesine katkıda bulunma onuruna erişirse, hem Ermenistan'ın öcünün alınmasına kısmen yardım etmiş hem de uygarlığa ölçülemez bir fayda sağlamış olacak.

Sinema yıldızlarının hayranları için çıkarılan dergilerin eleştirmenleri filme büyük bir yapım muamelesi etmedi. *Photoplay* (Mayıs 1919) Julian Johnson'ın film hakkında kaleme aldığı kısa yazıyı derginin arka sayfalarına atmıştı:

> Albay William N. Selig yapımcı olarak geri dönüyor, bu kez ezilen Küçük Asya'nın çıkarları uğruna; küçük bir halkın uzun süren özgürlük mücadelesi hakkındaki bu ilginç ancak yer yer korkunç derecede ayrıntılı görsel hikâyeyi nakletmesi de bu yüzden.

Motion Picture Classic'in küstah genç eleştirmeni Frederick James Smith, derginin Ağustos 1919 sayısında saldırgandı:

> Bir Ermeni kızı olan Aurora Mardiganian'ın Türklerin elinde yaşadığı gerçek deneyimlere dayandığı söylenen ve çok reklamı yapılan Auction of Souls bizi öyle sıktı ki, sonunu beklemedik. Filmin övgüye değer bir amaç için yapıldığına (Amerikalıların Ermenilere yardım etmesini sağlamak) inansak da, reklamlarındaki ucuz sansasyonellik insanlığın en kötü taraflarına sesleniyor. Beyazperdenin hangi bahaneyle olursa olsun zalimlikleri istismar etmesinden midemiz bulanıyor. Auction of Souls'da da haddinden fazla mezalim sahnesi mevcut. Miss Mardiganian fotojenik değil. Irving Cummings ve Anna Q. Nilsson ona destek oluyorlar. Yapım Kaliforniya'da, hiç değilse zaman zaman sıradışı bir atmosferik etki yakalayan Oscar Apfel tarafından çekilmiş.

Reklamlardaki "ucuz sansasyonellik" *Photoplay*'in de dikkatini çekmiş olacak ki, Eylül 1919'da "That Sly Dishonest Sign" adlı bir

makale yayımladı.[18] Makalede, Chicago'da görüldüğü üzere, filmi "Türk Haremleri & Masum Kızların Mahvolması Üzerine Heyecan Verici Bir Hikâye" diye tanıtan reklamın "filmin içten doğasıyla tamamen karşıtlık içinde" olduğu belirtiliyordu. Seyircilerin ilgisi açısından, film afişleri hazırlamakta bir beis yok elbette. Mayıs 1919'da, Marcus Loew, First National'e, New York'ta dağıtım yaptığı yirmi beş salonun filmi gösterdiğini bildirdi: "Pek çok büyük yapım gösterdik, ancak *Auction of Souls*, yapım açısından, hikâye açısından olağanüstü çekiciliği sebebiyle ve de gişeyi canlandıran bir film olarak bunların en büyüğü."[19]

Film 25 Mayıs 1919'da Detroit'teki Washington Theatre'da ilk kez gösterildiğinde şehrin tüm gişe rekorlarını kırdı. Hem de şehrin sansür kurulunun izleyiciye yirmi bir yaş üstü sınırı getirmesine rağmen. Detroit'teki prömiyerin sabahında, Aurora Mardiganian, Elks' Temple'da 2000 Ermeni'ye bir konuşma yaptı ve kalabalığa kendi dilinde hitap ettiğinde sevinç çığlıklarının bir bloktan daha uzak mesafeden duyulduğu bildirildi. "Kız binaya girdiğinde, yeni ülkeleri için denizaşırı görev yapmış ve her ikisi de Ermeni olan bir asker ve bir denizci, ellerini birleştirip bir beşik haline getirerek Miss Mardiganian'ı platforma taşıdılar, bu esnada bir sıra oluşturan üniformalı askerler esas duruşa geçmişti."[20]

Ocak 1920'de, filmin Columbia Theatre'da gösterime girdiği ve Mardiganian'ın her gösterime bizzat katıldığı Ohio, Dayton'da da gişe rekorları kırıldı. "Sadece hanımlar için", "Miss Mardiganian'ın Ermenistan'da yaşanan çalkantılı zamanlarda kadınların deneyimleri üzerine daha fazla ayrıntıya girdiği" sabah gösterimleri düzenlendi.[21]

"*Ravished Armenia*'yı on milyon insan görmeli ki, görgü tanığının sahip olduğu ayrıntılı bilgiyle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki di-

18 Janet Priest, "That Sly, Dishonest Sign," *Photoplay*, Eylül 1919, 57-58, 113.

19 First National Exchange of New York Genel Müdürü R.H. Clark'a hitaben yazılmış 23 Mayıs 1919 tarihli mektup, sinema basınında reklam olarak yayımlanmıştı.

20 "'Auction of Souls' Sets New House Record for the Washington, Detroit, Mich.," *Exhibitor's Trade Review*, 21 Haziran 1919, 224.

21 "'Auction of Souls' Exploited to the Limit in Dayton, O. Columbia Sets New Records," *Exhibitor's Trade Review*, 10 Ocak 1920, 616.

ğer milyonlara, Ermenistan'ın acı içindeki Hıristiyanlarına yardım eli uzatmanın acil lüzumunu anlatsınlar." Gişe kazancının kaydı bulunmuyor, ancak 10 milyon Amerikalı filmi pekâlâ görmüş olabilir.

Ravished Armenia'ya gösterilen ilgi, bir anda Aurora Mardiganian'ı istemediği ve beklemediği yıldız mertebesine yükseltiverdi. Pek çok Hollywood yıldızı hem filme hem de başrolündeki hanıma gösterilen ilgiyi kıskanmış olmalı. Mardiganian, *American Weekly*'nin 12 Ocak 1919 tarihli sayısının kapağında Howard Chandler Christy'nin çektiği tam sayfa renkli portresinin basılması şerefine nail oldu. Yalnızca Henry ve Eleanor Gates'in koruması altında değildi, New York sosyetesi tarafından da sahiplenilmişti. *New York American*'ın 9 Mart 1919 tarihli sayısındaki, Mardiganian'ın "artık Mrs. Harriman ve Mrs. Vanderbilt'in koruyucu, müşfik şahsiyetlerinin elinde tutsak" olduğunu ifade eden yorum ironi içerir.

Baskı genç kıza zarar veriyordu. Ermenistan'da görece korunaklı bir hayatı vardı. Soykırımın dehşetini yaşamış olsa da, Amerikan toplumunun zorluklarına hazırlıklı değildi. Buranın davranış kodları, farklı bir kıtadan ve farklı bir kültürden gelen bir kıza yabancıydı. Beraberindeki bütün tuzaklarla, bir film yıldızı olmuştu, oysa bu şöhreti kendisi istememişti. Ermenistan'da geçen acı dolu yıllar hayatta neyin önemli olup olmadığını anlamasını sağlamıştı. Mardiganian'ın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yaşamında deneyimlediğine kuşku olmayan soyutlanma, *New York American*'da çıkan ve San Francisco'daki St. Francis Oteli'nde bir akşam yemeğini anlatan bu haber metninde (9 Mart 1919) açıkça yakalanmış:

> Miss Aurora rahatsız olmuş gibiydi; kendisine yöneltilen soruları yanıtlamaktan kaçındı, ifade ettiği üzere, "yalnız bırakılmak" istediğini açıkça gösterdi. "Ermenistan'ın Jeanne d'Arc'ı Aurora Mardiganian'la konuştuklarını" gidip eşe dosta söyleyebilsinler diye onu bir iki kelime için sıkıştıranlara yanıt vermeyi reddetti.
>
> Yemek bitip de vasisiyle eve döndüğünde, Miss Aurora nazikçe azarlandı; Amerika'da genç kızların büyüklerinin yanında en zarif tavırlarını takındıkları; Amerika'da küçük kızların toplum içinde "huysuzluk" ve aksilik yapma ayrıcalıkları olmadığı söylendi ona.

> "Ama bu huysuzluk ya da terbiyesizlik değil," diye itiraz etti o. "Yemek yerken konuşmayı sevmiyorum. Böyle bir zamanda konuşamam, çünkü ağzıma attığım her lokmayı yutmadan bir dakika tutmak ve benimki gibi bir ağız dolusu yemeği zavallı aç Ermenistan'ıma göndermesi için Tanrı'ya içimden dua etmek istiyorum."

Mrs. Gates, ona eşlik etmesi ve göz kulak olması için Mrs. J.P. (Mary) Anderson adında bir kadın tuttu, ancak hem genç kızın halkın önüne çıkmasının getirdiği sosyal sorumlulukları karşılamakta güçlük çektiği, hem de bir tek kişinin baş edemeyeceği kadar fazla gösterim yapıldığı aşikârdı. 1920'de Mardiganian'ı İngiltere'deki gösterimler için Londra'ya göndermekten bile söz ediliyordu. Aurora Mardiganian filmle halkın karşısına son kez New York, Buffalo'da, 10 ya da 12 Mayıs 1920'de çıktı. Bu gelinen noktada, Mrs. Gates kızı bir rahibe okuluna gönderip, gelecekte filmle birlikte halkın karşısına çıkmaları için Mardiganian'a benzeyen yedi kişiyi işe aldı. Çaresiz durumdaki Mardiganian kendi canına kıymakla tehdit etti ve sonunda New York'a kaçıp, iyi kalpli bir kadın olarak hatırladığı Mrs. Harriman'la temasa geçti.

Mardiganian, Şubat 1921'de vasilerini kendisine borçlu oldukları paranın hesabının verilmesi için dava etti. Mardiganian'a, vasileri vasıtasıyla, *Ravished Armenia* gösterimlerinde hazır bulunması için 7.000 dolar ödendiği ortaya çıktı. Mrs. Gates, yedi Mardiganian benzerinin ücretleriyle, bir şoför, bir hemşire ve kişisel harcamaların toplamının 6.805 dolar ettiğini, Aurora Mardiganian'a ödenecek 195 dolar kaldığını bildirdi. Neticede kendisine 5.000 dolar ödenecek, bu paranın 450 dolarını hayatta kalan bir kız kardeşinin Amerika Birleşik Devletleri'ne getirilmesi için kullanacaktı.

1920'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde hem *Ravished Armenia* filmine hem de bağımsız Ermenistan'a duyulan ilgi dağılmıştı. Yakındoğu Yardımı Amerikalı bir çocuğun Yakındoğu'ya gitmesini ve oradaki koşullara tanık olmasını konu alan *Alice in Hungerland* (1921) adlı bir film daha yaptı. Örgüt, 1924'te çocuk yıldız Jackie Coogan'ı, Amerikalıları Ermenistanlı ve Ortadoğu'nun başka yerlerinden yetimlerin içinde bulunduğu duruma karşı daha duyarlı

kılmayı hedefleyen bir kampanyanın yüzü olmaya ikna etti; bunu Avrupa'da benzer bir kampanya izledi.[22] Aurora Mardiganian başka bir filmde oynamadı ve oyunculuk kariyerine devam etmekle hiç ilgilenmedi. William N. Selig Temmuz 1921'de *Ravished Armenia* üzerindeki haklarını George Rubenstein'a sattı. Ağustos 1926'da, New Yorklu bir hukuk bürosu olan ve Mardiganian'ı temsil eden Wing and Wing, filmle birlikte halkın karşısına çıkması karşılığında ödenen ücretlerin hesabı için First National'a başvurdu. Dağıtımcı herhangi bir borç kaydı bulamadı.[23] Mardiganian, Ermenistan'da yaşadığı dehşet verici olaylar yüzünden uzun yıllar bir erkeğin kendisine dokunmasına izin veremedi, ancak 1929'da evlendi ve Amerikalı Ermeni bir ev kadını ve Martin adlı bir erkek çocuğunun annesi olarak yeni bir hayata başladı.

TRAJİK BİR YAŞAMIN SONU

Yapımdan kalma ürkütücü bir fotoğraf arada bir ortaya çıksa da, film gözden kayboldu. Filmin bir kopyasının Mrs. Gates'te kaldığı, onun da bu kopyayı 1940'ların ortasında New York Modern Sanatlar Müzesi'ne vermiş olduğu rivayet edilse de müzede böyle bir hediyenin kaydı bulunmuyor. Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi'nin Margaret Herrick Kütüphanesi'ndeki William N. Selig Koleksiyonu uzun yıllar *Ravished Armenia*'dan orijinal fotoğraflara ev sahipliği yapmış olsa da, bu fotoğraflar ancak geçtiğimiz yıllarda araştırmacıların ve başkalarının ilgisini çekti. 1964'te çıkan bir yangının Yakındoğu Vakfı'nın arşivlerinin büyük bir kısmını yok ettiği düşünülüyordu, ama New York'taki bir depoda bulunan çok sayıda parça kurtulmayı başardığından ve şu sıralar kataloglanarak arşivleniyor olduğundan bu pek de doğru bir iddia değil. Filmle birlikte Aurora Mardiganian da bilinmezlikte kaybolarak unutuldu.

22 Jackie Coogan'ın bu yolculukla ilgili "Günlük"ü, sinema yıldızlarının hayranlarına yönelik *Photoplay* dergisinde Eylül 1924-Ocak 1925 arasında yayımlandı.

23 Şimdi Güney Kaliforniya Üniversitesi'nde bulunan Warner Bros. arşivinden gazeteler.

Ben bu kitabın ilk baskısı için çalışmaya 1988'de başladım ve Aurora Mardiganian'dan çok etkilendim. Acaba gerçekten yaşamış mıydı, yoksa onun hikâyesi Ermenistan'ın bütün işkenceye uğramış, acı çekmiş ve öldürülmüş genç kadınlarının hikâyelerine dayanan bir alaşımdan mı ibaretti? İnanması güç şekilde, National Association for Armenian Studies and Research/Ulusal Ermeni Çalışmaları ve Araştırmaları Derneği'nin yardımı sayesinde Mardiganian'ın izini bulmayı başardım, ve daha da ilginci, Los Angeles'ın banliyösü Van Nuys'ta, evimden yalnızca birkaç kilometre uzakta tek başına yaşıyordu. Aslında onunla buluşmak neredeyse onu bulmak kadar zor oldu, ama neticede oğlu beni onun tek odalı dairesine götürdü. Bana kahve ve yaprak sarma ikram etti ve hâlâ sürekli Türklerin soykırımda sağ kalmış birini öldürmeye kararlı şekilde her an kapısına dayanabilecekleri korkusuyla yaşadığını anlattı. Benim için unutulmaz bir buluşma oldu bu ve ne mutlu ki kasete kaydetmeyi de başardım.

Ne yazık ki bir daha hiç görüşmedik ve bunda herkes kadar ben de suçluyum. Osmanlı Türklerinin ve Hollywood camiasının elinde bu kadar acı çekmiş bu ufak tefek yaşlı hanımın hatırası hâlâ aklımdan çıkmış değil. Ne kadar trajik bir hayat: Bir ağabeyi ve kız kardeşi hariç tüm ailesinin öldürülmesine tanıklık etti. On beş yaşındaki ağabeyi bir Türk hapishanesinde öldürüldü. Altı yaşındaki erkek kardeşi gözlerinin önünde bir Türk askeri tarafından bıçaklanarak öldürüldü. En küçük erkek kardeşi ve yedi yaşındaki kız kardeşini bir Türk askeri kırbacın sapıyla döve döve öldürdü. On altı yaşındaki ablası bir Türk askeri tarafından bıçaklandığında son nefesini Aurora'nın kollarında verdi. Başka bir Türk askeri Aurora'nın en küçük kız kardeşini bir uçurumdan aşağı atarak öldürdü. Annesi kızının ayaklarına sarılmış haldeyken kırbaçlanarak öldürüldü.

Aurora Mardiganian 3 Ocak 1994'te Van Nuys'taki dairesinden bir bakımevi olan Ararat Home'a taşındı. Orada, Kanada'daki Zoryan Enstitüsü tarafından anıları kayda alındı.[24] 5 Şubat 1994'te, sağlığı çok kötü durumdayken Holy Cross Medical Center'a nakle-

24 Zoryan Çağdaş Ermeni Araştırmaları ve Belgeleri Enstitüsü 1982 yılında Massachusetts, Cambridge'de kuruldu, Toronto'daki şubesi de iki yıl sonra açıldı.

dildi ve ertesi gün orada öldü. Doksan iki yaşındaydı. Her şey sona erdiğinde yanında kimse yoktu; ne aile üyeleri, ne arkadaşlar ne de onlar için o kadar para toplanmasına yardım ettiği Ermeni cemaatinin üyeleri. (Aurora Mardiganian ve filmi 117 milyon dolar bağış toplamıştı, bugün bu rakam 2.5 milyar dolara karşılık geliyor.) Naaşı yakıldı. Küllerini alan olmadı. Dört yıl sonra, küllerine sahip çıkılmamış 2099 kişiyle birlikte, 8 Aralık 1999 saat sabah 9:30'da isimsiz bir mezara gömüldü. Armen Khandjian adında bir Amerikalı Ermeni, araştırma yaparak mezarın yerini tespit edecek kadar bu meseleyi önemsedi. (Mezarın yerinin Ermeni bir rahip tarafından resmen tasdik edilmesi ihtimalinin ikiyüzlülüğüne ortak olmak istemediğinden, bu bilgiyi paylaşmayı reddediyordu.) Khandjian'ın yazdığı üzere, külleri "Hıristiyan Tanrısı tarafından terk edilmiş, kendi Hıristiyan Kilisesi ve kendi Hıristiyan halkı tarafından unutulmuş şekilde" orada yatıyordu.[25]

Aurora'nın küllerinin nerede olduğu uzunca bir süre gizemini korudu. Ancak bugün, Armen Khandjian ve Geghard Arakelian gibi Amerikalı Ermeni akademisyenlerin emeği sayesinde, ben ve diğer herkes bu yeri ziyaret edebilir, şöhretin ne kadar geçici ve kırılgan olabileceği üzerine kafa yorabilir.

Yahudi yaşamının Los Angeles'taki kalbi bir zamanlar, özellikle 20. yüzyılın başlarında Boyle Heights'ta atıyordu. Günümüzdeyse burası Latin Amerikalıların yaşadığı, şehir merkezine yakın fakir bir muhit. Aurora'nın küllerinin gömülü olduğu Evergreen Mezarlığı da tam olarak burada bulunuyor. Krematoryumun hemen yanında, yabani otlarla kaplı, tarifi pek mümkün olmayan çimenlik alandaki küçük pirinç levhaların her birinin üzerinde yıllar yazılı. Kimsesizler mezarlığı olarak tanımlanabilecek bu yerin öyle olduğuna dair herhangi bir iz veya bir açıklama yok. Her bir levha, üzerinde yazılı olan yılda Los Angeles'da vefat etmiş, ona sahip çıkarak "münasip" bir şekilde

25 Melkon Armen Nercissian Khandjian kendi imkânlarıyla yayımladığı olağanüstü bir kitap olan *The Summer of 1915*'in editörüdür. Armen'in kitapta bana olan ithafından çok etkilendim: "Kendi halkı onu unutmuşken, 'Ravished Armenia and the Story of Aurora Mardiganian' kitabını yayımlayarak Aurora'nın umudunu gerçeğe dönüştürdüğü için sonsuz şükranla."

toprağa verecek bir arkadaşı veya akrabası olmayan kişilerin küllerine ayrılmış. 1994 tarihli levhanın yanındayken, Aurora Mardiganian'ın da aralarında olduğu, külleri birbirine karışmış 2900 kişinin mezarının üzerinde duruyorsunuz. İsimsiz bir şahıs tarafından oraya ikinci bir levha daha koyulmuş, üzerinde sadece "Aurora M. Hovanian/1901-1994" yazılı. Bu levhaların boyutu ve üzerinde ne yazacağı Los Angeles vilayeti tarafından belirleniyor ve orada yatan her kişi için yalnızca bir levha koyulmasına izin veriliyor. Mezarında bir çiçek, hatırlandığına dair hiçbir işaret yok. Aurora, Los Angeles'daki bu "çimenlik" yerine Suriye çölüne gömülmüş olsa da fark etmezdi.

KISMİ BİR DİRİLİŞ

Bu kitabın ilk baskısı henüz çıkmıştı ki, *Ravished Armenia*'nın eksik bir kopyasının günümüze ulaştığına dair dedikodular dolaşmaya başladı. Buenos Aires'teki Eduardo Kozanlian'dan bir telefon aldım, bana filmin yirmi dakikasına sahip olduğunu söyledi. Bu film 35 mm değil, düşük kaliteli 1.3 cm'lik video bandında bir kopyaydı ve bir süre sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde ve başka yerlerde dolaşmaya başladı. Yirmi dakikalık film, yapımın iki makarasına karşılık geliyordu ve bana o iki makaranın nasıl yok olmaktan kurtulduğuna dair acayip bir hikâye anlatıldı. Sözüm ona, Paris'te bir Ermeni ma-

kinistte filmin tamamı vardı ve bu hazineyle beraber Ermenistan'a doğru yola çıkmıştı. Yolda, iki makara hariç hepsini kaybetmiş, bunlar da nihayet Ermenistan'da bir kişiye ya da kuruluşa ulaştırılmıştı.

Elbette bu hikâyede birden fazla büyük sorun yatıyor. Eğer iki makara yok olmaktan kurtulduysa, bunların ille de birbirini takip eden makaralar olması gerekmez, ancak her bir on dakikalık makaranın altyazılar, başrol oyuncularının yakın planları, uzun planlar, orta planlar vs. ile birbirini takip eden olayları anlatması gerekirdi. Olaylar dizisini takip etmek mümkün olmalıydı. Ancak günümüze ulaşan bu iki makarada altyazı bulunmuyor, başrol oyuncuları neredeyse yok ve olaylar birbirini takip etmiyor. İşin aslı, yirmi dakikanın sonunda, yapımın başına ait olduğu belli olan sahneler var.

Günümüze ulaşan görüntüleri ilk izlediğimde, "kırpılan ve çıkarılan" ya da kurgulanmış nihai versiyonda kullanılmayan sahnelerden oluştuğunu düşünmüştüm. (Sonuçta filme alınmamış olan) Ermeni soykırımıyla ilgili hazır görüntüler olarak kullanılmak üzere bir arada tutulmuş olabilirlerdi. Ancak daha dikkatli inceleyince, elimizdekinin "kurgulanmış" bir film olduğunu –ancak gösterime girdiği haliyle *Ravished Armenia*'nın kurgulanmış filmi olmadığını fark ettim. Bu yirmi dakika Birinci Dünya Savaşı'ndan bir haber filmi görüntüsüyle ve *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*'tan bir plana benzeyen bir şeyle açılıyor. Bu görüntülerin hiçbirinin ya da Ermenice bir jeneriğin *Ravished Armenia*'da yer almadığına kuşku yok. Bana kalırsa yirmi dakikalık bu görüntüler *Ravished Armenia*'dan planları içeriyorsa da, bir noktada, belki de 1950'lerde, Ermeni soykırımı üzerine kısa bir belgesel olarak bir araya getirildiler. Bu belgeselin görüntüleri günümüze ulaştı. Ses bandı ise kayıp. (Elbette ki belgesel ilk yapıldığında, negatif formatta birbirinden ayrı görüntü ve ses bantlarından oluşması gerekirdi.)

2009'da, Armenian Genocide Resource Center of Northern California/Kuzey Kaliforniya Ermeni Soykırımı Kaynakları Merkezi'nin başkanı Richard D. Kloian, kalan görüntüleri alıp, olabildiğince iyileştirip, kimi küçük kesmeler yaparak önceden kaydedilmiş uygun bir müzik ekledi. En çok yardımcı olacak şekilde de, bende

olan bir listeyi alarak film için yeni altyazılar (ya da bugün akademisyenlerin ısrarla kullandıkları isimle arayazılar) ekledi. Sonuçta ortaya dinamik, yaşayan, dikkatleri üzerinde toplamayı başaran ve seyirciyi kendine çeken bir film çıktı.

Yirmi dakikalık bu film parçaları tam olarak ne olursa olsun, seyirciye yapıtın tamamının neye benzediğine dair bir ipucundan fazlasını sunuyor. Aralarında "küçük" duygusal anlar olmadığını itiraf etmek gerek. Mardiganian, Nilsson ya da Cummings'in pek az planı var. Hepsi bir şekilde aksiyon içeriyor. Ancak bu planların (ve nadiren bütün bir sahnenin) gösterdiği asıl şey, Oscar Apfel'ın yönetmenliğinin niteliği. Neredeyse *cinema verité* olacak kadar belgesel hissine sahip bir film yaratmış olduğu çok açık. Sahnelenmiş bir anlatıdan farklı bir şey söz konusu. Yoğun bir gerçekçiliği var ve drama, trajedi ve sürükleyici güç hepsi bir arada olduğundan planların ve sahnelerin neyi temsil etmelerinin amaçlandığı önemini yitiriyor. Film çok güncel ve neredeyse sahici. İnsan Apfel'ın nasıl bu kadar iyi bir iş çıkardığına şaşırmadan edemiyor. Geçmişinde ya da özgeçmişinde, döneminin sinema filmleriyle kıyaslandığında neredeyse eşsiz bir belgesel niteliğine sahip, bu ayarda bir filmi çekebileceğini gösteren bir işaret bulunmuyor. Eğer bir Oscar Apfel "başyapıtı" varsa, o da bu filmdir – son derece üzücü bir şekilde eksik olmasına rağmen.

Ancak bu film Oscar Apfel'ın başyapıtı olmaktan çok, Aurora Mardiganian'ın şaheseri. Onun hikâyesi. Onun mirası. Kitap sayesinde, bu eksik film parçaları sayesinde, Aurora Mardiganian efsanesi, bir halkın başına gelenler üzerine tarihi bir hatırlatma ve eğer dünya tetikte olmazsa yeniden yaşanabilecekler –ve yeniden yaşananlar– için bir uyarı olarak kalacak.

YOK OLMAYACAKLAR
30.000.000 Dolarlık KAMPANYA
YAKINDOĞU AMERİKAN YARDIM HEYETİ

Ermeni dul ve yetimleri gösteren bir haber fotoğrafı, 1915.

Büyükelçi Henry Morgenthau, 1920.

Mrs. Harriman, Yakındoğu Amerikan Yardım Heyeti'nin
Ulusal Sinema Komitesi Başkanı, 1917.

Albay William N. Selig, kendi hayvanat bahçesinin sakinlerinden biriyle birlikte.

Selig stüdyolarının havadan bir görünümü.

Oscar Apfel (hasır şapkalı) Ravished Armenia'nın setinde.

Aurora Mardiganian, Hollywood'un Ermeni pin-up algısı.

Ravished Armenia'daki birkaç huzurlu sahneden biri: Aurora Mardiganian kendisi, Irving Cumming ise Antranik rolünde.

RAVISHED ARMENIA

THE STORY OF

AURORA MARDIGANIAN

THE CHRISTIAN GIRL WHO LIVED THROUGH
THE GREAT MASSACRES

INTERPRETED BY H. L. GATES

WITH A FOREWORD BY
NORA WALN

NEW YORK
KINGFIELD PRESS, INC.

RAVISHED ARMENIA

AURORA MARDIGANIAN'IN
HİKÂYESİ
BÜYÜK KATLİAMLARDAN
SAĞ KURTULAN HIRİSTİYAN KIZ

H. L. GATES'İN YORUMU

NORA WALN'IN
ÖNSÖZÜYLE

NEW YORK
KINGFIELD PRESS, INC.

THIS STORY OF AURORA MARDIGANIAN

which is the most amazing narrative ever written has been reproduced

for the American Committee for Armenian and Syrian Relief in a

TREMENDOUS MOTION PICTURE SPECTACLE

"RAVISHED ARMENIA"

Through which runs the thrilling yet tender romance of this

CHRISTIAN GIRL WHO SURVIVED THE GREAT MASSACRES

Undoubtedly it is one of the greatest and most elaborate motion pictures of the age—every stirring scene through which Aurora lives in the book, is lived again on the motion picture screen.

SEE AURORA, HERSELF, IN HER STORY

Scenario by Nora Waln—Staged by Oscar Apfel

Produced by Selig Enterprises

Presented in a selected list of cities

By the

American Committee for ARMENIAN AND SYRIAN RELIEF

AURORA'YI, BİZZAT, KENDİ HİKÂYESİNDE SEYREDİN

İthafım

Bu güzelim Amerika Birleşik Devletleri diyarında, kızlarına Tanrı'ya inanmayı öğretmiş olan her anne ve babaya, kitabımı ithaf ederim. Ben kendi annemin, canı bedeninden çekilmiş, çöle fırlatılmış cesedini gördüm; çünkü İsa Mesih'in Kurtarıcım olduğunu öğretmişti bana. Babamın acı içinde ölümüne şahit oldum, çünkü bana, küçük kızına, "Rabbe güven; Onun dediği olur," demişti. Narin annelerin sevgili kızlarının, binlerce ve binlercesinin kırbaç ya da hançer darbeleri altında, ya da açlık ve susuzluktan öldüğünü ya da köle olmak üzere alıp götürüldüklerini gördüm; çünkü Hıristiyanlıklarının kutlu tacını inkâr etmemişlerdi. Tanrı beni halkımdan geriye kalanların mesajını Amerika'ya ulaştırayım diye kurtardı ve her anne-baba bu sayfalarda anlattıklarımı, kaçışım için O'na duyduğum minnet ve sevgiyle anlattığımı anlayacaktır.

AURORA MARDIGANIAN

Latham,
New York City,
Aralık 1918.

İçindekiler

Teşekkürler 67
Önsöz 68

Arşaluys-Sabahın Işığı 73
1 Paşanın Evime Gelişi 79
2 Korkutucu Günler Başlıyor 90
3 Vehbi Bey Seçimini Yapıyor 101
4 Kemal Efendi'nin Zalim Gülümsemesi 111
5 Zaptiyelerin Yöntemleri 123
6 İstanbul'un Haremlerine Sevk Edilecek Kız Aranıyor 133
7 Malatya – Ölüm Şehri 143
8 Hacı Gaffur'un Hareminde 151
9 Manastır Baskını 160
10 Kılıç Oyunları ve Diyarbakır 170
11 "İşim Yok, Keyfim Çok" 180
12 Kavuşma - Ve Sonra, Şeyh Zilan 190
13 Yaşlı Vahram ve Çobanın Islığı 199
14 Antranik Paşa'nın Mesajı 209

Teşekkürler

Küçük Aurora'nın onlara, tüm dünyaya kendi dilimizde anlatmam için bana anlattığı bu inanılmaz şeyleri doğruladıkları için, İngiliz Hükümeti tarafından katliamları araştırmakla görevlendirilen, İngiltere'nin eski Amerika Birleşik Devletleri büyükelçisi Lord Bryce'a; Aurora'nın hikâyesinde sözünü ettiği, Van'daki katliamlara şahit olmuş olan Dr. Clarence Ussher'a; ve Aurora'yı Erzurum'da kurtararak Amerika'ya gelişini mümkün kılan Dr. MacCallum'a minnettarım. Aurora'nın hikâyesini mutlak bir itimatla okuyabilirsiniz, her kelimesi doğrudur. Bir Hıristiyan kızın başına gelenlerin hikâyesi olarak, ispatlı bir belgedir.

H. L. GATES

Önsöz

Yanımda durdu – parlak siyah saçlı, incecik küçük bir kız. Ben onunla konuşana ve çektiği acıların silinmez hikâyesinin okunduğu gözlerini kaldırıp bana bakana kadar, beklediğim Aurora Mardiganian'ın o olduğuna inanamadım. İngilizce bilmiyordu ama Ermenice birkaç sözcükle selamladı beni.

Geçen yılın ilkbaharındaki ilk buluşmamızdı bu. Birkaç hafta önce bana bu küçük Ermeni kızdan söz eden bir mektup almıştım, vardığı zaman ona yardım etmem rica ediliyordu. Bir yıl önce Kafkasya'daki yardım istasyonumuzdan Ermeni bir oğlan gelmişti ve iyi kalpli dostlarımız onu yatılı okula göndermemizi sağlamıştı. Kafamda, gelince Aurora'yı da aynı okula göndermek üzere benzer bir plan yapmıştım.

O öğleden sonra, tercümanı vasıtasıyla eğitimden söz ettik ama üzüntüyle başını salladı. Okula gitmek ve babasının katliamlardan önce planlamış olduğu üzere müzik eğitimi almak isterdi, ancak şimdi iletmesi gereken bir mesaj vardı: Acı çeken milletinden, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ana-babalara ulaştırılacak bir mesaj. Çocuğun gözündeki kararlılığı görünce yaşını sormadan duramadım, "on yedi," dedi.

Yorgun, bitkin ve sinirleri harap bir halde, arkasında bıraktığı sahneleri bize anlatmakta ısrar etti: katliamlar, çöle sürülen aileler, Türk haremlerine satılan kızlar, yol kenarında ırzına geçilen kadınlar, açlıktan ölen küçük çocuklar. Halkına yardım etmesi için ona destek olalım diye yalvardı bize. "Babam, Amerika ezilenlerin dostudur derdi. Antranik Paşa beni buraya gönderdi, çünkü bana yardım edeceğinize inanmıştı" diye savundu kendini.

Böylece hikâyesini İngilizceye çevirttik. Bazen günlerce ara vermek zorunda kalıyorduk, çünkü çektikleri sinirlerini çok yıpratmıştı. Yaz sıcakları boyunca devam etmek istediyse de, İngilizce öğreneceğini öne sürerek onu üç haftalığına Connecticut kıyısına gitmeye ikna edebildik.

Aurora Mardiganian'ın son üç yılının hikâyesini okuyacak olan sizler, günümüzde ve bizim neslimizde böyle şeylerin mümkün olduğuna inanmakta zorlanacaksınız. Halkının çektiği acıları ilk kez işittiğimde hissettiklerimi siz de hissedeceksiniz kuşkusuz. 1917 Ekim ayının ilk günlerinde, Ermenilere ve Süryanilere Amerikan Yardım Heyeti'nin düzenlediği, iki yıl boyunca katliamlara ve tehcire şahit olduktan sonra Türkiye'den henüz dönmüş on yedi Amerikalı konsolos ve misyonerden oluşan bir grubu ağırlayan davete katıldığımda hissettiğim şeyleri açık seçik hatırlıyorum. Söylediklerinin doğruluğundan kuşku duymayacağım insanlardan, kadın, çocuk, Hıristiyan Ermenilerle dolu bir kilisenin nasıl gaz döküp yakıldığını; sizinki ya da benimki gibi iyi ailelerden gelen zarif, eğitimli kızların Doğu'nun köle pazarlarında nasıl satıldıklarını; açlıktan ölen çocukları dinledim; geçici yardım istasyonlarında toplanan acınacak haldeki kurbanlara yardım çağrılarını duydum.

Kulaklarıma inanamadım ama davet masasında sözlerinden asla kuşku duyamayacağım kadın ve erkeklerin tanıdık yüzleri vardı: Ermenilere ve Süryanilere Amerikan Yardım Heyeti başkanı Dr. James L. Barton; kendi deneyimlerini aktaran büyükelçiler Morgenthau ve Elkus; Cleveland H. Dodge, kızı Mrs. Elizabeth Huntington İstanbul'da, oğlu ise Beyrut'ta bulunmakta ve her ikisi de heyetin çalışmalarına yardım etmektedir; Germantown'dan Miss Lucille Foreman; Ermenilere ve Süryanilere Amerikan Yardım Heyeti'nin yöneticisi C. V. Vickrey; World Court League'den Dr. Samuel T. Dutton; Presbiteryen Dış Temsilcilikler Kurulu'ndan George T. Scott ve diğerleri.

Bu hikâyenin kâğıda dökülmüş halini okuyan sizler inanmakta benden daha çok zorlanacaksınız, çünkü benden farklı olarak siz o davette konuşan bilirkişilerin şahsi teyitlerini dinlemiş olmayacaksı-

nız. O zamandan beri, Doğu'yla –İran, Rus Kafkasyası ve Osmanlı İmparatorluğu– kurulan iletişimin neredeyse tümü benim elimden geçti ve bu kitaptaki koşulların abartılmadığını biliyorum. Bu giriş yazısında sizi Lord Bryce'ın raporuna, Büyükelçi Morgenthau'nun Lord Cecil'in İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı son konuşmalara ve kendi Dışişleri Bakanlığı'mızın dosyalarına yönlendirmek istiyorum. Böylece, sayıları 3.950.000 olarak hesaplanan, Yakındoğu'nun sefalet içindeki mültecilerinden her birinin buna benzer bir hikâye anlatabilecek durumda olduğunu göreceksiniz.

Yaşayan bir belgeyle karşı karşıyayız. Miss Mardiganian'ın verdiği isimler, tarihler ve yerler, Büyükelçi Morgenthau, Lord Bryce ve diğerlerinin söz konusu yerlere ilişkin referanslarıyla birebir uymuyor olabilir, ancak onun henüz 17 yaşında bir kız olduğunu ve savaşın etkilerini en sert şekilde yaşamış o coğrafyada, tarihin en trajik dönemlerinden birini deneyimlediğini, tarihçi olmadığını, bu hikâyeyi Amerikan kamuoyuna aktaran çevirmeninin de bir tarih kitabı yazmaya kalkışmadığını aklımızda bulundurmamız gerekiyor. Çevirmeninin tek amacı, son yıllarda Yakındoğu'da olup bitenleri biraz olsun anlarlar ve gelecekte orada aklı başında ve istikrarlı bir yönetim kurulmasına yardım ederler umuduyla Aurora'nın mesajını Amerikan halkına iletmekti.

New York *Evening Sun* gazetesinde yakın zamanda yayımlanan bir makalede, Ermenilerin özelliklerinden söz eden Büyükelçi Morgenthau şöyle diyordu: "Herodot'un zamanından beridir, Asya'nın o bölgesinin ismi Ermenistan'dı. Günümüz Ermenileri doğrudan 3000 yıl önce orada yaşayan halkın soyundan geliyor. Kökenleri öyle kadim ki, masallar ve gizemler içinde kaybolmuş. En büyük Ermeni şehri olan Van'ın kayalık tepelerinde hâlâ okunamayan çiviyazısı kabartmalar var, bunlar kimi akademisyenleri (itiraf etmek gerekirse sayıları çok fazla değil) Ermeni ırkını Kitabı Mukaddes'teki Hititlerle özdeşleştirmeye yöneltti. Fakat Ermeniler hakkında kesin olarak bildiğimiz bir şey varsa, o da çağlar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgesinin en medeni ve üretken ırkı olduklarıdır. Dağlarından inip Sultan'ın egemenliği altındaki topraklara yayılarak tüm

büyük şehirlerde nüfusun hatırı sayılır bir kısmını oluşturdular. Bulundukları her yerde becerileri, zekâları ve saygıdeğer, düzenli yaşam tarzlarıyla bilinir oldular. Entelektüel ve ahlaki olarak öyle üstünler ki, ticaret ve endüstrinin büyük bir kısmı onların eline geçti. Ermeniler, Rumlarla birlikte İmparatorluğun ekonomik gücünü oluşturdular. Bu insanlar dördüncü yüzyılda Hıristiyan oldular ve kurdukları Ermeni Kilisesi'ni devletin resmi dini olarak kabul ettiler. Bunun var olan en eski Hıristiyan Kilisesi olduğu söyleniyor.

"Bu insanlar, eşi benzeri görülmemiş işkencelere rağmen, büyük bir azimle kadim Hıristiyan inançlarına sıkı sıkıya tutundular. 1500 yıl boyunca orada, düşman bir dinin ve düşman bir ırkın geri kalmış halklarıyla çevrili bir Hıristiyan adası olan Ermenistan'da yaşadılar. Kadim mevcudiyetleri bitmek bilmez bir şahadet oldu. Yaşadıkları bölge, Avrupa ile Asya arasındaki bağlantıyı oluşturuyor; Asya'dan gelen bütün işgalciler –Müslüman Araplar, Tatarlar, Moğollar, Kürtler ve Türkler– onların huzurlu topraklarını çiğnediler."

Aurora Mardiganian acı çeken halkının hikâyesini anlatmak ve ülkesinin yeniden inşasını mümkün kılmak için kendi payına düşeni yapmak üzere Amerika'ya geldi. Daha küçük bir kız çocuğu o, ama bana kalırsa, günlük gazeteler, bu kitap ve Ermenilere ve Süryanilere Amerikan Yardım Heyeti'nin bu amaçla hazırlamakta olduğu film aracılığıyla kendi hikâyesini Amerikan halkına aktararak, nesiller boyu kendi halkının vatanı olmuş kadim Kitabı Mukaddes topraklarında "dünyada barış, insanlarda iyi niyet"in yeniden tesis edilmesine yardım için en önemli görevlerden birini üstleniyor. Onun annesi, babası ve kardeşleri artık hayatta değil ama büyük bir titizlikle yapılmış hesaplamalara bakılırsa, çoğu evlerinden neredeyse 1.600 kilometre uzaklara sürülmüş, daha ziyade kadın ve çocuk, aç, sefil 3.950.000 kişi, acınası yüzlerini, hali hazırda içinde yaşadığımız yeniden inşa döneminde kendilerine yardım etmesi için Amerika'ya çevirmiş haldeler.

Aurora'nm memleketi olan bu toprakların rehabilitasyonuna yardım etmek üzere iki yüz kadın ve erkekle birlikte bu ay yola çıkacak olan Dr. James L. Barton, sefalet içindeki bu insanların yardım çığlı-

ğına verilen yanıtın bir parçası. Ermenilere ve Süryanilere Amerikan Yardım Heyeti'nin Amerika'da herkesin katılmasının umulduğu 30.000.000 dolarlık kampanyası da yanıtın bir diğer parçası.

Bu kitabı okuyan sizler de, bitirdiğiniz zaman onu başka birine vererek Aurora'nın mesajını iletmesine yardımcı olabilirsiniz.

2 Aralık 1918
Madison Caddesi Bir Numara
New York

NORA WALN
Ermenilere ve Süryanilere
Amerikan Yardım Heyeti,
Basınla İlişkiler Sorumlusu

Arşaluys – Sabahın Işığı

HİKÂYEYE GİRİŞ

Koyunlarının yünleriyle üç nesli giydirmiş olan Yaşlı Vahram[1], Toroslarda bir tepenin zirvesinden yükselen göğe karşı durdu. Hareketsiz gövdesi dimdik ve upuzundu. Güçlü, vakur yüzünün her kıvrımında yaşlılığın izleri görülse de, ellerini değneğinin üstünde gevşekçe kavuşturmuştu, değneğe dayanmaya gönül indirecek değildi.

Doğu'ya ve Kuzey'e doğru Mamuret-ül Aziz'in ovaları uzanıyor, orada burada dağ eteklerinden aşağı bir yayla iniyordu. Yirmi beş yüzyıl boyunca her bahar, onun gibi çobanlar aynı tepeye çıkıp Mamuret-ül Aziz'in yayla ve ovalarının yeşile dönüşünü izlemiş, ancak pek azı çalılarla otların bu yılki gibi erken sürgün verdiğine şahit olmuştu. Aslında Yaşlı Vahram, iyi geçecek bir mevsimin müjdesiyle keyiflenmeli ve koyunlarına da anlatmalıydı bunu hep öyle yapardı.

Ancak çoban dertliydi. Gece içine tuhaf şeyler doğmuş, gün ağarınca da sezdiklerinin etkisinden kurtulamamıştı. Çok yakında koyunlarına kucak açıp melemelerini susturacak geniş yeşil çayırlara değil, onların ötesine, Fırat'ın mavi çizgisinin şafağın pusunda kaybolup gittiği kuzeye bakıyordu. Gözlerinin orada ne aradığını bilmiyordu ama oradan, yani kuzeyden gelecek bir şeyler içine korku salıyor gibiydi.

Mümin Müslüman'ı gün ışığını selamlamaya çağıran sabah ezanının uyuşuk, monoton sesi birdenbire vadiden yukarı, Yaşlı Vahram'ın ayaklarına doğru süzülerek onu daldığı derin düşüncelerden uyandırdı. "İşte buydu! Buydu işaret. Tehlike kuzeyden gelecek olabilir ama her ne ise kendini önce kasabada gösterecek."

---

1 Özgün metinde "Vartabed" olarak verilmiş, ancak Ermenicede evlenmeyen din adamlarına verilen "Vartabed" unvanı kişi adı olarak kullanılmadığından bu adı Vahram'la değiştirdik. [y.n.]

Çoban başını vadiye doğru eğip evlerin çatılarına ve onları ayıran dolambaçlı dar sokaklara baktı. Müezzin bir kez daha çağrısının makamını ayarlarken, minarenin parıltısını fark etti. Gözleri hızla, güneşin ilk ışıklarının kahverengi ve gri bir öbeğin üstünde oynaştığı kasabanın öte ucuna, eski bir Ermeni kralı olan Çımışgik'in kalesinin yıkıntılarına kaydı. Yüzüne yürek parçalayan bir keder oturdu. Minare ayaktaydı, kralın kalesi ise düşmüştü. İşte bu yüzden şehirde iki çeşit dua okunuyordu ve yine bu yüzden bela kuzeyden gelmekteydi.

Yaşlı adam koyunlarına işaret olsun diye değneğini toprağa sapladı değnek neredeyse çobanları oraya geri dönecek demekti bu. Sonra da kasabadaki evlerin başladığı alçak yamaçlara giden yoldan yürümeye koyuldu. Geride bıraktığı yılları inkâr eden sağlam ve düzgün adımlarla, zenginlerin heybetli evleriyle dolu sokaklara gelene kadar kasabanın içinde ilerledi. Kasaba meydanı vazifesini gören parkın yanından dönünce, sarraf Mardiganyan'ın evine ulaştı. Bu ev, Yaşlı Vahram'ı hep memnuniyetle karşılardı. Üç kuşak Mardiganyanların koyunlarını hep o gütmüştü çünkü.

Kadın hizmetkârlardan biri sokak kapısını açıp çobanı avluya buyur etti. Kapıyı tekrar kapattığında ziyaretçi sordu:

"Efendi hâlâ evde mi, yoksa erkenden işine mi gitti?"

Hizmetkârların kendi sınıfından olanlara gösterdiği o fevri nezaketsizlikle "Bunu sorduğuna utan!" diye yanıtladı kadın onu. "Hangi gün olduğunu unuttun mu ki, Efendi'nin işte olduğunu düşünüyorsun?"

Yaşlı adamın gözleri şaşkınlıkla doldu. Kadın, çobanın gerçekten de unutmuş olduğunu anlayınca nazikçe sürdürdü konuşmasını:

"Vahram, sen bugünün Paskalya sabahı olduğunu bilmiyor musun?"

Yaşlı adam bu hatırlatmayı sakince kabul etse de, hemen kendini savunmaya kalktı. "Sen de Yaşlı Vahram kadar gün yaşasan, bunların birden çoğunu unutmak için dua edersin. Belki hepsinden de fazla, gelmekte olan günü unutmak için."

Kadının, yaş icabı edilen vecize kabilinden laflar dinlemeye sabrı yoktu, yaklaşan kötülüğü ima eden tehdidi de ihtiyarın huysuzluğu-

na yordu. Ama kendisinin verdiği sert yanıt da aldırışsız kulaklarda kayboldu. Çoban, tartışmayı sürdürmeden bahçeyi geçip eve girdi.

Mardiganyanların evi, zamanın varlıklı Ermenilerinin evlerinin tipik bir örneğiydi. Bahçeye açılan geniş kapı aralığı, beyaz mermerden şık merdivenlere ve aynı malzemeden büyük döşeme taşlarıyla kaplı geniş bir hole bağlanıyordu. Belki de sert iklimden korunmanın bir gereği olarak, dışarıdan bakınca evin kasvetli bir görünümü vardı içerideyse her tür lüks ve refah işareti bulunuyordu. Devasa bir zemine oturmuş evin taraçalı odaları birbirinin üstünde yükseliyor, her birinin çatısı bir yukarıdakinin ön bahçesi olarak kullanılıyordu.

Yaşlı Vahram'ın alındığı geniş kabul odasında, taştan büyük bir ocak ile ocağın her iki yanından itibaren odanın üç kenarını çepeçevre saran bir sedir bulunuyordu. Sedirin üstüne yörede yapılan güzel kilimler serilmiş, el yapımı ipek yastıklar yerleştirilmişti. Mermer zemin, keçeden dokunmuş, Acem ve Kürtlere özgü kalın tekke halılarıyla kaplıydı. Ocağın üstünde nadide bir Meryem Ana iki yandaki duvarlarda da popüler bir Ermeni sanatçının çizdiği bir manzara ile Penier'nin çizdiği bir Hollanda limanı tablosu asılıydı. Odanın bir köşesinde, ayaklı bir lambanın altında bir piyano duruyordu. Parlak renkler Şarklı bir zevki ortaya koysa da, bir bütün olarak yumuşak ve zarifti. Çoban, işvereni gelip de Ermeni yurdunun dünyanın genç olduğu günlerden beri muhafaza ettiği Paskalya sabahı selamını verene dek odanın ortasında ayakta bekledi:

"İsa ölülerden dirildi, sevgili Vahram!"

Göreneklerin buyurduğu üzere "İsa'nın dirilişi kutlu olsun," diye yanıtladı yaşlı adam onu. Sonra diğerinin hemen fark ettiği bir ciddiyetle, kendisini bu eve getiren şeyden bahsetmeye başladı.

Gece gördüğü bir rüyaydı bu. "Aziz Krikor bana uykumda görünüp elini sertçe üstüme bastırdı. 'Uyan yaşlı Vahram uyan! Koyunların Tanrı'nın sevgilileri olsa da, tehlikededir. Uyan da kurtar onları!' Yüce Aziz bana bunları söyledi. Alelacele kalktım ama yaşlı gözlerim tam olarak açıldıklarında görüntü kaybolup gitmişti. Ağıla koştum ama sürünün keyfini kaçıran bendim bir tek. Koyunlar sakince uyuyordu.

"Ama ben tekrar uyuyamadım. Ne zaman gözlerimi kapasam Azizimiz karşıma dikilmiş ataletimi yargılıyordu. Ne zaman ki şafak söktü de koyunlarımı tepelere çıkardım, işte o zaman hatırladım!"

Çoban burada duraksadı. Çok hızlı konuşmuş, nefes nefese kalmıştı. İşvereni yaşına ve sadakatine saygıyla, ancak hareketsiz yüzünde en ufak bir alay emaresi olmadan dinlemişti onu.

"Uykunun böyle huzursuz olması ne yazık Vahram. Tam da bu sabah neşeli olman gerekir. Bana şafakta ne hatırladığını anlat, sonra da aklından sil gitsin."

"Efendim bazı şeyleri ne siz ne de ben aklımızdan silebiliriz. Azizimizin daha önce bir kez daha tehlikeyi haber vermek için bana uykumda göründüğünü hatırladım. O zaman daha genç ve düşüncesizdim, dediklerini dikkate almadım. Hem de o zamanlar Ermeni yurdu için mutlu zamanlardı, barış ve bolluk vardı. Ama tam da o gün kuzeyden kıyım çıkageldi, tam yirmi yıl önce oldu bu dediğim."

Bu kez sıra diğer adamdaydı. Bir ürpertiyle sarsıldı, yüzü de bembeyaz oldu. Yirmi yıl öncesi, halkından yüz bin kişinin Abdülhamid tarafından katledildiği zamandı! Hiçbir şey söylemeden pencereye doğru gitti, perdeleri aralayıp evin bahçesinden dışarı baktı.

Sarraf Mardiganyan başarılı, modern Ermeni işadamlarından biriydi. Sık sık gülümsemezdi ama sesi sakin, gözleri nazikti. Avrupa ya da Amerika'daki herhangi bir caddede bir Paskalya sabahı yürüyüşüne çıksa, dikkat çekmeyecek, alışılagelmiş bir figür olurdu. Pencereye arkasını döndükten kısa bir süre sonra, sadece onu çok yakından gözleyen biri, yüzünde ve duruşunda hayatını hep baskı altında geçiren bir kavme silinmez damgasını vurmuş o açıklanamaz, elle tutulamaz şeyi görebilirdi.

"Yirmi yıl önce olan, sevgili Vahram, asla tekrar yaşanamaz. Biz Ermeniler efendilerimiz Türklerin öfkesini uyandıracak hiçbir şey yapmadık. Tam aksine, devlete hizmet etmeye istekli olduğumuzu kanıtladık. Gençlerimiz dünyayı harap eden bu büyük savaşa çağrıldılar. Sultan'ın düşmanlarına yakınlık duysalar da, bunu belli etmediler. Nefret ettikleri bir amaç uğruna savaşıp bile isteye hayatlarını verdiler ki, öfkelerini halkımıza yöneltmek için bahane bulamasın-

lar. Daha bir hafta bile olmadı, Sultan'ın nazırı kudretli Enver, Hilal'e sunduğumuz hizmetler için minnetini bildirdi. Tekrar bizimle uğraşmaya cesaret edemezler."

"Ama dün gece gördüğüm rüya 1895'teki trajedinin gecesinde beni uyaran rüyayla aynıydı."

"Bu sefer boş bir rüyadan ibaretmiş işte..."

Sarraf ikna olmuş bir kesinlikle konuştu. Çoban, gelmekte olduğunu düşündüğü kötülüğün işareti karşısında ondaki bu sakin inançsızlığa bozulmuştu. Odadan çıkıp bahçeyi öfkeyle geçti yaşlı adam. Eli bahçe kapısındaydı. Genç ve taze bir ses onu durdurmasa o anda çıkıp gitmiş olacaktı.

"Vahram, bekle geliyorum!"

Yaşlı adam birden durdu, arkasına dönüp bakınca yaşayan herkesten ve her şeyden daha çok kanının kaynadığı kişinin, Mardiganyanların kızlarından Arşaluys'un ona doğru geldiğini gördü.

Arşaluys "Sabahın Işığı" demektir. Ermenice bu isim, Amerika'da ancak "Aurora" diye karşılanabilir, başka hiçbir sözcük bu kadar uygun düşmez. Aurora gülen gözlü, on dört yaşında bir çocuktu. Gece gibi kara saçları ve gözleri vardı, gülüşü ve ruhu ise en parlak gün kadar güneşliydi. Yaşlı Vahram'ın sürüsündeki bütün koyunlar, özellikle de kara olanlar onun evcil hayvanı gibiydi.

Aurora çobanın yanına gidince yüzünün asık olduğunu fark etti ve bu duruma gücenmiş gibi yapmaya karar verdi.

"Bana mutlu bir Paskalya dilemeden gitmeyecektin değil mi, yoksa Yaşlı Vahram artık başının belasıyla ilgilenmiyor mu?" Arşaluys ciddi ciddi surat asıyormuş numarası yaptı ama yaşlı adamın sıkıntısı kolay dağılacak gibi değildi. Belki de Aurora'yı görmek bu sıkıntıyı artırmıştı.

"Mutluluk dilemek boşuna, en iyisi mutluluk vermek. İnsanın verecek mutluluğu yoksa vazifesi de yoktur. Bugün dağıtacak neşem yok, senin için bile canım kızım, o yüzden sana bakınmak aklıma gelmedi."

"Bu yaptığın çok yanlış Vahram. Bugün İsa'nın dirildiği gün, her yerde neşe var. Bense herkesten daha neşeliyim. Daha dün babam

bir sonraki Paskalya'dan önce okulumu bitirmek için İstanbul'a, ya da belki İsviçre'ye ya da Paris'e gideceğimi söyledi. Benim için sevinmedin mi Vahram?"

Yaşlı adamın bakışları, yukarı çevrilmiş bu yüze takılı kaldı bir an. Sonra eli yeniden bahçe kapısına uzandı, çöktü çökecek gibi görünen uzun, düz gövdesine destek arıyordu sanki. Aurora ona acı verdiğini düşündü. İçgüdüsel bir şefkatle ellerini kaldırıp, dokunacakmış gibi yaşlı adamın göğsüne uzattı. Ama o uzanana kadar çoban gitmiş, kapı da arkasından kapanmıştı.

Yaşlı Vahram bir saat sonra yine tepenin zirvesinde durmuş şehre ve Mamuret-ül Aziz'in iyice yükselmiş olan sabah güneşinin görkemi içinde yıkanan ovalarına bakıyordu.

Birkaç kilometre güneyde dağ sırtları ve söylenceye göre Süleyman'ın[2] madenlerinin vaktiyle harıl harıl işleyen, çoktan terk edilmiş yeraltı geçitleri uzanıyordu. Kervanların durduğu Harput, büyükşehir Van, "Umudun Şehri" Sivas, tarihten önce doğmuş bir ulusun sınır şehirleri ufkun ötesinde, çok uzaktaydı. Yaşlı adam bu mücevher şehirleri bir bir zihninden geçirdi, gelen Paskalya'yı nasıl bir umut ve inançla karşıladıklarını hayal etti. Sonra yine aşağıdaki düzlüklerden yükselen çan kuleleri ve çatılara döndü. Zira aklı sadece Ermenistan'da –1914[3] Paskalya'sının altın rengi güzel Ermenistan'ında– değil, aynı zamanda adını "sabahın ışığı"ndan alan çocuktaydı.

H. L. GATES

2 Kitabı Mukaddes'in Eski Ahit kısmında, İsrail kralı zengin ve bilge Süleyman. [y.n.]

3 Muhtemelen 1915 yerine bir baskı hatası. [A.S.]

BİRİNCİ BÖLÜM

Paşanın Evime Gelişi

Hikâyem Nisan 1915'te, Paskalya sabahında başlıyor. Babamın evinde neşe ve saygıyla Paskalya gününü kutlamaya hazırlanıyorduk; İstanbul'dan gelen, hükümetin Büyük Savaş sırasında Ermeni birliklerin sadıkane ve kıymetli hizmetleri için minnetini ifade ettiği haberi neşemizi artırmıştı. Türkiye savaşa girdiğinde, yani neredeyse altı ay önce, Ermeni yurdunu büyük bir korku sarmıştı. Halkım Fransa ve İngiltere'nin koruyucu etkisi olmayınca, hükümetin bu fırsatı değerlendirip Hıristiyan tebaasına eskisi gibi baskı uygulamasından korkuyordu. Genç Ermeni erkekler Sultan'ın düşmanları için savaşmayı yeğlerdi, ama ihanet etmediklerini kanıtlayabilmek için hemen gidip Osmanlı ordusuna kaydoldular. Sultan onların fedakârlıklarını teslim ettiğine göre, Müslüman yöneticilerimizin elinde yeni eziyetlere uğrayacağımız korkusu yavaş yavaş ortadan kalkıyordu.

Ve bizim Harput'tan otuz kilometre uzaklıkta bulunan kasabamız, Mamuret-ül Aziz sancağının kaza merkezi olan Çemişgezek'te, Ermeni yurdunda barışın devam edeceği umuduna, annem-babam ve ablam Lusan ile benden daha fazla memnun olan kimse yoktu. Daha on dört yaşındaydım, Lusan da on yedisini doldurmamıştı, ama bizim yurdumuzda küçük kızlar bile her zaman korku içindedir. O sabah babamın bana verdiği Paskalya armağanı nedeniyle epey heyecanlıydım; yakında bir Avrupa okuluna gidecek ve bir sarrafın kızına yakışır şekilde eğitimimi tamamlayacaktım. Lusan evlenmek üzereydi ve genç kızlığının son Paskalya gününün tadını çıkarmaya kararlıydı. Çobanımız Yaşlı Vahram'ın şafak söktükten hemen sonra bizi ziyaret edip, bela gelecek diye kehanette bulunması bile hevesimizi kaçıramamıştı.

Aynamın karşısına geçmiş, saçıma taktığım mavi kurdeleleri yü-

züncü kez düzeltiyordum; itiraf edeyim ki, kilisedeki ayine gelen diğer bütün kızları kıskandırmasını umuyordum içten içe. Lusan ise, ablalığın verdiği haklara dayanarak, gösterişçiliğim için azarlıyordu beni. Lusan hep çok ciddi ve sessizdi. Tam ona yakında evleneceği ve artık mavi kurdeleler takamayacağı için beni kıskandığını söyleyecektim ki annem girdi odaya. Kapının ağzında durup duvara yaslandı ve tek kelime etmeden bana bakmaya başladı.

"Anne, ne oldu?" diye bağırdım. Yanıt vermeden sessizce pencereyi işaret etti. Lusan ile birlikte aşağıda, sokakta ne olduğunu görmek için pencereye koştuk. Bahçe kapımızda, ellerinde tüfek, üç Türk jandarma nöbet tutuyordu. Kollarında kazamızın askeri kumandanı Hüseyin Paşa'nın emir erleri olduklarını gösteren şeritler vardı.

Bir yanıt alma umuduyla anneme döndüm. Yere yığılmış ağlıyordu. Konuşmadan alt katı işaret edince, Hüseyin Paşa'nın evimize geldiğini anladım. O zaman mutluluğum uçup gitti, ben de yere yığılıp ağlamaya başladım. Bir şekilde sonun gelmiş olduğunu hissetmiştim.

Hem çok zengin hem de Sultan'ın dostu olan Hüseyin Paşa uzun zamandır haremine istiyordu beni. Büyük konağı, şehrin hemen dışında bulunan güzel bahçelerin içindeydi. Orada çevre kasabaların en güzel Hıristiyan kızlarının bir düzineden fazlasını toplamıştı. Ermeni yurdunda Mutasarrıf, yani Türk kumandanı, büyük bir resmi güçtür. Mutasarrıflar, Sultan'ın nazırlarından başka kimseden emir almaz ve daima zalim ve despot olurlar.

Ermeni bir baba için Mutasarrıf'ı kızdırmak tehlikelidir. Sultan'ın temsilcisi olan bu adamın haremine dahil etmek istediği güzel bir Ermeni kızı gördüğünde, onu elde etmek için izleyeceği çeşitli yollar vardır. Hüseyin Paşa, doğrudan babama gelip, üstü kapalı şekilde, eğer reddedecek olursa ona zulmedeceği tehdidinde bulunarak, beni ona satması ya da vermesini isteme yolunu seçti. Bir kızın satışını yasal hale getirmek ve Mutasarrıf'a onu cariyeliğine alma hakkını vermek için yapılması gereken tek şey, kızın İsa'yı yeminle reddedip Müslüman olmaya ikna ya da mecbur edilmesiydi.

Hüseyin Paşa babamdan üç kez beni ona vermesini istemişti. Ba-

bamsa, üç kez onun öfkesine karşı koyarak, bunu yapmayı reddetmişti. Babam zengin olduğundan ve Harput'taki İngiliz konsolosu Mr. Stevens ile olan dostluğu sayesinde Mamuret-ül Aziz vilayetinin valisinin korumasına nail olduğundan, Paşa bizi cezalandırmaktan çekiniyordu. Ancak şimdi İngiliz konsolosu gitmişti. Vali'nin kimseden korkusu yoktu. Ve biliyordum ki, Hüseyin Paşa artık canının çektiğini yapabilirdi. Silahlı askerler eşliğinde evimize yaptığı bu ziyaretin yine beni istemek için olduğunu da içgüdüsel olarak biliyordum.

Eteklerimden tutan iki küçük kız kardeşimle beraber anneme ve Lusan'a yapıştım. Merdivenlerin başında durup babamla valinin konuşmasını dinlemeye başladık. Hüseyin artık beni vermesini rica etmiyor, talep ediyordu. "Yakında İstanbul'dan emir gelecek siz Hıristiyan köpekler de buradan gönderileceksiniz. Muhammed'i inkâr eden kadın, erkek, çocuk kimsenin kalmasına izin verilmeyecek. İşte o gün geldiğinde sizi benden başka kimse kurtaramaz. Bana kızınızı verin, ben de buhran geçene kadar sizi korumama alayım. Reddederseniz ne olacağını biliyorsunuz!"

Babamın sesi çıkmıyordu. Korku ve dehşetten tıkanmış gibiydi. Annem çığlık attı. Aşağı koşup kendimi Paşa'ya teslim etmeme izin vermesi için yalvardım ona. Onu, babamı ve küçük kardeşlerimi kurtarmak için her şeyi yapardım. Nihayet sesine yeniden kavuşan babamın Paşa'ya şöyle dediğini duyduk:

"Tanrı'nın istediği olur – ve O asla çocuğumun kendini bizim için feda etmesini istemez."

Annem bana sıkıca sarıldı. "Baban hem senin hem bizim yerimize konuştu işte," dedi.

Hüseyin Paşa, peşi sıra uygun adım yürüyen maiyetiyle, öfke içinde terk etti evi. O henüz gözden kaybolmuştu ki, sokakları bir kargaşa aldı. Köşeleri kalabalıklar tutmaya başladı. Telaşla Harput'tan gelen bir atlının getirdiği haberi vermek için evimize doğru koşuşturdular.

"Van'da katliam yapıyorlar; erkekleri, kadınları ve çocukları doğramışlar. Kürtler kızları kaçırıyor!"

Van Ermeni yurdunun en büyük şehridir. Bir zamanlar Kraliçe Semiramis'in krallığının başkentiydi. Kserkses'in memleketiydi ve Tufan'dan sonra suların çekildiği ilk toprak parçası üzerinde, Nuh'un gemisinin karaya oturduğu kutsal yerde Kral Aram tarafından inşa edildiğini öğretmişlerdi bize. Ermenilerin çok sevdiği bir yer, kilisemiz ile ulusal yaşamımızın da merkezlerinden biriydi. Çemişgezek'ten 300 km uzakta bulunan şehir, 50.000'den fazla Ermeni'nin yurduydu.Van valisi Cevdet Bey Ermeni yurdundaki en önemli Türk devlet adamı, aynı zamanda da en zalim olanıydı. Van'da yapılan bir katliamın kısa sürede Ermeni yurdunun her yerine yayılacağına kuşku yoktu.

Harput'tan gelen atlıyı evimize getirdiler. Babam onu sorguya çekmeye çalıştı ama atlının tek söyleyebildiği şu oldu:

"*Ermenleri hep kesdiler – hep gitdi bitdi!*"

Böyle inleyip durdu adam. Haber Harput'a telgrafla ulaşmış, kasabımızdan olan bu atlı da bizi uyarmak için hemen yola çıkmıştı.

Annemle babama, bırakın da hemen Hüseyin Paşa'nın konağına gideyim ve ona, emirler bize kadar ulaşmadan ailemi korumaya niyeti varsa, ne isterse yapmaya hazır olduğumu söyleyeyim diye yalvardım. Ama annem bana sarıldı, babamsa sadece şöyle diyordu: "Tanrı'nın istediği olur ve böyle bir şeyi istemez Tanrı."

Lusan ağlıyordu. Küçük kız kardeşlerim Arusyak ve Sera da ağlıyorlardı. Babamın rengi çok solgundu ve beni sakinleştirmek için omuzlarıma koyduğu elleri titriyordu. Gözlerimi kapayınca annemi, babamı, kız kardeşlerimi ve erkek kardeşlerimi, önünde sonunda gelmesinden korktuğum katliamda ölmüş yerde yatarlarken görür gibi oldum. Oysa Hüseyin Paşa onları kurtarabileceğimi söylemişti! Ama babama karşı gelemezdim. Birden aklıma Peder Rupen geldi.

Annemin kollarından kurtulup arka kapıdan fırladım ve Peder Rupen'in ayin için beklediği kiliseye çıkan sokakta koşmaya başladım. Mihrabın arkasındaki küçük odaya girdiğimde, kimsenin Van'dan gelen haberleri vermeye cesaret edemediği bu kutsal adam cemaatinin neden gelmediğini anlamaya çalışıyordu.

Ayaklarının dibine yığılıverdim, gözyaşlarım dinip de ona neden

geldiğimi anlatana kadar epey zaman geçti. Kötü bir şeyler olduğunu biliyordu. Saçlarımı okşadı ve bekledi. Konuşabilecek hale geldiğimde, Hüseyin Paşa'nın ziyaretini ve bize neler dediğini anlattım ona, sonra da atlının getirdiği haberi verdim. Hüseyin Paşa'ya, anne babam ve kardeşlerimi kurtarması karşılığında gönüllü olarak onun cariyesi olacağım diye haber yollamamın doğru olduğunu söylemesini rica ettim.

Peder Rupen bana her şeyi ikinci kez anlattırdı. Hikâyemi ikinci kez anlatmayı bitirince elini başıma koyarak "Gel bunu Tanrı'ya danışalım çocuğum," dedi bana.

Sonra dua etmeye başladı.

Tanrı'dan bana gideceğim yolda rehberlik etmesini istedi. Çok korkmuş ve acı acı ağlıyor olduğumdan, duanın tamamını hatırlayamıyorum ama rahibin benim ve halkım için ricada bulunduğunu, O'na ilk inananlar olduğumuzu ve yüzyıllarca süren zulümlere rağmen O'na sadık kaldığımızı Kutsal Babamıza hatırlattığını biliyorum. Rahip duaya devam ettikçe sakinleştim ve farkında olmadan dinlemeye başladım. Peder Rupen'in ricasına karşılık yukarıdan mutlaka inmesi gerektiğini düşündüğüm yanıtı kendi kulaklarımla duymayı umuyordum.

Rahip "Amen" derken benimle birlikte diz çöktü ve birlikte bekledik. Peder Rupen birdenbire beni göğsüne bastırıp konuşmaya başladı.

"Ne yapılacağı belli, çocuğum. Yanıt geldi. İsa Mesih'e güven, O seni en uygun gördüğü şekilde kurtaracaktır. Kurtarıcı'ya olan imanlarını inkâr etmeleri için başkalarına örnek olmandansa, gerekiyorsa ölmen, ya da ölümden beter acı çekmen yeğdir. Babanla annene geri dönüp onları teselli et, ama itaat et onlara."

O gün ve ertesi gün boyunca ulaklar Harput'la kasabamız arasında mekik dokudular ve Van'dan gelen bölük pörçük haberleri getirdiler. Ermenilerin barikatlar kurup karşılık verdiklerini duyunca çok sevindik ama bunun doğurabileceği sonuçlardan da korktuk. O gece kasabamızda kimsenin gözüne uyku girmedi. Bütün gün ve gece boyunca Peder Rupen ve kilisedeki yardımcıları ile Hıristiyan

Koleji'nin din öğretmenleri evden eve gezerek ailelerle beraber dua ettiler.

Kasabanın ileri gelenleri tehlikede olup olmadığımızı sormak üzere Hüseyin Paşa'yı bekliyorlardı. Paşa gelince onlara, korkularının yersiz olduğunu, Van'daki meselenin sadece bir ayaklanma olduğunu söyledi. Annemle babam bu yarım yamalak güvenlik umuduna hevesle tutundular, ama salı günü kandırıldığımızı anladık. O sabah Hüseyin Paşa kazadaki hapishanenin kapılarının açılmasını emretti ve orada tutulan suçlular (haydutlar ve katiller) salıverilip paşanın konağına getirildiler.

Bir saat sonra bu haydutların her biri jandarma üniforması giymiş, hepsine birer tüfek, süngü ve hançer verilmiş, emirleri beklemek üzere kasaba meydanına toplanmışlardı. Yapılacak pis işler oldu mu, usul böyleydi.

Öğle vakti zaptiyeler atlarıyla şehri gezip her köşe başındaki duvarlara ve çitlere ilanlar astılar. Babam sabah erken saatte oradaki zengin Ermeni sarraflarla görüşmek ve doğrudan Vali İsmail Bey'e başvurmak için Harput'a gitmişti. Annem endişeden köşeye kadar gidip ilanı okuyamayacak kadar bitkin düşmüştü, o yüzden Lusan ve ben bir koşu gittik. Kâğıtta şöyle yazıyordu:

> ERMENİLER
> İşbu belgeyle Hüseyin Paşa Hazretleri tarafından derhal evlerinize gitmeniz ve Zat-ı âlileri işlerinize devam etmenizi arzu edene kadar kapıdan dışarıya çıkmamanız emredilmektedir. Bugün öğle vaktini geçtikten sonra sokaklarda, iş yerlerinde ya da herhangi başka bir şekilde evlerinin dışında bulunan bütün Ermeniler tutuklanacak ve ağır şekilde cezalandırılacaklardır.
> (İmza) Ali Ağazade, Kaymakam

Anneme durumu aktardığımızda, babam Harput'ta olduğu için çok endişelendi. Emirlerden haberi olmadığından öğleden sonra herhangi bir zamanda kasabaya dönebilir ve sokaktayken yakalanabilirdi. 15 yaşında olan erkek kardeşim Boğos bir komşuyu ziyarete gitmişti. Onu dar arka sokaklardan kasabanın dışına, babamın at sırtında geleceği yolu görebileceği düzlüklere gönderdik ki karanlık

çökmeden gelirse babamı uyarabilsin. Daha sonra, babamın uzakta olduğuna şükredecek nedenlerimiz olacaktı.

Emrin ne anlama geldiğini anlayamıyorduk. Bilinçli bir katliamın planlanmış olduğuna, bu emrin de zaptiyelere kolaylık olsun diye bizleri evlerimizde tutmak üzere verildiğine inanmak istemiyorduk.

Saat dörtte aralarında hapisten yeni salıverilmiş mahkûmların da bulunduğu jandarmalar en zengin erkeklerin evlerine gidip onlara Hüseyin Paşa ile yapılacak bir görüşmeye katılmalarını emrettiler.

Annem kapımıza gelen subaya babamın kasabanın dışında olduğunu söyleyince zaptiyeler evimizi aradılar, yollarına çıkan annemi de sertçe bir kenara itiverdiler. Sonra babamın işyerinin anahtarlarını istediler. Lusan anahtarları getirmek için yukarı koşunca subay onunla gitmekte ısrar etti. Lusan babamın odasından anahtarları alırken, subay elbisesini parçalayıp ona sarıldı. Lusan bunun üzerine bağırmaya başlayınca subay yüzüne öyle sert vurdu ki, yere düştü. Subay da onu orada bırakıp adamlarıyla beraber çıkıp gitti.

Evin pencerelerinden kasaba meydanını görebiliyorduk. Zaptiyeler kasabanın ileri gelenlerinden elli kişiyi burada topladılar. Aralarında Peder Rupen, Amerikan misyonerler tarafından kurulan Hıristiyan Koleji'nin müdürü, pek çok öğretmen ve doktor, sarraflar, önde gelen tüccarlar ve başka işadamları da vardı.

Muhafızlar tutukladıklarını Paşa'nın konağına doğru yürütmek yerine kasabanın diğer tarafına doğru yönlendirdiler. O zaman kumandanla yapılacak bir görüşmeye değil de, Mutasarrıf'ın o sabah boşalttığı hapishaneye götürüldüklerini anladık.

Kocalarının götürüldüğünü anlayan pek çok kadın, emri bir kenara bırakarak sokaklara koşup erkeklerine yetişmeye çalıştı. Jandarmalar tüfeklerinin dipçikleriyle onları yere seriyordu. Bir öğretmenin karısı olan bir kadın muhafızları aşıp kocasına ulaşmayı başardı. Jandarmalardan biri onu uzaklaştırmaya çalışıyor, ancak kadın çığlık çığlığa kocasına yapışıyordu. Asker tüfeğini çevirip süngüsünü kadına sapladı. Kocası askerin gırtlağına sarılınca, başka bir jandarma da onu öldürüverdi.

Tutsaklara öğretmenle karısının cesetlerinin üstünden yürüme-

leri emredildi, bu arada çiftin evden dışarı fırlamış çocukları da bir kenarda durmuş, kafile geçip de anne babalarının cansız bedenlerini evlerine sürüklemelerine izin verilene kadar avuçlarını sıkmış ağlıyorlardı. Biz izleyenlerin hiçbiri bu küçüklerin yardımına koşmaya cesaret edemedik.

Hapishane yedi yüzyıldan daha uzun bir süre önce inşa edilmiş taş bir binaydı. Aslında bir manastır olan yapıyı 1580'de sahiplenen Türkler, o günden beri hapishane olarak kullanmışlardı. Etrafında yüksek bir duvar bulunur, büyük, çıplak zindanlar da geniş bir avluya açılırdı.

O gün öğleden sonra annem, Lusan ve ben endişe içinde babamın Harput'tan dönmesini bekledik. Akşama doğru eve gelen bir jandarma "Mutasarrıf'la görüşmeyi kaçırdığını" söyleyerek babamın dönüp dönmediğini sordu. Annem de Mutasarrıf onlarla görüşmek istiyorsa erkeklerin neden hapishaneye götürüldüklerini sordu ona. Asker valinin konağı uzakta olduğundan valinin böylesinin daha pratik olacağını düşündüğünü söyledi. Bu açıklama bizi biraz rahatlatmıştı ama akşam olup erkekler evlerine dönmeyince yeniden endişelendik. Boğos ile babamın yolunu kesip alıkoymuş olmalarından da korkuyorduk.

Hava kararınca, evlerinden alınıp götürülen adamların karıları ve kızları bu gerilime daha fazla dayanamaz oldular. Evde kalma emrine karşı gelmeye cesaret edip sokaklarda toplanmaya başladılar. Küçük kadın ve çocuk grupları, hatta cesurlarından erkekler hapishaneye doğru yola koyuldular. Akrabalarını bir an için görebilmek ya da içeride olan biteni duyabilmek umuduyla neredeyse gece yarısına kadar dışarıda beklediler. Saat 11'de hapishanenin kapıları açıldı ve at arabasının içindeki Hüseyin Paşa dışarı çıktı, kalabalık bir atlı asker grubu ona eşlik ediyordu.

Kadınlar Paşa'nın etrafını sardılar ama askerler onları uzaklaştırdı. Paşa'nın arabası henüz gözden kaybolmuştu ki hapishaneden bağırışlar ve çığlıklar yükseldi. Sessizce hapishane duvarına yapışmış olan Lusan ve ben korku içinde eve koştuk. Eve geç saatte dönmüş olan babam ve Boğos da bizi bekliyordu.

Babam endişeden bitkin düşmüş görünüyordu. Beni kollarına alıp tuhaf bir şekilde öptü. Gözlerinin içine bakınca dolu dolu olduklarını gördüm. Sormama gerek kalmadan, Harput'taki hedefine ulaşamadığını, bir koruma sağlayamadığını anladım. Bütün gece uyumadan hapishaneden gelen çığlıkları dinledik. Olanları ertesi gün, kaçıp gizlice evine dönmüş olan bir adamdan öğrendik.

Hüseyin Paşa hapishaneye gelince, toplanmış bekleyen erkeklere İstanbul'dan yeni bir mesaj geldiğini, Ermenilerin Türkiye'ye sadık olmadıklarını, Müttefiklere yardım etmek için planlar yaptıklarını söylemiş. Tutsaklardan bu planlarla ilgili bildiklerini anlatmalarını istemiş. Her biri böyle planlar olmadığını, Ermenilerin sadece Türk komşularıyla barış içinde yaşamak, Sultan'a itaat etmek ve kendilerinden istenen bütün hizmetleri yapmak istediklerini söylemiş ona. Hüseyin ikna olmuş gibi görünerek adamların sabah evlerine dönebileceklerini söyleyerek oradan uzaklaşmış.

Salıverme vaadini duyan tutuklular birbirlerini tebrik ediyor, ailelerine haber vermenin bir yolunu arıyorlarmış ki jandarmalar ortaya çıkıp adamları avlunun bir köşesine toplamış. Tutsaklar, üzerlerine silahlar ve süngüler doğrultulmuş bir halde geride durmaya zorlanırken, her seferinde içlerinden biri, askerlerden oluşan bir halkanın ortasına çekiliyor ve Sultan'a karşı komplo kurduğunu itiraf etmesi emrediliyormuş. Her biri teker teker suçlamaları reddedip hiçbir şey itiraf etmeyeceğini söylediğinde de, askerler giysilerini soyup kırbaçla adamın çıplak sırtına vurmaya başlıyormuş. Adamlar kırbacın etkisiyle bayılınca kendilerine gelene kadar bir kenara atılıyor, tüm askerler sırayla kırbacı eline alıp yorgun düşene kadar hepsini üst üste defalarca dövmeye devam ediyorlarmış. Yaşlılar arasından sekiz kişi bu dayaklar sırasında oracıkta ölmüş. Cesetleri de hapishane avlusunun bir kenarına atılmış.

Peder Rupen'i dövdükleri sırada bir subay müdahale etmiş. Bütün rahipler nasılsa öldürüleceğinden, onu dövmenin vakit kaybı olduğunu söylemiş. Sonra Peder Rupen'e dönüp, ancak İsa'yı inkâr edip Müslüman olursa hayatta kalabileceğini söylemiş. Şayet reddederse, ölene kadar dövüleceğini de söylemiş subay ona.

Zavallı Peder Rupen neredeyse yanıt veremeyecek kadar güçsüzmüş. Askerler subayın emriyle onu bırakınca yerde bulunan bir tümseğin üstüne düşmüş. Konuşmaya çalışırken kafası sallanmış, o zaman Muhammed'i kabul etmeye hazırlandığını sanmış adam.

"Ayaklarının üstüne kaldırın" diye emretmiş.

İki asker onu kaldırmış. Subay Kelime-i Şahadet'i yinelemesini emretmiş: "Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun resulüdür."

Gözlerini zalim subaya dikip, olabilecek en açık şekilde "Tek bir Tanrı vardır diye başlamış Peder Rupen. Nefes almak için duraklayıp devam etmiş sonra: "ve İsa Mesih, O'nun oğlu, benim kurtarıcımdır!"

Subay kılıcını çekip Peder Rupen'in başını kesivermiş.

Sonra Kolej'in müdürü profesör Poladyan'a Muhammed'e yemin ederse hayatının kurtulabileceğini söylemişler. Profesör Poladyan Ermeni yurdunun her yerinde çok sevilen adamlardan biriydi. Amerika'da, Yale Üniversitesi'nde okumuş, yaptığı saygıdeğer işlerden ötürü Fransa ve İngiltere tarafından onurlandırılmıştı. Çok yaşlıydı.

Babamdan sonra en çok onu severdim, çünkü çok küçükken bir keresinde hastalanmış, bu yüzden de Profesör Poladyan'ın Çemişgezek'teki bütün küçük kızlar için şeker keseleri astığı Noel ağacından uzak kalıp ağlamıştım. Ablam Lusan'a neden diğer çocuklarla birlikte ağacın yanında olmadığımı soran Profesör Poladyan, hastalanıp evde kaldığımı ve gelemediğim için de ağlıyor olduğumu duyunca neredeyse beş kilometre uzaktaki evimize kadar gelip bana şeker kesemi getirmiş ve İsa'nın doğumunu konu alan Noel hikâyesini anlatmıştı. Bu olay üzerine, Tanrı'ya dua ettikten sonra daima Profesör Poladyan'a da dua etmek istediğimi, annemin bunu neden yapmamam gerektiğini bana nasıl izah ettiğini hatırlıyorum.

Profesör Poladyan dayak yememişti, ama subay ona ancak İslam'a iman ettiğini dile getirirse kurtulabileceğini söylemişti. Arkadaşlarına yapılan muameleye tanık olmanın acısına neredeyse yenik düşmüş olan Profesör, yine de, "dinimi inkâr etmektense ölürüm daha iyi," demiş subaya. Bunun üzerine askerler birer birer el ve ayak

tırnaklarını sökmüş, saçını ve sakalını yolmuş, sonra da ölünceye kadar bıçaklamışlar onu.

Hapishane avlusundan gelen çığlıklar gece boyunca devam etti, dışarıda bekleyen kadınlarsa çılgına dönmüş gibiydiler. Şafak sökerken askerler kadınları uzaklaştırıp onlara kocalarının yakında eve döneceğini söylediler.

Kadınlar gözden kaybolur kaybolmaz askerler işkencede hayatta kalmayı başaran erkekleri dışarı çıkarıp uzun bir iple birbirlerine bağladılar ve hapishanenin arkasından kasabanın dışına, 16 kilometre uzaktaki Murat Nehri'ne yürüttüler. Nehrin kıyısına vardıklarında adamların üstüne saldırıp süngüleriyle deşerek öldürdüler onları. Sadece bir tanesi cesetlerden birinin altına saklanıp askerleri kendisinin de ölmüş olduğuna inandırarak kurtulmayı başardı.

Ertesi gün, perşembe günü, Müslümanların mübarek günü cumadan önceki gün, askerler saat sabah dokuzda sokak sokak dolaşarak on sekiz yaşından büyük bütün Ermeni erkekleri kasaba meydanında toplanmaya çağırdı. Her sokakta bir subay kapı kapı dolaşarak on sekiz yaşından büyük olup da bir saat içinde meydana gelmeyen herkesin öldürüleceğini söyledi.

Annem, Lusan ve ben babamın kollarına koştuk. Hepimiz kollarımızı boynuna dolamaya çalışıyorduk. Çok kederli ve suskundu. "Teker teker gelin, canlarım," dedi ve sırayla hepimizi öpüp vedalaşırken beklememizi söyledi. Yedi yaşındaki küçük Sera'ya ve altı yaşındaki küçük Hovnan'a uzun uzun sarıldı. Sonra hiç yapmadığı gibi dudaklarımdan öptü beni. Anneme ağlamamasını, cesur olmasını söyledi. Sonra dışarı çıktı.

Boğos babamı biraz daha görebilmek için onu uzaktan takip etti. Babam meydana varınca, Boğos geri dönmeye çalıştı ama onu gören bir asker yakasına yapışıp "Sen de git," dedi ona. "Git de yarın seni kadınlarla toplamak zorunda kalmayalım." Babam Boğos'un sadece on beş yaşında olduğunu söyleyerek itiraz ettiyse de askerlere dinletemedi. Böylece kardeşim dönmemek üzere evden ayrılmış oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

Korkutucu Günler Başlıyor

Babamın meydana doğru karşıdan karşıya geçişini izlemek için yukarı çıkıp pencereme gittim. Annem alt kattaki kabul odasında bir sedire yığılıvermişti. Lusan ile küçük kardeşlerim onun yanında kaldılar, en küçükleri bile babamın geri geleceğine onu inandırmaya çalışıyorlardı. Askerin Boğos'u da aldığını görünce bir çığlık attım. Annem çığlığımı duyunca, Lusan ve diğerleri peşinde, koşarak yukarı geldi. Olanları bir tek ben görmüştüm. Onlara anlatmam gerekirdi – yalnızca babamın değil, büyüyünce Peder Rupen gibi rahip olmak isteyen Boğos'un da gittiğini söylemeliydim onlara. Bir an konuşamadım. Annemse babama sokakta bir şey olduğunu, benim bunu gördüğümü sandı.

"Çabuk söyle, ne oldu? Onu öldürdüler mi?" diye feryat etti. Yanıt veremeden, sadece başımı iki yana sallayabildim. Birdenbire Boğos'un yokluğunu fark etti annem. Bir şey onu dürtmüştü sanki. Lusan'a sordu: "Oğlum nerede? Boğos nerede? Neden burada değil?"

Lusan avluya bakmak için aşağı koşacakken onu durdurdum. Kollarımı anneme dolayıp hıçkırıklar arasında şöyle dedim:

"Boğos'u da götürdüler, o da babamın yanında!"

Annem yere çöküp elleriyle yüzünü örtünce biz de Lusan ile yanına çöktük. Ama ağlamadı. Bizi etrafına topladığında gözleri kuruydu. Bundan sonra da ağladığını hiç görmedim, Ahmet Bey'in emrindeki askerler, beni Ahmet'in haremine geri götürmeden önce onun öldüresiye dövülmesini bana izlettiklerinde bile.

Pencereden dışarı bakınca erkeklerin meydanda birbirlerini teselli ettiklerini ya da cemaatin ileri gelenleriyle heyecanlı heyecanlı konuştuklarını görebiliyorduk. İkindi vakti üç binden fazla adam ve

büyükçe oğlan toplanmıştı. On sekizinden büyük hiçbir erkek kaçmasın diye askerler ve zaptiyeler evlerimizi aradı. Kadınlar kocalarına ve babalarına sıkıca sarılınca, askerler, erkeklerin yalnızca vilayet merkezi Harput'tan gelen Vali İsmail Bey onlarla konuşsun diye toplandıklarını söylediler. Bazı kadınlar bu açıklamaya inandılar da. Diğerleriyse bunun doğru olmadığını biliyorlardı.

Evimizin biraz ötesinde, Merzifon'daki Amerikan Koleji'nden mezun olan ve okullarımızda öğretmenlik yapmak için anne babası ile birlikte kasabamıza gelen Antranik'in evi vardı. Antranik kasabada herkesçe seviliyordu ve Lusan onunla evlenmeye hazırlanıyordu. Türkler genç Ermeni erkekleri askere aldıklarında, öğretmenlik görevi nedeniyle Antranik'i muaf tutmuşlardı.

Babası meydanda toplanma emrine uyduğunda, Antranik geride kaldı. Kız kardeşinin bir elbisesini giyip kılık değiştirerek kasabanın sınırına ulaştı, güvenebileceğini bildiği bir Türk'ten bir at satın aldı burada. Antranik bu Türk vasıtasıyla Lusan'a, Alman Başkonsolosu Kont Wolf von Wolfskehl'i tanıdığı için atla Harput'a gideceği ve bu nüfuzlu Alman devlet görevlisine Çemişgezek Ermenileri lehine araya girmesi için yalvaracağı haberini gönderdi.

Antranik'in güvende olduğunu duyan Lusan çok cesaretlenmişti. Öğleden sonra, bazıları varlıklı adamların karıları olan komşu kadınlar, sevdiklerini bir an da olsa görebilme umuduyla penceremizden meydana bakmak için evimize geldiler. Askerler kadınların meydanın yakınında toplanmasına, ya da erkeklerle iletişim kurmasına izin vermiyordu.

Güzel bir kadın olan ve en zengin imalatçımızın oğullarından biriyle bir yıldan kısa bir süre önce evlenmiş olan Sırpuhi anne olmak üzereydi. Penceremizden bakınca kocasını gördü. Kendini, meydana doğru koşup bir yandan da "Vartanım, Vartanım!" diye bağırmaktan alamadı.

Genç koca karısının sesini duyunca meydanın kıyısına koşup kollarını ona uzattı. Kadın tam kocasının kollarına atılmak üzereydi ki, zaptiyelerden biri silahıyla kafasına vurdu. Zaptiye ile yanındaki diğerleri genç kadının karnı burnunda olduğunu fark edince süngü-

lerini saplamak için sıraya dizildiler. Kocası yere yığıldı. Sanırım bayılmıştı. Askerler onu uzağa taşıdılar. Karısının cesedini de düştüğü yerde bıraktılar.

Gün batarken, neredeyse kasabadaki bütün Hıristiyan kadınlarla birlikte, ağlamaktan gözlerimiz kurumuş halde, Müslüman mahallesindeki El Hasan Camii'nin minarelerinden müezzinin ezan okuduğunu duyduk. Müezzin Allah'tan başka Tanrı yoktur, namaza gelin, selamete gelin!" diye okurken, bana sanki bizimle alay ediyormuş gibi geliyordu. Annemin haberi olmadan, kendi başıma diz çöküp, Tanrımıza bizi düşünüp düşünmediğini ve babalarımızı geri gönderip göndermeyeceğini sordum. Belki de beni duymuştu, zira ezan biter bitmez kapımıza bir asker geldi.

Babamın bize bir mesaj iletmesi için ona para verdiğini söyledi, hemen meydanın kuzey köşesine gidersek bizimle konuşabilirmiş. Asker, mesajının doğru olduğunu kanıtlamak için bize babamın yüzüğünü gösterdi.

Küçük kardeşlerimizin ellerinden tutup, annem, Lusan ve ben hemen kuzey köşesine koştuk, sahiden de Boğos ile babam bizi orada bekliyorlardı. Babam bir süre konuşmadı. Sonra şöyle dedi:

"Bizi çöle gönderiyorlar!"

Subaylar onlara yalnızca yüz kilometre uzaktaki Arapkir'e götürüleceklerini, Türkler onların eve dönmelerine hazır olana kadar da orada çadırlarda konaklayabileceklerini söylemişti. Babam bunun doğru olmasını umduğunu söylüyor, ama geri dönmelerine izin verileceğine inanmıyordu. Küçük Boğos da yanında olduğundan, geceleri sarınmak için bir battaniye ve para istedi annemden. Yanında yüz lira, Amerikan parasıyla 440 dolar vardı, ama daha fazlası olursa belki Boğos'u bir ata bindirmek için askerlere rüşvet verebilirim, belki de yürüyüş başlayınca kaçabiliriz diye düşünüyordu.

Annemle birlikte eve koştuk. Annem babamın bizim için epey para sakladığı bodrum katına indi. Ben battaniye almaya giderken, *yorganımı* düşündüm. Babamın ben on yaşındayken Izmir'den doğum günüm için getirdiği yorgandı bu. Sahip olduğum en güzel şeydi. Üzerine On Emir işlenmişti, yorganımın bin yıl önce yapılmış

olduğunu söyleyen çok insan vardı. Boğos için bu yorganı yanıma aldım, babama da başka bir battaniye buldum. Yorganımı ona verdiğimi gören Boğos ağlamaya başladı. Lavaşın içine kuru meyve ve peynir koyup dürüm yapmıştık, bunları da verdik. Annem 200 lira çıkardı, neredeyse bin dolar ederdi bu.

Askerler babamla uzun uzun konuşmamıza bu sefer izin vermediler. Sokağın karşısında hava kararıp da babam görünmez olana dek bekledik, sonra eve döndük. Babamı da Boğos'u da bir daha görmedik.

Eve vardığımızda, zaptiye amiri Abdullah Bey'i oturma odasında bekler bulduk. Abdullah her zaman babamın arkadaşı olmuştu ve kibar bir adam olarak tanımıştık onu. Yardım edebilecek olsa, o yardım ederdi bize, ama annem en azından Boğos'u geri versinler diye ona yalvarmaya başladığında, kendisine Hüseyin Paşa tarafından verilmiş, Vali İsmail Bey'in imzasını taşıyan yazılı emri gösterdi bize. Emirde şöyle yazıyordu:

"Ermenilerin tehciri süresince, çevre bölgelerin herhangi bir Müslüman sakini ya da ziyaretçisi, saklamak suretiyle ya da başka şekilde bir Hıristiyan'ı korumaya çalışırsa, önce evi yakılacak, sonra Hıristiyan onun gözlerinin önünde öldürülecek, sonra da Müslüman'ın ailesi ve kendisi öldürülecektir."

"Görüyorsunuz, size yardım edemem," dedi Abdullah Bey, "halbuki yardım etmek isterdim. Ama bir dostunuz olarak size tavsiyede bulunabilirim. İki genç kızınız var. Onların dininizi reddedip Allah'ı kabul etmesi hâlâ mümkün. İsterseniz bizzat gider, Hüseyin Paşa'ya Lusan ve Aurora'nın Kelime-i Şahadet getireceklerini söylerim. Her ikisini de yanına almaya ve böylelikle onları da sizi de vuku bulmak üzere olan pek çok şeyden esirgemeye niyetli. Yakında çok geç kalmış olabiliriz."

Hüseyin ikimizi de istiyordu! Peder Rupen'in sözlerini hatırladım. "Tanrı'ya güven ve O'na sadık ol." Ama kendimi feda etmem gerekiyor gibi görünüyordu. Yine de Paşa'nın evine giderdim, ama annem Abdullah'a şöyle dedi:

"Paşa'ya söyle, biz Tanrı'ya aitiz ve O'nun iradesine boyun eğece-

ğiz!" Abdullah annemin cesaretine saygı duydu. Çıkarken başını eğerek onu selamladı. "Olabilecekler yüzünden üzüntü duyuyorum," dedi.

O akşam Antranik Harput'tan döndü ve hemen evimize geldi. Üstünde hâlâ kız kardeşinin elbisesi vardı. Kapıda belirince, Lusan kollarına atıldı. Yüzünden kötü haberleri okudum.

"Kont von Wolfskehl'e bizi kurtarması için yalvardım. Sultan'ın Türkiye'de gayrimüslim tebaadan hiç kimsenin sağ kalmamasını emrettiğini ve Sultan'ın doğru yaptığını düşündüğünü söyledi."

Lusan içten içe Antranik'in başarılı olacağını düşünmüştü. Ona öyle güveniyordu ki başarısız olabileceğini hiç aklına getirmemişti. Umudu yok olunca güçsüz düştü, ama kendinden çok Antranik'i düşünüyordu. Kaçmaya çalışması için yalvardı ona. Antranik kadın elbiseleri içinde kalmaya karar verdi. Lusan saçının bir kısmını kesip Antranik'in kafasına tutturdu, böylece şalının altından biraz daha kıza benzeyecekti. Kasabadan gece kaçsa iyi olur diye düşündüler, böylece rahatsız edilmez, yardımsever çiftçilerin yanında saklanırdı.

Ama görevliler Antranik'in teslim olmadığını bir şekilde öğrendi. Akşamın erken saatlerinde Abdullah'ın emrindeki zaptiyeler evinin etrafını sarıp dışarı çıkmasını istediler. Annesi Antranik'in orada olmadığını söyleyince jandarma çavuşu derhal ortaya çıkmazsa evi hemen, içindekilerle birlikte yakacaklarını söyledi.

Bir komşu kadın koşup bize haber verdi. Antranik kadın kılığını üstünden çıkardığı gibi, babamın duvara astığı eski bir kılıcı kaptı ve dışarı fırladı. Jandarmaların arasından kendine yol açarak evine girdiğinde, annesini, kız kardeşini ve başka akrabalarını korkudan telaşa kapılmış bir halde buldu. Jandarmalar dışarı çıkması için bir kez daha seslendiler.

Antranik gazyağı tenekelerini getirdiklerini gördü. Annesi ve kız kardeşini bir daha öpüp sokağa çıktı. Kapının eşiğinde bıçaklayarak öldürdüler onu. Kız kardeşi dışarı koşup kendini Antranik'in cesedinin üstüne atınca onu da öldürdüler. Komşulardan biri bize ne olduğunu anlatınca, Lusan Antranik'in evine koştu ve iki cansız bedeni içeri taşıyan annesine yardım etti.

Babam ve diğer erkekler o gece uzağa götürüldüler. Biz evde benim odamda oturup, zaptiyelerin meşaleleri ve fenerlerinin meydana düşen gölgeleri arasından onları seçmeye çalıştık. Birden bir sürü başka asker belirdi ve büyük bir yaygara koptu. Çok geçmeden, uzun bir sıra oluşturan erkeklerin, yanlarında zaptiyeler ve askerler olmak üzere meydandan ayrıldıklarını gördük. Karanlıktan babamla Boğos'u tanımak mümkün değildi ama penceremize bakacaklarını biliyor ve bizi görürler diye ümit ediyorduk.

Erkekleri Fırat'ın bir kolu olan Karasu'ya doğru götürdüler. Birçoğu öyle yaşlı ve takatsizdi ki, o kadar yolu gidemeyip yere yığıldı. Zaptiyeler onları bıçaklayarak öldürüp cansız bedenlerini geride bıraktı. Yirmi kilometre ötede nehrin kıyısında bulunan küçük Gwazim[?] köyüne vardıklarında gün doğmuştu. Gwazim'de Türklerin Kürtlerle savaşırken zaman zaman kışla olarak kullandıkları, başka zamanlar hapishane olarak kullanılan büyük bir bina vardı. Erkeklerin yarısı bu binaya dolduruldu ve ertesi güne kadar burada kalacakları söylendi. Sonra zaptiyeler geri kalanları nehrin kıyısından Arapkir'e doğru yola çıkardılar.

Zaptiyeler Gwazim'e o gün öğle vakti döndü. Köyden çıkar çıkmaz nehre doğru götürdükleri erkeklerin hepsini öldürmüşlerdi. Çemişgezek'te erkeklerimizin bir kısmını hapishanede bıraktıklarını duyunca, yüzlerce kadın Gwazim'e giden tozlu yolu yürümeye başladı. Boğos'la babamı son kez görme umuduyla, Lusan ve ben de onlarla gittik.

Gwazim'de yaşlı bir Ermeni kadın vardı, 1895'teki katliam sırasında kasabamızda yaşarmış. O zamanlar çok güzelmiş, Kürtler onu kaçırınca Müslüman olup canını kurtarmış. Sonra da Gwazim'deki bir Türk beyine satılmış. Yaşlanana kadar hareminde tutmuş bey onu. Bütün o yıllar boyunca Müslümanlığını ikrar ederken gizlice Hıristiyan kalmış. Bey ona "Fadime" adını vermiş.

Fadime hapishanedeki muhafızları erkeklere su götürmesine izin vermeleri için ikna etmişti. Tutsaklara zaptiyelerin yalnız döndüğünü söyleyince kendilerini de aynı kaderin beklediğini anladılar.

Fadime dışarı çıkınca babamla Boğos'un içeride olduğunu ve bize

ümidi kesmememizi söylediklerini iletti. Kısa süre sonra yeniden hapishaneye girdiğini gördük, bu kez su kovalarının içine iki büyük kaya parçası saklamıştı, o kadar ağırdı ki zor taşıyordu. Tekrar dışarı çıkıp kovalarını gazyağıyla doldurdu.

Hava kararınca güçlü ve cesur olan genç erkekler Fadime'nin getirdiği kayalarla başlarına vurarak daha yaşlı erkekleri öldürmüş. Boğos çok küçük olduğundan önce Boğos'u öldürmüş babam. Yaşlı ve takatsiz erkeklerin hepsi ölünce, genç erkekler, yaşlıların acı çekmesine engel olmakla doğru yaptıklarına inanır da kendilerini affeder diye Tanrı'ya dua ettikten sonra, gazyağını etrafa dökerek binayı ateşe vermiş, kendilerini de alevlere atmışlar. Hapishane yanarken Fadime bize neler olduğunu anlattı. Zaptiyeler ondan şüphelenince onu da yanan binaya taşıyıp orada bıraktılar.

Cumartesi sabahı Lusan'la annemin yanına döndüğümüzde neredeyse şafak sökmüştü. Hapishanede olanları anlatınca tek söylediği "Tanrı nasıl isterse öyle olsun," oldu. Biz Gwazim'deyken, El Hasan Camisi'nde mübarek Cuma namazının nümayişle kılındığını anlattı. Özel bir imam ya da müezzin, cihada çıkmak yani Hıristiyanları katletmek gibi önemli olaylara hazırlık niteliğindeki duaları okumak için ta Trabzon'dan gelmiş.

O sabah askerler duvarlara yeni bir ilan asarak sokakları dolaştılar. Korktuğumuz şeydi; validen gelen, genç yaşlı, kasabadaki tüm Ermeni Hıristiyan kadınların üç gün içinde evlerini terk etmeye ve tehcir edilmeye hazır olmalarını bildiren bir emirdi bu. Emirde nereye gideceğimiz söylenmiyordu.

Kasabanın Türk sakinleri yeni emri duyunca, içlerinden birçoğu kasabanın Ermeni kısmına gidip Ermeni kadınlara satmak isteyecekleri şeyleri satın almayı teklif etmeye başladılar. Erkeklerden geriye kimse kalmayınca, kadınların akıl danışacak kimsesi yoktu. Kasabanın en güzel evlerinden biri olan evimize de bir sürü zengin Türk gelip, halılarımızı, annem ve Lusan ile beraber işlediğimiz dantelleri satmamızı söyledi bize.

Her Ermeni kıza güzel danteller işlemek öğretilir. Kendilerine dantelden bir duvak işleyecek seviyeye gelmeden mutlu olmazlar.

Türkler de yabancı tüccarlara büyük paralar karşılığında satabilecekleri bu dantelleri almaya heves ederler hep, ama açlıktan ölmedikçe hiçbir Ermeni gelin duvağını satmaz. Lusan'la duvaklarımızı işlemiş, bize lazım olacağı güne kadar bir kenara koymuştuk. Tehcir edilirken yanımızda taşıyamayacağımızı biliyorduk, hemen çalınıverirlerdi. Bu yüzden sattık onları biz de, anneminkini de... Elimize geçen birkaç kuruştan fazlası değildi. Amerika'ya geldiğimden beri, mağazalarda yüzlerce dolara satılan, aynı bizim duvaklarımız gibi dantel işi masa ve yatak örtüleri gördüm. Babam bize Harput, İzmir ve Şam'dan bir sürü halı getirmişti. Annem bunların hepsi için sadece birkaç kuruş alabildi.

İlanın asıldığı günün ertesi, bizim Pazar günümüzde askerler tüm evleri ziyaret etti. Kapıyı çalmadan girdiler. Silah ve tabanca arıyormuş gibi yaptılar ama gümüş ve altın kaşıklarımızı, vazolarımızı aldılar. O öğleden sonra bir grup atlı evimizin yanından geçti. Pencereye koşunca, aşiretlerin en zalimi olan Akçadağ Kürtlerinden olduklarını gördük. Başlarında, birkaç yıl önce ünlü Amerikalı misyonerler Dr. Raynolds ve Dr. Knapp'e pusu kurup soymuş, sonra da onları birbirine bağlı halde yolda bırakmış olan ünlü çete reisi Musa Bey vardı.

Kürtler atlarını Hüseyin Paşa'nın konağına doğru sürdüler. Kısa bir süre sonra oradan çıktıklarında, Paşa'nın askerlerinden bazıları da onlarla birlikte at sürüyordu. Demek oluyordu ki vali, kasabanın dışına çıktığımızda yolumuzu kesmeleri için Kürtlere izin vermişti.

Kadınlar bütün gece evlerinde oturdu. Annem evde odadan odaya gezip, küçük bir kız çocuğu olduğu günlerden beri kendisinin olan, duvarlar ve dolaplardaki ufak tefek şeylere baktı. Babamın elbiselerinin başında uzun uzun oturdu. Ben de oyuncaklarımı çıkarıp ağladım. Bazıları büyükannemden kalan oyuncaklardı. Lusan ağlamadı. Sadece Antranik'i ve duvağını kaybedişini düşünüyordu ve annem gibi onun da gözyaşları kurumuştu. Erkek kardeşlerimiz küçük Hovnan ve Mardiros, kız kardeşlerimiz Sera ve Arusyak, bebeklerine ve uçurtmalarına veda etmeleri gerektiğini söylediğimizde çok ağladılar.

Son günün sabahı geldiğinde birkaç ev ötede oturan oyun arkadaşım Maryam'ı görmek için evden dışarı süzülüverdim. Maryam'ın ailesi çok zengin değildi ve annem, paramızdan yirmi lirayı, kendilerini korumaları için askerlere rüşvet teklif etmeleri icap ederse yanlarında bulunsun diye ona vermemi söylemişti. Ama Maryam evde yoktu.

Gece zaptiyeler evlerine girip, üstünde geceliğiyle yatağından kaldırıp kaçırmışlardı onu. Askerler, Rahim Bey'in Maryam'ı evine getirirlerse onlara para vermeye söz verdiğini söylemişti. Maryam'ın annesiyle küçük erkek kardeşini onun boş yatağının yanına çökmüş halde buldum.

Eve dönerken bir Türk durdurdu beni. Kendisiyle gelmemi istedi. "Bütün güzel Hıristiyan kızların kendilerini Türklere teslim etmek zorunda kalacaklarını, aksi halde öldürüleceklerini", o yüzden de kendisiyle gelmekle iyi edeceğimi söyledi. Ondan kurtulup var gücümle eve koştum. O Türk benimle konuşurken yüzündeki ifadeyi unutamıyorum. Bir erkeğin yüzünde ilk kez böyle bir ifade görüyordum. Anneme anlatmaya çalıştım. Kollarını bana doladı ama tek söyleyebildiği şu oldu:

"Zavallı kızım benim!"

Kadınlara meydanda toplanmaları için öğlene kadar izin verilmişti. Atların, eşeklerin ya da öküzlerin çektiği arabalarla, bazıları arabalara yükleyebildiği kadar eşyayla, bazıları da sadece battaniye ve yorganlarla, sevdikleri bir halı, ekmek ve meyvelerle gelmeye başlamışlardı bile. Ermeni yurdunda her aile bir yıllık erzağını hazır bulundurur. Kadınlar taşıyamayacakları her şeyi geride bırakmak zorunda kalmıştı.

Gitme vaktimiz gelip çattığında aklıma yeniden o Türk'ün yüzündeki ifade geldi. O zaman ilk defa, büyük evleri kasabanın etrafındaki tepelerden aşağı bakan o zengin Türklerden birinin harreminde tutsak olmanın ne anlama geleceğini anladım. Bu evlerin haremliklerine girmek zorunda kalan Hıristiyan kızları duymuş, ama aslında hiçbir şey anlamamıştım. Lusan daha büyüktü. O benden daha çok şey biliyordu. "Keşke Antranik'le beraber ölmüş olsaydım," dedi.

Annem Lusan'ı ve beni haremlerden ya da Kürtler ve askerler arasında bekleyen daha kötü bir kaderden kurtarabilecek bir plan düşündü. Türk kadınların sokakta giydikleri gibi iki yaşmak getirdi ve başımıza bağlayarak yüzlerimizi gizledi. Üstümüze de Türk kadınların giydiği bir tür pelerin olan ferace giydirdi. Yüzlerimiz örtülüyken Türk kadınlara benziyorduk.

"Beni bekleyen sadece ölüm, ama kızlarım, sizin için daha büyük tehlikeler var," dedi annem bize. "Bu kılıkla sokakta yürüyebilirsiniz, askerler sizin Müslüman kadınlar olduğunuzu düşünecektir. Yetimhanede Miss Graham'a ulaşmaya çalışın. Belki kuzeye, denize doğru kaçmanızın bir yolu bulunana kadar sizi saklayabilir. Ve eğer güvenliğe kavuşursanız, Tanrı'ya şükredin ve unutmayın ki O hep yanınızdadır." Sonra bizi öpüp gitmemizi söyledi.

İngiliz bir genç kız olan Miss Graham, kasabamıza, kızlar yetimhanemizdeki Ermeni çocuklara öğretmenlik yapmak için Merzifon'daki Amerikan Koleji'nden gelmişti. Çok genç ve güzeldi. Türkler ona saygı duyuyor gibi görünüyordu ve annem onun yanında güvende olacağımızı düşünmüştü.

Annem, Arusyak, Sera, Hovnan ve Mardiros'la beraber meydana doğru giderken, Lusan ve ben, hem meydanda olup bitenleri izlemek hem de Ermeni kadınların satmadıkları takdirde çalınacağını bildikleri mücevherleri ve başka eşyaları için pazarlık etmek üzere toplanmış Müslüman kadınların arasına karıştık. Miss Graham'a ulaşmaya teşebbüs etmek için havanın kararmasını beklemeye karar verdik.

Çok geçmeden adamların, hem kasabanın zenginleri hem de subayların, Hıristiyan kızları hoyratça inceleyerek meydanda dolaştıklarını gördük. Bu beyler ve ağalar bir kızı beğendiklerinde, annesini, şayet kızının Müslümanlığı kabul etmesine ve onlarla gitmesine razı gelirse akrabalarını tehcire gönderilmekten kurtaracakları vaadinde bulunarak, ikna etmeye çalışıyorlardı. Anneler itiraz ettiğinde de genelde onlara vuruyorlardı. Subaylar kızlarına sıkıca sarılmış kimi anneleri öldürdüler.

Pek çok genç kız, anneleri, kız kardeşleri ve erkek kardeşlerinin iyiliği için teslim olup Allah'a inandığına yemin etmeyi kabullendi.

Akşama doğru, onların "ihtida"sını tasdik etmek için caminin *hatibi* getirildi.

Elliden fazla kız yemin etti. Yeminler biter bitmez zaptiyeler subayların işaretiyle bu kızların hepsini ailelerinden alıp meydanın bir tarafında topladı.

Ardından en zengin beyler dininden dönmüş kızları incelemeye başladılar. Askerler kızı en çok para ödeyen kimse ona veriyorlardı – tabii bir subay da aynı kızı istemediği takdirde. İlk seçme hakkı yüksek rütbeli subaylara aitti.

Askerler, annelerini ve akrabalarını kurtarma umuduyla dinlerini boş yere feda eden kızları birer birer meydandan dışarı, Türklerin evlerine sürüklediler. Lusan ve ben annemle bir kez daha konuşma umuduyla meydana iyice yaklaşmıştık. Her şeyi gördük.

Kızları alıp götürürlerken, zaptiyelerden birinin Miss Graham'ı kollarında taşıdığını gördük. Epey mücadele etti ama zaptiye çok güçlüydü. Daha sonra, askerlerin küçük Ermeni kızları almak için okuluna gittiklerini, Miss Graham onları durdurmaya çalışınca ülkesinin ona artık yardım edemeyeceğini, ayrıca o da Hıristiyan olduğuna göre onu da alacaklarını söylediklerini duyduk.

Miss Graham'ı, Maryam'ı çoktan götürmüş oldukları Rahim Bey'in evine götürdüler. Onu Müslümanlaştırmaya çalışmadılar bile. Rahim Bey çok güçlüydü ve İstanbul'da Dahiliye Nazırı olan Talat Bey'in kuzeniydi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Vehbi Bey Seçimini Yapıyor

Miss Graham kaçırılmış olduğuna ve bize yardım edemeyeceğine göre, meydana dönüp anneme mi katılalım, yoksa bu kılıkla şu ana kadar saklandığımıza göre kaçmak için çabalayalım mı diye tartıştık bir süre Lusan'la. Şayet kasabanın dışında yaşayan yardımsever bir Türk'ün evine ulaşabilirsek, ki böyle çok tanıdığımız vardı, anneme yardım etmenin bir yolunu bulabilirdik belki. Bunu nasıl yapacağımızı bilmiyorduk, ama birinin mutlaka bize yol göstereceği umuduna tutunduk.

Hava iyice karardığında, ara sokaklardan süzülerek boş evimize vardık ve dikkat çekmeden bahçeye girmeyi başardık. Askerler her an eve girebileceklerinden ışık yakmaya ya da alt katlarda durmaya cesaret edemedik. Saklanmak için en güvenli yerin tavan arası olduğunu düşündük.

Tavan arasında annemin eski eşyalarıyla dolu birkaç kutu vardı. İçlerinde bazı eski elbiseler bulduk ve annemizin bize verdiği feracelerin altına onun eski elbiselerinden birini giydik. Yakalanırsak, yüzümüzü kapalı tuttuğumuz sürece, bu eski elbiseler Türkleri kandırır diye düşündük.

Türklerin Ermeni kadınların tehcir için hazırlanmalarına izin verdiği o üç gün boyunca Lusan da ben de uyuyamamıştık. Sabaha doğru öyle yorulmuştuk ki, ikimiz de uyuyakaldık. Birdenbire uyanıp çirkin bir zaptiyenin elinde kılıcıyla başımda dikiliyor olduğunu gördüm. Bana tekme attı. Değerli eşya bulmak için çavuşlarıyla birlikte eve giren üç ya da dört zaptiye de tavan arasına çıkan merdiveni tırmanıyordu, bizi bulan zaptiye onlara şöyle seslendi:

"Muhacirler – Onları keselim!"

Zaptiyenin bağırışlarına uyanan Lusan bir çığlık kopardı.

O sırada Türkler beni ayaklarımdan tutmuş çekiyorlardı, ama Lusan çığlık atınca beni bıraktılar. Zaptiye çavuşu ablama doğru dönerken, "Bu yaşlı değil," dedi. "Sesi genç geliyor."

Lusan'ın etrafında toplanırlarken beni bir kenara attılar ve onu merdivenden aşağı, yatak odalarımızın olduğu alt kata taşıdılar. Orada buldukları bir lambayı içlerinden birinin elindeki meşaleyle yaktılar. Çaresizlik içinde çığlık atarak onlara vurmaya çalışan Lusan'ı incelemeye koyuldular. Merdivenden aşağı peşlerinden gidip odaya girdim, ama beni gördüklerinde içlerinden biri yumruk attı, düştüm. Giysilerim nedeniyle benim yaşlı olduğumu düşündüler. İçlerinden biri, "Rahat durmazsa yaşlı olanı süngüleyin," dedi. Yerde, duvarın dibine büzülmüş vaziyette, olup bitene seyirci kalmaktan başka çarem yoktu.

Zaptiyelerden biri Lusan'ın yaşmağını ve feracesini yırttı. Yüzünü görüp ne kadar genç ve güzel olduğunu anladıklarında bağırışıp gülmeye başladılar. Zaptiye çavuşu silahını çıkarıp kılıcını bir masaya dayadı ve Lusan'ı diğerlerinin elinden alıp sarıldı. Lusan öyle sert mücadele etti ki çavuş onu öperken diğerlerinin onu tutmasına yardım etmesi gerekti. Zaptiyeler teker teker onu okşamaya başladı; elden ele geçiriyor, mücadele etmesinden de zevk alıyorlardı.

Lusan'ın elbisesi tümden yırtılıp çığlıkları zayıflayınca daha fazla dayanamadım. Dizlerimin üstünde adamlara doğru sürünüp durmaları için yalvardım. Artık kaçma umudumuz kalmadığını bildiğimden yalvarmaya başladım: "Ne olur bizi meydana, akrabalarımızın yanına götürün, bizi bırakırsanız size para buluruz."

Evden çıkmamıza izin verdiler ama sokak boyunca meydana kadar takip ettiler bizi. Artık güneş doğmuştu ve kadınlar kaynaşmış, bazılarının yanında getirdiği ekmek ve etleri paylaşıyorlardı. Ben annemi ararken zaptiyeler Lusan'ı yanlarından ayırmadılar. Annem, gece annesi ölen bir bebeğe bakıyordu. İlk sorduğu şey Lusan oldu: "Lusan nerede, aldılar mı onu?"

Annem bana iki lira verdi. Zaptiyeler parayı alıp Lusan'ı bıraktılar. Onu bıraktıklarını fark edince annem bayıldı.

İlk gün ve gece boyunca kimse ne olacağını bilmiyordu. Askerler de Paşa'nın kadınların tehcir edilmesi emrini vermiş olduğundan fazla bir şey söylemiyordu. Kimse bunun nasıl ve ne zaman olacağını bilmiyordu. İlk gece, götürülen kızların annelerinden üçü öldü. Bir tanesi diğer çocuklar etrafında uyurken kendini öldürdü. Meydana o kadar çok kadın doldurulmuştu ki herkesin yatmasına yetecek kadar yer yoktu ve askerler sokaklara yönelmeye kalkışanları hemen öldürüyordu.

Meydanın ortasında Mutasarrıf'ın bandosunun yaz akşamları üzerinde sık sık çaldığı bir yükselti vardı. Askerler Miss Graham'ı kaçırdıkları zaman Hıristiyan yetimhanesinden aldıkları küçük kızları ve oğlanları oraya yerleştirmişti. Yükseltinin üzerinde hiçbiri on iki yaşından büyük olmayan otuz kadar kız, bir o kadar da oğlan bulunuyordu.

Annemin önerisi üzerine yardım edebilir miyiz diye bakmak için Lusan'la yanlarına gittiğimizde çocuklar acı acı ağlıyorlardı. Kadınların kendi yiyeceklerinden ayırabildiklerinden başka yiyecek bir şeyleri yoktu. Tutsaklara yemek verilmiyordu.

O gün öğleye doğru, bütün vilayetin askeri komutanı olan ve emrinde neredeyse bir kolordu bulunan Vehbi Bey, kurmay subayları ve bir Hamidiye Alayı, yani Kürt süvarilerle birlikte kasabaya girdi. Türk başkomutanı Harbiye Nazırı Enver Paşa ile birlikte bir harp meclisine katıldığı, kuzeyde büyük bir şehir olan Erzincan'dan Harput'a gidiyordu.

Vehbi Bey kurmay subaylarıyla birlikte karargâhından kasaba meydanına yürüdü. Etrafında yüzlerce kadın toplandı, emrindeki subaylarsa kadınları kılıçlar ve sopalarla dövdüler. Miralay birden sahneye yürüyüp çocuklara baktı. Yanında jandarma çavuşu Abdullah Bey vardı, kısık sesle konuştular.

Vehbi Bey gidince, birkaç subay, Ermeni kızlara yetimlere eşlik edip hükümetin onları yerleştireceği yerde bakımlarını üstlenmeyi isteyip istemediklerini sordu. Subaylar, evvela Müslüman olmayı kabul edecek birkaç kızı bu amaçla alacaklarını, böylece onları tehcir ve ölümden ya da daha kötüsünden koruyacaklarını söylediler.

Pek çok anne bunun kızlarını hareme düşmekten kurtarmanın biricik yolu olduğunu düşündü. Aralarında kocaları öldürülmüş yeni gelinler de olan pek çok genç kadının cesareti öyle kırılmış ve öyle korkmuşlardı ki, bu fırsatı kabul etmek için can atıyorlardı. Subaylar sadece genç kızların kabul edileceğini söyleyip, bu fırsattan yararlanmak isteyenlerin hepsini sahnenin etrafında toplanmaya çağırdılar. Anneleri ve akrabalarının eteklerine yapıştığı iki yüzden fazla kız toplandı. Hiçbirinin İsa Mesih'i gerçekten inkâr etmeye niyetli olduğunu sanmıyorum, ama eğer kendilerini katliama uğramaktan, çölde kaçırılmaktan ya da cariye olmaktan kurtarmak için inkâr ediyormuş gibi yaparlarsa affedileceklerini düşündüler.

Gösterişli üniformasının içinde derli toplu görünen bir Hamidiye subayı kızları seçmek için sahneye yaklaştı. En güzellerinden on iki kızı seçti. Babası zengin bir tüccar olan uzun boylu ve çok güzel bir kız, kendinden küçük iki kız kardeşini de onunla birlikte almazlarsa Kelime-i Şahadet getirmeyi reddetti. Subay bu isteğe razı oldu. Üç kızın annesi yoktu, sadece küçük erkek kardeşleri vardı ve subaylar onların da yetimlere eşlik edebileceğini söylediler. Üç kız kardeş kurtulacaklarına çok sevinmişlerdi. İçlerinden biri Lusan'ın arkadaşıydı ve şöyle dedi ona: "Tanrı'mız bunu neden yaptığımızı bilecek her zaman gizli gizli O'na dua edeceğiz."

Kasabamızda yaşayan büyük bir Ermeni yazar ve şair olan Boğos Artin'in kızı Yester Mıgırdiç de Kelime-i Şahadet getirmeye istekliydi, onu da seçtiler. Benim oyun arkadaşlarımdan biriydi Yester. Annesi, babasıyla Avrupa seyahatinde tanışmış İngiliz bir kadındı. Yester daha bir hafta önce genç bir avukat olan Vartan Mıgırdiç'le evlenmişti. Hem babası hem de kocası elinden alınınca aklını kaçıracak gibi olmuştu.

On dört kız da Kelime-i Şahadet getirince askerler onları yetimlerle birlikte Yester'in ailesinin yaşadığı köşke götürdü. Kasabadaki en büyük Ermeni eviydi bu.

Çocuklar ve dininden dönen kızlar eve girer girmez, Yester onlara kalan ekmek ve yiyeceklerden bir sofra kurmuş. Çocuklar yemeklerini yerken kızları evin başka bir köşesine çağırmışlar. Burada yaşlı

bir Müslüman kadın elinde yaşmaklarla onları bekliyormuş. Artık Müslüman olduklarına göre bunları takmaları ve yüzlerini göstermemeleri gerektiğini söylemiş onlara.

Sonra da başka talimatlar verecek bir subay gelene kadar oturmaları söylenmiş. Evin öbür tarafından gelen çocuk sesleri çığlıklara döndüğünde hâlâ odada bekliyorlarmış. Kızlar kapıya koşmuş, ama kapı kilitliymiş.

Birden kapı açılmış ve içeri Vehbi Bey ile yaveri Ferid Bey ve Harput'taki polis merkezinin komiseri Ali Rıza Efendi girmişler. Miralay Vehbi'yle birlikte yolculuk eden şık giyimli birkaç subay varmış yanlarında. Kızlar subayların önünde diz çöküp, Allah'ın adına, çocukların yanına gitmek için izin istemişler. Subaylar gülmüş. Diğer çocuklarla beraber küçük erkek kardeşlerini de getirmiş olan üç kız kardeş, onlara ne olduğunu öğrenmek için Miralay Vehbi'ye dönmüş. Vehbi Bey cevap vermemiş, bunun yerine üç kızdan en uzun boylu olanı işaret etmiş, çok güzel bir kızmış bu. Yaverine, "Bunu alacağım; dikkatli muhafaza et," diye buyurmuş. Yaveri Ferid Bey de askerleri çağırmış, kızı tutup üst katta Vehbi Bey'in kaldığı odaya taşımışlar. Vehbi Bey de peşlerinden gitmiş. Sonra Ferid Bey Yester'i işaret etmiş, askerler de onu başka bir odaya taşımışlar. Peşlerinden giden Ferid Bey, kendi odasının ve Vehbi Bey'in odasının kapısına birer muhafız bırakılmasını emrederek askerlere çekilmelerini söylemiş.

Aşağıda, Vehbi Bey'in diğer kurmay subayları da birer kız seçmişler kendilerine, seçme hakkı önce yüksek rütbelilerdeymiş. Geriye üç kız kalmış, biri Vehbi Bey'in aldığı kızın en küçük kardeşiymiş. Askerler de odadan bile çıkarmadan, onlara sahip olmuşlar.

Bu üç kızın ne kadar süre hayatta kalabildiklerini söyleyemem. Bize o öğleden sonra evlerinde olup bitenleri anlatan Yester oldu, zira on dört kız arasında canlı kalıp da kaçmayı bir tek o başarabilmişti. Evden çıkmadan önce askerlerin bulunduğu odaya bakıp, üç kızın da ölmüş olduğunu görmüştü.

Yester, Ferid Bey'e karşı koymaya çalışmış ve ona yalvarmış, ama adam onu öldürmekle tehdit etmişti. Ferid Bey'e ölmeyi tercih ede-

ceğini söyleyince de, koridordaki muhafızları görsün diye kapıyı açmış ve şöyle demişti ona:

"Pekâlâ o halde, sessiz olmazsan askerlere veririm seni!"

Eminim Tanrı o bir dolu adamın görünüşünden ürküp, tek bir kişi olan Ferid Bey'e müsaade ettiği için Yester'i suçlamayacaktır.

Askerler akşama kadar kızlarla oyalanmışlar. Ferid Bey Yester'i bırakınca, Yester yanlarına gidebilmesi için en azından çocukların nerede olduğunu söylemesi için yalvarmış ona. Bütün öğleden sonra, yetimlerin güvende olduklarına ve kızların daha sonra onların yanına gidebileceğine temin etmiş onu. Derken numara yapmayı bırakmış. "Kâfirlerin çocuklarıyla uğraşacak zamanımız yok," demiş. "Hepsini nehirde boğduk!"

Ferid Bey doğru söylüyordu. Daha sonra oradan geçerken bazılarının cesetlerini bulduk. Askerler çocukları onlu gruplar halinde iplerle birbirine bağlamış ve Fırat'ın başka bir kolu olan on beş kilometre ötedeki Karasu'ya götürmüşlerdi. Yürüyemeyecek kadar küçük olanlar ya da diğerlerine ayak uyduramayanları da, süngüleri ya da silahlarının kabzalarıyla öldürüvermişlerdi. Hâlâ birbirine bağlı olan bedenlerini yol kenarına atmışlardı. Nehrin orada kıyıya vurmuş başka cesetler de bulduk.

Ferid Bey gider gitmez Yester diğer subayların alt katta toplandıklarını duymuş ve içinden bir ses onu hemen kaçmaya çalışması konusunda uyarmış. Giysileri neredeyse tamamen yırtılmış olduğu halde, üstünü başını örtmek için bile vakit kaybetmeye cesaret edememiş. Türklerin başında beklemediği küçük bir merdiven bulup çatıya tırmanmış ve orada saklanmış.

Miralay Vehbi ile subayları karargâhlarına dönmüşler. Askerler geride bıraktıkları kızların peşine düşmüş. Kızların en güzellerine sahip olmak için kavga ettiklerini duymuş Yester. Kısa bir süre sonra da kızların çoğu ölmüş. Askerler işleri bittikten sonra geriye kalan kızları kılıçtan geçirmiş. Yester'in bu sırada konuşulanlardan anladığına göre, Vehbi Bey ile subaylarının böyle bir şeyi açıkça yaptığına şahit olan kimse kalmasın diye, genç kızların hepsini öldürmeleri emredilmiş.

Yester evden sıvışmanın bir yolunu bulup, arka sokaklardan birinden sürünerek meydana ulaşmış. Annemi bulup kollarına yığılmış. Güneş doğunca askerlerden biri onun bir gün önce dininden dönen kızlardan biri olduğunu fark edince, zaptiyeler alıp götürmüşler. Öğle olunca daha fazla asker meydana toplandı; zaptiyeler, Hamidiyeler ve subaylarla beraber aramızda dolaşıp bir saat içinde yürümeye başlayacağımızı söylediler. Dediklerine göre Harput'a götürülecektik, ama çok geçmeden Arapkir istikametine gittiğimizi anladık.

Pek çok anne ve çocuğu, yüzyıllardır atalarımızın evi olan ve komşularımızdan pek azının sınırları dışına çıkmış olduğu kasabamızdaki o son saati dua ederek geçirdi. Ağlayan inleyen neredeyse kimse kalmamıştı. Güçlü ve genç kadınlar, yaşlıların ya da küçük bebekleri olan narin annelerin yamacında toplandı. Kendi ihtiyaç duyduğundan daha fazla dayanma gücü olanlar, bunun bir kısmını ihtiyacı olanlarla paylaşmaya çalışıyordu.

Yola koyulma vakti geldiğinde, diğerlerine yeni katılmış olan ve bizi olabildiğince rahat ettirmeye çalışan Türk askerlerinin görünürdeki insaniyeti bize biraz cesaret verdi. Onların önerisiyle, birden çok bebeği olan genç kadınların yaşlı anaları, her birinin kucağına sütten kesilmiş bir torunu verilerek, öküz arabalarına yerleştirildiler. Askerlerin dediğine göre, böylece genç anneler açısından o kadar çocuğa birden göz kulak olmanın sıkıntısı hafifleyecek, yaşlı kadınlar da yalnız kalmış olmayacaktı. Onlar birlikte yolculuk ederken de, askerler onların rahat etmesini sağlayacaktı.

Kasabadan üç saat uzaklaştığımızda bu öküz arabaları geride kalmıştı. Onlara eşlik etmesi gereken askerler de öndeki kafileye katıldılar. Onlara ninelerle bebeklerin nerede olduğunu sorduğumuzda, "Çok fazla zahmet veriyorlardı. Öldürdük onları!" diye yanıt verdiler.

Hava çok sıcaktı, yollar da toz toprak içindeydi, hiç gölgelik yoktu. Pek çok kadın ve çocuk kısa süre sonra bitap düşüp yere yığıldı. Zaptiyeler sopalarıyla dövdü onları. Ayağa kalkıp diğerlerine yetişemeyenler ölesiye dayak yiyor ya da hemen oracıkta öldürülüyorlardı.

Her an başımıza bir şeyler gelebileceğini ilk kez ima ettiklerinde, dört saattir yoldaydık. Ağaçlarla bir kaynağın olduğu küçük bir alana

ulaşmıştık. Yaya ilerleyen askerlerin kendileri de yorulmuştu, biraz dinlenmemiz ve su içmemiz için bize izin verdiler.

Kadınlardan biri ovaya doğru işaret etti; orada, yoldan biraz uzakta, yere oturmuş bir insana benziyordu. Birkaçımız o tarafa yürüyünce onun Ermeni bir kadın olduğunu gördük. Yanında, yerde, farklı boylarda altı çıkın duruyordu; bir tanesi çok küçüktü, en büyüğünün boyu benimki kadardı, her biri güneşte parlayan bembeyaz çarşaflara sarılıp sarmalanmıştı.

Bu çıkınların her birinin içinde bir çocuk olduğunu anlamak için bir şey sormamıza gerek yoktu. Bir peçe annenin yüzünü kısmen örtüyordu, belli ki yavrularını kurtarma umuduyla Tanrı'dan vazgeçmişti – ama nafile!

Konuşmuyor, hareket etmiyor, sadece gözlerinde büyük bir kederle bize bakıyordu. Yüzü tanıdık gibiydi, içimizden biri yanına çömelip nazikçe peçesini kaldırdı. O zaman tanıdık onu – elli kilometre kuzeydeki Kemah kasabasının Protestan rahibi *Badveli*[4] Movses'in karısı Markrid'di. *Badveli* Movses bir dönem Çemişgezek'teki okulumuzda öğretmenlik yapmıştı. Harput Koleji'nden mezundu ve Markrid de Mezre'deki bir kız okulundan mezun olmuştu. Tanıyan herkesçe sevilirlerdi. *Badveli* Movses, karısı ve benim yaşımda olan en büyük kızları Şirin ile birlikte sık sık Çemişgezek'e döner, bizi ziyaret edip kiliselerimizde vaaz verirdi.

Şirin'den başka beş küçük kız ve oğulları vardı. Şimdi hepsi Markrid'in yanında, kasabanın halkı tehcir edilirken yanına aldığı çarşaflara sarılı yatıyorlardı.

Markrid kahırdan sersemlemiş haldeydi, bizi görünce biraz kendine geldi. "Bin kişiydik," dedi. "Sadece bir saat önceden haber verip götürdüler bizi. İlk gece Kürt eşkıyalar atlarıyla üstümüze gelip, erkekleri biraz öteye götürüp öldürdüler. Kocalarımızın birer birer öldüğünü gördük. Kadınları ve çocukları –en küçükleri bile– soydular ki üstümüzde para arasınlar. Bütün güzel kızları alıp gözümüzün önünde tecavüz ettiler."

"Şirin'imi korumak için başımızdaki asker muhafızların kuman-

4 Ermenicede Protestan rahipler için kullanılan saygı sözü, "muhterem". [y.n.]

danına yalvardım. Kemah'tan dostumuzdu. Müslüman olursam bizi kurtaracağına söz verdi, Şirin'i kurtarmak uğruna kabul ettim ben de. Giysilerimizi tekrar giyebilmemiz için eşkıyalarla konuştu, Şirin'le ben de yüzlerimizi örttük.

"Kumandan askerlere Harput'a kadar bize eşlik etmelerini ve orada beni valiye götürmelerini emretti. Biz oradan ayrılırken, kızlardan hevesini alıp usanmış olan Kürtler ve askerler onları ve geri kalanları öldürüyorlardı. Buraya vardığımızda, küçük çocuklarımı kafalarını birbirine vurarak öldürdü askerler. Beni tutarken Şirin'e tecavüz ettiler, sonra da ölsün diye memelerini kestiler. Müslüman olduğum için beni sağ bıraktıklarını söylediler."

Markrid'i bizim kafileye almaya çalıştık ama gelmedi. "Çocuklarımın peşinden Tanrı'nın yanına gitmeliyim," dedi. "O beni alana kadar burada kalacağım." Biz de onu orada, sevdiklerinin yanında otururken bıraktık.

Karasu'nun kıyısına ulaştığımızda gecenin geç saatleriydi ve yıldızlar parlıyordu. Askerler geceyi burada geçirebileceğimizi söylediler. Uzaktan, Boğos ile babamın yanan hapishanede can verdiği Gwazim köyündeki minarenin ışığını seçebiliyorduk.

Yol boyunca zaptiyeler kafileye ayak uyduramayan kadınlarla çocukları öldürdüler, pek çok güzel kız da, daha sonra yüzlerinde gözyaşları ve utançla kafileye geri gönderilmek üzere yolun kenarına çekildi. Lusan'la ben çirkinleşmek için yüzümüze çamur sürmüştük ve benim üstümde hâlâ feracemle peçem vardı.

Muhafızlar bizden uzak küçük gruplar halinde durduklarından bir süre taciz edilmeyecekmişiz gibi geldi. Yalnızca bir askerin dikkatini cezbetmiş olan bir kızın ara sıra yükselen çığlığı bize uyumamamız gerektiğini hatırlatıyordu.

Haritadaki kesikli siyah çizgi, iki yıl içinde 2250 km. yürümüş olan Aurora Mardiganian'ın katettiği güzergâhı gösteriyor.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kemal Efendi'nin Zalim Gülümsemesi

Gece boyunca yakınlardaki Türk kasabalarının sakinleri kampımıza gelerek kadınların yanlarında getirdiği değerli şeyleri satın almaya çalıştılar. Pek çoğu kıymetli bir dantel parçası getirmişti, bazılarının yanında mücevherler vardı, hatta gümüş eşyalar ya da halılar getirmiş olanlar vardı. Türkler, taşıyabildikleri kadar eşya taşımaları için kadınları cesaretlendirdiğinden, yanımızda pek çok at ve eşek arabası bulunuyordu. Çok geçmeden bunu niye yaptıklarını anladık: kafile tamamen askerlerin insafına kaldığında ganimetleri şişkin olsun diye.

Sivil Türkler o gece kampı dolaşırken, kızlar ve genç kadınlar için de pazarlık ettiler. Bir tanesi anneme Lusan'ı ona vermesi için ısrar etti. Annem reddedince şöyle dedi adam:

"Bırak da alayım kızı. Ona iyi davranırım, diğer hizmetkârlarımla beraber çalışır. Zaten eğer öldürülmezse, ya satılacak ya kaçırılacak. Hiçbiriniz uzun yaşamayacaksınız."

Gecenin erken saatlerinde pek çok çocuk bu insanlar tarafından kaçırıldı. Dokuz yaşındaki küçük bir kızı birkaç metre uzağımdan aldılar ve çığlıklar arasında götürdüler. Akrabaları askerlere şikâyet edince, kafilenin geri kalanının götürüldüğü Suriye çölüne yapılacak yürüyüşten kurtulduğu için sevinmeleri gerektiği söylendi onlara.

Şafak henüz söküyordu ve biz uykusuz, korkunç ilk gece bittiği için şükrediyorduk ki, büyük bir toz toprak bulutu içinde, başlarında Musa Bey'le birlikte Akçadağ Kürtleri bize doğru at sürmeye başladılar. Askerler onların geleceğini biliyor olmalıydı, zira kamptan epey uzakta toplandılar ve hiç şaşırmışa benzemiyorlardı. Belki de, biz yola çıkarılmadan hemen önce, Musa Bey'in Çemişgezek'te Hüseyin Paşa'yı ziyaretinde ayarlanmıştı bütün bunlar.

Kürtlerin dörtnala koşan atları yollarına çıkan herkesi ezip geçti, toynakları korkmuş kadınların başları ve vücutlarına gömüldü. Atlılar ailelere ait at ve eşekleri hızla topladılar, onları götürdükten sonra atlardan inip aramızda dolaşmaya ve kaçırılacak genç kadınları seçmeye başladılar. Lusan'la ben bizi saklamaya çalışan anneme yapışmıştık ama yakınımızda yürüyen üç Kürt'ten biri beni fark etti.

Durdu ve peçemi yırtıp attı. Yüzümdeki çamuru ve pisliği elleriyle hoyratça sıyırdı, daha yakından bakmak için çekip ayağa kaldırdı beni. Üstümdeki kılığa rağmen çok genç olduğumu görünce bağırdı. Öbür Kürtlerden biri hızla dönüp yanımıza geldi. Başımı kaldırıp ona bakınca Musa Bey'in ta kendisi olduğunu gördüm!

Bey beni sertçe kavrayıp elbisemi yırtarak açtı ve saçlarımı geriye attı. Sonra kısa bir emir verdi ve bağırmama fırsat kalmadan beni atının üstüne fırlattığı gibi arkama sıçradı. Bir an sonra, ovada dörtnala koşturduğu atıyla beni kaçırmaktaydı. Çetesi de, her bir Kürt'ün atında bir kızla, biraz geriden geliyordu. Kurtulmak için var gücümle çabaladım. Kendimi atın toynaklarının altına atayım da beni çiğneyip öldürsün istiyordum. Ama bey, çelik pençesiyle beni atın sırtında tutuyor ve nehrin kıyısından dörtnala batıya gidiyordu.

Anne diye bağırdım. Diğer kızların çığlıkları bana katıldı. Arkamızda kalan kafilenin çığlıklarını ve ağlamalarını duyabiliyordum. Aralarında annemin sesini duyduğumu sandım. Sonra çığlıklar uzakta sönüp gitti. Kısa süre sonra bilincimi kaybettim.

Kendime geldiğimde kaçırılan diğer kızlarla beraber yerde yatıyordum. Kürtler atlarından inmişti. Bazıları kamp kurmakla meşguldü, diğerleri ise gruplar halinde, biraz takati kalmış olan kızlarla eğleniyorlardı. Musa Bey görünürde yoktu.

Giysilerim yırtılmıştı, atın sarsıntısından vücudumun her yeri ağrıyordu. Kürtler üstümüze geldiğinde ayakkabılarım ve çoraplarım ayağımda değildi, o yüzden şimdi yalınayaktım. Dikkat çekme ve diğer kızlar gibi acıdan kıvranma korkusuyla uzun süre hareketsiz, sessizce yattım. Etrafıma bakabildiğim zaman kızlar arasında tanıdıklarım olduğunu gördüm, bazıları genç evli kadınlardı. Bazılarının bebeklerini geride bırakmış anneler olduğunu biliyordum.

Yakınımda, yerde, Çemişgezek'ten ayrılır ayrılmaz annesi zaptiyeler tarafından öldürülen hayli küçük bir kız, Maritza vardı. Yoldaki ilk günümüzde o uzun yürüyüş boyunca daha bebek olan erkek kardeşini kucağında taşımıştı. Sessizce ağlıyordu. Ona doğru emekledim. "Beni aldıklarında küçük Markar kucağımdaydı," diye içini çekti. "Kürtler onu kollarımdan kaptıkları gibi yere fırlattılar. Oracıkta öldü. Onun yerdeki küçük bedeni gözlerimin önünden hiç gitmiyor."

Musa Bey'in gelmesi birkaç saat sürdü. At sırtında bir Türk kafilesi de onunla birlikteydi. Nehir kıyısı boyunca sıralanmış pek çok küçük köyün olduğu –bunlardan bazısı zengin Müslümanların köyüydü– Batı'dan geliyorlardı.

Atlardan inince Musa Bey kaçırdığı kızları sergilemeye başladı. Bazı Türklerin varlıklı çiftçiler olduğunu görüyordum. Ötekiler, zengin beyler ya da ağalardı. Musa Bey hepimizi ayağa kaldırdı. Kendisine yeterince hızlı itaat etmeyenlere kırbacıyla vuruyordu. Yerden kalkınca beni omzumdan kavrayıp tekrar yere fırlattı. "Sen sessizce yat!" dedi bana. Aynı şeyi iki üç kıza daha yaptığını gördüm.

Musa Bey'in gösterdiği kızları vahşice inceleyip, alıp gitmeye başladılar. Çiftçi olanlar, diğerlerinden daha güçlü görünen yaşça büyük kızları seçti. Öbürleri en güzel kızları istiyor, seçerken birbirleriyle kavga ediyorlardı.

Çiftçiler kızları köle olarak tarlada çalıştırmak istiyordu. Diğerlerinin niyeti başkaydı – haremleri için ya da ev işlerinde çalıştıracak köle olarak ya da İzmir ve İstanbul'daki cariye pazarları için alıyorlardı. Musa Bey her biri için on mecidiye ya da aşağı yukarı sekiz Amerikan doları istedi. Titreyerek yerde yatarken, bir Hıristiyan'ın canı ne kadar az para ediyormuş diye geçirdim içimden.

Yanımda duran küçük Maritza'yı çok yaşlı görünen bir Türk aldı. Başka bir adam istemişti kızı, ama yaşlı olan Musa Bey'e dört mecidiye daha önerdi, diğeri de dönüp başka bir kız seçmeye gitti. Maritza'yı satın alan Türk onu atıyla götürmeye korktuğundan, Musa Bey'le iki mecidiye karşılığında bir Kürt'ün kızı evine kadar taşıması için pazarlık yaptı. Musa Bey emir verdi, bir Kürt atına atlayıp Maritza'yı da

kaldırıp önüne oturttu ve kızı satın alan adamın yanında ilerlemeye başladı. Kız artık ağlamıyor, sadece elleriyle gözlerini kapatıyordu.

Bir süre sonra benim ve Musa Bey'in satışa çıkarmadığı başka birkaç kızın dışında bütün kızlar gitmişti. Çiftçilerin satın aldıkları tarlalarda çalışacaktı, onlar en talihli olanlardı zira Türk çiftçiler bazen iyi ve nazik davranırdı. Harem için satın alınanlarıysa, yaşadıkları karşısında, "ölümün nesi var" diyecek bir kızın tarifsiz ıstırabı bekliyordu.

Son kalan adam da malını alıp gidince, Musa Bey adamlarıyla konuştu ve içlerinden bazıları bize yaklaştı. Musa Bey'in bizi kendisine ayırdığını düşünüp çığlık çığlığa yalvarmaya başladık. Feryatlarımıza rağmen bizi tuttukları gibi atlarının sırtına attılar. Musa Bey de atına atladı ve o önde, diğerleri arkada, yine yollara düştük.

Beni taşıyan Kürt'e nereye gittiğimizi söylemesi için yalvardım. Yanıt vermedi. İki saat yol alıp öğleden sonra geç vakit bir köyün eteklerine vardık. Yıkılmaya yüz tutmuş taştan bir duvarla çevrili büyük bir taş evin avlusuna geldik. Çok eski bir evdi bu. Daha avlusuna varmadan okul kitaplarımızdaki tariften tanıdım burayı. Sarazenler tarafından inşa edilen ve yüz yıl önce, o devirde hüküm süren Sultan'ın gözdesi zengin bir Türk'ün restore ettirdiği bir kaleydi.

Kürtler bizi atlarından indirirken, hatırladım: Artık bu kale, Jöntürklerin güçlü örgütü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerinden Kemal Efendi'nin eviydi. Kemal Efendi bizim oralarda Hıristiyanlara karşı çok acımasız oluşuyla nam salmıştı ve evlerinden kaçırılıp ona getirilen ve bir daha haber alınamayan Hıristiyan kızlarla ilgili pek çok hikâye anlatılırdı.

Kalenin sadece bir kısmı içinde yaşanacak şekilde onarılmıştı ve Kürtler bizi atlardan indirip o tarafa doğru götürdüler. Beni tutan Kürt'e yalvardım ama sertçe sarstı beni. Küçük bir odaya alındık. Bu odada hem kadın hem erkek hizmetkârlar vardı ve bizim hakkımızda konuşup, bizi incelemeye koyuldular. Musa Bey, geldiğini efendilerine haber vermelerini söyledi.

Kısa süre sonra Kemal Efendi içeri girdi. Çok uzun boylu ve orta yaşlıydı. Gözlerini bana yönelttiğinde bakışları karşısında korkudan titredim. Hakkında söylenenleri hatırlayınca ürperdim.

Azap dolu saatler gibi gelen birkaç dakika boyunca hepimize baktıktan sonra, Kemal Efendi tatmin olmuşa benziyordu. Musa Bey'e bir şeyler dedi ve Kürtler dışarı çıktılar, Musa Bey de onları izledi. Musa Bey'in bizim için kaç para aldığını bilmiyorum.

Kadınlar odaya girdiler ve bize şefkat göstermeye çalıştılar. İçlerinden biri kollarını boynuma dolayıp ağlamamamı söyledi. Kemal Efendi gibi iyi ellere düştüğüm için çok talihli olduğumu söyledi bana. "Sana karşı nazik olacaktır. Ona itaat et, sevgi dolu ol, o da sana karısına davrandığı gibi davransın. Sen itaatsizlik etmezsen o da zalim olmaz," dedi kadın. Evdeki vazifesi neydi bilmiyorum ama gençliğinde cariyelik eden bir hizmetkâr olduğunu tahmin ediyorum.

O ana kadar, annemi, kız kardeşlerimi ve erkek kardeşlerimi kaybettiğimi düşünmekten alıkoymaya çalışıyordum kendimi. Kadın bize Kemal Efendi'nin evinde ne olacağını söyleyince, onları bir daha görme umudum hepten uçup gitti. Akrabalarımın yanına dönemeyecek olursam kendimi öldüreceğimi söyledim ona.

Kemal Efendi bizi çağırtana kadar çoktan akşam olmuştu. Yemek yemişti ve keyfi yerinde gibi görünüyordu. Yeni evli kızlardan biri kendini onun önüne atarak bizi serbest bırakması için ağlayıp yalvarmaya başladı. Kemal Efendi'nin neşesi birden kaçtı. Erkek hizmetlilerden birini çağırıp kızı götürmesini söyledi. "Ne zaman ağlayıp ne zaman güleceğini öğrenene kadar sustur şunu," diye emretti. Adam feryat eden kızı dışarı taşıdı.

Sonra Kemal bize ailelerimizi, kaç yaşında olduğumuzu ve dinimizden vazgeçip Kelime-i Şahadet getirip getirmeyeceğimizi sordu. Adını bilmediğim, ama sık sık Çemişgezek'teki Pazar okulunda gördüğüm bir kız adamı reddedecek kadar cesur değildi. Kürtler ona zalimce davranmış, ağladığında onu kaçıran Kürt'ten dayak yemişti. "Evet, evet, Tanrı beni terk etti. Muhammed'e sadık olacağım. Ne olur artık dövmeyin beni!" diye inledi.

O bunları söyleyince Kemal gülümseyerek elini kızın başının üstüne koydu. "Akıllısın. Böyle devam edersen cezalandırılmazsın," dedi.

İkinci kız İsa Mesih'ten vazgeçmiyordu. "İsterseniz öldürün

beni!" dedi, "O zaman İsa Mesih'in yanına giderim." O bunu söyler söylemez erkek hizmetlilerden biri onu odanın dışına sürükledi. Kemal Efendi'ye baktım, ama sanki çok nazik olmaktan başka türlüsü elinden gelmezmiş gibi, sakin ve tatlı tatlı gülümsüyordu hâlâ. Bense insanların anlattığından daha da zalim olduğunu görebiliyordum.

Kemal Efendi benimle konuşurken sesi çok yumuşaktı. Sanki vahşi bir hayvanın dili yüzümü yalıyormuş gibi hissettiğimi hâlâ hatırlıyorum.

"Ya sen, kızım," dedi bana, "Akıllı mı yoksa aptal mı olacaksın?"

"Tanrı beni kurtarsın," dedim bir kez daha içimden, sonra sanki bir şey bana fısıltıyla karşılık verdi. Kelimeleri düşünmeden, "Dilediğiniz gibi olmaya çalışacağım," dediğimi duydum.

"Pek güzel. Mutlu olacaksın," diye yanıt verdi Kemal Bey. "Allah'ı tanrı, Muhammed'i de onun peygamberi olarak kabul edeceksin yani? O zaman ben de sana iyi davranacağım."

"Bunu yapacağım Efendi, itaatkâr da olacağım, eğer ailemi de kurtarırsanız," dedim.

"Peki ya kurtarmazsam?" diye sordu Kemal.

"O zaman ölürüm," diye yanıt verdim.

Efendi uzun uzun bana baktı. Sonra benden ailemi anlatmamı istedi. Ona annemi, ablam Lusan'ı ve diğer kız ve erkek kardeşlerimi anlattım. Yaklaşmamı istedi. Ellerini üstümde gezdirdi. Dimdik durup yüzüne baktım. Annemi ve kardeşlerimi alırsa, sadece dinimi reddetmekle kalmayacağıma, ona her konuda itaat edeceğime söz verdim. Ve sözünü verdiğim her şey için, "Tanrım, ne olur bağışla beni!" dedim içimden. Ama başka bir yol düşünemiyordum. O an bile, annemin ve kardeşlerimin öldürülüyor olduklarından korkuyordum. Bedenim ve ruhum onlar uğruna feda edilecek çok önemsiz şeylermiş gibi geliyordu.

Kemal, galiba bir saatten fazla yanında tuttu beni. Ne zaman bana dokunmaya kalksa kaçtım ondan. Bu da onu eğlendiriyor, sanki çok hoşuna gitmiş gibi gülüp ellerini çırpıyordu. "Ailemi kurtarmadığınız sürece, ölürüm daha iyi," dedim her seferinde.

Umudumu kaybetmeye, Kemal'in benimle oynadığını düşünme-

ye başlamıştım. Gözyaşlarımı zor zapt ediyordum, ama bunun hoşuna gitmeyeceğini bildiğimden ağlayamıyordum. Sonra birdenbire, kararını verdiğini anladım. Ayağa kalkıp bana tepeden baktı.

"Pekâlâ. Pazarlıkta anlaştık. Akrabalarını koruyacağım. Asık suratlı bir kadındansa hevesli bir kadını yeğlerim. Yarın gidip onları getireceğiz."

Kemal Efendi bunları söylerken, o zalim, habis tebessümüyle gülümsüyor olmasa, fedakârlığıma rağmen mutlu olacaktım. Eğer gülümsemese, ona inanacaktım. Ama sanki biri bana bunu söylemiş gibi, o gülümsemenin arkasında habis bir düşünce olduğunu hissediyordum.

Çok geç olmadan birlikte gidip ailemi getirelim diye yalvardım ona. Sabaha çok geç kalınmış olmayacağını, güneş doğunca birlikte gideceğimizi, daha fazla korkmamam gerektiğini söyledi. O odadan çıkınca, daha önce benimle konuşan kadın yanıma geldi. Beni pek çok başka kadının olduğu haremlik kısmına götürdü.

Haremdeki kadınlar cesaret edebilecek olsalar halime üzülürlerdi bence. Beni neşelendirmeye çalıştılar. Dinimizle ilgili pek çok soru sordular ve neden Ermenilerin hak dinini benimsemektense ölmeyi yeğlediklerini merak ettiler. Bense sadece sabahı düşünebildiğimden, vaktinde yetişebilecek miyim diye ve Efendi'nin o gülümsemesinin ardında gülüşünün arkasında ne olabilir diye merak ettiğimden, onlarla konuşamadım.

Beni bir Ermeni evinde ancak yüklük olabilecek kadar küçük bir odaya koydular. Kelime-i Şahadet getirmem için ertesi gün bir imamın geleceğini söylediler.

Efendi'nin akrabalarımı kurtarıp eve getirmeye söz verdiğini bilmiyorlardı.

Genç, güzel bir odalık, perdeli kapıdan sessizce içeri girip elimi tuttuğunda odamda yalnız kalalı çok olmamıştı. Bana Süryani olduğunu söyledi, babası onu çok küçükken satmış. Kemal'in evine İzmir'den gönderilmiş. Efendi'nin en gözde kölesiymiş. Efendisi beni de kölesi yaptığında içimi dökecek birini ararsam ona güvenebileceğimi söylemek istemişti. Müslüman olmak zorunda kaldığını

ama gizli gizli hâlâ Hıristiyan olduğunu söyledi. Babası onu satmak zorunda kaldığında çok küçük olduğundan fazla dua bilmiyormuş. Benden ona yenilerini öğretmemi istedi.

Güneşin doğmasını beklemekle geçecek o uzun saatlerde konuşacak birinin olması çok rahatlatıcıydı. Genç odalığa sadece annemle kardeşlerimi kurtarmak için Müslüman olma sözü verdiğimi söyledim. Ona Kemal'in verdiği sözü, nasıl gülümsediğini, nasıl da açıklayamadığım bir şeyin korkusuyla dolduğumu anlattım.

Kız üzüntüyle, "Gülümsediği zaman, söylediği şeyi kastetmez," dedi. "Benden hoşnutsuz olduğunda sık sık gülümseyip, sevip okşar. Kısa süre sonra da kırbaçlanırım. Sizi getiren Kürt Musa Bey, Efendi'ye gelip birkaç kız kaçırdığını ve en güzellerini ona satmak istediğini söylediğinde, Efendi ona da gülümseyip, 'En güzellerine iyi davran ve onları buraya getir,' dedi. Ben olsam sözünü tutacağına güvenmem."

Sabah erken saatte Efendi beni çağırtıp akrabalarımı tarif etmemi istedi. O kadar büyük bir kafile içinde onları bulmasının imkânsız olduğunu söyledim. Kendisiyle gelmeme razı oldu ve ben yanında yaya, o at üstünde yola koyulduk. Yaptığımız pazarlıktan memnun olduğuma ikna etmeye çalıştım onu – hatta onun himayesi altına girme fırsatını bulduğum için sevindiğime. Ama o gülümsemesinin ardında, "dönmemi" sağladıktan ve benden istediğini ben gönül rızasıyla ona sunduktan sonra ailemi öldürmeye kararlı olduğunu biliyordum.

Kemal, ailemin içinde bulunduğu kafilenin kuzeydeki sığ bir yerden nehrin karşısına geçirileceğini biliyordu. O yöne doğru gittik, ancak daha varmadıklarından karşılarına çıkmak üzere geri döndük.

Yüksek bir uçurumun dimdik indiği nehir kıyısına yaklaşınca, aşağıya baktım ve şurada burada yüzen birkaç cesetle birlikte nehrin kandan kıpkırmızı aktığını gördüm. Bunu görünce de bir çığlık atıp yere çöktüm. Gözlerimi kapadım, yine de orada neler olduğunu görür gibiydim – bir grup Ermeni nehir kıyısına götürülüp katledilmiş, bıçaklanmış ve kılıçtan geçirilmiş olmalıydı, yoksa nehir böyle kilometrelerce kana boyanmazdı.

Efendi beni ayıplıyordu.

"Hıristiyanlar Tanrı'larının canlarını kurtaramayacağını öğreniyorlar. Hak ettikleri budur. Sen küçüğüm, İslam'a inanmaya çoktan karar verdiğin halde, şimdi neden ağlıyorsun?" Ona bakamıyor, ama her nasılsa, gözlerinde o korkunç gülümsemenin parıltısı olduğunu hissedebiliyordum. Gücümü toplayıp metanetle cevap verdim: "Ben kan görmeye alışkın değilim, Efendi."

Güneyden gelecek halkımın ön saflarındakileri arayan gözlerle nehre doğru ilerledik. Nehir kıyısı yükseldikçe yükseliyor, nehir de neredeyse kandan kopkoyu bir kırmızı çizgi olana kadar daralıyordu. Sonradan, Erzincanlı yedi yüz adamla erkek çocuğunun nehre getirilip zaptiyelerce öldürüldüğünü öğrendim. Zaptiyeler onları teker teker süngüleyip nehre atmışlardı. Ve kaynağı Cennet Bahçesi'nde olan, Kitabı Mukaddes'teki Fırat'ın bir koluydu o nehir!

Kemal atıyla uçuruma doğru ilerledi. Ben de yanında yürüyordum. Aşağıda kalan nehir beni güvenliğe çağırıyor gibiydi. Devam edecek olsam, Kemal'in akrabalarımı himaye etme vaadiyle sahte umutlar beslememi sağlamaktan başka bir şey yapmayacağını, bu himayeyi bahşetmekten de kısa sürede sıkılacağını biliyordum. Bunun karşılığında beklediği fedakârlığı da boşu boşuna yapmış olacaktım. Uçurumun tam kenarına gelene kadar bekledim. Sonra atladım. Kızıl suya çarptığımda Kemal Efendi'nin lanet okuduğunu duydum. Yüzeye çıkınca uçurumun tepesinde atına oturmuş bana baktığını gördüm. Gülümseyip gülümsemediğini tam olarak seçemediğime memnundum.

Yüzmeyi çok küçükken öğrenmiştim. Bilinçsiz bir şekilde karşı kıyıya kulaç atıp sağ salim ulaştım. Bu yakada yamaçlar o kadar yüksek değildi. Yakında kurtulacaktım. Belli ki Kemal'in yanında tabanca yoktu, yoksa vururdu beni. Arkama bakmadan düzlüğe doğru koştum. Kemal'in peşimden adamlarını gönderip göndermeyeceğini bilemediğimden kumun altına girdim. Atlı Kürtler ve zaptiyeler yakınımdan geçerse beni görmesinler diye gizlenerek, Çemişgezekli Ermenilerden oluşan uzun kafilenin nehrin öbür kıyısına yaklaştığını görene kadar bekledim.

Sürgünler sığlıkta kamp kurarken günün geri kalanında ve gece

boyunca orada kaldım. Ertesi sabah nehri geçerlerken, karmaşadan faydalanıp aralarına karışmayı başardım. Annem öyle sevinmişti ki uzun süre konuşamadı. Bana Kemal Efendi'nin kafileye yaklaştığını ve zaptiye çavuşundan akrabalarımı bulup, kaçışımdan ötürü onları cezalandırmasını istediğini anlattı. Annem askerlere rüşvet vermiş, onlar da Kemal'e akrabalarımın kafile içinde olmadığını söylemişler.

Nehri geçmek yorucuydu, ama sonrasında kafileye dinlenme fırsatı vermediler, Arapkir'e doğru devam etmemizi söylediler. Küçük Hovnan ve Mardiros ile Arusyak ve Sera zaten yorgunluktan ölmek üzereydiler. Küçücük ayaklarında derin yaralar açılmış, kanıyordu, annemle Lusan da bez sarıp bağlamışlardı. Zaptiyeler nehri geçmeden hemen önce anneleri küçük bebeklerini geride bırakmaya zorladıklarından, kafilede hiç bebek kalmamıştı. Nehirden geçirilmeyi beklerken, anneler bebeklerini emzirmiş ve minik sıralar halinde kıyıya yatırıp bırakmışlardı.

Askerler yakındaki bir köyden Müslüman kadınların gelip bebekleri alacağını ve onlara bakacağını söylemişti, ama bırakıldıkları noktayı hâlâ görebildiğimiz saatler içinde gelen giden olmadı. Askerlerin verdiği sözün bir kandırmacadan ibaret olduğunu fark eden pek çok anne geri dönmek için nehre atladı. Askerler nehirde yüzerken vurdu onları. Ondan sonra su içmek için bile olsa nehrin yakınına gitmemize izin vermediler.

O gün geç saatlerde, Anadolu'daki bütün yolların kenarında bulunan, Türklerin eski bir geleneğe uygun şekilde kervanlar için mola yeri olarak kullandıkları bir hana geldik. Günün geri kalanında ve gece orada dinlenebileceğimiz söylendi ama hana yaklaşınca bir grup asker dışarı çıkıp durdurdu bizi. Muhafızlarımıza, içeride kuzeye, Karadeniz'deki Trabzon vilayetinde büyük bir şehir olan Şebinkarahisar'a götürülen yolcular olduğundan giremeyeceğimiz söylendi.

Çok geçmeden bu yolcuların kim olduğunu öğrendik. Bir grup "dönme" Ermeni'ydi bunlar, Türkler dininden vazgeçen Hıristiyanlara bu adı veriyordu. Kafile elli kilometre güneydeki Keban Maden kasabasındandı. Bir önceki gün otuz kilometre yol kateden kafile hana o sabah varmıştı.

Kafilemize muhafızlık eden zaptiyelerle diğerlerini Keban Maden'den getiren askerler kısa sürede arkadaş olup samimi bir sohbete koyuldular. Bize hanın yanına yaklaşmayı yasakladılar. Bu "dönme" Hıristiyanları neden görmememiz gerektiğini anlamaya çalışıyorduk. Az sonra, sıska bir genç kız handan gizlice çıkıp askerlere görünmeden yerde sürünerek kamp kurduğumuz yere kadar geldi. Çırılçıplaktı ve ayakları yara bere içindeydi.

Dediğine göre, genç kocasıyla "dönen" bir yeni gelinmiş. Keban Maden mutasarrıfı İslam'ı kabul etmeleri şartıyla kazadaki tüm Ermenilerin canlarının bağışlanacağına söz vermişti, diye anlattı çocuk gelin. Özellikle yeni evlilerden oluşan dört yüz kadarı da dönmeyi kabul etmiş.

Sonra Şebinkarahisar'a gitmeleri gerektiği söylenmiş. Kaza dışına çıkar çıkmaz da, askerler ellerinde değerli ne varsa almışlar. Askerlerin çoğu daha sonra Ermeni evlerinin yağmalanmasını kaçırmamak için Keban Maden'e dönmüş. Kalan askerler erkekleri beşer beşer bağlayıp o halde yürütmeye başlamışlar. Yoldaki ilk gecelerinde, askerler bütün kadınların giysilerini çıkartıp çıplak bir halde yürütmüşler.

Kız o gece korkunç şeylerin olduğunu söyledi. Neredeyse bütün kadınlara tecavüz edilmiş ve hâlâ birbirine bağlı olan kocaları, ellerinden bir şey gelmez halde feryat etmeye başlayınca da askerler onları öldürmüş. Küçük gelin vücudunu örtecek bir şey verip veremeyeceğimizi sormak için yanımıza gelmişti. Kadınlar ona iç çamaşırıyla başka giysiler verdiler, o da kendisi ve öteki kadınlar için taşıyabileceği kadarını alıp sürünerek hana döndü.

Başlarına ne geleceğini bilmiyorlarmış. Şebinkarahisar'da huzur içinde yaşamalarına izin verileceğini söyleyen askerlere de inançları yokmuş. Dediğine göre, muhafızları, sırf "dönme" oldukları için onlarla bunca yolu yürümek zorunda kaldıklarından şimdiden homurdanmaya başlamış.

O gece askerler, en küçük kızlarımızdan, sekiz on yaşlarında bir düzinesini, belki daha fazlasını çalıp hana götürdüler. Başlarına ne geldiğini öğrenemedik ama Müslüman ailelere ya da zengin Türklere

satılmalarından korktuk. Annem o gece uyudu, çünkü çok bitkin düşmüştü ama Lusan ile ben sırayla kardeşlerimizin başında nöbet tuttuk, onları çalı çırpı ve birkaç parça giysinin altına sakladık ki aramızda dolaşan askerler görmesin.

Handaki Ermenileri gün doğmadan götürdüler. Ertesi gün yol kenarında sıra sıra cesede rast geldiğimizde yola çıkalı birkaç saatten fazla olmamıştı. "Dönme" Ermeni kafilesinin erkekleri olduğunu anladık. Biraz ileride bir kuyuya varınca bunun da kafilenin geri kalanıyla –çıplak kadın cesetleriyle– tıka basa dolu olduğunu gördük. Zaptiyeler herkesi öldürmüş, tehcir edilirken oradan geçecek Ermenilerin suyu kullanmasına engel olmak için de, kadınların cesetlerini kuyunun içine atmışlardı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Zaptiyelerin Yöntemleri

Biz gruplar halinde, dehşetle kuyuya bakarken, birden yanımda duran kadının sözlerini duydum: "Tanrı çıldırdı; kimsesiz kaldık!"

Dönüp bakınca kadının Çemişgezek'te komşumuz olan bir Protestan rahibinin, *Badveli* Markar'ın karısı olduğunu gördüm. Kasabamızın erkekleri katledilince, *Badveli*'nin karısı, tifo ateşiyle yatağa düşmüş yaşlı annesi ve biri bebek, biri üç yaşında bir kız, öteki de beş yaşında bir oğlan olmak üzere üç çocukla kalakalmıştı. Annesine bakabilsin diye evde kalmasına izin vermeleri için yalvarmıştı, ama Türkler reddetmiş, yaşlı kadını da yatağından kaldırıp bizimle birlikte yola çıkarmışlardı. İlk gün öldü kadın.

Yolda olduğumuz ilk günlerde, *Badveli*'nin karısı çok cesurdu. Sonra küçük oğlu öldü. Ardından muhafızlar, nehri geçerken bebeğini geride bırakmaya zorladılar. Şimdi de son çocuğu, küçük kızı kollarında hasta yatıyordu. Handaki Ermenilerin cesetlerinin yanından geçerken, *Badveli*'nin karısı birden aklını kaçırdı.

"Tanrı çıldırdı, diyorum size – çıldırdı, çıldırdı, çıldırdı!"

Bu sefer çığlık çığlığa haykırdı bunu, bu korkunç sözleri feryat ederek tekrarlarken aramızda dolaşmaya başladı. Kadının biri onu durdurmaya, küçük kızı kollarından almaya çalıştı, o ise var gücüyle karşı koyup çocuğuna yapıştı.

Veba gibi hastalıkların bazen bir insandan diğerine nasıl ölümcül bir hızla sirayet ettiğini duymuştum. *Badveli*'nin karısının deliliği de kafilemizdekilere böyle sirayet etti. Onun korkunç çığlıklarının, bu korkunç insanlar elinden çektiklerine neden dayanmaları gerektiğini anlamakta zaten zorluk çeken, zihinleri allak bullak onlarca, hatta yüzlerce kadın tarafından devam ettirilmeye başlaması bir saniyeden fazla sürmedi.

Kendini bu deliliğe kaptıranlar çoğunlukla küçük çocuk anneleriydi. Bazıları, kucaklarındaki çocukları yere fırlatıp çığlık çığlığa bozkıra doğru koşmaya başladılar. Diğerleri kollarından sarkan çocuklarla deli gibi koşturuyordu. Akrabaları onları sakinleştirmeye çalıştıysa da boşunaydı.

Rahibin dul karısının harekete geçirdiği bu ani dürtüyle deliren iki yüz kadar kadın vardı sanıyorum.

Başımızdaki zaptiyeler başta ne olduğunu anlayamadılar. İsyan çıktığını sandılar önce. Kılıçlarını ve silahlarını sağa sola sallayarak aramızda dolaştılar, hatta üstümüze ateş ettiler. Zaptiyeler olan biteni anlayana kadar pek çok kişi ölmüş ya da ağır yaralanmıştı. Sonra muhafızların keyfi yerine geldi, gülmeye başladılar. "Bakın," dediler; "Sizin Tanrı'nız bu işte – delinin biri." Başımızı eğip alaylarına katlanmaktan başka çaremiz yoktu. Bu durum bazı kadınların aklını başına getirdi, çok pişman oldular. Aklı başına gelmeyenleri zaptiyeler açlıktan ölmeleri için ovaya bıraktı. Akli dengesi yerinde olmayan birini öldürmezlerdi, bu kadarı dinlerine aykırıydı.

Arapkir'e gidiyor olduğumuz söylenmişti ama hanı geride bıraktıktan kısa bir süre sonra yön değiştirdik. Arapkir'in güneyinde küçük bir kasaba olan Hasançelebi'ye doğru ilerlediğimiz belliydi. Muhafızlarımızın hiçbiri kesin bir bilgi vermiyordu.

Zaptiyeler bizi dar bir hat üstünde yürütüyorsa da yan yana duran bir iki aile vardı. Bitkin halde kendi başına yürüyenlerden oluşan sıra, hem ileri hem de geriye doğru göz alabildiğine uzanıyordu. Zaptiyeler kaynakların ya da derelerin yanına yaklaşmamıza izin vermeyip, suyu yol boyunca geçtiğimiz köylerden gelen Kürt çiftçilerden parayla almaya bizi mecbur ettiğinden, çok az suyumuz vardı. Köylüler bazen bir maşrapa su için bir lira (neredeyse 5 dolar) istiyordu ve su almaya gönderdiğimiz oğlanlar suyun yanında bir de temiz dayak yiyorlardı. Bizim gibi parası olanlar, parası olmayanlarla paylaşmak zorundaydı. Bazen köylüler suyu satıp parasını aldıktan sonra maşrapaları deviriyorlardı.

Bir haftayı yolda geçirdikten sonra, ilk günlerde olduğundan daha da zalim bir muameleyle karşı karşıya kaldık. Yaşlı kadınları ve

yola devam edemeyecek kadar hasta olanları teker teker öldürdüler. Onlarla uğraşamayacaklarını söyledi askerler. Çocuklar geride kalınca ya da dinlenmek için sıranın dışına çıkınca, zaptiyeler süngülerini batırıp onları havaya fırlatıyor, bazen yere düştükleri sırada süngülerinin ucuyla tekrar yakalamaya çalışıyorlardı. Muhafızlara eğlence olsun diye yavrularının böyle öldürüldüğünü gören anneler seslerini çıkaramıyordu. Her türlü itirazın intihar demek olduğunu anlamıştık. Çocukları ölürken izleyip avuçlarını sıkmak ya da gözlerini yummak zorundaydılar.

Küçüklerin hiçbiri hastalanmadığı için bizim aile çok talihliydi. Altı yaşında olsa da, Hovnan ne olup bittiğini anlamış gibiydi. Zaptiyelerden biri en genç halam Hayganuş'u yoldan çekip almış, kendisine direnmeye çalıştığında da çok fena dövmüştü. Tecavüz ederken bıçağını göğsüne saplamış, sonra da korku ve acıdan çığlık çığlığayken tekrar yanımıza bırakmıştı. Herhalde Hayganuş'un yarasını sarıp acısını dindirmeye çalışırken olduğu kadar cesaretimin kırıldığı bir an olmamıştır.

Katliam ve tehcir haberleri, yol çok işlek olmadığından, geçtiğimiz köylerin hepsine henüz ulaşmamıştı. Türkiye'nin kırsalındaki köylerde âdet olduğu üzere, kadınların kısmen örtünmüş bir halde, toplu olarak teknelerinin başında çamaşır yıkadıkları bir Ermeni yerleşimine geldik. Başımızdaki muhafızlar hemen kadınların etrafını sarıp o kılıkta kafilemize kattılar. Sonra da biz olan biteni anlatana kadar neden eziyete uğradıklarını anlamayan erkekleri topladılar. Askerler köydeki bütün evleri yağmalarken yolda bekledik. Sonra köyü ateşe verdiler.

Pek çok Türk köyünün ve Kürt yerleşiminin bulunduğu topraklara gelmiştik. Gece büyük bir daire halinde kamp kurup, genç kızları korumak için de onları mümkün mertebe dairenin içine dağıttık. Her gün genç kadınlar yakınlarda yaşayan Türklere satılmak için kaçırılıyor, geceleri de zaptiyeler en güzel kadınları seçip tecavüz ediyordu.

Ermeni köyünün basılmasından sonraki gece, daha kamp kuramamıştık ki askerlerin başındaki yüzbaşı gündüz köyden alınan

erkekleri, biraz ötede kurulan çadırda huzuruna çağırdı. Askerler, yüzbaşının adamların isimlerini öğrenmek istediğini söyledi. Bu adamların bizimle kalacağını ummuştuk. Yetmiş iki kişiydiler ve onlar yanımızdayken cesaretimiz artıyor, kendimizi daha güvende hissediyorduk. Ama bu çağrının ne anlama geldiğini biliyorduk. Erkekler de, karıları da biliyordu.

Erkekler karılarına, kızlarına ya da annelerine ve diğer akrabalarına veda ettiler. Yüzbaşının çadırı ay ışığında beyaz bir lekeydi. Etrafında askerlerin ve zaptiyelerin siluetleri seçiliyordu. Kadınlar cesaret edebildikleri ölçüde erkeklere uzun uzun sarıldılar, sonra erkekler küçük bir grup halinde yürüyüp gitti. Başımızdaki muhafızlar peşlerinden gitmemize izin vermedi. Umudumuzu kesmeden arkalarından baktık.

Çok geçmeden bir kargaşa oldu. Çığlıkları bize kadar ulaştı. Bazı siluetler bozkıra doğru koşarken diğerleri onların peşine düştü. Sadece peşlerinden gidenler geri döndü. Sonra etrafa bir sessizlik çöktü. Erkeklerin hepsi ölmüştü.

Subaylar ilk defa çadır kurmuştu. Genelde, kızlarımızla her gece âlem yaptıktan sonra açıkta uyuduklarından, bu durum bizi merakta bırakmıştı. O geceden sonra, ne zaman askerlerin çadır kurduklarını görsek daha çok titrer olduk.

Erkekler katledildikten sonra, bunu yapan askerler kampa geldi ve başımızdaki muhafızlarla birlikte, aramızdan kocaları daha varlıklı olan kadınları ayırıp çadıra gitmelerini emrettiler. Yüzbaşının onları sorgulamak istediğini söylediler. Annemi ve komşumuz ya da dostumuz olan pek çok kadını da çağırdılar, kocaları zengin ya da hali vakti yerinde olan iki yüzden fazla kadın toplandı. Annemle birlikte, kocası sarraf olan Maryam teyzemi de aldılar.

Kadınlar çadıra girer girmez, yüzbaşı yanlarında getirdikleri parayı vermelerinin emredildiğini söylemiş, "Kürtlerden saklamak için," demiş onlara. Kadınlarsa paralarının kendilerine asla geri verilmeyeceğini, para olmadan da çok eziyet çekeceklerini biliyorlarmış. Paraları olmadığını söyleyerek teslim etmeyi reddetmişler. Bunun üzerine zaptiyeler üstlerine saldırmış, elbiselerini yırtıp hepsini aramışlar.

Sivaslı zengin bir adam olan Garabed Tufenkciyan'ın kız kardeşi, tehcir başladığında kasabamızda misafir olarak bulunmaktaymış; kadını öyle insafsızca dövmüşler ki, sonunda mahrem yerinde para sakladığını itiraf etmiş. Askerlere yalvarıp, onu dövmeyi bırakırlarsa parayı vereceğini söylemiş. Askerler bu itirafa neşeyle gülüp parayı kendileri bulmuş, geride hiç kalmadığından emin olmak için de bıçaklarıyla delik deşik etmişler kadını.

Sonra her kadını böyle aramaya başlamışlar. Teyzem Maryam anne olmak üzereydi. Bunu gören askerler onu yere fırlatıp süngüleriyle karnını yarmışlar, olanca cehaletleriyle çok para sakladığını sanmışlar çünkü. Öyle hayal kırıklığına uğramışlar ki var güçleriyle diğer kadınlara saldırmışlar.

Bu muameleye maruz kalan iki yüz ya da daha fazla kadından sadece küçük bir grup hayatta kalmıştı. Sürünerek kampa geri dönüp kendilerini akrabalarının kollarına attıklarında feryat etmekten konuşamaz olmuşlardı, artık sesleri çıkmıyordu. Zavallı annem üstündeki bütün parayı vermiş, ailesinin geri kalanında daha fazlası olduğunu kabul etmemişti. Bize ulaştığında vücudu kanayan kesikler ve yaralarla doluydu ve Lusan ile benim ona doğru koştuğumuzu görür görmez bayılıverdi. Onu kampa taşıdık ve bir gün önceden gözümüz gibi sakladığımız son içme suyuyla yaralarını temizledik.

Askerlerle zaptiyeler parayı paylaştıktan sonra tekrar yanımıza gelip subayların çadırına götürmek üzere genç kızları aldılar. Ay ışığı öyle parlaktı ki hiçbirimiz kendimizi saklayamadık. Lusan çocuklarla oturmuş onları teselli etmeye çalışıyordu, ben de annemin yaralarıyla uğraşıyordum. Zaptiyelerden biri saçından tutup yere yapıştırdı onu.

"Acıyın bana, annem ölüyor, acıyın!" diye ağladı Lusan, ama zaptiyenin merhameti yoktu. Sürükleyip götürdü onu. Kendimi tutamadım. Lusan'a doğru koşup sarıldım, onu bırakması için zaptiyeye yalvardım. Lusan da karşı koyunca zaptiye çok öfkelendi. Küfrederek bıçağını çıkarıp Lusan'ın göğsüne sapladı. Bıçak yere düşerken yüzümün öyle yakınından geçti ki, yanağımı kesip bugün hâlâ taşıdığım yara izini bıraktı. Lusan kollarımda öldü. Zaptiye de dikkatini çeken başka bir kıza yöneldi.

Annem olanları görmemişti, kendi yaralarından bitkin düşmüş haldeydi. Ama küçük kardeşlerim Arusyak ile Hovnan her şeyi görmüş, benim Lusan'ın cansız bedeniyle şaşkın, öylece kalakaldığım yere doğru koşmuşlardı. Onu yere bırakıp olanları anneme nasıl anlatacağımı düşünmeye başladım.

Yakında duran bir kadın benim yerime annemin başucuna oturdu. Küçükleri uzaklaştırıp başka bir kadından onlara göz kulak olmasını istedim, sonra ablamın cesedinin yanına döndüm. Olup bitenlere inanamıyordum. Parmaklarımla saymaya başladım – babam, annem, Boğos, Lusan, Arusyak, Sera, Mardiros, Hovnan ve iki teyzem. Benimle birlikte on bir yapıyordu – on bir kişilik bir aileydik. Sonra babamı, Boğos'u, Maryam teyzemi ve şimdi de Lusan'ı saydım, dördü gitmişti bile! Uzun süre Lusan için ağladım. Sonra bir şey yapmam gerektiğini fark ettim. Ani bir şokun annemi öldürebileceğinden korkuyordum, onu hazırlamak için zamana ihtiyacım vardı, biliyordum. Başka kadınların yardımıyla Lusan'ı kampın kıyısına taşıdım ve ellerimizle mezarını kazdık – kumun içinde sığ bir çukur. Uzun süre aradıktan sonra bulduğumuz tahta parçalarından bir haç yaptım ve ellerinin arasına koydum.

Sabah olduğunda annem müthiş bir çabayla gücünü toplamış, ayakta durup yürüyecek hale gelmişti. Bazı güçlü genç kadınlar, yürüyemeyecek olursa, gerekirse gün boyunca, onu taşımayı önerdiler. Ama annem omzuma dayanıp yürümeye çalışmakta ısrar etti.

Yola koyulma hazırlıkları yapmaya başlar başlamaz da Lusan'ı sordu. Lusan'ın kafilenin gerisinde bir yerlerde, "hasta bir hanıma yardım ettiği"ne inandırmaya çalıştım onu. Ama annem gözlerimden onu kandırmaya çalıştığımı anladı.

"Korkma yavrum," dedi bana, ah nasıl da şefkatliydi; "Her ne olduysa bana anlatmaktan korkma – kaçırdılar mı onu?" "Onu kaçırmaya çalıştılar," dedim, "ama..."

Sonra durdum. Annem yine yardım etti. "Öldü mü? Öldürdüler mi onu? Öldürdülerse daha iyi olmuş yavrum."

O zaman anlatabildim. "Öldürdüler onu – çabucak. Son sözleri, Tanrı'nın onu kurtarmakla iyi ettiğiydi."

Gün içinde Lusan'ı öldüren zaptiyeyi gördüğümüzde, küçük Arusyak tanıdı onu. "Ablamı öldüren adam orada!" diye ağladı. Annem elleriyle gözlerini kapatıp adama bakmadı.

Hepimiz Hasançelebi'de başımıza geleceklerin korkusu içindeydik. Gece subayların çadırına götürülen genç kadınlardan bazıları, subayların âlem sırasında söylediklerini aktarmışlardı: Bizi Hasançelebi'de karşılamak üzere Sivas'tan büyük beyler geliyormuş, hakkımızda bir karar verilecekmiş. Bunun bütün kızlarımızın kaçırılacağı anlamına gelmesinden korkuyorduk.

Kasaba karşımızda belirince genç kadınlar korkudan titremeye başladılar, çektikleri manevi ıstırap o kadar büyüktü ki pek çoğu yürüyemez halde yere yığıldı. Askerler onları sertçe kırbaçladı; kasabanın merkezine götürüldük. Yüzlerce kadınımız çırılçıplaktı, özellikle askerler paralarını gasp ederken giysileri çıkarılıp dövülenler... Zaptiyeler örtünmelerine izin vermiyor, çıplak olanların başkalarından giysi alamadıklarını görmekten özel bir keyif alıyorlardı. Bu zavallı kadınlar başlarını utanç içinde eğmiş, Hasançelebi sokaklarında yürümek zorundayken, kasabanın sakinleri de pencerelerde ve yol kenarında durmuş onlarla alay ediyorlardı.

Meydana vardığımızda Sivas'tan gelen resmi görevliler bizi yakından görmek üzere yaklaştılar. Aralarında Sivas'ın zalim valisi Muammer Paşa ve emir eri Mahir Efendi; Çerkez Kör Kasım ve onun, daha sonra Sivas yakınlarındaki Çamlıbel geçidinde 6.000 Hıristiyan Ermeni'nin katledilmesine nezaret etmiş olduğunu öğrendiğimiz baş celladı; bir zaptiye yüzbaşısı ve bir hâkim vardı. Bu resmi görevlilerden ikisi, Muammer Paşa ve celladı, Hıristiyanlara karşı zalimlikleriyle bütün Ermeni yurdunda tanınıyorlardı.

Resmi görevliler, yanlarına kimse yaklaşamasın diye askerlerle çevrili olarak aramızda dolaştıktan sonra, kaymakam yardımcısı, sekiz yaşından büyük erkek çocuklarının hepsini almak için polisle birlikte geldi. Polis, kaymakamın bir manastırda onlara bir okul ayarladığını söyledi bize, anneleri kalıcı olarak yerleştirilene dek burada kalacak, sonra yanlarına gönderileceklerdi. Elbette bunun uydurma bir sebep olduğunu biliyorduk.

Mardiros için çok korktum, ama çok küçük olduğundan onu almadılar. Yanımızda sekiz ile on beş yaş arasında herhalde beş yüz kadar oğlan vardı, hepsini topladılar.

Ufaklıkları kaymakamın konağına götürdüler. Askerler onlarla uzaklaşırken, en küçükleri çığlık çığlığa ağlıyordu. Çığlıklarını uzun süre duyduk. Arapkir'e vardığımızda oradaki diğer sürgünler oğlanların hepsinin Hasançelebi'nin hemen dışındaki tepeleri aşıp vadiye çıkar çıkmaz öldürüldüğünü söyledi. Askerler onlu ve on beşli gruplar halinde bağlayıp süngülemişler, kılıçtan geçirmişler. Sivas'tan gelen sürgünler yol üstünde cesetlerini görmüşler.

Hasançelebi'den ayrılmadan önce, cellat Çerkez Kör Kasım zaptiyelerle yanımıza gelip on iki küçük kız seçti – çoğu sekizle on iki yaş arasındaydı. Askerler celladın yakında İstanbul'a gideceğini, zengin Türklere ve nüfuzlu ailelere satmak için genç kızlar aradığını söylediler. O yaştaki güzel kızları satın alıp serpilip gelişene kadar haremlerinde tutmak gibi bir âdetleri vardı. Bu kızlar Müslüman olarak yetiştiriliyor, daha sonra sahiplerinin oğullarına ya da nüfuzlu dostlarına veriliyordu.

Öğleden sonra ayrıldığımız Hasançelebi'nin hemen dışında, Sivas'tan gelen 3.000 kişilik bir sürgün kafilesi bize katıldı. Onlar da Arapkir'e gidiyordu ve bizi beklemek için kasabanın çıkışında kamp kurmuşlardı. Aralarında yirmi kişiden oluşan bir Sisters of Grace [İnayet Rahibeleri] grubu vardı. Çoğu Avrupalı olan bu rahibeler, kaymakamın emriyle gece yarısı yataklarından alınmışlar. Askerler geldiğinde üzerlerinde rahibe kıyafetleri yokmuş, uyuyorlarmış. Askerler giyinmelerine izin vermemiş, yalınayak ve gecelikleriyle öylece alıvermişler onları.

Sivas'tan çıktıktan sonra yolda geçen uzun günler boyunca başka giysiler ödünç alabilmişlerdi, ama hiçbirinin ayakkabısı yoktu, ayakları parçalanmıştı, kan içindeydi. Çok narin ve kibardılar, hepsi Amerikan ya da Avrupa okullarında eğitim görmüştü. Sultan'ın manastırlarına tanıdığı kimi imtiyazlar nedeniyle tehcirden muaf tutulmayı talep etmişler, ama askerler söylediklerine kulak asmamıştı.

Kutsal konumları nedeniyle muhafızlardan biraz olsun saygı gö-

recekleri yerde, en kötü muameleyle karşılaşmıştı bu rahibeler. Bize kafileleri Sivas'ı terk eder etmez her gece askerlerle zaptiyelerin onları kenara çekip tecavüz ettiklerini anlattılar. Ölmek için yalvarmışlar, ancak bu bile çok görülmüştü onlara. Amerika'dan gelen Rahibe Sarah ve Rahibe Esther kendini öldürmüştü. Ellerinden başka silahları yoktu ve kendi canlarına kıyarken katlandıkları işkence ve acı dayanılır gibi değildi.

Sivas'tan gelen sürgünler arasında erkekler de vardı. Şehirde 25.000'den fazla Ermeni yaşıyordu ve hepsine gönderilecekleri bildirilmişti. Bizimkine katılan kafile ilk sevk edilendi. Yol boyunca, başka şehirlerden tehcirlerin kalıntısı olan pek çok ceset öbeği gördüklerini anlattılar.

Arapkir'e varınca, şehrin sınırında kamp kurmamızı emrettiler. Arapkir ve Sivas arasındaki pek çok köyden sürgün kafileleri çoktandır oradaydı. Bazı kafilelerde erkekler ve oğlan çocukları hâlâ yanlarındaydı, diğerleri erkeklerin yolda öldürüldüklerini anlattılar.

Arapkir'in Ermenileri de, 8.000 kişiden kalabalık bir kafile halinde, bizim mola verdiğimiz yerin yakınlarında tehciri bekliyordu. Beş gündür oradaydılar ve şehirdeki evlerine ne olduğunu bilmiyorlardı.

Arapkir'deki tehciri idare etmesi için Sivas'tan hususi bir resmi görevli geldi. Onunla birlikte bir grup da zaptiye. Bir ordunun başına geçmek üzere İstanbul'a doğru yola çıkmış olan komutan Halil Bey de kurmay subaylarıyla oradaydı.

Şehir merkezinde, Ermenilere ait bol kazançlı dükkânların bulunduğu büyük bir bina vardı. Üst katlarda toplanma yeri olarak kullanılan geniş odalar mevcuttu. Bu bina çoktan Kasaphane diye anılır olmuştu, zira şehrin ileri gelenleri burada toplanıp katledilmişlerdi.

Resmi görevli gelir gelmez, askerler Sivaslı sürgünlerin hâlâ arasında bulunan erkekleri Kasaphane'de yapılacak bir toplantıya çağırdılar. Erkekler gitmeye korkuyordu, ama devletin yüksek görevlisi geldiğine göre artık mezalim yaşanmayacağı söylendi onlara. İki bin kadar erkek gitti ve Kasaphane'ye varır varmaz öldürüldüler. Askerler alt katlarda saklanıyordu ve erkekler üst katlarda toplanır toplanmaz kapılar kapatıldı, askerler yukarı çıkıp kesmeye başladı onları.

Erkekler hızla pencerelere koşup atlıyor, ama aşağıda bekleyen askerlerin süngülerinin üzerine düşüyorlardı.

Günün ilerleyen saatlerinde cesetleri binadan dışarı attılar. Ertesi sabah resmi görevli Sivas'a yakın bir Ermeni kasabası olan Koçhisar'daki misyonda ve Sivas'taki Hıristiyan kolejlerinde ve okullarında okuyan kızları çağırdığında, cesetler hâlâ sokakta yığılı duruyordu. Hepsi iyi ailelerden gelen iki yüz kadar kız vardı, on beşle yirmi yaş arasındaydılar. Askerler, resmi görevlinin kızları misyonerlerin gözetiminde, deniz kıyısına yakın bir okula göndermeyi ayarladığını, orada korunacaklarını söyledi.

Kızları da Kasaphane'ye çağırdılar. Bir önceki gün erkeklere ne olduğunu da böyle öğrenmiş olduk. Hâlâ sokakta yatan sayısız ceset yığınından birkaç metre ötede sıraya girdi kızlar.

Resmi görevli onları binanın üst katındaki bir odada kabul etmiş, duvarlarda ve yerde hâlâ kan lekeleri varmış. Onlardan İsa Mesih'i inkâr edip Allah'ı kabul etmelerini istemiş. Sadece birkaçı kabul etmiş, bunlar nereye götürülmüş bilmiyorum. Resmi görevliyle adamları, gerisini odada bırakmış. Onlar binadan çıkar çıkmaz askerler odaya doluşup kızları aralarında paylaşmışlar. Bütün gün ve gece boyunca askerler binaya girip çıktılar. Kızların neredeyse hepsi öldü. Askerler yorgun düştüğünde hayatta olanlar, zaptiyelerin nezaretinde gönderildiler.

ALTINCI BÖLÜM

İstanbul'un Haremlerine Sevk Edilecek Kız Aranıyor

Bizim kasabadan sürgün edilenleri Arapkir'in dışında bir kampta tuttular. Üçüncü gün etrafımızdaki tepeler Akçadağ Kürtlerinin siluetleriyle birdenbire bembeyaz oluverdi. Atlarıyla yanımıza gelmek için güneşin batmasını beklediler. Yüzlerceydiler. Kadınların üstlerinde para aramaktan yorulunca genç kızları toplamaya başladılar.

Küçük bir Kürt grubu yaklaşınca kendimi saklamaya çalıştım. Ama çok geçti. Çetenin yakaladığı bir düzine kız ve yeni gelinle birlikte beni de aldılar. Vadi boyunca, tepelerin üstünden, ötedeki bozkıra doğru at sırtında taşıdılar bizi. Bozkıra varınca, vücudumuzda giysi namına ne kaldıysa çıkardılar. Çığlık atan ya da direnen kızları uzun sopalarıyla hizaya getiriyor, etleri kandan mosmor olana kadar dövüyorlardı. Zavallı yaralı annemi düşünmekten yüreğim kabarmıştı. Ağlayamadım. Onlar kadın esirlerinden istedikleri korkunç vergiyi aldıklarında bile karşı koyacak kadar gücüm yoktu.

Bize kötülük etmekten yorulunca, hâlâ çıplak haldeyken ayağımızdan atlara bağladılar. Elleri arkadan bağlı kızların her birini ayaklarından da bir atın boynuna doladıkları urganın ucuna bağlamışlardı. Öylece bıraktılar bizi, ne biz kaçabilecektik ne de atlar.

Hayatın benim ülkemden çok farklı olduğu Amerika'ya geldiğimden beri, acaba tanıştığım iyi insanlar arasında, o gece, ay ışığının altında, ellerim bağlı, ayaklarımdan huzursuz hayvanın yularına asılı bir halde yerde yatarken çektiğim acıları hayal edebilecek olan var mıdır diye merak etmişimdir hep.

Bu ülkede çok az trajedi varmış gibi görünüyor – çok az gerçek acı. Bense bu kadar aydır özgür olduğum halde, hâlâ Tanrı'ya inanmanın cezalandırılmadığı bir ülkenin var olduğuna inanamıyorum.

Şafak sökünce Kürtler atlarını çözmek için geldiler. En acımasız Kürtlerin bile özelliğidir, tutsaklarına her zaman yiyecek verirler. Kürtler kurbanlarını, özellikle de Hıristiyan kadınları soyar, korkunç kötü muamelelere maruz bırakır, ama ne olursa olsun yiyeceklerini çalmazlar. Tutsaklarının yanında yiyecek yoksa kendi yemeklerini bile paylaşırlar. Türklere kıyasla daha çocuktur Kürt ve bu bozkır eşkıyaları neredeyse bütün kötülükleri efendilerinin ilhamıyla yaparlar.

Bizim için getirdikleri ekmeği yedikten ve suyu içtikten sonra, Kürtler bizi tekrar atlarına atıp kuzeye doğru dörtnala ilerlemeye başladılar. Kızların sayısı Kürtlerinkinden fazlaydı, bu yüzden atların sırtındaki çifte yükü dengelemek için ara sıra yer değiştiriyorduk.

Neye, nereye doğru götürüldüğümüzü ise bilmiyorduk. Birkaç saat at üstünde yolculuk ettikten sonra, ya daha iyi huylu olduğundan ya da konuşmayı sevdiğinden yalvar yakar sorduklarıma yanıt veren bir Kürt'e düştüm. Kuzeyde bir kent olan Eğin'de, özellikle Ermeni kızlarla ilgilenmek için İstanbul'dan gelen büyük bir paşa olduğunu söyledi bana. Dediğine göre bu paşa sağlıklı ve göze hoş gelen Hıristiyan kızları huzuruna getirenlere para bile veriyormuş.

Eğin, Karasu'nun kıyısındadır. Büyük kuzey şehirleri olan Erzincan, Şebinkarahisar ve Niksar'dan binlerce Ermeni Eğin'e getirilmişti. Bu Hıristiyanların katledilmesine nezaret etmek üzere, özel askeri kıtalar görevlendirilmişti. Şehrin dışındaki tepeler ve düzlüklerde büyük ceset yığınları hâlâ açıkta duruyordu. Hapishanelerden bu amaçla salıverilen mahkûmların kazdığı uzun hendeklerin yanından geçtik, Ermenilerin cesetlerini buralara gömmek için teşebbüste bulunulmuştu. Ama mahkûmlar, karşılığında özgürlüklerini kazanacakları bu işi bitirmek için öyle acele etmişlerdi ki, kadınlarla erkeklerin kolları ve bacakları, üstlerini örtmesi gereken kumdan dışarı taşıyordu.

Eğin'de pek çok zengin Ermeni ailesi vardı. Samsun, Trabzon ve Merzifon'dan, Harput ve Diyarbakır'a giden kervanların buluşma yeriydi burası. Şehrin Türk sakinleriyle Ermeniler uzun yıllardan beri iyi komşulardı. Tehcir ve katliamlar için ilk emirler Eğin'e

ulaşınca, zengin Ermeni kadınlar zengin ağaların ve beylerin karıları olan Türk arkadaşlarına koşmuş ve kendileri namına aracılık etmeleri için yalvarmışlar. O zamanlar Eğin'deki hastanede, İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'ne bağlı olarak tercümanlık yapan Amerikalı bir misyoner varmış. Şehrin Hıristiyan sakinleriyle ilgili olarak, Amerikan Büyükelçisi Morgenthau'ya telgraf çekip yardım talebinde bulunmak için kaymakamdan izin almış.

Bu arada, zengin Ermeni kadınlar mücevherlerinin, gümüşlerinin ve diğer kıymetli eşyalarının hepsini görevlilerin karılarına vererek, karşılığında İstanbul'dan haber gelene kadar kendilerine dokunulmayacağı sözünü almışlar. Amerikan elçisi de, Dahiliye Nazırı Talat Bey'den ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan Eğin'deki Ermenilerin rahatsız edilmeksizin evlerinde kalmaları için izin almış.

O zaman Eğin'deki Hıristiyanlar büyük bir mutluluğa kapılmışlar. Birkaç gün sonra, batıdaki köylerden gelen ilk sürgün kafilesi güneye doğru giderken şehre ulaşmış. Üç gün boyunca yürümüş, başlarındaki zaptiyelerden çok fena muamele görmüş sürgünler. Kızları kaçırılmış, genç kadınları askerlerin oyuncağı olmuş. Açlıktan ve susuzluktan ölüyorlarmış ama Türkler onlara ne bir lokma ekmek ne de bir yudum su veriyormuş.

Eğin'deki Ermeniler sürgünlerin bu halini görünce içleri parçalanmış, ama yardım etmeye de korkmuşlar. Sürgünler geceleyin şehir meydanında kamp kurmuşlar. Gece boyunca zaptiyeler ve askerler sürgünlerin arasında kalmış olan genç kadınlara canlarının istediğini yaparken, kadınların çığlıklarını duyan şehir halkının yüreği merhametle dolup taşıyormuş. Sabah daha fazla dayanamayan şehrin Ermeni papazı, yanına su ve ekmek alıp, dualar mırıldanarak meydana gitmiş. Kaymakam da tam böyle bir fırsat bekliyormuş!

Papazı huzuruna getirmeleri için asker göndermiş kaymakam. Onunla beraber önde gelen yirmi Ermeni işadamını da odasına getirtmiş. Ermeniler gelir gelmez askerler papaza saldırıp işkence etmeye, saçlarını yolmaya, el ve ayak parmaklarını kerpetenle bükmeye başlamışlar. Bir yandan ellerindeki kerpetenleri sıkmaya devam ederken şöyle soruyormuş askerler:

"Onlara direnin diye akıl vermedin mi? Ekmeğin içine silah saklayıp götürmedin mi?"

Papaz çığlık çığlığa inkâr ederken, yirmi adam odanın bir duvarına dizilmiş. Kaymakam bir şeytanlık düşünüp, askerlerini Ermenilerin biraz uzağına yerleştirmiş. Papaza yapılan işkence devam ederken ve çığlıkları inlemelere dönerken, Ermeniler daha fazla dayanamaz olmuşlar. Saldırmak için değil, mübarek adama merhamet dilenmek için, işkencecilere doğru hamle etmişler. Bunun üzerine askerler onlara dönüp hepsini öldürmüş.

Kaymakam İstanbul'a gönderdiği raporda, Eğin Ermenilerinin kalması yönündeki bakanlık emrine uymanın imkânsız olduğunu, isyan edip askerlerine saldırdıklarını ve içlerinden yirmisini öldürmek zorunda kaldığını belirtmiş. Talat'ın buna verdiği meşhur yanıt, her nerede olursa olsun mutlaka bu lafı duymuş olan dünyadaki kadın erkek her Ermeni'nin bugün yüreğini yakmaya devam etmektedir:

"Hıristiyanlara her ne yapıyorsanız ellerinize sağlık."

Talat Bey'den gelen bu yanıtın ardından, Eğin Ermenilerine tehcire hazırlanmaları için yalnızca iki saat veren bir duyuru yapmış Kaymakam. Kadınlar görevlilerin yanına varıp dert yanmışlar onlara: "Kıymetli taşlarımızı karılarınıza verdik, size teslim etsinler diye bir sürü para verdik onlara. Karılarınız korunacağımızı vaat etti, biz de güveninizi istismar eden hiçbir şey yapmadık. Erkeklerimiz askerlerinize saldırmadı."

Ama görevlilerin tek yaptığı onlarla alay etmek olmuş. "Mücevherlerinizle paranızı siz vermeseniz de alırdık biz," demişler.

Şehirdeki bütün Ermenileri iki saatte toplamışlar. Askerler aralarına girip pek çok genç kadına el koymuş. Bunları şehrin hemen dışında bulunan bir Hıristiyan manastırına götürmüşler, orada pek çok başka Ermeni kız öğrenci de kalıyormuş.

Ermenilerin pek çok eşek ve at arabası varmış. Kaymakam bunlarla yolculuk edebileceklerini söylemiş. Askerler kadınları beşerli gruplar halinde iplerle sıkıca bağlayıp, her bir arabaya bir grubu atmışlar. Sonra eşeklerle atları alıp, arabaları erkeklere çektirmişler. Ne kadar feryat figan etseler de, askerler oralı olmamış. Kocalarının,

erkek kardeşlerinin ya da oğullarının kadınlarla konuşmalarına izin vermemiş.

Şehirden ayrıldıktan bir saat sonra erkekleri öldürülmüş. Sonra da kadınları bir araya toplayıp onlara cehennem azabı yaşatmışlar. Saatler sonra, hayatta kalan kadınları da öldürmüşler.

Kaymakam adamlarını genç kadınları hapsettikleri manastıra göndermiş. Yanlarında tutsakları muayene ederek sağlıklı ve güçlü olanları seçecek doktorlar da götürmüşler. Bakire olanların diğerlerinden ayrılmalarını istemişler. Sonra genç gelinlere İstanbul'a gönderilecekleri, orada ya cariye olarak ya da çiftçilere köle olarak satılacakları söylenmiş. Bakire olanlara da dinlerini inkâr edip Muhammed'i kabul ederlerse hayatlarını kurtarabileceklerini söylemişler. Bazıları öyle umutsuz haldeymiş ki kabul etmişler. Bir imam onlarla Kelime-i Şahadet getirtmiş, ardından da evlendirilmek ya da daha kötüsü için umutsuz diyarlara gönderilmişler.

Osmanlı meclisinde o bölgeden mebus olan Ermeni bir liderin kızı, bilhassa güzelmiş, adamlardan biri onu kendine istemiş. Kıza şöyle demiş:

"Baban, annen, erkek kardeşin ve iki kız kardeşin öldürüldüler. Teyzelerin, halaların, dayıların, amcaların ve büyükbaban öldürüldü. Seni onların çektiği acılardan ve şimdi Müslüman olan bu kızları bekleyen meçhul kaderden de, inatçılık edenleri bekleyen malum kaderden de sakınmak isterim. Şimdi iyi bir Türk kızı olursan seninle evlenirim, seni cariyem değil karım yapacağım, mutlu olacaksın."

Kızın verdiği yanıt orada bulunanların aklında öyle yer etmiş ki, sonradan kendi aralarında anlata anlata bütün bölgede bilinir hale gelmiş. Sakince görevlinin yüzüne bakıp şunları söylemiş kız:

"Babam ölmedi. Annem ölmedi. Kardeşlerim, amcam, dayım, halam, teyzem ve büyükbabam ölmediler. Onları öldürdüğünüz doğru olabilir ama onlar cennette yaşamaya devam ediyorlar. Ben de onlarla yaşayacağım. Onların ve benim Tanrı'mıza ihanet edersem, onlara layık olmadığımı göstermiş olurum. Sevmediğim bir adamla evlenirsem de onlarla birlikte cennette yaşayamam. Tanrı bundan hoşlanmaz. Bana dilediğinizi yapın."

Askerler kızı götürmüşler. Ona ne olduğunu kimse bilmiyor. "Dönmeyi" reddeden başka kızları ağalara ve beylere satsınlar diye askerlere vermişler. Böylece Eğin Hıristiyanlarından geriye, ölümden beter şekilde, zenginlerin haremlerinde tutsak olan bir avuç kızdan başka kimse sağ kalmamış.

Kürtler beni ve benimle birlikte kaçırdıkları diğer kızları Eğin'e taşıdıklarında atlarla şehrin içine kadar girdiler. Çıplak olduğumuzdan, sokaklarda kadın-erkek toplanmış olanlardan uzak durmaları için yalvardıksa da dinletemedik.

Büyük bir binanın avlusuna aldılar bizi, sanırım bir hükümet binasıydı. Orada, acınası koşullar içindeki yüzlerce genç Ermeni kadınla karşılaştık. Hepsi de Erzincan ve Sivas bölgesinden gelen sürgün kafilelerinin arasından kaçırılmışlardı. Bazıları günlerdir oradaydı. Çoğu bizim gibi çıplaktı. Bazıları akıllarını kaybetmiş haldeydi. Hepsi bir gece önce Eğin'e gelmiş olan büyük Paşa için orada tutuluyordu.

Oraya vardıktan kısa süre sonra öğrendik ki, bu paşa, kötülüğü dillere destan İstanbullu Kamil Paşa'ydı. Çok yaşlıydı, en az seksen yaşında vardı ama çok dinç görünüyor, dimdik duruyordu. Bir zamanlar, çok yıllar önce, Halep valisiyken Hıristiyanlara yaptığı zalimliklerle dünyanın dört yanında nam salmıştı. 1895'teki katliamlardan onun sorumlu olduğu ve İngiltere'nin talebiyle görevden alındığı söyleniyordu. Ancak emekli olur olmaz İstanbul'da yüksek bir mevki ile onurlandırılmıştı.

Kamil Paşa'nın yanında, daha sonra Talat Bey ile Enver Paşa'nın özel bir görevle gönderdiğini öğrendiğim Bahaeddin Şakir Bey vardı.

Bir tabur asker de Kamil Paşa'yla birlikte İstanbul'dan gelip tam şehrin çıkışında ordugâh kurmuştu. Kamil Paşa'nın emriyle halkımdan 50.000 kişinin katledilmesine iştirak ettiklerinden bu tabur daha sonra "Kasap Taburu" diye nam saldı.

Kamil Paşa ve Bahaeddin Şakir Bey içinde tutulduğumuz binaya gelip büyük bir odadaki bir masanın arkasına oturdular. Yirmili gruplar halinde içeri alındık. Çıplak olanlarımız bile bu masanın karşısında sıraya girmek zorundaydı.

Karşılarına dizilince paşa ve bey vahşice baktılar bize. Görüşmeye benimle girenlerin başına gelenler, herkesin başına gelmiş.

"Şevketli Sultanımız, kalbi iyilik dolu olduğundan, size merhamet göstermeyi arzu ediyor, siz hain Ermenistan'ın kızları," dedi Bahaeddin Şakir; Kamil'se sessizce bize bakıyordu. "Hünkârımızın merhametine nail olmak üzere çok kişi arasından seçildiniz. İslam'ın büyük şehirlerine götürülecek, orada sizler için açılacak okullarda imparatorluğun koruması altında olacak ve kâfirlerin öğrettiklerini unutup bilmenizde fayda olan şeyleri öğreneceksiniz. Size karşı nazik davranılacak ve imkân çıktıkça iyi Müslüman ailelerine gelin gideceksiniz. Orada rahat etmenizin tek ölçüsü kendi davranışlarınız olacak."

Hatırlayabildiğim kadarıyla söyledikleri bunlardı. Kızlardan cevap veren olmadı. Onların verdiği sözlere güvenmemeyi çoktan öğrenmiştik ve ola ki o sözleri tutsalar bile bunun ne anlama geldiğini biliyorduk – dinimizi inkâr etmek.

"Müslüman olmak isteyenleriniz hazır olduklarını ifade etsin," diye devam etti Bey.

Anlayamasam bile, bunu yapmayı kabul etmiş olanları suçlayamıyorum. Paşa ve Bey başka bir şey demediler. Bizi ışıltılı, buz gibi bakışlarıyla yakarak beklediler. Korkunç bir gerginlikti bu. Kızların neredeyse yarısı dizlerinin üstüne ya da daha güçlü kızların kollarına yığılıp, kabul ediyoruz diye ağlamaya başladı.

Bahaeddin Şakir eliyle askerlere işaret edince bu kızları başka bir odaya taşıdılar. Bir daha onlardan haber almadık. Kamil bu teklifi reddeden bizlere hâlâ buz gibi ve sessizce bakıyordu. Bey başka tek söz etmedi ama tekrar elini kaldırdı. Bunun üzerine askerler bizi uzun, zalim kırbaç darbeleriyle dövmeye başladı.

Darbelerin etkisiyle yere düştük. Askerler bizi, yavaş, düzenli vuruşlarla dövmeye devam etti – mahkûmları döve döve öldürmekte kullandıkları kamçılarının sürekli, kesici darbelerini şimdi bile hissedebiliyorum. Kızlardan biri Allah'ın adını haykırarak merhamet diledi. Onu da diğer odaya taşıdılar. Başka birinin gırtlağından sözcükler çıkmıyordu. Kollarını Paşa'yla Bey'e doğru uzatmıştı, onlar

pes ettiğini görene dek kamçı darbeleri ellerine ve bileklerine inmeye devam etti. Sonra onu da içeri taşıdılar. Diğerleri, kesilmeyen darbeler altında yeniden ayılmak üzere bayıldı.

İki kez bilincimi kaybettim. İkincisinde her şey bitene ve dinimize sadık kalanlarla beraber avluya bırakılana kadar ayılmadım.

Beni ilk kez avluya getirdiklerinde sanırım dört yüzden fazla genç kadın vardı. Şimdiyse yirmi beşten fazlası yanımda değildi, geri kalanları din değiştirene kadar dövmüşlerdi. Kimse onlara ne olduğunu bilmiyor. Kamil ve Bahaeddin Şakir'in binden fazla Ermeni kızı Kamil'in Boğaz'daki malikânelerine gönderdiği, burada onlara güzellikleri yerine gelene ve haysiyetleri tamamen kırılana kadar bakılıp, Kamil'in, Bahaeddin Şakir Bey'in ve Vanlı Cevdet Bey'in siyasi yandaşları olan bey ve paşalar arasında dağıtıldıkları söyleniyor.

Günde bir parça ekmekten başka yiyeceğimiz olmadan dört gün avluda tutulduk. Genç kadınlardan üçü yaraları yüzünden öldü. Kadınlar ve erkekler sık sık avluya bakmaya geliyor, bizimle alay ediyorlardı. Bazen oğlanların bize taş atmasına izin veriliyordu.

Dördüncü gün zaptiyeler, geceleyin Bayburt'tan gelen, binin üzerinde kadın ve çocuktan oluşan bir kafilenin yanına götürdüler bizi. Bu kafiledeki kadınların hepsi orta yaşlı ya da çok yaşlıydı, çocuklarsa çok küçüktü. Eğin'e vardıklarında, hâlâ kafilede kalmış olan kızlarla genç kadınlar, Kamil Paşa ve Bahaeddin Şakir Bey istediğini yapsın diye şehirde tutulmuştu. Daha büyük erkek çocuklarını Çerkezler kaçırmıştı. Ya anneleri kaçırılırken öldüklerinden ya da askerlerce öldürüldüklerinden, neredeyse hiç bebek kalmamıştı.

Bu kafileyle beraber yedi saat şehirden uzağa yürüdükten sonra, Sivas ve Erzincan'dan gelecek daha büyük sürgün kafilelerini beklemek ve birlikte Diyarbakır'a doğru yola çıkmak üzere mola verdirdiler.

Her iki kafilenin de yakındaki Divriği Geçidi'nden geçmesi gerekiyordu. Erzincan'dan gelecek sürgünler bize hiç ulaşmadı. Geçitte onları Kasap Taburu karşılamış. Hepsi öldürülmüş. Kafilede dört bin kişi varmış. Onların katledilmesi biter bitmez Sivas'tan gelen sürgünler öbür taraftan geçide girmişler.

Kasap Taburu'ndaki askerler, Erzincan'dan gelen dört bin sürgünü öldürürken sarf ettikleri gayret yüzünden çok yoruldukları için, kadın, erkek, çocuk on bir bin kişiyi bulan Sivas kafilesini karşılamakta ağırdan almışlar.

Ermeni kafilesinin başını çekenleri görene kadar, taburun bir kısmı geçidin dönemecinde sıralanmış. Sürgünler bir anda paniğe kapılıp, muhafızlara rağmen kaçmaya çalışmışlar. Ama taburun öbür kısmı arkalarına mevzilenip saklanmış olduğundan, kapana kısılmışlar.

Tabur tarafından kuşatıldıklarında, kucaklarında bebekleri ve çocuklarıyla binlerce kadın, yumrukları ve sopalarıyla silahlı askerlerle mücadele etmek için yolda kalan erkeklerinin yardımıyla, dar geçidin iki yanındaki kayalıklara tırmanmaya başlamış.

Ancak kafileye eşlik eden zaptiyeler kayalıkların dibini tutmuş ve kadınların kaçmasına engel olmuşlar. Sonra Kasap Taburu kendilerine direnecek yeterince kişi kalmayana kadar erkekleri öldürmüş. Birkaç düzine erkek, arkadaşlarının cesetleri arasında ölü taklidi yaparak hayatta kalmayı başarmış.

Askerlerin bir kısmı kadınların kayalıklarda toplandığı yere tırmanmış sonra. Bebekleri annelerinin kucaklarından alıp kayalıklardan fırlatmışlar, aşağıda bekleyen arkadaşları da süngüleriyle yakalayabildikleri kadarını yakalamışlar. Bu şekilde bebeklerle küçük kızların hepsinden kurtulunca, kadınlar aşağı atlasınlar diye süngüleriyle dürtüp, tüfeklerinin kabzasıyla vurarak bir müddet de böyle eğlenmiş askerler – kadınlar kendilerini kurtarmak için çaresizce aşağı atlıyorlarmış. Onlar kayalıkların dibine doğru yuvarlanırken, aşağıdaki askerler de üzerlerine ağır taşlar fırlatıyor ya da üstüne düşsünler diye süngülerini kaldırıyorlarmış. Pek çok kadın düştükten sonra ayağa kalkmayı başarmış, askerler de gerisin geri itmek üzere kayalıklardan yukarı tırmanmaya zorlamış onları.

Kasap Taburu kendine bulduğu bu eğlenceye hava kararana kadar devam etmiş. Geceyi geçitten üç saat uzakta bir köy olan Tshar-Rahya'da[?] geçirmeleri emredilmiş, bu yüzden karanlık çöküp de bu oyundan sıkıldıklarında toplanıp şarkı söyleyerek yürümeye başlamışlar. Kimilerinin süngüsünde bir bebek, kimilerinin kolunun

altında daha büyükçe bir çocuk varmış; bu yadigârlardan pek memnun gibiymişler. Kimileri insan enkazının içinden bir kızı kurtarıp o tarifsiz utanca doğru Tshar-Rahya'daki kışlaya sürüklemiş.

Bu 11.000 sürgünden sadece 300'ü hayatta kalıp, onlara muhafızlık etmeyi sürdüren bir avuç zaptiyenin kırbaç darbeleri altında yola koyulabilmişti. Mola verdiğimiz yerde bize katıldılar.

YEDİNCİ BÖLÜM

Malatya – Ölüm Şehri

Divriği Geçidi'ndeki katliamdan yedi gün sonra, yolda muhafızların yaptığı zulümlerden sağ çıkmayı başaranlarımızın önünde Malatya'nın minareleri belirdi. Malatya, Suriye çöllerine doğru yola çıkmış yüz binlerce Ermeni'nin birleştiği önemli duraklardan biriydi. Hayatta kalmasına izin verilenlerin nihai durağının Suriye çölleri olduğunu anlamıştım artık. Minareler görünür olunca, annemin içinde bulunduğu kafilenin oraya varıp mola vermiş olabileceği ve belki de onu yeniden görebileceğim umuduyla heyecanlandım.

Şehre yaklaşınca, sayısız başka sürgünün bizden önce geçtiği yoldan geçtik. Yolun kenarında, hem İsa Mesih'in çarmıha gerilişiyle alay etmek, hem de sağ kalıp Malatya'ya ulaşmayı başaracak Hıristiyan kızları korkutmak için on altı genç kızı tahta çarmıhlara germişlerdi. Cesetlerin ne kadar süredir orada olduklarını bilmiyorum ama akbabalar toplanmaya başlamıştı bile.

Kızların her biri elleri ve ayaklarından kocaman çivilerle diri diri çarmıha mıhlanmıştı. Vücutlarını bir tek rüzgârda uçuşan saçları örtüyordu.

Muhafızlarımız büyük bir memnuniyetle, "İtaat etmezseniz Malatya'da size ne yapacaklarını görün işte," dedi.

Malatya ve çevresinde sevk edilmeyi bekleyen yirmi binden fazla sürgün vardı. Şehrin dışında Kürtler küçük çeteler halinde kamp kurmuştu. Her bir çete, başında reisi, pusuya yatmış, sürgünlerin mallarını yağmalamak için bekliyordu. Araplar uzaktaki tepelerde dolanıyordu – geceleri Hıristiyanlara saldırıp en güçlü kadınları ve genç kızları tarlada çalıştırmak için kaçıran haydutlardı bunlar. Beyler ve ağalar, birkaç saygıdeğer paşayla birlikte atlarının üstünde ilerleyip, şehre yaklaşan sürgün kafilelerini teftiş ediyordu. Zalim,

şehvet dolu bakışları, genç kızların gençlik ve güzelliklerini saklamak için örttükleri peçeleri delip geçiyordu adeta.

Yüzyıllardır memleketleri olan Sivas, Tokat, Eğin, Erzincan, Giresun, Samsun ve kuzeydeki sayısız küçük şehirden bütün Ermeniler toplanmış ve Malatya'ya doğru yola çıkarılmıştı. Bu şehirlerin arasındaki bütün nehirler kandan kıpkırmızı akıyordu, vadiler binlerce cesedin gömülmeden bırakıldığı devasa açık mezarlara dönmüştü, dağ geçitleri ölülerle dolup taşıyordu ve Karadeniz'le Dicle arasında, haremi olan her zengin Türk, bir ya da daha fazla, bazen yirmi yeni cariyeye sahip olmuştu – Malatya yolunda kaçırılan Ermeni kızlarıydı bunlar.

Sık sık Amerika'nın iyi insanlarının Ermenileri tanıyıp tanımadıklarını merak ederim – karakterlerini yani... Bazen Amerikalıların bizi göçebe bir halk ya da alt tabakadan insanlar olarak görmelerinden korkarım. Çünkü hiç de öyle değiliz biz. Halkım İsa Mesih'i ilk kabul edenlerdendi. Asil bir soydur ve dünyadaki diğer halkların hepsinden daha kadim bir edebiyata sahiptir.

Pek az Ermeni çiftçilik yapar. Neredeyse hepsi zanaatkâr, esnaf, tüccar, büyük ya da küçük sermayedar, sarraf ya da eğitimcidir. Sadece benim yaşadığım kasabada yirmiden fazla işadamı ya da öğretmen Amerikan üniversitelerinde eğitim almıştı. Yüzlercesi büyük Avrupa üniversitelerine gitmişti. Ben de kısmen Merzifon Amerikan Koleji'nde, kısmen de özel hocalarla eğitildim. Pek çok Ermeni varlıklıdır. Büyük Ermeni tüccarları kadar zengin olan pek az Türk vardır.

Malatya'da, şehrin dışındaki kamplarda, meydanda ya da Türklerin bu amaçla ayırdığı evlerde toplanan yirmi bin Hıristiyan'ın yarıdan çoğu zengin ailelerden geliyordu; kızlar ya Avrupa'da ya da Sivas, Merzifon ya da Harput gibi şehirlerde bulunan büyük Hıristiyan kolejlerinde ya da İsviçreliler, Amerikalılar, İngilizler ve Fransızların idare ettiği okullarda eğitim almışlardı. Bu kızlara müzik, edebiyat ve sanat öğretilmişti.

Malatya yakınında bir grup öğrenci kıza ne olduğunu içlerinden birinin bana anlattığı şekilde anlatmak istiyorum size:

Malatya dışında bir kasaba olan Kırkgöz'de bir Alman okulu varmış, bölgenin her yerinden Ermeni genç kızlar Alman hocalardan eğitim almak için buraya gönderilirmiş. Okulun kurallarına göre, zengin Ermeni kızlardan alınan okul ücretiyle yoksul kızların masrafları karşılanıyormuş. Ermenilere saldırılar başladığında altmış öğrencisi varmış. Okul Almanların koruması altında olduğundan, kızlar kendilerini güvende sayıyormuş, aileleri de kızları korunuyor diye mutluymuş. Ancak Kaymakam Aziz Bey, kızların –tehcir ya da daha kötüsü için– Malatya'ya getirilmesini emredip askerlerini göndermiş. Okul müdiresi Madam Roth kapıları açmayı reddetmiş. Öğrencilere bir saldırı olduğu takdirde, bölgenin Alman fahri konsolosu Eimen Efendi'nin tazminat isteyeceğini söylemiş.

Yaşlı bir Alman olan Madam Roth, Eimen Efendi'ye danışmak için kalkıp Malatya'ya gitmiş. Eimen Türkiye'nin Almanya'nın müttefiki olduğunu, Türkiye Ermenileri menfur ilan ettiğinden, Almanya'nın Sultan'ı desteklemesi gerektiğini söylemiş ona. Öğrenciler de teslim edilmeliymiş. Ardından askerler kızları alıp gitmiş. Kızlar, öğretmenlerin şehirden onlar için satın aldığı eşeklere binebilecekmiş. Batıdaki Mezre'ye doğru yola çıkmışlar, görevliler kızların orada bir derviş tekkesinde korunacağına dair söz vermiş.

Madam Roth bizzat Aziz Bey'in huzuruna çıkıp kızlar için yalvarmış. Eimen Efendi böyle korkunç bir suçun Almanya'nın rızasıyla işlenmesini tasdik ettiğinden beri, Alman olmaktan da utandığını söylemiş ona. Kızları geri getirmesi ve kendisiyle kalmalarına izin vermesi karşılığında Kırkgöz'de sahip olduğu bütün parayı ve şahsi eşyayı teklif etmiş Bey'e. Madam Roth çok varlıklıymış. Bin liradan fazla parası, değeri bu paradan da yüksek mücevherleri varmış. Aziz Bey rüşveti kabul ederek onu askerlerin refakatinde kızların peşinden göndermiş.

İki gün sonra Madam Roth ile refakatçileri küçük bir köy olan Hekimhan'daki Tohma Suyu geçidine ulaşmışlar. Düzlükte, yetişmeye çalıştıkları kafilenin kısa bir süre önce gittiği yönü gösteren izler varmış. Aniden, yolun aşağısından çırılçıplak bir kız, korku içinde deli gibi çığlıklar atarak onlara doğru koşmaya başlamış. Madam

Roth'a yaklaşıp onu tanıyınca, "Öğretmenim, öğretmenim, kurtarın beni!" diye ağlamaya başlamış kız.

Kızın adı Marta'ymış, Zeytunlu zengin bir ailenin çocuğuymuş. Kendini öğretmeninin ayaklarına atıp sımsıkı sarılmış. "Kurtarın beni! Kurtarın beni!" diye bağırmaya devam etmiş. Madam Roth yanında taşıdığı şişeden birkaç damla konyak içirip sakinleştirmeye çalışmış onu. Beyin kız öğrencilerle gönderdiği muhafızlar arasından iki zaptiye koşarak yanlarına gelmiş. Marta onları görünce yeniden delirip bilincini kaybetmiş. Zaptiyeler baygın vücudundan faydalanmaya çalışırken Madam Roth savuşturmuş onları. Kadının refakatçileri zaptiyeleri gitmeye razı etmişler. Madam Roth yeniden kızın başına eğildiğinde çoktan öldüğünü görmüş. Vücudundaki izler, yara bereler ve yolunmuş saçlarından, kendini kurtarmak için mücadele ettiği apaçık görülüyormuş.

Madam Roth hızla yoluna devam etmiş. Nehrin kıyısına yaklaşınca başka çığlıklar duymuş. Kuma oturmuş, dirseklerine kadar toprağa gömdükleri bir kızın çıplak omuzlarını ellerindeki ucu sivri sopayla dürten iki zaptiyeye rastlamış. Fırat'ın geçtiği vilayetlerdeki zaptiyelerin en sevdikleri eğlenceymiş bu. Kızdan sakince kendilerine itaat etmesini istemişler, kız da onlara karşı koymuş. Onu cezalandırmak ve cesaretini tümden kırmak için bu şekilde kuma gömüp işkence ediyorlarmış. Kızın acı ve korkuyla attığı çığlıklar da keyiflerini yerine getiriyormuş. Zaptiyeler canları çekince kızı topraktan çıkarıyor, sonra yeniden gömüyorlarmış. Marta işte böyle bir işkenceden kaçmış.

Madam Roth'a eşlik eden askerler kadının emriyle kızı kurtarmış. Madam Roth onu üç askerle birlikte bırakıp nehri geçmiş. Karşı yakadan gelen çığlıkları duyabiliyormuş. Zaptiyeler salla nehri geçerken gürültülü bir kahkaha koparmış. Kürekçilerin suda yüzen iki cisimden kaçmak için salın yönünü değiştirmesiymiş onları böyle eğlendiren. Madam Roth çığlıkların geldiği taraftan aşağı doğru sürüklenen iki öğrencisinin cesedini görmüş.

"Şuraya bak," diye bağırmış kahkahalar atan zaptiyelerden biri; "İsa'nın unuttuğu iki Hıristiyan daha!"

Madam Roth karşı kıyıda altmış kadar öğrencisinden geriye yalnızca on yedisinin kaldığını görmüş. Hayatlarını kurtaran şey zaptiyelerin yorgun düşüp usanması olmuş. Bir de kafiledeki en az güzel kızlarmış bunlar. Madam Roth hepsini Malatya'ya geri götürmüş; kaymakam ısrarla, kızları kendi evine almasını istemiş ondan. Beni şehirden alıp götürdüklerinde, onlar hâlâ orada, yeniden kaçırılma korkusu içinde yaşıyorlardı.

Tanıyanlar, Madam Roth'un sağ kalan öğrencileriyle döndükten sonra onu ziyaret etmek isteyen Eimen Efendi'yle görüşmeyi reddettiğini anlatıyordu. Ona, artık Alman olmadığını, akrabalarının yardımıyla eline geçen altın liraların satın alabileceğinden başka koruma istemediğini ifade eden bir pusula gönderdiği söyleniyordu.

Şehirdeki bütün açık alanlar ve boş binalarda aç susuz, ayakları yara içinde, can çekişen Ermeni sürgünler kamp kurmuştu. Pek az yiyecekleri ve suları vardı. Şehre girdiğimizde bizim kafilenin on somun ekmeği ya var ya yoktu. Kuyularından su isteyince üstümüze tükürdüler, yakında askerler varsa Türkler onlardan bizi uzaklaştırmalarını istiyordu. Her gün binlerce sürgünü götürüyorlar ve her gün kuzeyden binlerce yeni sürgün geliyordu.

Şehrin içinde, gelen sürgünlere yardım etmeye çabalayan kimse yoktu. Nihayet kafilemizdeki erkeklerin bazıları, eskiden kışla olan, şimdiyse binlerce Hıristiyan'ın sığındığı binaya yönlendirdiler bizi. Nadiren sokağa çıkmaya cesaret ediyorduk, çünkü sokaklar Türk çocukları, Kürtler ve Araplarla doluydu, üstümüze taş ve sopalar fırlatıyorlardı, benim gibi genç kızları ise dükkânlarına, bodrumlarına götürüp tecavüz ediyorlardı.

Malatya'daki ikinci günümüzün ardından, daha fazla dayanamayıp annemi aramaya karar verdim. Onun ve Çemişgezek Ermenilerinin öbür sürgünlerin arasında olduğunu umuyordum. Gece sokağa çıkıp sürgünlerin toplandığı yerleri gezmeye başladım. Hiçbir yerde tanıdık bir yüz, bizim şehirden birilerini göremiyordum.

Sabah olunca, geldiğim binanın yolunu bulamadım. Düzlüğün ortasında sabah çabuk gelir, hava aydınlanmıştı bile; bense şehrin sürgünlerden uzak bir yerinde yalnız kalmıştım.

Malatya sokakları çok dardır ve pek az yan yol bulunur. Bütün gece yalınayak arnavutkaldırımında yürümekten yorulmuştum. Üstüme bir bitkinlik çökmüştü – sanki on dört yaşından biraz büyük değildim. Askerler ya da jandarmalar beni böyle ortalık yerde yakalayacak olursa, kolumdan çekip bu evlerden birine götüreceklerini ve belki de sonsuza kadar kaybolacağımı biliyordum. Dar bir geçide saklandım.

Birdenbire, üstünde Amerikan bayrağı asılı bir evin duvarlarına yaslanıyor olduğumu fark ettim. İçimi bir rahatlık duygusu kapladı. Bütün Ermenilerin gözünde Amerikan bayrağı çok güzeldir! Uzun yıllar boyunca, benim halkım için barış ve mutluluk umudu anlamına geldi bu bayrak. Temsil ettiği harika ülke üzerine çok şey duymuştuk. Ermenistan, Amerika Birleşik Devletleri'ni kendisine her an yardıma hazır bir dost olarak gördü daima.

Sokak boşalınca saklandığım yerden çıkıp evin kapısına gittim. Kapıyı tıklattım ama tam o sırada sokağa Türkler girip beni gözetlemeye başladılar. Asker değildiler, sıradan vatandaşlardı ama bağırıp çağırarak bana doğru koşmaya başladılar, herhalde üstümü başımı örten birkaç kumaş parçasından Ermeni olduğumu anlamışlardı.

Çığlık atıp kapıyı ittim. Açılınca, beni aceleyle içeri almaya çalışan bir kadının kollarında buldum kendimi.

Açıklama yapamayacak kadar korkmuştum. Kapıdalardı. Beni alıp götüreceklerini düşündüm. İçlerinden biri zorla içeri girdi. Bir diğeri onu izledi ve beni yakalamak için hamle ettiler.

Türk olmayan kadın önüme geçti. "Ne istiyorsunuz? Neden buradasınız?" diye sordu Türkçe. "Bu kızı istiyoruz. Kaçmış," dediler.

Kadının beni vermeyi reddetmesine şaşırdım. Türklere buna yetkileri olmadığını söyledi. Adamlar kaba kuvvetle beni almaya yeltenince önümde durup onun misafiri olduğumu unutmamalarını söyledi. Adamlardan biri şu karşılığı verdi:

"Kız Ermeni. Diğer Ermenilerin yanından kaçmış. Şehirde ortalıkta dolaşmaya hakkı yok. Kaymakam vatandaşlara, şehirden geçerken mola verdiklerinde kendilerine ayrılan bölgelerin dışına çıkan bütün Hıristiyanları yakalamalarını emretti."

"Sizin kaymakamınızın emirlerinin benimle hiç alakası yok. Ben kızı koruyacağım. Bir Amerikalı'ya zarar vermeye cüret edemezsiniz!" dedi yeni dostum. Adamlar homurdana homurdana, intikam tehditleri savurarak çıkıp gittiler.

Genç kadın bana Amerikalı bir misyoner olduğunu söyledi, adı McLaine'di. Ev Malatya'daki Amerikan konsolosunun eviydi, ama karısı hastalandığından onu Harput'a götürmüştü. Miss McLaine onlar yokken bayrağa bekçilik ediyordu. Sürgünlere o kadar zalim davranmasınlar diye görevlileri ikna etmeye uğraşmış ama elinden pek az şey gelmişti. New Yorklu ünlü Amerikalı misyoner ve cerrah Dr. Clarence Ussher ile Mrs. Ussher'ın öğrencisiydi, her ikisi de Van'daki katliamlar sırasında halkımıza gösterdikleri şefkatle bütün Ermeni yurdunda ün yapmıştı. Mrs. Ussher Van'da ölmüştü.[5]

O gün geç saatlerde Kaymakamlık'tan bir bölük asker konsolosun evine gelip beni teslim etmesini istedi. Miss McLaine bir kez daha beni teslim etmeyi reddetti. Askerler beni güç kullanarak almalarının emredildiğini bildirdiler. Miss McLaine kendisini Kaymakam'a götürmelerini söyledi, beni koruması için talepte bulunacaktı. Askerler bunu kabul edince, evde yalnız kaldım.

Miss McLaine eve döndüğünde ağlıyordu. Askerler de onunla birlikte gelmişti. Kaymakam, sürgünlere katılmam gerektiğini, ancak Müslümanlığı kabul eden çok sayıda kadının çocuklarıyla birlikte tutulduğu bir eve götürülebileceğimi söylemiş. Bu topluluk, hükümetin kararlaştırdığı bir yere sevk edilene kadar korunacak, demiş.

Miss McLaine'in elinden bu kadarı gelmişti. Beni öptü, sonra askerler beni alıp dininden dönen kadınların çocuklarıyla yerleştirilmiş olduğu eve götürdüler.

Bu dönme Ermenilerin neredeyse tümü Malatya ve Sivas arasındaki kasabalardan gelen kadınlardı. Hiçbiri aslında Hıristiyanlıktan vazgeçmemişti, ama neredeyse hepsinin yanında küçük çocuğu olduğundan doğru karar verdiklerine inanıyorlardı. Yavrularının hayatla-

5 1917'de yayımlanan *An American Physician in Turkey: A Narrative of Adventure in Peace and War* adlı kitabın yazarı Clarence Ussher (1870-1955) ile karısı, Elizabeth Barrows Ussher (1873-1915). Atom Egoyan'ın *Ararat* (2002) filminde her ikisi de ön plandadır. [A.S.]

rını kurtarmak istiyorlardı sadece. Başlarına ne geleceğini bilmiyorlardı ama beyler hükümetin onları koruyacağına söz vermişti.

Türkler bu sürgün kafilesine su, ekmek ve yarma buğday veriyorlardı. Evden çıkmamıza izin yoktu ama bize ilişmiyorlardı. Kaymakam'ın, bu kafileye katılmama izin vermekle, beni gerçekten de bir şekilde korumuş olduğunu çok geçmeden anlama fırsatı buldum.

Malatya'da bekleyen grupların kimilerinin erkekleri öldürülmemişti. Bir gün askerler bunların hepsini bir araya toplamış. "Kaymakam sizi kayıt altına almak istiyor," demiş askerler, böylece güneye varınca ekip biçecekleri bir toprak parçası tahsis edilebilecekmiş. Askerler öyle dürüst görünüyormuş ki, adamlar inanmış onlara. Çoğu ceketini bile giymeden onlarla gitmiş. Beni ilk yerleştirdikleri, diğer sürgünlerin de bir gece önce çıkarıldığı binaya götürülmüşler.

Neredeyse üç bin Ermeni erkek toplanmış. Dışarıda askerler kapıları ve pencereleri tutmuş. Ardından başka askerler adamların üstündeki para ve değerli eşyayı –yol boyunca Kürtlerden koruyabildikleri kadarını– almışlar, sonra da hepsini öldürmeye koyulmuşlar. Üst üste o kadar çok ceset yığılmış ki, askerler kanlı cesetlere takılıp tökezlemeden henüz hayatta olanlara ulaşamadıkları için, kalanları tüfekle vurup öldürmüşler.

O öğleden sonra askerler bütün sürgün kamplarını dolaşıp beş yaşın üstündeki çocukları topladı. Sekiz ya da dokuz bin çocuk vardı sanıyorum. Askerler benim "dönme" Ermenilerle kaldığım eve bile geldi ve Kaymakam'ın verdiği söze rağmen bütün kızları ve oğlanları topladılar. Anneler çocuklarına sarılıp bırakmak istemeyince askerler dövdü onları. Zalim bir kahkahayla, "Şimdi ölürlerse, Tanrı'nız büyüyene kadar onlara göz kulak olma zahmetinden kurtulur," diyorlardı.

Çocukları şehrin sınırına götürmüşler, Akçadağ Kürtlerinden bir çete orada onları bekliyormuş. Askerler çocukları Kürtlere vermiş, onlar da alıp şehrin hemen dışındaki Tohma Suyu'na doğru, koyun sürüsü güder gibi yola çıkarmışlar. Kıyıya varınca oğlanları nehre atmışlar. Kızlar da, Müslüman olarak büyütülmek üzere şehirlere gönderilmiş.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Hacı Gaffur'un Hareminde

Erkekler katledildikten sonra, Malatya'da bekleyen sürgünlerin hepsine yeniden yola çıkmak için hazırlanmaları söylendi. Bir sabah erken saatte şehrin dışında toplandık. Geriye sadece kadınlarla birkaç çocuk, tek tük de yaşlı adam kalmıştı. Yüz elli kilometre uzaktaki Diyarbakır'a gideceğimizi söylediler. Yolculuğun bu aşamasında pek az kişinin hayatta kalma umudu vardı; bölge Türk, Çerkez ve Kürt köyleriyle doluydu ve halkı en fanatik dindarlardan oluşuyordu. Büyük şehirlerin arasındaki yollarda karşımıza çıkan siviller, tehcir edilenlere askerlerden daha gaddarca davranıyordu. Kasabaların sofu sakinlerinin halkımıza yaptığı şeylerin bazılarını yazmaya bile elim varmıyor.

Malatya'nın dışında genç, yaşlı on beş bin kadından oluşan bir kol meydana geldi. Pek azının yanında eşya kalmıştı. Çok azının yiyeceği vardı. Ama birçoğu bir şekilde elinde para tutmayı başarmıştı ve bunu parası olmayanlarla paylaşmaya hazırdılar. Uzun yürüyüş boyunca hayatlarını sürdürmelerine yetecek kadar yiyecek temin etmenin yegâne yolu ve zaptiyelerin öldürme şehvetinden yegâne korunma umuduydu para.

Katılmama izin verdikleri mühtedi kafilesi, askerlerden oluşan özel bir muhafız alayıyla birlikte en öndeydi. Diğer kafilelere zaptiyeler muhafızlık ediyordu ama sayıları çok azdı. O bölgedeki zaptiyelerin çoğunu Mezopotamya ordularına almışlardı. En iyi korunan bizim yaklaşık iki yüz kişilik mühtedi kafilemizdi. Diğerleri tümüyle Kürtlerin ve köylülerin insafına kalmıştı.

Haziranın sonlarına gelmiştik, hava çok sıcaktı. Sıcaktan bunalan ve susuzluktan kuruyan çok sayıda yaşlı kadın yere yığılıyordu, bula-

bildiğimiz bütün su yoldaki çiftçilerden dilendiğimiz kadardı. Benim kafilemde bulunan, iki kızıyla birlikte Malatya'ya kadar 150 kilometre yürümüş olan bir anneyi geride kalıyor diye dövdüler. Yere düştü, kalkamıyordu. Askerler onu ayağa kaldırmamıza engel oldu. İki kızı annelerine bir veda öpücüğü verebildi ancak, yolda bırakmak zorunda kaldılar onu.

Bu kızlardan biri dul kalmış bir gelindi. Kocasıyla babasının Sivas yolundaki Kangal kasabasında öldürüldüğünü görmüştü. Kürtler yaşlı diye annesini de öldürmeye kalkınca yakında bulunan bir subaya onu kurtarması için yalvardı. Subay ona annesini kurtarmak için dinini reddedip etmeyeceğini sordu. O da, kız kardeşi de buna razı oldular.

İki kız kardeş birbirlerine sarılmış yürüyorlardı. Annelerinin yerde yattığı yöne bakmaya bile cesaret edemiyorlardı. Kadının inlemeleri artık duyulmaz olunca, onlara yaklaştım ve yanlarında kalıp kalamayacağımı sordum. Ne hissettiklerini biliyordum. Kendi annem ve küçük kardeşlerim hayatta mı merak ediyordum. Malatya'da bir asker bana Çemişgezek'ten gelen sürgünlerin üç hafta önce geçmiş olduğunu ve bizim gibi Diyarbakır'a gittiklerini söyledi. Belki de, vardığımız zaman hâlâ orada olabilirlerdi, böyle dedi – varabilirsek tabii.

Şehirden çıktıktan birkaç saat sonra durmamız söylendi. Bu durum genelde yeni belalar anlamına geldiğinden, endişelenmiştik. Bu sefer de istisna olmadı. Biz durur durmaz köylüler üstümüze üşüşüp yağmaya başladılar.

Güneş batmadan hemen önce büyük bir çığlık koptu. Dağların arasında geniş bir geçidin bulunduğu doğuya doğru bakınca, bir atlı çetesinin üstümüze geldiğini gördük. Ata binişlerinden Kürt olduklarını anladık. Köylüler, "Cabbar'ın dostu Kerim Bey bu. Dağılsak iyi olur!" diye bağırıp korku içinde yeniden tepelere tırmandılar. Kürt çete reisinin müstakbel kurbanları arasında eşelenmelerini hoş görmeyeceği anlaşılıyordu.

Kerim Bey'in "Cabbar'ın dostu" olduğunu söylemeleri, çetesiyle gelişini de açıklıyordu. Cabbar Efendi bölgenin askeri kumandanıy-

dı, tehcir sırasında Ermenilere baskı yapması için İstanbul hükümeti tarafından gönderilmişti. Her sözü kanundu ve ağzından çıkanlar daima zalim sözlerdi. Kerim Bey, Musa Bey'le birlikte en çok korkulan Kürt reisiydi. İkisi de Akçadağ Kürtlerindendi. Kerim Bey ve çetesi kırsal bölgeye hükmediyor ve sık sık Türklere isyan ediyordu. Cabbar Efendi onu müttefiki olarak tutabilmek için, Malatya'dan Diyarbakır'a ve ötesine sevk edilen Ermeni sürgün kafilelerini ona bırakmıştı.

Kerim'in çetesinde yüzlerce atlı vardı. Çok uzaklardan buraya kadar at sürmüş ve yorulmuşlardı; ay ışığında ilerleyemeyecek kadar yorgundular, ama günler sonra bile içimize dehşet salan gece âlemlerine bir an önce başlamayacak kadar yorgun değillerdi. Atlarını sürgünlerin oluşturduğu sıra boyunca küçük gruplar halinde bağlar bağlamaz, yoldan geçiş ücretini tahsil etmeye başladılar. Çığlıklar ve merhamet dilenen haykırışlar ile annelerin ve kız kardeşlerin figanları doldurdu geceyi.

O gece anlatamayacağım kadar korkunç şeyler gördüm. Şimdi de zaman zaman bunları rüyamda görüyor, çığlıklarla uyanıyorum. Amerika'da güvende olsam da gecelerim huzurlu değil. Kürtlerin oluşturduğu bir grup, genç bir kıza öyle işkence etti ki, etraftaki kadınlar akıllarını kaybedip, kız daha fazla eziyet çekmesin diye tek vücut halinde erkeklerin üstüne çullandılar. Kürtler deliye dönmüş kadınların ayakları altında kalınca kız da oradan kaçıverdi.

Kürtler kendilerini toparlayınca, uzun ve keskin bıçaklarını çekip, tek tek öldürdüler o cesur kadınları. Aşağı yukarı elli kadın. Cesetlerini üst üste yığıp giysilerini ateşe verdiler. Bazıları ateşi körüklerken diğerleri kurtarılan kızı arıyordu. Onun yerine başka bir kızı yakaladılar ve alev almış ceset yığınına attılar. Kaçmaya çalışınca yakalayıp yeniden ateşe attılar, yanarak ölmesini izlediler.

Kürtler benim de içinde bulunduğum mühtedi kafilesine yaklaşınca, yanımızdaki askerler onları uzaklaştırdı. "Diğerlerine ne yaparsanız yapın, bunlar koruma altında," dedi yetkili subay. Ama bu subay da, Kürtler gününü gün ederken yalnızca izliyor olmaktan memnun değildi.

Subayın çadırından beş asker çıktı ve amirlerinin hoşuna gideceğini düşündükleri genç bir kadın aramaya başladılar. Dış görünüşünden genç olabileceğini düşündükleri kadınların peçelerini yırtıp, sonunda Sivas yolunda bir kasaba olan Darende'den bir kıza rast geldiler. Buldukları kız çok güzeldi, ama sürüklemeye başladıkları sırada askerlerden biri tanıdı onu.

"Yok!" diye homurdandı arkadaşlarına. "Bu olmaz. Kızlığı bozuldu bunun!" O zaman kızı kenara itip aramaya devam ettiler. Ama şimdi, hangi kıza ellerini atsalar, "Ben de bakire değilim!" diye bağırıyordu. Çoktan lekelenmiş olduğunu söyleyen kızlara bir tane çarpıp kenara itiyorlardı.

Çok geçmeden askerler en güzide avı yakalayamasınlar diye kandırıldıklarını anladılar. Daha yaşlı kadınlara dönüp, içlerinden üçünü kıskıvrak yakaladılar. Birine diz çöktürdüler, sonra askerlerden ikisi kadının yüzü yıldızlara bakana kadar kafasını geriye doğru yatırdı. Başka bir asker başparmaklarını kadının gözlerine bastırıp şöyle dedi:

"Aranızda bir tek bakire yoksa, o zaman Allah'ın izniyle bu kadının gözleri yuvalarından çıkacak!"

Önce bir dehşet çığlığı, ardından acı bir feryat geldi. Benim yaşlarımda bir kız ağlayarak kendini yere, askerlerin ayaklarına attı. Saçları diğer Ermeni kızlarına göre çok açık renk olduğundan sık sık gözüme ilişirdi bu kız. Parmaklarını kadının gözlerine bastıran askerin bacaklarına sarılıp bağırmaya başladı:

"Anacığım! Anacığım! Bırakın onu, ben varım, hâlâ bakireyim ben!"

Askerler planlarının başarıya ulaşmasının sevinciyle kahkahalar atarak kızı tutup kaldırdı. Askerler bıraktığında yere yığılmış kadına doğru uzattı kollarını: "Anacığım," diye bağırdı, "Öp beni, öp beni!"

Zavallı kadın zorlukla ayağa kalkıp kollarını uzattı ama gözleri zedelenmişti, göremiyordu. Kız askerlere kendisini annesine götürmeleri için yalvardı. "Gideceğim, tamam, gönüllü gideceğim, ama bırakın da annemi öpeyim!" Ama askerler aceleyle oradan uzaklaştırdılar kızı.

Kızın annesi, onu teselli etmek için etrafına toplananlardan destek alarak ayakta duruyordu. Sonra birden dizlerinin bağı çözülüp yere kapaklanıverdi. Yüzünü çevirdiğimizde ölmüştü. Kız geri dönene kadar cesedin başında bekledik. Ay gökte yükseldi, herhalde gece yarısı olmuştu. Kız yaklaşınca yüzünü sakladı, sonra annesinin şalına gömdü. Sabah yeniden yola çıkana kadar onun cansız bedeninin başında oturdu.

Böyle şeyler her gece oluyordu.

Yoldaki diğer kafilelerin kaderi de aynıydı. Bazen önümüzdeki sürgünlerden kalan cesetleri sayardım, sonra sayamaz oldum. Kilometreler boyunca, muhafızların onları bıraktığı gibi öylece yol kenarında yatıyorlardı.

On birinci gün, Şiro'ya vardık; Şam'a giden kervanlar geceleri bu nahiyedeki büyük bir handa konaklar, sonra güneye doğru yollarına devam ederlerdi. Eskisinden çok kervan var şimdi, çünkü sadece Şam tren yoluna kadar gidip geri dönüyorlar. Şiro, tüccarlardan para kazanan ya da İstanbul'da kârlı ve nüfuzlu mevkilerden emekli olmuş pek çok Türk'ün memleketi. Büyük bir şehir değil ama varlıklı ağaların mesken tuttuğu bir yer.

Bu nahiyenin dışında kamp kurduk. Ertesi sabah erkenden rütbeli memurlar geldi yanımıza. Kerim Bey onları karşıladı, kısa süren bir toplantı yaptılar. Sonra Kürtler en güzel kızları toplamaya başladı. Ailelerinden kopardıkları bu kızları sürükleyerek ya da taşıyarak, başlarında durmakla görevli muhafızların dikildiği yere getirdiler.

Kürtler sabah boyunca genç kadınları taşıyıp durdular, sonunda memurlardan biri yüzden fazlasına onay verdi. Sonra mühtedilerin de iki gözü iki çeşme ağlayan bu kızlara katılmasını söylediler, böylece kasabaya girdik.

Dar sokaklar kalabalık bir güruhla dolmuştu. Bizi ıslıklarla ve zalimce dalga geçerek karşıladılar. Mühtedilerin arasında pek çok yaşlı kadın vardı, onları kurtarmak için Müslüman olmuş kızların analarıydı bunlar. Kalabalıktakiler bu yaşlı kadınları görünce alay ederek gülmeye başladı. İçlerinden bazıları kafileye saldırıp muhafızların hiçbir engeliyle karşılaşmadan dört yaşlı kadını yakaladılar.

Kıyafetlerini çıkartıp kadınları omuzlarına attıkları gibi götürdüler, bir yandan da büyük bir neşe içinde bağırıyorlardı. Kadınlara ne olduğunu hiç öğrenemedik, herhalde ölene kadar kalabalığın içinde oradan oraya atıldılar.

Daha sonra Hacı Gaffur'un evi olduğunu öğrendiğimiz bir eve götürdüler bizi, kasabadaki en büyük evlerden biriydi bu. Yalnız Mekke'ye hacca gitmiş sofu Müslümanlara "Hacı" denir. Hacı Gaffur civardaki en dindar adamlardan biri olarak saygı görüyordu.

Hacı Gaffur'un evinde çıplak taş duvarları olan büyük bir odaya aldılar bizi, geceleri develer burada tutuluyormuş.

Yanında askerlerle Hacı Gaffur odaya girdi. Mühtedi kafilesindeki bizler, başımızda duran Kürtlerle bir köşeye yerleştirilmiştik. Hacı Gaffur hizmetkârlarına emredince en güzel kızlarla genç kadınları diğerlerinden ayırdılar. Ben de aralarında olmak üzere sadece otuz kişiydik. Bizi büyük odadan çıkarıp evin başka bir katında bulunan daha küçük bir odaya aldılar. Hacı Gaffur'un zevkine hitap etmeyenlere ne olduğunu hiç öğrenemedim. Bir askerin içimizden birine dediğine göre, tehcir kafilelerine katılmalarına izin verilmiş.

Biz seçilmişleri hamama götürdüler, giysileri yıpranmış olanlara, hatta üstünde neredeyse hiçbir şey olmayanlara yeni kıyafetler getirdiler. Kadınlar ve zenci köle kızlar yıkanırken bizi izledi, sonra yeniden bir odaya kapattılar.

Bir saat geçtikten sonra ayak sesleri duyduk. Kapı açıldı ve arkasında başka zencilerle iriyarı bir zenci köle dışarı çağırdı bizi. Korkudan soru soramadık, odada kalmaya da cesaret edemeyip peşine takıldık. Köleyi koridorlar boyunca takip edip merdivenleri çıktık, halılarla kaplı büyük bir odaya vardık, lambalar ve mumlarla ışıl ışıl aydınlıktı içerisi. Odanın bir yanında, minderlerle ağırlaşmış sedirlerin üstünde Hacı Gaffur'la aynı tabakadan bir grup adam oturuyordu. Hepsi orta yaşlı ya da daha yaşlıydı, hiçbirinin yüzü gülmüyordu.

Mühtedi kafilesinden olanlarımızı bir kenara ayırdılar, hizmetkârlardan biri diğerlerine şöyle dedi:

"Size evinin kapısını açan Hacı Gaffur'un arzusudur; halkınızın yüz yüze geldiği tehlikelerden sizi kurtarmakla yaptığı bu iyiliğin kar-

şılığını, kâfirliğinizden tövbe edip İslam'ın inayetini kabul ederek ödeyin."

Adamlardan onaylayan mırıltılar yükseldi. Sarıklı bir hatip, seccade taşıyan bir yardımcısıyla odaya girdi. Elinde boğa derisinden bir kırbaç tutan zenci bir hizmetkâr vardı arkasında. Seccadeyi serdiler ve hatip beklemeye başladı.

Adamlar ezilip büzülen bir kızı işaret edince hizmetkârlar onu diğerlerinin arasından çekip çıkardılar. "Ne diyorsun?" diye sordu din görevlisi. "Ben İsa'ya aitim, O'nun himayesinde kalacağım," diye cevap verdi kız. Zencinin kırbacı omuzlarına indi. Kız merhamet dileyen çığlıklar atınca, hatip çoraplarını çıkarıp seccadeye bastı, kıbleye doğru döndü. Monoton bir sesle, "Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun resulüdür!" cümlesinin Arapçasını söyledi. Zenci kızı seccadenin üstüne fırlattı. Hemen diz çökmeyecek olursa, acımasız kırbacını tekrar indirmeye hazır bir halde bekliyordu. Sendeleyerek dizlerinin üstüne düşen kızın yüzü de kıbleye dönüktü. Eti parçalanmış, kanıyordu. Kalbi kırbacın korkusuyla doluydu. Kurtulmak için yapabildiği tek şey Kelime-i Şahadet getirmek oldu: "Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun resulüdür."

Kızların sonuncusu da kendi dinine saygısızlık eden bu amentüyü ikrar edince, hatip seccadeyi toplayıp odadan çıktı. Şimdi gülümseyen Hacı Gaffur hepimize misafirlerinin önünde ayakta durmamızı emretti. Artık benim dışımda hepsi dininden dönmüştü, adamlar bu kafilede olduğuma göre benim daha önce Kelime-i Şahadet getirmiş olduğumu sanıyordu çünkü. Artık kanuna göre de, günaha girmekten sakınan Hacı Gaffur'a göre de bizimle istediklerini yapmaları caizdi.

Kendi zevklerine göre birer birer seçtiler bizi – önce Hacı Gaffur, sonra da misafirleri. Tercih sırasını neye göre yaptıklarını bilmiyorum ama kendi aralarında anlaşmış oldukları belliydi. Adamların her birine beş altı kız düşmüştü. Ben Hacı Gaffur'a ayrılmış olanlar arasındaydım, Sivas yolunda annelerini ölüme terk etmek zorunda kalan iki kızı da seçmişti Gaffur.

İki kız kardeş gün boyu çok sessizdi. Hacı Gaffur'un evine geti-

rildiğimizden beri bizimle de hiç konuşmamışlardı. Ağlamamışlardı da – daha sonra yüzlerinin o gün nasıl da cesaretle parladığını hatırladım.

Hacı Gaffur'un misafirleri tarafından seçilen kızlar, bedenleri üstünde hak talep eden adamların evlerine götürüldü gruplar halinde. Misafirlerle tutsakları gidince, Hacı Gaffur yeniden yanına çağırttı bizi. Önce kardeşlerden biriyle, büyük olanıyla konuştu. Sözleri korkunçtu. Son derece kısık ve yumuşak bir sesle, kıza, ruhu ve bedeniyle ona ait olmaya, evinde memnuniyetle yaşamaya, uysallık ve sevecenlikle itaat etmeye razı olup olmadığını sordu.

Kız bir an bile tereddüt etmeden yanıt verdi: "Annemi kurtarmak için Tanrı'mı inkâr ettim, ama elime hiçbir şey geçmedi. Canını yine de aldılar. Kendimi Tanrı'ya verdim ben, O'na bir daha ihanet etmeyeceğim!"

Hacı Gaffur zenci kölesine işaret etti, o da kızı kucaklayıp odadan çıkardı. Hacı Gaffur kızın yanında gördüğü kardeşine çevirdi gözlerini bu kez.

"Peki sen küçüğüm," dedi aynı kısık yumuşak sesle. Ve kardeşine sorduğu soruyu yineledi. Kız da yumuşak bir sesle konuştu – kardeşininkinden daha yumuşak ama bir o kadar kararlı bir sesle. "O benim ablamdı. Birlikte annemin ölümünü izlemiştik, şimdi onu da aldınız. İsterseniz beni de öldürün ama asla size itaat etmeyeceğim."

İzleyen bizler, korku içinde Hacı Gaffur'a baktık. Bu kez gözleri kısıldı ve parladı. "İyi konuştun küçüğüm," dedi adam, sanki sevgili kızıyla konuşuyormuş gibi tatlı bir sesle. "Diğer küçüklerime uyarı olsun diye öldürmeliyim belki de seni."

Kırbaçlı zenci yakında duruyordu. Hacı Gaffur onunla konuşmadı bile, sadece elini kaldırdı. Başka iki hizmetkâr öne fırladılar. Hızla soydular kızı. Sonra kırbaç çıplak vücuduna indi.

Görmeyeyim diye gözlerimi yumdum, ama etini tekrar tekrar parçalayan kırbacın sesine kulaklarımı tıkayamadım, kaç kez indiğini de sayamadım. Kız çığlık atamaz hale gelip inlemeleri de yavaş yavaş sönüp gittikten sonra bile kırbaç inmeye devam etti. Sonra birden darbelerin kesildiğini fark ettim. Gözlerimi açınca hizmetkârlardan

birinin kızın cesedini yerden kaldırdığını gördüm. Belinden tutuyordu onu, kolları ve kan içindeki bacakları hareketsiz sallanıyordu. Ölmüştü.

Ondan sonra hiçbirimizde cesaret kalmadı. Hacı Gaffur'a söz verdik. Bu kez bizi başka bir odaya, haremlikteki bir odaya götürdüler. Evin kadınları bizi karşılamak üzere bekliyordu.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Manastır Baskını

Bizi bekleyen üçü dışında, haremlikteki kadınlar odalarına çekilmişti. Bizi, tek bir lambayla aydınlanan uzun, dar bir koridordan, evin ayrı bir kanadına götürdüler. Perdeyle örtülü bir eşikten taş zeminli küçük odalara girdik, burada kadınlar uyuyordu. Nihayet tahta bir kapıya gelince, kadınlardan biri kapıyı açıp bizi içeri itti. Bir diğeri ince bir mum yaktı.

Oda bomboştu, penceresi bile yoktu. Yerde uyumak için bir sıra şilte vardı ama minder ya da yastık yoktu. Kadınlar soyunmamızı söylediler, dediklerini yapınca giysilerimizi aldılar. Başka tek kelime etmeden mumu da alıp gittiler, kapıyı da kilitlediler.

Uzun gece boyunca bekledik, neyi beklediğimizi bilmiyorum. Uyuyabilecek olsak bile, uyumaya korkuyorduk.

Yakınlardaki bir minareden gelen belli belirsiz ezan sesini duyunca sabah olduğunu anladık. Çok geçmeden bütün haremlik ayaklanmıştı. Kapının açılmasını beklerken titriyorduk.

Nihayet iriyarı bir zenci ardına kadar açtı kapıyı, haremliğin diğer odalarındaki pencerelerden gelen gün ışığı doldu içeriye. Dün gece bizi karşılayan kadın hizmetkârlardan biri içeri girdi.

Kadın hepimize birer entari, terlik ve çorap getirmişti. Entariler saten ve ketendendi ama çok sadeydi. Üstüme giyecek bir şeyler istiyor olsam da, o çirkin elbiseleri görünce kasılıp kalmıştım. Kadın bu halimi gördü, anlamışa benziyordu.

"Bir süre sonra daha güzel şeylerin olacak – nişanından sonra!"

Nişanımdan sonra mı?

Kadının yardımıyla giyinince, bize zenciyi takip etmemizi emretti. "Hacı Gaffur'un arzu ettiği üzere birazdan görecekleriniz, haremlikte nasıl davranacağınızı anlamanızı sağlayacak," dedi kadın.

Köle bizi büyük bir salonun içinde bulunan küçük bir odaya aldı, çok heyecanlı ve telaşlı görünen bir kadın kalabalığı pencerenin etrafında toplanmıştı.

Pencerenin pervazından dışarı bakan köle yaklaşmamızı emretti. Geniş bir avluya açılıyordu bu pencere. Avlunun etrafında bir sürü küçük pencere vardı. Başta kasvetli taş bir duvardan başka bir şey göremedim. Sonra, gözlerimi daha yukarıdaki bir pencereye doğru kaldırınca birden bir çığlık koparıp geriye sıçradım.

Ölene kadar dövdükleri kızın ablasının, Hacı Gaffur'a meydan okuyunca alıp götürdükleri genç kızın cansız bedeni ayaklarından bir iple pencere pervazına asılmıştı. Arkadan bağlanmış kolları, boşlukta sarkıyordu. Bir o yana bir bu yana sallanan başındaki saçları dalgalanıyordu. Bağıramasın diye bağladıkları mendil hâlâ ağzında duruyordu.

Yanımdaki kızlardan biri, bütün gece ağlamış olan Lusaper, dizlerinin üstüne yığılıp deliye döndü. Köle onu yerden kaldırıp tekrar bakmaya zorladı. Yarı deli bir halde olduğunu görünce, odanın diğer tarafındaki bir sedire taşıdı, iki küçük zenci köle kız yanına gidip onu sakinleştirmeye uğraştılar. Diğer kadınlar da kızın etrafını sardı. Bunun üzerine köle de, kadın hizmetkâr da bizi yalnız bıraktı.

Haremlikteki kadınlar bize yakınlık göstermek istiyor gibiydi. Türk kadınlar dönme kadınlardan daha yaşlıydı. Aralarında Hacı Gaffur'un iki karısı yoktu, onların daireleri başka yerdeydi. Diğer kadınların Gaffur'la olan bağını bilmiyorum. Belki akrabası, belki de cariyesiydiler. Genç olanların neredeyse hepsi kaçırılan Ermeni kızlarıydı. Bizim için çok üzülüyorlardı.

Odaya yiyecek getirildi ve hep beraber yedik. Kararımı vermiştim: Elimden geldiğince cesur olacak ve bu evden kurtulabilme umuduyla dua edecektim.

Haremlikteki Ermeni kızların hepsi bizim dün gece Hacı Gaffur'un huzurunda yaşadıklarımızı zamanında yaşamıştı. Sekiz kişiydiler, hepsi de akrabalarını kurtarma umuduyla dinlerinden vazgeçmiş, Kolig'e [Bozgedik] vardıktan sonra da Hacı Gaffur'un evine getirilmişlerdi. İçlerinden yalnız bir tanesi ailesine ne olduğunu bili-

yordu. Malatya yolunda annesinin öldürüldüğünü, kız kardeşini de Kürtlerin aldığını görmüştü bu kız.

Hacı Gaffur tarafından çağırtılmadan dört gün haremlikte bekledim. Üçüncü gün, diğer "yeni" kızlardan biri, sabah döndü yanımıza. Sessiz ve utanç içindeydi, başı önündeydi. O gün köleler sade entarisini alıp zengin işlemelerle süslü bir elbise verdiler ona. "Nişanlanmış" olmanın işaretiydi bu.

Haremlikten dışarı çıkmamıza izin yoktu. Her gece Müslüman dualarını okumak zorundaydık. Bunları yüksek sesle okurken sözlerini kafamda Hıristiyan dualarına çevirmeyi öğrendim. Haremliğin yaşlı bir Türk kadın olan baş hizmetkârı, bize elinden geldiğince iyi davranıyor, hayatta kalmak ve mutlu olmak istiyorsak Hacı Gaffur'u memnun etmemiz gerektiğini her gün bir vesileyle hatırlatıyordu. Diğer kadınlar, efendimizle "nişanlandıktan" sonra hareme hiç dönmeyen kızlardan söz ediyordu. Bunlardan bahsedildiğinde, avluya bakan pencereye asılan cesedi düşünmeden edemiyorduk. Hacı Gaffur itaatkâr olmayı böyle öğretiyordu bize.

Bir daha o karanlık, penceresiz odaya konmadık. Bir keresinde Hacı Gaffur'un karılarından biri bizi görmeye geldi. Orta yaşlı biriydi, Bağdatlıydı. Belli ki bir zamanlar çok güzelmiş, ama artık zalim ve sevgisiz birine benziyordu. Bizi huzuruna çağırtıp teker teker tehcir sırasında neler yaşadığımızı anlattırdı. Gerçekten Müslüman olmadığımızı ağzımızdan kaçırmamız için uğraşıyor gibiydi.

Haremdeki Ermeni kızlar arasında, Çemişgezek'le Harput arasında bir köy olan Peri'den [Akpazar] gelen biri vardı. Geceleri bana köyündeki katliamları ve Müslüman olması karşılığında Türklerin nasıl canını bağışladıklarını anlatıyordu. Malatya'ya gelince kaçırılmış, önce bir beyin evine götürülmüş, sonra da başka Ermeni kızlarla birlikte Kolig'e gönderilmişti. Onu da doğruca Hacı Gaffur'un evine getirmişlerdi. "Nişan" faslı nihayete ermiş ve Türk'ün gözüne girmişti.

Bu küçük kız Arusyak Vartesaryan'dı. Babası Ohannes'in çok toprağı vardı. Arusyak İstanbul'da eğitim görmüştü. Türkiye'deki eğitim için çok emek vermiş bir Amerikalı'nın, New Yorklu Mr. Cle-

veland Dodge'un öğrencisi olmuştu. Amerika'ya geldiğimden beri, bu ismin, Mr. Cleveland Dodge'un Ermenilerin bütün dünyadaki en iyi dostu olduğunu öğrendim.[6]

Arusyak gizliden gizliye Hıristiyandı hâlâ. Ama haremden kaçma umudunu tümden yitirmişti. Bana Hacı Gaffur'un Ermeni kızları yalnızca onlardan sıkılana kadar, ya da daha güzelleri gelene kadar evinde tuttuğunu söyledi. Sonra onları arkadaşlarına ya da bazı çiftçilere satılmak üzere gönderiyormuş. Daha kötü durumda kalacağı bir yere satılmamak için onu memnun etmeye çalışıyordu, zira köle pazarına düşen bir kız subaylar ve zaptiyeler için çalıştırılan bir geneleve satılırmış bazen.

Beşinci günün akşamı, zenci bir köle kız gelip de Hacı Gaffur'un beni çağırttığını söylediğinde yüreğime bir ağırlık çöktü, dizlerimin bağı çözüldü.

Kadın hizmetkârlar etrafıma toplandılar, hepsi neden sevinçten uçmadığımı anlamadığına yemin ediyordu. Ancak gözlerimden yaşlar dökülünce şakalaşmayı kestiler. Benim gözümde azapların en büyüğü olan o saatin "nihayet gelip çattığını", "talihli" olduğumu söylediler.

Giydirilirken gözlerimi kapatıp dua ettim – kurtarılmak için değil, bunun için çok geçti, kuvvet bulmak ve Tanrı'nın bana göz kulak olduğunu bilmek için. Harem kadınlarından biri dar koridor boyunca benimle yürüdü ve beş gün önce Hacı Gaffur'un huzurundan ayrıldığımdan beri geçmediğim kapıdan içeri girdik.

Bir sürü lambanın ışığı odada parlıyordu. O iriyarı zenci kapının ağzında bekliyordu. Karşıda, minderlerinin üstünde, nargilesiyle Hacı Gaffur oturuyordu. Arkamdan kapanan kapının sesiyle durakladığımda, gözlerini bana dikmişti.

Yaklaşmam ve ayağının dibindeki mindere oturmam için işaret etti. Gayriihtiyari gerileyip ellerimle gözlerimi kapadım. Bir an sonra zencinin elinin kolumu kavradığını hissettim. Kendimi tutup, ileri gitmek için cesaretimi toplamaya çalıştım – daha mutlu bir gelecek için tek umudumun itaat etmekten geçtiğini biliyordum.

6 Cleveland Hoadley Dodge (1860-1926), Amerikalı hayırsever. [A.S.]

Zenci kolumu iyice sıkıp, şöyle mırıldandı: "Uslu dur küçük. Senin için böylesi daha iyi." Başımı kaldırıp bakamadım ama gidip Hacı Gaffur'un ayaklarının ucundaki mindere oturdum!

O korkunç gece hakkında başka bir şey demeye gerek yok!

Ertesi gün Arusyak'a bir şekilde Hacı Gaffur'un evinden kaçmak zorunda olduğumu anlattım. Kalmak daha fazla işkence çekmek demekti ve eğer annemi Diyarbakır'da bulmak için küçük de olsa bir şansım varsa burada kalarak o şansı kaybediyordum. Diyarbakır'da vali, parası olan sürgünlerin şehrin hemen dışında kalmalarına izin vermişti, bu ayrıcalığın bedelini cömertçe ödemeleri koşuluyla tabii. Paraları bitince, onlar da diğer sürgünlerle beraber Suriye çölüne gönderildiler.

Tatlı dille Hacı Gaffur'u, eğer oradalarsa ailemi kurtarmak, en azından onlara ne olduğunu öğrenmek için Diyarbakır'a ulak göndermeye razı etmeye çalıştım. Bana bu iyiliği yapmadı. "Sen artık Türk kızısın," dedi bana. "Ve kâfirlerle olan bütün geçmiş bağlarını unutmalısın."

Arusyak, kaçmaya çalışırken yakalanırsam başıma geleceklerden korkuyordu. Daha önce kaçmaya teşebbüs eden tutsaklar genelevlere satılmış, çok geçmeden de orada ölmüşlerdi. Ama ona, Hacı Gaffur'un evinde kalmaktansa başıma gelecek her şeyi göze alacağımı anlatınca bana yardım etmeye söz verdi. O gece, yataklarımızda tek başımızayken, batıda, ovaların karşısında, Fırat'a doğru, asırlar önce Ermeni yurduna misyoner olarak gelen Katolik Dominiken pederlerin kurduğu bir manastır olduğunu anlattı bana. Yüzyıllar boyunca Ermeniler dini baskılar nedeniyle bu manastıra sığınmışlar, böyle dedi Arusyak. Oradan Suriye'ye, hatta Kürdistan'a pek çok öğretmen gönderilmişti.

Aslında bir *Derder*, yani Ermeni papazı olan ama Ruslardan sürgünlere yardım almak umuduyla Türk kılığında Kafkasya'ya giden Elbistanlı bir adam, Malatya'da alıkonduğu sırada Arusyak'a manastırdan söz etmişti. *Derder*in dediğine göre pek çok Ermeni kız orada güvenliğe kavuşmuştu. Manastırdaki pederlere dokunmuyorlardı ve sığınakları tehcir edilen Hıristiyanların rotasının çok uzağındaydı.

Derder, Arusyak'a uzun yıllar önce manastırdaki pederlerin ünlü bir çete reisinin hayatını kurtardıklarını, böylece bir efsane olduklarını, Kürtlerin bu yüzden manastıra saldırmadıklarını anlatmıştı. Bir sebepten Türkler de buraya dokunmamıştı.

Arusyak bana güvenip içini açtı ve sık sık bu evden kaçıp tek başına manastıra gitmeyi planlamış olduğunu anlattı. Orada güvende olacağından emindi, en azından bir süre için. Ama her seferinde yılgınlığa kapılmıştı. Şimdi, ben de Hacı Gaffur'un kurbanı olarak kalmaktansa her şeyi göze alacağıma göre, bir gayret göstermek istiyordu.

Uyuduğumuz dairelerin pencereleri yüksekti, sadece avluya baktıkları için parmaklıkları yoktu. Arusyak avludan divanhaneye, yani büyük sofaya çıkan bir geçit biliyordu. Burası da sokağa açılıyordu. Haremlikteki hizmetkârlar genelde bu geçitten sokağa çıkıyorlardı.

Bir gece Hacı Gaffur istediği kız için erkenden haber yolladı. Haremliğin uyumaya gitmesine daha çok vardı. Arusyak'la ben sıvışıverdik, pencerelerin birinden avluya indik. Divanhaneden çabucak geçip bir koşu sokağa çıktık. Peçe takmıştık ve ayağımızdaki çarıklarla, azar işitmemek için evlerine koşan Türk kızlara ya da harem kölelerine benziyorduk.

Kasabanın kapılarına gelince durdurulmaktan korkuyorduk ama kapıda nöbet tutan askerler kasaba yakınlarındaki sürgün kampından Ermeni kızları kaçırmışlardı. Âlem yapmakla öyle meşguldüler ki bizi fark etmediler. Kısa süre sonra şehrin dışında, gecenin karanlığında bir başımızaydık. İnce çarıklarımızdan içeri giren kumlar ayağımıza batıyordu ve her gölgeyi pusuda bekleyen bir Kürt sanıp korkuyorduk.

Arusyak manastırın otuz kilometre ya da daha uzakta olduğunu düşünüyordu. Göçebe köylülerin ya da Kürtlerin korkusundan gündüzleri kumda saklanıp geceleri yürüyebildiğimiz kadar uzağa yürüyerek üç gün yolculuk ettik. Ne ekmeğimiz vardı ne de yiyecek başka bir şeyimiz. Yalnızca gece geç saatlerde, köylerdeki köpekler uyuduğunda, su içmek için kuyulara yaklaşabiliyorduk.

Dördüncü gün Arusyak susuzluğa dayanamaz oldu. Bir önceki

gece de su içmediğimiz için öyle susamıştı ki, ben ağlayınca dilini gözyaşlarımla ıslattı. Sonunda daha fazla dayanamaz hale gelip yere yığıldı. Uzakta bir Arap köyü vardı. Araplar Kürtler gibi değildir, bazen çok acımasızdırlar, Ermenileri de sevmezler ama Türk paşalardan yevmiye almadıkları sürece o kadar zalim olmazlar. Arusyak'ın hayatını kurtarabilmek için onu bırakıp köye gittim.

Etrafımı Arap kadınlar sardı, onlara dilim döndüğünce ekmek ve su istediğimi anlattım. Kadınlar bana acıdı, Arap erkekler ne oluyor diye bakmaya gelince, onlar da üzüldü halime. Sukabağından bir tas içinde soğuk su ve ekmek getirdiler, sonra kadınların bazıları benimle Arusyak'ın yattığı yere geldi. Su onu kendine getirdi, güçlendirdi; beni de canlandırdı. Kıyafetlerimiz büyük ölçüde yırtılmıştı, Arap kadınlar bize giysi ve sandalet verdiler. Manastırın birkaç kilometre uzakta olduğunu söyleyip en kısa yolu gösterdiler. Bir Arap oğlan başka köylerdeki adamlara bize zarar vermemelerini söylemek için bizimle geldi. Ayrıca, bir Çerkez köyünün uzağından geçirdi, yoksa bizi tutsak alırlardı.

Manastırın gri taş duvarları uzaktan önümüzde yükselmeye başlayınca, Arusyak ve ben toprağa diz çöküp Kurtarıcımıza teşekkür ettik. Arap çocuk "kâfirler"in İsa'sına dua ettiğimizi görünce arkasını dönüp koşmaya başladı. Ama biz ona minnettardık.

Neredeyse akşam olmuştu ve keşişler duadaydı. İçlerinden birileri sesimizi duyana kadar kapıda bekledik, sonra içeri aldılar bizi. Keşişler çok müşfikti. Etrafımızı sarıp hikâyemizi dinlediler. Sonra bizi küçük şapellerine götürüp, etrafımızda diz çöktüler. Başrahip bir şükran duası etmeye başladı.

Dua bitince keşişlerden biri bizi manastırın ana binalarından ayrı bir bölümüne götürdü. Burada tıpkı bizim gibi keşişlerin yanına sığınmış elli kadar Ermeni kız ve dul kadınla karşılaşınca şaşkına döndük. Bu kadınlarla kızların neredeyse hepsi en büyük Ermeni şehri olan Van ile çevre kasabalardan geliyordu. Bazıları, halkımdan binlerce insanın bir tek saat içinde öldürüldüğü Bitlis'tendi. Bitlis Ermenilerinden geriye sadece adamların keyfince oynayacağı gelinler ve genç kızlar kalmıştı. Bazıları Diyarbakır'dan kaçmışlardı.

Hepsi Ermeni *derder*ler ya da yardımsever Araplar tarafından, bir sığınak olan bu manastıra yönlendirilmişti. Teker teker ya da ikişerli üçerli gruplar halinde, Arusyak'la benim yaptığımız gibi manastırın kapısına gelmişlerdi, keşişler de kendilerini tehlikeye attıklarına aldırmadan onları içeri almıştı.

Etrafta dolaşan Kürtler ve askerler bizi görüp de manastırın kaçak sürgünlerin saklandığı yer olduğunu anlamasınlar diye, bize tahsis ettikleri küçük binanın dışına çıkmama konusunda hepimizi uyardılar. Keşişler günde iki kez bizimle dua ediyor, hasta olanlarımıza bakıyordu. Küçük Arusyak, başrahip ona, Tanrı'nın kendisini inkâr edişini mutlaka anlayışla karşılamış olduğunu, kalbinde O'na hâlâ sadık olduğundan şüphe etmediğini söyleyince çok sevindi. Yaşlı başrahip onunla baş başa diz çöküp Tanrı'dan Hacı Gaffur'un evindeki haremde gözaltındayken Allah'a ettiği bütün kâfir duaları bağışlaması için özellikle dua ettiğinde, yeniden mutluluğa kavuşmuştu.

İki hafta boyunca manastırda emniyetteydik. Sonra birden huzurumuz bozuluverdi. Bir gece, manastırdaki herkes çoktan uyumuşken, dışarıdan gelen bağırış çağırışlar ve dış kapıya güm güm vurulmasıyla uyandık. Pencerelerimizden avluyu görebiliyor, ama dış kapıyı göremiyorduk. Korku içinde birbirimize sarılmışken, bir de baktık ki telaşla giyinmiş küçük keşiş grubu, başlarında elinde yanan bir mumla yaşlı başrahip, avlu boyunca ağır ağır ilerliyordu. Görüş alanımızdan çıkıp kapıya vardıklarında bağırışlar birden kesildi, kapının derhal açılmasını isteyen sesler duyduk.

Keşişler kapıyı açmayı reddetmiş olmalı. Bağırışlar yeniden başladı, keşişlerin de avlunun diğer ucuna çekildiklerini gördük. Bir an sonra Çeçen ya da Çerkez çeteleri olduğunu anladığımız yabancı siluetler avludan içeri doluşmuş, manastırın kapılarına yükleniyordu. Keşişler demir kapıları açmayı reddedince duvarlara tırmanmışlardı.

Çeçenler Kürtlerden bile zalim ve kötü ruhludur. Ya Kürtler ve Araplarla ya da Türklerle durmadan savaş halindedirler. Katliamlar sırasında Türkler, bölgelerindeki Ermeni sürgün gruplarına saldırıp istedikleri kadar kızı kaçırmaları için izin vererek gönüllerini yapmaya çalışmıştı. Geçmişte de paşaların haremlerine, İstanbul ve İzmir'in

köle pazarlarına en güzel kızları getirenler Çeçenler olmuştu, çünkü kendi halklarının, Çerkezlerin kızlarını kaçırmaktan çekinmezdi onlar.

Keşişler şapelin içinde barikat kurup kendilerini korumaya çalıştılar. Başrahip demir parmaklıklı pencerenin arkasından Çeçenlerin reisine yalvardı, Kürtlerin bile manastıra daima göstermiş olduğu saygıyı göstermesini rica etti ondan. Ama Çeçenlerin reisi manastırda Ermeni kızların saklandığını bir şekilde öğrenmişti ve keşişlerin canının bağışlanmasının bedeli olarak bizi teslim etmelerini istiyordu.

Şapelin çift kanatlı kapısını açmayı da, bizi nerede sakladıklarını söylemeyi de reddetti keşişler. Ama şapelin kapısı tahtadandı, Çeçenler yüklenince açılıverdi. Dostumuz olan keşişlerin feryatlarını duyduk. Merhamet dileyenler, Tanrı'ya yalvaranlar, bir de Çeçenlerin vahşi bağırışları duyuluyordu. Bir süre sonra ne feryat ne dua, sadece haydutların bağırışları kalmıştı.

Bizim için kaçış yoktu. Çeçenler aşağıdaki avludan manastırın içine akın etti. Keşişlerin bizi yerleştirdikleri binadan tek çıkışsa doğrudan avluya açılan geçitler ve pencerelerdi. Bir grup Çeçen'in alt katımızdaki odalara açılan kapıları kırdıklarını duyduk. Bir köşeye toplanıp titreyerek bekledik, dua etmeye bile korkuyorduk.

Çeçenler taş merdiveni tırmandı. Bizi bulamadıkları için talihlerine küfrediyorlardı. Sonra içlerinden biri bizim toplandığımız odanın kapısını itti. Camdan içeri ay vuruyordu, haydutlar bizi gördü. O zaman sessiz korkumuzun büyüsü bozuldu, çığlık attık. Bir anda Çeçen çetesi odaya doluştu.

Bağıra çağıra şakalaştılar, söyledikleri korkunçtu. Arusyak'la ben birbirimize sarılmış, dizlerimizin üstünde bekliyorduk. Çeçenlerden biri bir eliyle benim saçımı, diğeriyle de Arusyak'ınkini tuttu ve merdivenden aşağı sürükledi bizi. Diğer kızlar ya aynı şekilde aşağı sürükleniyor ya da bir Çeçen'in omzunda avluya taşınıp yere fırlatılıyordu.

Şapelin basamaklarının orada keşişlerin cansız bedenlerini gördük. Hepsini şapelden dışarı sürükleyip ay ışığında öldürmüşlerdi.

Bizi de manastırın dışına sürükledi Çeçenler. Sonra atlarını toplayıp gece orada bırakmak için avluya soktular. Ardından bize döndüler.

Her biri yakalayıp avluya getirdiği kızı ya da kızları aldı. Bazıları ödüllerinden memnun olmuyor, elindeki kızın güzelliğini diğerlerinin payına düşen kızlarınkiyle kıyaslayıp kavga çıkarıyordu. Çeçenlerden biri, bizi yakalayan haydudun elinde iki kız olduğunu görünce küçük Arusyak'ı çekmeye çalışırken kolunu kırdı. Kızın acıyla attığı çığlıklar umurunda değildi. Bilincini kaybedene kadar kırık kolunu bükerek yola getirmeye çalıştı onu.

Sabah olup da Çeçenler yüzlerimizi iyice görünce en güzel olduğunu düşündüklerini seçip kalanları öldürdüler. Kırık kolundan dolayı Arusyak'ı da öldürdüler. Sonra bizi atlarına atıp Diyarbakır'a götürdüler.

ONUNCU BÖLÜM

Kılıç Oyunları ve Diyarbakır

Kumluk bir yaylanın kıyısından, bir zamanlar krallığımızın başkenti olan Diyarbakır'ı ilk kez gördüm. İki gündür Çeçenlerle at üstündeydik. Yüzyıllar önce, İsa Mesih'in en görkemli kentlerinden olan bu kadim şehirde bizi başka belaların beklediğini biliyorduk.

Çeçenler yaylanın kıyısında durduğunda, şehrin surları bizden çok aşağıda, uzaklarda yükseliyordu. Alçak çatıların arasında tek tük minareler görülüyordu. Tam şehrin arkasında, Kitabı Mukaddes'teki Hiddekel Nehri, yani güzelim mavi Dicle uzanıyordu. Dicle'nin suladığı geniş düzlükleriyse, göz alabildiğine, binlerce ve binlerce Hıristiyan sürgün doldurmuştu. Kuzeyden, doğudan ve batıdan gelmişlerdi. Bazıları yüzlerce kilometre yol yürümüştü. Bu kadar süre hayatta kalmasına müsaade edilen Ermenilerin neredeyse tamamı Diyarbakır'a getirilmişti. Şehrin içinde ya da surların dışında katledilmeyenler, güneye, Suriye ve Arabistan çöllerine yönlendiriliyor, orada bırakılıyorlardı.

Tehcir ve katliamlar başladığında halkımın bir milyondan fazlası Diyarbakır'a doğru yola çıkmıştı. Dicle'nin kadim şehrine sadece yüz bin kadarının ulaşabildiğini duydum. Bunların yarısından fazlası da şehrin içinde ya da surların dışında katledilmişti. Sadece genç kadınlar ve çocukların bazıları kurtulmuştu, onlar da ya haremlerde kaybolmuş ya da büyüdüklerinde köle olarak satılsınlar diye Müslüman olarak yetiştirilecekleri derviş tekkelerine yerleştirilmişti.

Diyarbakır Valisi Nail Paşa çok kötü ruhlu bir adamdı. Şehrin içinde yüzyıllar önce –bir tanesi İslam peygamberi Muhammed zamanında– inşa edilen pek çok eski kale, iki de büyük zindan vardı. Biz gelmeden önce, bu zindanlara atılmak üzere üç binden fazla Rus savaş esiri Kafkasya'dan Diyarbakır'a kadar yürümüş. Nail Paşa bu

esirlerin bütün giysilerini almış ve onlara yemek vermeyi reddederek kendisi için yaptırdığı büyük evin inşaatında çalışmaya zorlamış.

Sürgünler kalabalık gruplar halinde Diyarbakır'a gelmeye başlayınca, Nail Paşa Rusları kalelerden birine öyle sıkışık bir halde yerleştirmiş ki neredeyse gece uyuyacak yerleri kalmamış. Daha sonra diğer zindanları kuzeydeki küçük köylerden gelen, kadınlarına eşlik etmelerine izin verilen Ermeni erkeklerle doldurmuş. Zindanlar bu sürgünlerle dolunca da hepsini askerlerine katlettirmiş. Karıları ya şehrin dışındaki düzlüklerde bekliyor, ya da kocalarının, oğullarının, kardeşlerinin başına ne geldiğini bile öğrenemeden uzaklara gönderiliyormuş.

Daha çok Rus esir gelince, Nail Paşa Ermenileri gündüz vakti zindanlara doldurup öldürtmüş. Cesetleri dışarı taşıyıp her yere bulaşmış kanı temizleme işini de, tarlalarda ya da paşanın yeni evinin inşaatında çalıştıktan sonra uzanıp dinlenmeye hazırlanan Ruslara yaptırmışlar. Nail Paşa'nın askerleri büyük bir zevkle, küçük Ermeni çocukların cesetlerinin nasıl çimentoyla karılıp yeni evin duvarlarının taşları arasında harç olarak kullanıldığını anlatmışlar.

Bizi manastırdan kaçıran Çeçenler şehre güney kapısından girmeye karar verdi, burada surlar neredeyse nehir kıyısına kadar uzanıyordu. Ama onlar atlarını bu yöne doğru sürdüklerinde, şehrin kapısından çıkan askerler, Vali'nin içeridekilerin bir kısmı "temizlenene" –katledilene ya da gönderilene– kadar, şehre başka sürgün sokulmasını yasakladığını söylediler.

Daha sonra bu kadar insan şehrin surlarının dışında kamp kurmuşken şehrin neden sürgünlerle dolup taştığını öğrendim. Vali kendisine rüşvet verecek kadar parası olan herkese daha ileri bir noktaya tehcir edilmekten koruma vaadinde bulunmuştu. Onların şehrin içine girip terk edilmiş evlere yerleşmesine izin veriyordu. Paraları bitince "koruma" da bitiyordu. Küçük gruplar halinde şehrin dışına gönderiliyorlar, daha şehrin kapısındayken de geleceklerini haber almış olan Çeçenler tarafından öldürülüyorlardı.

Çeçenler bizimle şehre giremeyeceklerini görünce, bizi atlarından indirdiler ve rahatça kontrol edebilsinler diye çember halinde oturt-

tular. Manastırdaki iki yüz kişi içinden hayatta kalan sadece yirmi yedi kişiydik. Kızlardan üçü benden küçüktü. Katliamlar başladığında birkaçı daha yeni evlenmiş olmakla birlikte, hiçbirinin yaşı yirmiden büyük değildi.

Çete reisi kendi başına şehre girdi. O gün bütün gün, ertesi gün ve sonraki günün büyük bölümü kızgın güneşin altında kumda oturduk. Çeçenler ekmek ve yemiş buldular, kendi yemediklerinin birazını da bize verdiler. Her gün sadece bir kere su içmemize izin vardı. İkinci gün kızlardan biri ateşlendi. Su diye ağlamaya başladı, susturmak için yanına gelip onu tokatlayan bir Çeçen'e de kabaran dilini gösterdi. Bunu gören Çeçen arkadaşlarını çağırdı yanına, ateşin bize de sirayet etmesinden korkmuşlardı. Kızcağızın su diye yalvarmasını umursamadılar, otuz metre öteye sürükleyip bıraktılar. Bir ara ayaklanır gibi oldu kız, bize doğru yürümeye çalıştı. O zaman Çeçenlerden biri yanına gidip silahının kabzasıyla kızı yere serdi. Kız bir daha kalkamadı, ölünceye kadar kumlarda kıvranışını izledik.

Surların dışında beklediğimiz ikinci günün akşamında, şehrin güney kapısında büyük bir patırtı koptu, kısa bir süre sonra da hepsi kadın olan sürgünler sel gibi ovaya akın etti. Gün boyunca atlı Çeçen grupları civardaki kırsaldan gelip toplanıyor, yakınlarda mevzileniyorlardı. Sonunda bu atlıların neden geldiğini anlamıştık. Bir göçmen kafilesinin şehirden gönderileceğini duymuşlardı. Kadınlar nadiren toplu olarak katlediliyordu. İstanbul itaatkâr kadınların öldürülmesine izin vermemişti. Bu iş Kürtlere ve başka çetelere bırakılmıştı.

Bu kafilede iki binden fazla kadın ve çocuk olduğunu sanıyorum. Günbatımından önce şehir kapısından dışarı çıkmaya başladılar, güneş battıktan çok sonra hâlâ çıkmaya devam ediyorlardı. Çeçenler surlardan bir buçuk kilometre uzakta topladılar onları. Bizden bir kilometre ya da daha fazla uzaktaydılar ama ay yükseldiğinde gayet net duyduğumuz haykırış ve çığlıklardan Çeçenlerin korkunç mesailerine başladıklarını anladık.

Çığlıklar gece boyu sürdü. Bazen, sanki kaçanlar bize doğru ilerliyormuşçasına, çok yakından geliyordu sesler. Sonra bağırışlar ve

atların nal seslerini duyuyorduk. Keskin feryatlar, derken gitgide uzaklaşıp sönen nal sesleri. Bizim başımızda duran Çeçenlerse bizi rahatsız etmiyordu. Bizi başka bir şey için saklıyor gibiydiler. Ama o gece uyuyamadık. Şimdi de, artık sonsuza kadar emniyette olduğumu bildiğim halde, bazı geceler uyuyamıyorum. Öyle gecelerde o çığlıklar gelip beni buluyor ve dostlarım yanımda olduğunda bile kulaklarımdan gitmiyorlar.

Şafağın gri sisi ovaya çöktüğünde, gerilim hâlâ çok yüksekti. Sonra birden her yer sessizleşti. Minarelerden gelen ezan sesini duyamıyorduk, şehirden çok uzaktaydık ama biliyorduk ki sessizlik namaz vaktinin geldiğinin işaretiydi. O korkunç mesailerinin ortasında bile Çeçenler içgüdüsel olarak çağrıyı duyup namaza durdular. O sabah, haydutlar Allah'a hamd ü sena ederken, şunu merak ettiğimi hatırlıyorum: O'nun halkı, böyle bir gece mesaisinden sonra, şafak sökerken dualarla huzuruna gelecek olsa, acaba benim İsa Mesih'im ne hissederdi?

O sabah, eşkıyalar Allah adını verdikleri Tanrı'ya dua ederken, İsa Mesih'i her zamankinden daha çok sevip, daha çok güvendim O'na.

Güneş doğup da düzlüğü boydan boya seçebildiğimizde, o Ermeni kafilesinden geriye tahminimce üç yüzden az kişi kalmıştı. Hareket ettiğini gördüğümüz küçük bir grup birbirine sokuldu. Dört bir yan, çepeçevre yayılmış cesetlerin üstünü arayan Çeçenlerle doluydu. Gece boyunca süren katliam ve yağmada gözden kaçırdıkları değerli bir şey kalmadığından emin olmak için gündüz gözüyle bir daha bakıyorlardı.

Çeçenler bütün sabah, gece hayatta kalmasına izin verdikleri kadınlarla oyalandılar. Hayatta kalanlardan oluşan küçük gruptan bazılarını sürükleyip götürdüklerini gördük.

Bundan da sıkılınca, bizden biraz uzakta, vahşi Çerkez kabilelerinin meşhur oyunlarından biri için düz bir zeminde hazırlık yapmaya başladılar. Sonradan, benim halkımdan birilerini bulabildikleri sürece bu eğlenceyi tekrarladıklarını öğrendim.

Almanya'dan gelen ince uzun kılıçlarını uzun bir sıra halinde, kü-

çük bir çocuk boyundaki sivri uçları yukarı bakacak şekilde kuma sapladılar. Bu hazırlıkları görünce hepimiz ne olacağını anlamıştık. Ermeni çocuklar yaramazlık yapınca anneleri bazen, uslu durmazlarsa Çeçenlerin geleceğini söyler onlara. Çocuklar, "Peki Çeçenler gelince ne yapacak?" diye sorunca anneleri anlatır:

"Çeçenler çok kötü kalpli atlı haydutlardır, kılıçlarını küçük kızlar ve oğlanlarla bilemeyi severler."

Dün gecenin dehşeti ve bu sabah güneş doğduğunda gördüklerim yüzünden mide bulantısıyla tir tir titriyordum zaten. Yanımdaki diğer kadınlar da titriyordu, daha fazlasını göreceklerine ölmeyi yeğleyeceklerini hissediyordum. Başımızdaki Çeçenlere bizi oradan uzaklaştırsınlar, o kılıçları göremeyeceğimiz bir yere götürsünler diye yalvardık, ama tek yaptıkları bize gülmek oldu; oturup izlemeli ve onların koruması altında olduğumuza şükretmeliymişiz.

Kılıçlar uzun bir sıra halinde dizilince, Çeçenler küçük Ermeni grubunun üstüne yürüdü yeniden. Başlarına üşüştüklerini ve kalan genç kadınların hepsini –belki on beş belki yirmi, sayamadım– taşıyarak ya da sürükleyerek yerlerine döndüklerini gördük.

Atından inmiş Çeçenler kızların her birini uzun kılıç sırasındaki iki kılıcın tam ortasında ayakta durmaya zorladı. Tutsakları ağlayıp yalvarırken haydutlar aldırış etmediler.

Her iki kılıcın arasına bir kız yerleştirilince, geri kalan Çeçenler atlarına binip sıranın sonunda toplandı. Verilen işaretle birlikte ilk atlı dörtnala kılıç sırasının sonuna gitti. Kızlardan birini kavrayıp havaya kaldırdı ve atını yavaşlatmadan kılıçlardan birinin ucuna savurdu.

Bir oyundu bu, bir yarışmaydı! Çeçenlerin her biri kılıç sırası boyunca dörtnala giderken tutup kaldırabildiği kadar kızı kılıçların ucuna savuruyor, tek atışta öldürmeye çalışıyordu. Sadece en becerikliler bir seferde birden fazla kızı kılıca geçirmeyi başarıyordu. Bazıları ikincisini yerden kaldırmayı başarıyor ama o hızla kılıcı ıskalıyordu; kız ise, kırık kemikleri ve kanayan yaralarıyla, tekrar "oyun"a sokulmak üzere sırada bekletilirken, Çeçen bu defa iyi nişan alsa da çektiği işkence son bulsa diye dua ediyordu.

Bu arada, Diyarbakırlı Yahudiler, katledilen Ermenilerin cesetlerini toplamak için jandarmalar eşliğinde şehirden çıkmıştı. Yanlarında el arabaları ve sırtlarından çuvallar sarkan eşekler vardı. Cesetleri arabalarla çuvallara yükleyip Dicle'nin kıyısına götürdüler, oraya vardıklarında Türkler cesetleri suya atmalarını söyledi. Yahudilerin katlanmak zorunda kaldığı eziyetlerden biri buydu. Onlar öldürülmedi ama böyle korkunç işlere koşuldular.

Öğleden sonra geç saatte başımızdaki Çeçenlerin reisi şehirden döndü. Adamları bir tarafa çekilip heyecan içinde onunla konuştular. Hava kararınca bizi atlarına bindirip şehrin güney kapısına götürdüler. Çeçen reisi kapıdaki jandarma görevlilerine şehirden getirmiş olduğu bir kâğıdı gösterdi, böylelikle içeri girmemize izin verdiler. Karanlık, dar sokaklardan geçerek, bayırdaki sıra sıra evlerden daha yukarıda bulunan bir eve vardık. Çift kanatlı demir kapısı bir avluya açılıyordu. Önünde bekleyen hamal, kapının kanatlarını itti.

Haydutlar evin kapısının önünde atlarından inip bizi yere bıraktılar. Reis başıyla içeri girmemizi işaret etti. O da yarım düzine adamıyla arkamızdan gelince kapı kapandı. Çeçenlerin bazıları evin içine girdiler. Birkaç dakika sonra yanlarında yabancı bir adamla çıktılar, üniformasından Alman askeri olduğunu anladım.

Peşi sıra ellerinde lambalarla hizmetkârlar geldi, asker de yüzlerimize bakıp utanç verici bir şekilde bizi inceledi. Kızların sadece sekizi hoşuna gitti. Ben de aralarındaydım. Bizi evin içine itip kapıyı arkamızdan kapadılar. Sonra Çeçenlerin diğer kızları toplayıp sokağa çıkardıklarını duyduk. Onlara ne olduğunu bilmiyorum.

Asker ve hizmetkârlar –sonradan onların da Alman olduğunu öğrendim– bizi ahır olarak kullanılan taş zeminli bir odaya götürdüler.

Iki üç saat sonra –geceyarısını geçmişti herhalde, zamanı kestiremiyorduk– asker ve hizmetkârlar geri geldiler. Bizi bu ahırdan çıkarmadan önce üstümüzde kalan giysileri aldılar. Biz korku ve utanç içindeyken, Alman subay üniformaları taşıyan üç adamın bulunduğu bir odaya götürdüler. Askerler onlara selam verdi. Subaylar bizi görünce memnun olmuşa benziyordu. Kollarımızla üstümüzü örtmeye, birbirimizin arkasına saklanmaya çalışıyorduk ama asker bizi

sertçe ayırdı. Kahkahalarla utancımızı izleyen subaylar, anlamadığım Almanca bir şey söyleyerek askeri gönderdiler.

Kendi aralarında Almanca konuşmaya devam ettiler. Bizi okşamaya kalktılar. Tanrı aşkına bizi bağışlamaları, giysilerimizi vermeleri, merhamet etmeleri için yalvarmamız onları çok eğlendirdi.

Neredeyse iki hafta boyunca o evde esir kaldım. En rütbeli subayın adı Yüzbaşı August Walsenburg'du. Orta yaşlı olduğunu sanıyorum, tamamen keldi. Bir süre sonra hakkında çok şey öğrendim. Van'da bulunan bir Alman ticaret şirketiyle, "Oriental Handelsgesellschaft" ile bağlantısı vardı.

Yedek subaydı, göreve çağırılmıştı. Van'daki Türk görevlilerine bir ordu kurmaları için yardım etmiş ve şehirdeki Ermeni katliamlarına katılmıştı. Halep'te, Mezopotamya orduları için askerleri intizama sokup hazırlayan, adını hatırlamadığım bir Alman generale rapor vermesi emredilmişti. Ancak Diyarbakır'a vardığında, Kafkasya'da Rusların ilerlediği haberi gelmişti ve bir telgrafla Diyarbakır'da talimatları beklemesi emredilmişti. Diğer iki subay ona Van'dan eşlik etmiş olan teğmenlerdi, onlar da talimat bekliyordu.

O sırada Diyarbakır'da onlardan başka Alman subay yoktu. Valiyle araları çok iyiydi. Bizi kapattıkları evi Vali vermişti onlara. Kürtlerin ve Çeçenlerin kaçırdığı pek çok güzel Ermeni kız getirilmişti bu eve. Kızlardan sıkılınca onları şehrin dışındaki sürgün kamplarına gönderiyorlar, ya da satılsınlar diye Türklere veriyorlardı.

Alman yüzbaşı benden uysal olmamı istedi. Var gücümle direndim ona. İsterse beni öldürmesini söyledim. Bu halim onu eğlendirdi. Onun elinde tutsakken, hayatımda ilk ve son kez, Amerika'dayken "viski" dedikleri şeyin tadına baktım. Acı ve berbat bir şeydi. Subaylar Van'dan gelirken getirmişlerdi. Çok içiyor ve vahşileşiyorlardı. Bir gece evdeki bütün kızları yemek yedikleri odaya topladılar ve onları zorla masaya oturtup o berbat viskiden içirdiler. İçtiğimiz şeyin bizi hasta etmesi çok hoşlarına gitti.

Subaylar onlardan sıkıldıkça, manastırdan benimle birlikte kaçırılan kızlar gönderiliyor, yerlerine yenileri geliyordu. Beni, içlerinden biri üstüme gelince var gücümle mücadele etmiş olduğum için tut-

tuklarını sanıyorum. Ben ne zaman çırpınsam, yüzbaşı ellerini çırpar, yüksek sesle kahkaha atardı.

Evde diğerlerinden daha uzun süredir tutsak olan bir kız vardı, ben gelmeden önce de buradaydı. Düşük rütbeli subaylardan birinin çok hoşuna gidiyordu. Bana subayların bir gece viskiyi fazla kaçırıp çok zalimleştiklerini anlattı. O sıralar evde bulunan kızlardan birkaçını çağırmış, onları yan yana dizip göğüslerini hedef tahtası olarak kullanarak tabancalarıyla ateş etmişler. Sonradan öğrendiğime göre, Van vilayetindeki subaylar, oradaki Ermenileri katlederken sık sık böyle yaparlarmış.

Nihayet subaylara Diyarbakır'dan ayrılmaları emri geldi. Harput'a gitmeleri gerektiğini duydum. Hemen hazırlanmaya başladılar, ertesi sabah yola çıkacaklardı. Evde Kürtlerden ve Çeçenlerden satın aldıkları, onların da Ermenilerden çalmış olduğu pek çok halı ve kıymetli mücevher vardı. Ganimeti dikkatle kutulara koydular, Vali bunları Resulayn'daki tren istasyonuna giden bir kervan gelene kadar onlar için saklayacaktı.

Öyle aceleleri vardı ki, bize pek dikkat etmediler. Yola çıktıklarında hizmetkârları da eşeklerine binip at üstündeki efendilerinin peşinden gitti. Evde yalnız kaldık.

Bizi muhakkak fark edecek olan jandarmaların eline düşeceğimizi bilmesek, kurtulduğumuza sevinirdik. Hizmetkârların karanlık bir odada sakladığı kıyafetlerimizi bulana kadar evi aradık. Getirilen bütün Ermeni kızların elbiseleri bir aradaydı. Hepimiz üstümüze bir şeyler giydik.

Her an bizi bulacakları korkusuyla bir gün, bir gece orada bekledik. Evde kalmaya da, sokağa çıkmaya da korkuyorduk. Şehirde Amerikalılar da dahil olmak üzere pek çok yabancı misyoner vardı ama başka bir mahallede ikamet ediyorlardı, asla oraya ulaşamazdık. Subaylar gittikten üç gün sonra jandarmalar geldi. Evde birini bulmayı umduklarını sanmıyorum, Almanlar geride eşya bıraktı mı diye bakmaya gelmişlerdi.

Avlu kapısından girdiklerini gördük. Ev, sekiler halinde inşa edildiğinden, avluya çıkmadan başka bir yere saklanmak imkânsızdı.

Tek yapabileceğimiz bir köşeye büzülüp yakalanmayı geciktirmekti. Jandarmalar bizi daha avludayken görüp, bağırarak üstümüze akın ettiler.

Bir koşu subaylardan birinin kaldığı odaya gidince geride bir bıçak bıraktığını gördüm. Kaptığım gibi giysilerimin içine sakladım. Çemişgezek'teki evimden alındığımdan beri ilk kez bir bıçak ya da herhangi bir silah elime geçiyordu.

Jandarmalardan biri beni bir odada köşeye sıkıştırdı, diğer kızlar da teker teker kıstırılmıştı. Kolumdan kavramış başka bir odaya götürürken jandarma çavuşu beni gördü. Adamı durdurdu, beni elinden alıp "kendine başka birini bulmasını" söyledi. Sonra da odaya itti beni.

Ama kollarımdan kıskıvrak yakalamaya çalışırken aniden bıçakla saldırdım. Tanrı'nın elime rehberlik ettiğini biliyorum, çünkü öldürdüm onu. Ayaklarımın dibine düştü.

Evin diğer odalarında ve avluda, jandarmalar yakaladıkları kızlardan başka bir şeyle ilgilenmiyorlardı. Görünmeden sokağa çıkmayı başardım. Her yöne baktım, etrafta sokağın karşı tarafındaki evinden çıkan bir Türk kadından başka kimse yoktu. Bir an yakalanacağımı düşünüp hâlâ elbiselerimin altında sakladığım bıçağa sarıldım.

Ama Türk kadın müşfikti. Bana acımıştı. Bahçe kapısından tekrar içeri girip peşinden gelmemi işaret etti. Korkmuştum ama yine de ona güvendim. Bahçe kapısını kapatıp sarıldı bana. Bana ve halkıma çok üzüldüğünü söyledi, yardım edecekti. Ama beni eve almaya cesaret edemedi. Akşama kadar bahçede saklanabileceğimi, sonra da usulca şehirden çıkıp sürgünlerin yanına gidebileceğimi söyledi.

Gün boyunca bana yemek getirdi. Karanlık çökünce benimle vedalaşmaya gelip öptü beni, üç lira uzattı. Kocasının şüphesini çekmeden yapabileceği bu kadardı. "Güney değil, kuzey kapısından çık," dedi bana. "Güney kapısı civarındaki bütün sürgünleri öldürüyorlar, kampları kuzey kapısının ilerisinde olanlardan yaşayanlar oluyor. Ama gece gitme yanlarına, katliama yakalanabilirsin. Şehrin bir kilometre ötesinde, Karaca tepelerindeki geçitte kayaların arasında saklan. Sevk esnasında Ermenilerin bu kayalardan geçmelerine

izin verdiklerine göre, yolculuklarının bir safhasında daha hayatta kalmalarına izin verecekler demektir."

Hep karanlıkta saklanarak, hiçbir engelle karşılaşmadan kuzey kapısına ulaştım. Kapıyı jandarmalar tutmuştu ama pek tetikte değildiler. Ovaya doğru koştum ve iyi kalpli Türk hanımın talimatlarına uyarak, kuzeyde şehri çevreleyen alçak tepelerden geçen yolu işaret eden kayalara vardım. Diyarbakır'dan güneydeki çöllere gönderilen sürgünler bu yoldan geçmek zorundaydı.

Gece boyu kayalıklarda bekledim. Sabah olunca, askerlerin, şehrin yakınındaki düzlükleri tutmuş Kürtlerle Çeçenlerin beni göremeyeceği bir noktada yola inip yürümeye karar verdim. Bir Ermeni kafilesi geçene kadar orada bekleyecektim.

Ama kayaların arasındaki dar geçitten hangi yöne gideceğime karar vermeye çalışırken, ileride yoldan bana doğru gelen küçük bir zaptiye grubu gördüm. Kimseyle karşılaşmayı beklemiyordum. Kendime engel olamadım, ağzımdan ince bir çığlık çıktı. Zaptiyeler duydu. Gerisingeri kayalıklardaki sığınağıma koşup, tekrar kaçırılacağıma kendimi öldürürüm daha iyi diye düşünerek sakladığım bıçağı çıkardım. Ama Tanrı'nın buna razı gelmemesinden korkuyordum. Zaptiyeler kayalıkları ararken bir kaya yarığında diz çöküp Tanrı'dan ne yapmam gerektiğini söylemesini istedim: Zaptiyeler beni bulmadan kendimi öldürsem beni kınar mıydı? "Tanrı'm, söyle bana, şimdi Sana geleyim mi, yoksa Sen çağırana dek bekleyeyim mi?" diye sordum.

Beni duyduğunu ve yanıt verdiğini biliyorum. Çünkü içimden bir ses bıçağı uzağa fırlatmamı söyledi, ben de öyle yaptım.

Bunun Tanrı'nın iradesi olduğunu biliyorum, çünkü bir süre sonra, onu öldürülmeden son bir kez görüp sarılayım diye annemin yanına yönlendirecekti beni.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

"İşim Yok, Keyfim Çok"

Bıçağı fırlatıp ayağa kalktım. Zaptiyeler hemen buldu beni. Ne olacaksa kabul etmeye hazırdım, onlardan kaçmadım.

Onlara şehirden geldiğimi, halkımdan birilerine katılmak istediğimi anlattım; bana zarar vermezlerse sorun çıkarmayacağımı söyledim. İyi kalpli Türk kadının verdiği üç lira hâlâ yanımdaydı, ama biliyordum ki parayı onlara verirsem, daha fazlasını bulmak için üstümü arayacaklar, sonra da öldüreceklerdi belki. Bu yüzden de, ölüme gitmeyen bir kafileye katılmamı sağlarlarsa halkımdan birilerinden onlar için para bulacağımı söyledim.

İçlerinden biri, "Belki hepsini öldürürler, belki öldürmezler. Bilmiyoruz," dedi. "Bizimle gel. Bize para bul, biz de seni öldürmeyelim."

Bir süre onlarla yürüdüm, sonra karşıdan bize doğru gelen uzun bir sürgün kafilesi gördük. Bunun üzerine zaptiyeler durdu, birbirlerine söylediklerinden, biraz gerimizde kalan bir köyden bu kafileye eşlik eden muhafızlara katılmak üzere gönderildiklerini anladım.

Çok geçmeden kafile yaklaştı. Zaptiyeler sıranın önlerinde durmamı, bir süre sonra yanıma geleceklerini, eğer para bulamamışsam öldüreceklerini söylediler. Birkaç saat sonra geldiler, onlara üç lirayı verdim. Sözlerini tuttular ve bir daha beni rahatsız etmediler.

Katıldığım sürgün kafilesi Erzurum'dan ve o sancaktaki küçük kasabalardan geliyordu. Aralarında birkaç Ermeni erkek görünce kalbim sevinçle çarptı. Uzun zamandır ilk kez kendi halkımın erkeklerini görüyordum, kocaları ve babaları hâlâ yanlarında olan kadınlar adına çok sevindim. Zaptiyeler beni aralarına kattığında, beni ilk gören kadınlar ellerini uzattılar. Bir gece önce kendi kafilelerinden kaçırılan kızlarından biri olduğumu sanmışlardı. Onlara Diyarba-

kır'dan kaçmış olduğumu anlatınca benim adıma sevindiler; on altı yaşındaki kızı kaçırılan bir kadın, kızının yerine onunla birlikte yürümemi önerdi. Altı yaşındaki diğer kızı hâlâ yanındaydı.

Bu kafilede iki binin üzerinde insan vardı. Erzurum'dan ve civar köylerden tehcir edilen kırk bin Ermeni aileden geriye kalan bu kadardı işte. Erzurum, Diyarbakır'ın tam kuzeyinde, 250 kilometre uzaktadır ama Ermeniler Diyarbakır'a iki farklı yönden gönderilmişti. Bazıları Erzincan ve Malatya üzerinden gelmişti. Bunlar neredeyse beş yüz kilometre yol yürümüştü. Diğerleri Hınıs ve Bitlis üzerinden gelmiş, bunlar da dört yüz kilometre yürümüştü. Bitlis üzerinden gelenler günlerce yol üstündeki kasabalarda tutulduğundan, her iki kafileden hayatta kalanlar aşağı yukarı aynı zamanda Diyarbakır'a ulaşmıştı.

Tehcir edilmek üzere toplandıklarında Erzurum Ermenilerinin tek dostu, New York'tan gelen Amerikan konsolos yardımcısı, iyi kalpli *Badveli* Robert Stapleton olmuştu. Dr. Stapleton Erzurum'daki evine sığdırabileceği kadar Ermeni kızı yanına almış. Adamlar kızlar için gelince de onlara evinin üstünde dalgalanan Amerikan bayrağını gösterip kovmuş hepsini. Ben aralarına katıldığımda, kızlarının Dr. Stapleton'ın koruması altında kaldığına sevinen pek çok anne vardı kafilede, çocuklarının hâlâ güvende olup olmadıklarını merak ediyorlardı. Aylar sonra, iyi kalpli Amerikalı *Badveli*'nin Ruslar Erzurum'a gelip de kızlara göz kulak olmayı üstlenene kadar hepsini koruduğunu öğrendim.

Erzincan yolundan gelen kafilelerde neredeyse 75.000 erkek, kadın ve çocuk vardı. Yalnızca 500'ü Diyarbakır'a ulaştı. Genç ve güzel kızların hepsini zaptiyeler ya da Kürtler yolda kaçırıp Türklere vermişti. On yaşın altındaki kız çocukların hepsi ya öldürülmüş ya da –güzel ve gücü kuvveti yerinde olanlar– Türklere satılmıştı; bu kızlar Müslüman olarak yetiştirilip haremlerde alıkonuyor ya da İstanbul'daki varlıklı Türklerin haremlerine satılıyorlardı. Kaçırılmayan genç kadınların çoğu tecavüz edilerek öldürülmüştü. Hasta büyükannelerin, kadınların hepsi ya yol kenarında bırakılmış ya da hemen öldürülmüştü. Dolayısıyla geriye sadece 500 kişi kalmıştı.

Genelde Erzurum civarındaki kasabalardan gelenlerin yanı sıra, aralarında öğretmenler, sarraflar, tüccarlar ve iş adamlarının da bulunduğu pek çok zengin Erzurumlu aileden oluşan 50.000 kişilik diğer kafilelerden geriye sadece 1.500 kişi kalmıştı. Sanırım 300 kadarı erkekti.

İki farklı yönden gelen kafileler Diyarbakır dışındaki kampta birbirlerini tanıyınca büyük bir mutluluk yaşadılar, kamplarını birleştirmelerine de izin verildi. On bir gün boyunca Diyarbakır'ın dışında beklediler; hiçbirinin üstünde para ya da kıymetli eşya kalmadığından şehre girmelerine izin vermesi için valiye rüşvet veremiyorlardı.

Diyarbakır'ın dışında bekledikleri her gece şehirden birileri gelip kızları kaçırdı, askerlerse kızları ve genç kadınları bir süreliğine ödünç alıyordu. Valinin birkaç günde bir gönderdiği adam başı bir somun ekmekten ya da şehirdeki Amerikalı misyonerlerin Türk suculara rüşvet vererek arada sırada gizlice göndermeyi başardığı birkaç parçadan başka yiyecekleri yoktu.

Benim kayalıklarda saklandığım gece, sabah yeniden sevk edileceklerini, bu sefer Urfa'ya gideceklerini söylemişler onlara. Türk subaylara biraz daha kalmalarına izin versinler diye yalvarmışlar, çoğunun ayakları çatlayacak raddede şişmiş, bekledikleri on bir gün boyunca ağrıları dayanılmaz hale gelmiş. Ayakları biraz iyileşene kadar beklemelerine izin vermelerini istemişler, ama Türkler razı olmamış buna.

Bu yüzden sabah erkenden yola çıkmışlardı, şimdi ben de onlarlaydım ve eğer yolda yeniden kaçırılma bahtsızlığına uğramazsam, önümde Arap çöllerine doğru 320 kilometrelik Urfa yolu uzanıyordu.

O Paskalya sabahı evimden alındığımdan beri, haftalardan beri ilk kez, Urfa'ya giden bu kafileye katılınca, halkımın –yaşamasına izin verilecek olanların– nereye götürüldüğünü öğrendim. Sürgün kamplarına Diyarbakır'dan gelen askerler, bu sürgünlere, Şam demiryolu üstünde büyük bir şehir olan Halep'e varanların hepsinin oradan Fırat'ın güneyindeki Der Zor bölgesine götürüleceklerini ve çöl boyunca uzanan askeri yolların inşasında çalıştırılacaklarını söy-

lemişti. Pek az erkek buraya ulaşabildiğinden güçlü kadınları kullanacaklardı.

Ama her zaman kurtuluş umudu vardı. Pek çok Ermeni'nin Amerika'da dostları, Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmek için memleketimizden ayrılmış olan oğulları ve erkek kardeşleri bulunuyordu. Hepimiz ölmeden Amerika'dan yardım gelmesi için dua ediyorduk her gece. Daha o zaman bile yardımın geleceğine dair söylentiler vardı; Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iyi insanların para, yiyecek ve giysi gönderdikleri ve Türkleri merhametli olmaya çağırdıkları söyleniyordu. Bu umut binlerce insanı hayatta tutuyordu.

Ben aralarına katıldığımda, kafiledekiler şişmiş ayakları nedeniyle çok yavaş ilerliyorlardı. Beni yakaladıkları kayalıklara geldiğimizde ayakları yaralı olanlar çok acı çektiler, çünkü geçit çok dar, taşlar çok keskindi. Bu kayalık geçitte bir buçuk kilometreden fazla yürüdük, sonra yeniden düzlüğe çıktık. Almanların evinden kurtarabildiğim deri tabanlı bir çift sandaletim vardı. Bana birlikte yürüyelim diyen kadına verdim bunları, çünkü ayakları kan içindeydi. Kafilede kimsenin ayakkabısı, çarığı, ayaklarını koruyacak herhangi bir şeyi yoktu, bazıları giysilerinden yırttıkları parçaları ayaklarına sarmışlardı.

Sürgünlerin bazıları vücutlarına sararak kurtardıkları dantelleri Diyarbakır'ın dışında eşekler ya da öküz arabalarıyla takas etmişlerdi. Bunları Urfa'ya varana kadar kullanabilecekleri söylenmişti. Arabalarda, Diyarbakır'dayken arada sırada dağıtılan tayınlarından kalmış kuru ekmek parçalarını saklamışlardı, böylelikle yolda açlıktan ölmekten kurtulacaklarını umuyorlardı. Ancak kayalara vardıklarında geçidin arabaların geçemeyeceği kadar dar olduğunu gördüler.

Yolun karşı tarafından kimi köylüler kayalıklara gelmişti. Sürgünlerin arabaları geçitten içeri sokamadığını gören köylüler, zaptiyelerden eşeklerle arabaları istediler. Zaptiyeler aralarında paylaşsınlar diye biraz para verirlerse bunları alabileceklerini söylediler.

Köylüler de zaptiyelere istedikleri parayı verip üstümüze çullandılar, hayvanlarımızı ve arabalarımızı aldılar. Arabalardaki birkaç parça eşyayı ve ekmeği almamıza izin vermediler, arabaların içindekiler için de zaptiyelere para verdiklerini söylediler.

Arabaların birinde dokuz yaşında ikiz kızlar vardı, anneleri Diyarbakır'da ölmüştü. Kızlara teyzeleri bakıyordu, onları rahat bıraksınlar diye üç kez rüşvet vermişti askerlere. Sonra parası bitmişti. Kızları kurtarmak ve uzun, yorucu yürüyüşten esirgemek için arabasına saklamıştı. Arabayı satın alan köylü, kızları indirmesine izin vermiyordu. Kızların da arabanın fiyatına dahil olduğunu iddia ediyordu.

Kadın deliye döndü, yüksek sesle bağırmaya başladı. Köylüye elleriyle saldırdı. Yakında bir Ermeni adam vardı, o ve bir sürü kadın tek başına olan köylüye doğru koştular. Üç zaptiye o tarafa gittiyse de kadınlar ve adam çok kararlıydı, zaptiyeler köylüye yardım etmeye korktular. İki kızı teyzelerine bırakmasını söylediler ona.

Bu kafilede yaklaşık 2.000 sürgün vardı, ancak başlarında muhafız olarak sadece on bir zaptiye sayabiliyordum. Diyarbakır'da Türkler toplayabildikleri kadar adamı asker olarak kuzeye gönderdiklerinden sürgünlere muhafızlık edecek çok az insan kalmıştı. Daha çok zaptiye olsa köylünün kızları almasına engel olunamazdı.

Bir sonraki köyde zaptiyeler yol boyunca alışageldikleri kuralsızlık ve serbestlikle hareket etmek istiyorlarsa daha çok yardımcıya ihtiyaçları olduğuna karar verdiler. Bizi bu köyde durdurup köyün muhtarıyla uzun bir konuşma yaptılar. Çok geçmeden muhtar, daha önce hiç görmediğim kadar korkunç görünüşlü yirmi otuz adamla yanımıza yaklaştı. Her biri silah taşıyordu ve kollarında zaptiyelerin taktığı kırmızı şeritler vardı.

Yola devam ederken, bu adamları ilave muhafızlar olarak aramıza dağıttılar.

İkinci gün, yolda, atlı askerlere rastladık, çok rahat görünen üstü kapalı arabalara eşlik ediyorlardı. Arabalar zenginlerin Türkiye'nin içlerinde yolculuk ederken kullandığı cinstendi. Askerlerin refakatinde Erzurum'a giden kırk hanım vardı arabalarda. Oradaki büyük askeri garnizonda yüksek rütbeli subay olan kocalarıyla buluşacaklardı. Şam, Beyrut ve Halep'ten geliyorlardı.

Kafilemiz yaklaşınca hanımların arabaları durdu, askerler muhafızlarımıza bizi de durdurmalarını emrettiler. O zaman arabalardan birkaçının, sekiz-on iki yaşları arasında, hepsi de zengin ailelerin kız-

larıymışçasına tatlı ve zarif görünen Ermeni kızlarla dolu olduğunu gördük. Bazıları perdelerin altından el sallıyordu, kızları bu sayede fark etmiştik. Her bir arabada altı ila on kız vardı, ayrıca hanımların arabalarına saklamış oldukları da vardı.

Küçük kızlar bize Urfa'dan ve Halep'ten geldiklerini söylediler. Anne babaları ve akrabaları öldürülmüştü, sonra bu hanımlara verilmişlerdi; anladıkları kadarıyla içlerinden bazıları Erzurum'da Müslüman okullarına yerleştirilecekti. Böylece biraz daha büyüyünce satılmaları mümkün olacaktı. Bazılarını ise hanımlar hizmetçi olarak alıkoyacak ya da zengin arkadaşlarına satacaklardı.

Hanımlar arabalarından inip zaptiyelere aramızda güzel kız çocukları olup olmadığını sordular. Zaptiyeler, kız çocuklarını onlara para vermeden el koyacak bu Türk hanımlara kaptırmaya niyetli değildi. O yüzden yok dediler. Ama hanımlardan biri annesine sarılmış küçük bir kız gördü, kızın kendisine getirilmesi için tutturdu. Kıza yakından bakınca güzel olduğunu görüp askerlerden birine kızı arabasına koymasını emretti.

Annesi umutsuzca kızına sarılıyordu. Hanım, yanında bir askerle, küçük kızı çekip almaya yeltenince, annesi aklını kaçırıp kadına saldırdı.

Asker derhal kadını yakalayıp, hanımına, "Ona ne yapayım?" diye sordu. Hanımsa, "Kadını yakmak için gazyağımız var mı?" diye karşılık verdi. Asker, "Yok galiba," dedi. O zaman hanım elini uzattı, asker kendi tabancasını çıkarıp verdi. Kadın anneye doğru gidip kendi elleriyle vurdu onu. Sonra küçük kızın elinden tutup arabaya doğru yürüdü. Kızcağız anasını öpmeye çalışırken, hanım zorla çekip götürdü.

Kafilemizde, katliamlar başlayınca Van'dan Diyarbakır'a kaçmış olan Vanlı büyük âlim Abuhayatyan Ağa'nın karısı da vardı. Kocası Cevdet Bey'in arkadaşıymış. Askerler Van'daki Ermenilere saldırmaya başlayınca, kocasının Cevdet Bey'e gidip şikâyette bulunduğunu anlattı bana. Cevdet Bey ona, şimdi Türkiye'nin her yerinde meşhur olan şu cevabı vermiş:

"*İşim yok, keyfim çok!*" Nizami askerler o günden sonra ne zaman

Ermenileri katletmeye gönderilseler, birbirlerine "*İşim yok, keyfim çok!*" diye seslenir olmuşlar.

Benim yürüdüğüm bu yolda, 400.000'den fazla Ermeni taban tepmişti, bazıları buraya ulaşmak için bin beş yüz kilometreden fazla yol katetmişti. Ve yerlerinden yurtlarından tehcir edilen milyonlarca Ermeni'den geriye kalan bu kişilerin bugün hâlâ sağ olanları aç susuz, çölde kaybolmuştu.

Kaçıp geldiğim o çöle, hâlâ hayatta olabilecek insanlarım için en kısa zamanda ekmek ve parayla geri dönmemi nasip etsin Tanrı.

Gece bir köyün yakınında kamp kurunca başımızdaki zaptiyeler köydeki jandarmayla arkadaşlarını çağırıyor, genç kadınları o geceliğine onlara kiralıyorlardı. Bu kadınların annesi ve akrabaları itiraz etmeye cesaret dahi edemezdi, bunu yapacak olsalar zaptiyelerin onları öldüreceğini bilirlerdi. Bazen bu köylerde daha üst sınıftan birileri olur, küçük kız çocuklarını seçip satın alırlardı. Muhafızlarımıza canlarının çektiği kız çocuğu için para verirler, sonra anasının kollarından koparırlardı. Şimdi bu çocuklara nasıl Müslüman olunduğu öğretiliyor, yeterince büyükseler tarlada çalıştırıyorlar. Bazıları da cariye oldu.

Bu yolculuğun ilk günlerinde üç bebek dünyaya gelmişti. Annelerinin onları doğurmadan önce ya da sonra durup dinlenme şansı olmadı. Bebekler dünyaya gelene kadar kafileye ayak uydurmaya çalıştılar. Bazen erkekler karılarını birkaç adım taşırdı, ama zaptiyeler görür görmez kadınları yere indirtirlerdi. Dünyaya bir kâfir getirdiklerinden taşınmayı hak etmediklerini söylerlerdi.

Bu gibi olaylar zaptiyeleri hep çok eğlendirirdi. İçlerinden biri bir bebeğin doğmak üzere olduğunu fark edince arkadaşlarını çağırır, birlikte zavallı kadının yanına gider, son ana kadar ayakta durmaya zorlarlardı. Sonra başından ayrılmaz, kahkahalar atıp dalga geçerlerdi. Bebek doğar doğmaz, annesi ayağa kalkıp yürümek zorundaydı. Yürüyemeyecek olursa, zaptiyeler kadını yol kenarında bırakıp kafileyle devam ederlerdi.

Zaptiyeler neredeyse her seferinde bebekleri öldürdüler. Yanı başımda doğan ilk iki bebeği annelerinden alıp, top gibi havaya atıp

tutmuşlardı. Bunu beş altı kez yaptılar, sonra da fırlatıp attılar bebekleri. Anneleri bunu gördü ama yola devam etmek zorundaydılar. Üçüncü bebeği öldürmediler. Biz kamp kurduktan hemen sonra, akşamüstü doğmuştu bebek. Zaptiyeler atlarıyla meşguldü, fark etmediler. Tatlı, küçük bir oğlandı. Babası ölmüştü, annesi onu kucağına aldığı anda, hem çok mutlu, hem çok üzgündü. Tanrı'dan bebeğin yaşamasına izin vermesini istedi, ama olacak şey değildi bu. Kendisi o kadar az şey yemişti ki bebeğe verecek sütü yoktu. Minik şey kollarında açlıktan öldü.

Köylerin olduğu bölgeden ayrılınca, susuzluk çekmeye başladık. Zaptiyeler eyerlerinde büyük su tulumları taşıyorlardı ama bize bir damla olsun vermezlerdi. Bir keresinde damağımızı ıslatacak tek damla olmadan dört gün boyunca yürümüştük. Derken etrafında Türklerin yaşadığı bir ev öbeği bulunan bir kuyunun yakınına geldik. Her zaman kuyuların yanına gitmemizi engeller, bir tas su için para isterlerdi. Yaklaşmayalım diye kuyuların başında, silahlı, sopalı adamlar nöbet tutardı.

Ama içimizde kimsenin suya karşılık ödeyebileceği ne tek kuruşu kalmıştı, ne de başka bir şeyi. Kadınlarımız cesaret edebildikleri kadar evlere yaklaşıyor, diz çöküp, kıymetli suyun bir yudumu için yalvarıyordu. Bazen, onlara verecek bir şeyimiz olmadığına inanınca, kuyuya gitmemize izin verirlerdi. Ama her zaman değil. Bir keresinde, bir yerdeki topluluğun başı olan, Hacı dedikleri bir adam, para ya da halıyla ödeme yapamıyorsak kuyusunun suladığı tarlaları sürmeye yardım edecek üç kuvvetli adam vermemizi istedi.

Muhafızlarımıza gittik ama bize destek çıkmadılar. Köylülerin tarafını tutup, su istiyorsak ödeme yapmamız gerektiğini söylediler. O gün kafileden en az otuz kişi susuzluktan öldü. Bazı kadınların dilleri öyle şişmişti ki konuşamıyorlardı. Hep birlikte kuyuya akın etme fikri ortaya atıldı ama bunun pek çok yaşama mal olacağını biliyorduk. Zaptiyeler ellerinde silahlarla yakındaydı ve bunu bize karşı kullanıp, katliam yapmak için bahane edeceklerini biliyorduk.

Nihayet Erzurum'da öğrenci olan Harutyun Yegaryan kendisini feda edeceğini söyledi. Kendisiyle gelecek iki adam daha olup olma-

dığını sordu. Karıları ölen, kızları olmayan iki adam razı olduklarını söylediler. Kadınlar kucakladı onları. Harutyun yakınımda duruyordu, onun için ağladığımı gördü.

"Benim için ağlama küçük kız," dedi bana. "Dünyadaki her Ermeni kendini halkı için feda ettiğine memnun olmalıdır." Sonra öptü beni, bence onun öpücüğü Tanrı'nın öpücüğüydü.

Üç adam geride kalıp Türkler için tarlada çalışacaklarını söylediler, böylece hem içebildiğimiz hem de taşıyabildiğimiz kadar su verdiler bize.

Urfa yolundaki Severag [Siverek] kasabasına vardığımızda dört gündür su içmemiştik. Siverek'in bir tarafında üç tane açık kuyu vardır ve bunlar yapay bir göleti besler. Oraya vardığımızda gölet doluydu.

Kadınlardan bazıları susuzluktan öyle kavrulmuştu ki kendilerini gölete atıp boğuldular. Diğerleri gölete kadar bekleyemeyip kuyulara atladı.

O kadar çok kişi yaptı ki bunu, kuyuları tıkadılar. Bize doğru gelen adamların onları çıkarması gerekti. Kendine mukayyet olanlarımız, dışarı çıkarılanların etrafında toplanıp onların ıslak giysileriyle dillerimizi ıslattık.

Siverek'ten çıktıktan sonra kafilemiz hummaya tutuldu. Her gün bir sürü insan yol kenarında ölüyordu. Zaptiyeler atlarıyla bizden uzakta ilerliyor, kadınlar ya da erkeklerden düşenler olunca onları vuruyorlardı. Ama ateş insanların boğazını öyle kötü kavurmuştu ki, kuyusu bulunan bir sonraki ev öbeğine vardığımızda, erkekler Türklerin ve zaptiyelerin silahlarını boş verip kuyulara doğru koştular.

Sonrasında zaptiyeler bize zulmetmekten yorulmuşlardı, ama faturayı Diyarbakır'dan çıktıktan yirmi üç gün sonra vardığımız Şeytan Deresi'nde ödedik.

Kafilenin tamamı derenin bulunduğu vadiye girince, zaptiyeler atlarını bırakıp bir tepeye tırmandı, oradan üstümüze ateş açtılar. Köşeye sıkışmıştık, geriye dönüp kaçmamızın imkânı yoktu. Zaptiyeler erkeklerin tümünü hedef aldı. Sabahın erken saatlerinden hava kararana kadar vadinin yükseklerinden ateş etmeye devam ettiler,

her kurşunla bir adam düşüyordu. Akşam olduğunda erkeklerin hepsi ya ölmüş ya da ölümcül şekilde yaralanmıştı.

Karanlık çökünce zaptiyeler aşağı inip, bıçakları ve süngüleriyle kadınları öldürmeye başladılar. Önce yaşlılardan başladılar, çok geçmeden yaşlı kadınların hepsi ölmüştü. Vadiyi ay ışığı aydınlatınca zaptiyeler genç evli kadınları –ya da evli olup artık dul kalanları– alıp, onları sakatlayarak oyaladılar kendilerini. Kadınları hemen öldürmüyor, bunun yerine parmaklarını, ellerini ya da göğüslerini kesiyorlardı. Kimilerinin gözlerini çıkardılar. Şafak söktüğünde yalnızca kayalıkların arkasına saklanmayı başaranlar ve genç olup satılacaklar hayatta kalmıştı. Ertesi gün sayınca Diyarbakır'dan birlikte çıktığım 2.000 kişiden geriye sadece 160 kişinin kaldığını gördüm. Katliamlar süresince halkımdan 300.000'i aşkın kişinin bu noktada öldürüldüğünü söylediklerini duydum.

Artık çok az kişi kaldığımızdan zaptiyeler bizi daha hızlı yürütüyordu. Neredeyse hepimiz genç olduğumuz için de bize karşı daha zalimdiler. O sabah, kendisiyle birlikte yürümemi istemiş olan kadının sağ kaldığını fark edince sevindim. Gece boyunca saklanmış, küçük kızını da kurtarmayı başarmıştı. Ama sevincim uzun sürmedi. O gün ateşlendi kız. Ertesi gün yürüyemez olmuştu. Zaptiyeler kızın ateşlendiğini fark edince annesinden onu yol kenarında bırakmasını istediler. Kadın küçük kızı yere yatırdı ama çocuk kollarını ona uzatıp ağlamaya başlayınca bırakamadı. Zaptiyelerden biri anneyi öldürmeye hazır bir halde süngüsünü doğrultarak yaklaştı, onu oradan uzaklaştırıp teselli etmeye çalıştım. Küçük kız gözden kaybolana kadar, her iki adımda bir arkasına baktı durdu kadın.

ON İKİNCİ BÖLÜM

Kavuşma – ve Sonra, Şeyh Zilan

Pek azımız nöbetçilik yapabiliyorduk ve neredeyse hepimiz ya gençtik, ya da öyle pek yaşlı değildik; bu yüzden zaptiyeler geceleri bize zehir ediyordu. Günlerdir bizimle birlikte yoldaydılar ve sıradan zalimliklerden, kızları sadece kamp alanında, karanlığın örtüsü altından utandırmakla yetinmekten usanmışlardı. Köylerden işe alınıp başımıza nöbetçi yapılan adamlar iyice gaddardı. İslam'ın "Kâfir" olarak gördüğü Hıristiyanlara nefretlerini yöneltmek için ilk fırsatlarıydı bu.

Urfa'ya yaklaştığımızda, Amanoslar'ın kuzeyinde bir bölge olan, Zeytun, Elbistan ve Maraş gibi büyük şehirlerin bulunduğu Maraş sancağından gelme dört ya da beş yüz sürgünden oluşan bir kafile bize katıldı. Neredeyse tümü Maraş şehrinden, birkaçı da Zeytun'dandı. Maraş sancağındaki Ermenilerin tahliyesi Küçük Asya'nın diğer bölgelerinden daha sonra başlamıştı. Haydar Paşa tehcir emirlerini ilk tebliğ ettiğinde, silahları olan Ermenilerin bazıları direndi. Savaştan sonra evlerine dönebilecekleri teminatı verilmedikçe şehri terk etmeyi ya da zaptiyelere teslim olmayı reddettiler.

O zamanlar Haydar Paşa'nın emrinde çok az asker vardı. Ermenilerden kurtulma dileğinin yerine gelmesi için Halep'ten yardım istedi. Halep'ten bir Alman topçu subayı olan, diğer Alman subaylarla birlikte orada görevlendirilen Yüzbaşı Schappen geldi. Yüzbaşı Schappen, büyük zaptiye birlikleri oluşturup makineli silahları kullanmayı öğretti onlara. Sonra bu birliklere bizzat önderlik etti ve başka Alman subayları ve emir erleriyle Ermeni evlerine baskın yaptılar. Direnişin olduğu mahallelerde makineli silahları evlere doğrulttular.

Maraş'tan ve yakındaki şehirlerden, benim halkımdan, erkek, kadın ve çocuk on dört bin insan, bu yüzbaşının emrindeki zaptiyelerle

sürgün edildi. Hıristiyanların hiçbirinin bilmediği kimi nedenlerle bu sürgünler, o bölgedeki diğer sürgünlere yapıldığı gibi, doğrudan Bağdat yolundaki çöle gönderilmek yerine, günler, hatta bir keresinde haftalar boyunca, neredeyse hiç yiyecek ve suyun bulunmadığı bir kampta tutulup, sonra sadece birkaç kilometre ileride yeniden kamp kurmak üzere yola düşürüldüler. Urfa yöresine ulaşmaları haftalar sürdü. Bize katıldıklarında, evlerinden koparılmış olan on dört bin kişiden yalnızca üç yüz ya da dört yüz kişi sağ kalmıştı! Hiç erkek yoktu; sadece anneler ve kızları, teyzeler, halalar ve kız yeğenleri kalmıştı.

Yüzbaşı Schappen, yolda geçen üç haftanın ardından Halep'e döndü. On beş yaşındaki Çilingiryan'ı da beraberinde götürdü. Kız, ailesinin onu eğitim için göndermiş olduğu Almanya'daki özel bir okuldan yeni dönmüş, eve tatile gelmişken tehcir başlamıştı. Tanıyanlar çok güzel olduğunu ve daha şimdiden müzikte başarılar kazandığını anlattı bana. Ailesi onun şarkıcı olup güzel halk şarkılarımızı Türkiye'nin dışındaki Hıristiyan dünyasına taşımasını arzu ediyordu. Yüzbaşı Schappen ise ona daha yoldaki ilk gece göz koymuş ve çadırına aldırmıştı. Daha sonra da yanında götüreceği güne dek başına bir zaptiye dikti. İsviçre'de öğrenim görmüş ve Orta Anadolu'daki en önemli Ermeni tabiplerden biri olan Dr. Dikran Sarafyan'ın genç karısını da yanında götürdü. Bayan Sarafyan İsviçreliydi ve Dr. Sarafyan'ı ülkesinde bir öğrenci olduğu zamanlar tanıyıp sevmişti. Maraş'a da daha iki yıl önce onunla evlenmek için gelmişti. Yüzbaşı Schappen, yürüyüşe başlamalarından kısa bir süre sonra onu da çadırına almış ve kocası subaya karşı gelmeye kalkınca bir zaptiyeye onu vurmasını emretmişti.

Yüzbaşı Schappen ve beraberindekiler Halep'e dönmeye karar verdiklerinde, zaptiyeleri de kırsal bölgeyi karış karış dolaşıp eşek bulmaya gönderdiler. Kız çocuklarını eşeklerle değiş tokuş ediyorlardı. Bir eşeğe karşılık güzel bir kız çocuğu veriyorlardı. Sıradan çocuklardan ikisi ya da bazen üçü, tek bir eşek ediyordu. Böylece muhtemelen ordunun işine yarayacak olan geniş bir eşek sürüsü topladılar.

Maraş Hıristiyanlarından geriye kalan bu grup bize katıldıktan

sonra, bir gün, Urfa'yı gördüğümüz bir yere geldik. Yapay bir gölün yakınında kamp kurmamızı emrettiler – Müslüman şehirlerinin dışında genelde böyle bir göl bulunur. Zaptiyelerimizin liderleri talimat almak için şehre gitti. Çok geçmeden, uzun beyaz entariler içindeki adamlar bize bakmak üzere şehirden geldiler. Kafilemizin neredeyse hepsi gencecik kadınlardan ve hâlâ bizimle kalmış kız çocuklarından oluştuğunu görünce Urfa'ya haber uçurdular ve kısa süre sonra dörtlü beşli küçük gruplar halinde düzinelerce insan yanımıza geldi.

İstedikleri genç kadın ve çocukları beraberlerinde götürebilsinler diye zaptiyelerimizi ikna etmeye çalıştılar. Zaptiyeler ise, o zamanlar Hıristiyan kadınlar için yüksek sayılan bedelleri ödemedikçe buna razı olmuyordu. Bizi buraya kadar getirdiklerini ve şimdi kâr etme niyetinde olduklarını söylediler – yaşamamıza da, en güzellerimiz için Urfa pazarında "iyi fiyat" almayı umduklarından müsaade etmişlerdi.

Yüksek fiyatları ödemek istemiyorlardı, zaptiyeler de onlarla ticaret yapmıyordu. Zaptiyeler Urfa'da güzel Ermeni kadınlar için iyi bir pazar olduğunu ve orada birbiriyle fiyat artırma yarışına girecek alıcılar bulmak için Mutasarrıf'tan izin almayı tercih ettiklerini söylediler. Adamlar hayal kırıklığı içinde şehre döndü.

O akşam, güneş batar batmaz, aynı adamlar yine gelip yapay gölü tutan kapakları açtılar, böylece su ovaya yayılıp kampımızı bastı. Güvenli bir yere kaçabilmek için var gücümüzle koştuk, çok büyük bir karmaşa oldu. Zaptiyeler bile hazırlıksız yakalanmıştı.

Bu karmaşa esnasında aramıza karışan adamlar en genç kızları, en güzel çocukları kapıp kaçırmaya kalktılar. Her bir adamın elinde ağır bir sopa olduğundan çocukları kurtaracak gücümüz yoktu; yavrularını kurtarmaya çalışan anneleri ya da akrabalarını bu sopalarla dövüyorlardı. Biz sudan kaçıp tekrar bir araya gelinceye ve zaptiyeler şaşkınlığı üstlerinden atıncaya kadar adamlar gitmişti, onlarla beraber de on beş ya da yirmi güzel küçük kız.

Göl üstümüze boşaldığı sırada kaçırılan küçük çocukların akıbetini sonradan öğrendim. Haydar Paşa orada bulunan eski Ermeni Katolik manastırına el koymuş ve "sürgün çocuklar için devlet okulu"na

dönüştürmüştü. Amerika'ya geldiğimde öğrendim ki, İstanbul'daki yabancı elçiler Sultan'a çocukların kaçırılmasıyla ilgili şikâyette bulununca, Sultan'ın memurları, cevaben, hükümetin sevap işlemek için çocukları alıp, onları Urfa ve diğer şehirlerdeki "devlet okulu"na yerleştirerek rahat ettirmek niyetinde olduğunu söylemişler.

Oysa Urfa'daki "devlet okulu" şöyle bir şeydi:

Haydar Paşa, bir beyin komutasına verdiği askerlerini büyük bir taş bina olan manastıra el koymak üzere göndermişti. Binanın etrafını sarmış ve içlerinde hem Protestan hem de Katolik Ermenilerin çok sevdiği Peder Andon ve Peder Şıracıyan'ın da bulunduğu keşişleri iki sıra asker arasında yürümeye zorlamışlardı. Diğer askerler arkalarını çevirip onlarla birlikte şehir surlarının dışına doğru yürümüşlerdi. Sonra askerler durmuş ve Bey keşişlerden kaçının İslamiyeti kabul edip İsa'yı reddetmeye gönüllü olduğunu sormuştu.

Bey'in konuşması bitince Peder Andon, Aquino'lu Aziz Thomas'ın kadim bir ezgisinin sözlerini yüksek sesle okumaya başlamış, diğer bütün keşişler de ona katılmıştı.

Onlar ezgiyi okurken askerler hepsi ölene dek yaylım ateşi açmışlardı. Son keşiş de dudaklarında ezginin sözleriyle ölmüştü.

Sonra Haydar Paşa, manastırı bütün kutsal emanetleri ve dini sembollerinden arındırmıştı. Bunların arasında halkım için pek kıymetli olan şeyler de vardı. Örneğin Çarmıh'taki İsa'nın böğrünü delen kargının bir parçası burada bulunyordu. İsa Mesih'le, Şahsıyla ilgili olan ve pederlerin manastırda sakladıkları bu ve diğer şeylere ne oldu, bilmiyorum. Şam'a götürülüp, insanlar alay etsin diye orada bir camiye kondukları söyleniyor.

Manastır boşaltılınca, Haydar Paşa, o sırada şehrin dışına çıkartılmış Ermeniler arasından en iyi ailelerin kızlarını toplayıp manastıra kapatmış. Sonra da, 7 ila 12 yaşlarındaki yüzlerce Ermeni kız çocuğunu yakalayıp, Müslüman inancını öğrenip Müslüman gibi yetişsinler diye manastıra hapsetmiş. En korkunç zulümlerle cezalandırdığı büyükçe kızları, bu küçüklere İslam inancını öğretmeye zorlamış. Sonraları, Küçük Asya'nın dört bir yanından zenginler bu manastıra gelip, haremleri için diledikleri ve paralarının yettiği kadar

küçük kızı seçiyor ve onları itaatkâr köleler olarak haremlerinde yetiştiriyorlarmış.

Şehrin dışında, zaptiyeler kim bilir hangi planlara göre bizden kurtulacaklar diye beklerken, şehrin kapılarının birinden bize doğru bir Hamidiye alayının geldiğini gördüm; önlerinde uzun bir yolculuk olduğuna işaret eden eşekler ve arabalar erzak ve malzeme yüklüydü. Yürüyüş sırasına girerken şehrin dışındaki düzlüğü tam olarak doldurduklarına göre tam bir süvari alayıydılar.

Yüz metre kadar yakınımıza gelince, atlı erkeklerin arasında eşekler ve midillilere binmiş küçük bir kadın ve çocuk grubu seçtim. Ermeni olduklarını anladım. Alışılmadık bir manzaraydı bu: Ermeniler gözetim değil koruma altındaydı. O günlerde merak duygum körelmişti. Etrafımda o kadar çok alışılmadık şey olageliyordu ki, beni gerçekten ilgilendirmeyen her şeye ilgimi kaybetmiştim. Ama dikkatimi bu garip görünüşlü topluluğa yöneltmeme sebep olan bir şey vardı sanki.

Oturduğum yerden kalkıp, geçen askerleri izlemek için kampımızın sınırına gittim. İlk sıralar geçip gitti. Ermeni kadınlar yaklaştılar. Birdenbire etrafımdaki dünya bir pusun içinde kaybolur gibi oldu. Atların arasından koşarak avazım çıktığı kadar bağırdım:

"Anne! Anne! Anne!"

Annem beni duydu, küçük Hovnan, Sera ve Mardiros da duydular. Ben ona doğru koşunca annem hayvanın sırtından kayıp yere indi. Ben kollarımı boynuna dolamaya çalışırken, kardeşlerim de bana sarılıyorlardı. Ama annem kollarımı yakalayıp tuttu. Gözleri kapalıydı, sessiz ve durgundu. Benimle konuşsun diye bağırdım ona. İçimi korkunç bir korku kapladı. Delirmiş miydi? Yoksa konuşma yeteneğini mi kaybetmişti?

Bu kez acıyla bağırdım. Annem gözlerini açtı.

Tüm dostlarımızın kalbini fethetmiş olan o cânım, latif nezaketiyle "Sabırlı ol, kızım," dedi bana. "Sabırlı ol, kızım. Şimdi Tanrı ile konuşuyordum, dualarım kabul oldu diye O'na teşekkür ediyordum!" Hovnan, Mardiros ve Sera'yı öpüp gözyaşı dökerken tekrar annemin yüzüne baktım.

Küçük Arusyak orada değildi. Annem gözlerimdeki soruyu gördü: "Arusyak gitti. Bir gün çok yoruldu ve devam edemedi. Askerin biri onu bir uçurumdan attı!"

Hamidiye subaylarından biri ne olup bittiğini, annemle çocukların neden yere inip atlıların önünde durduklarını öğrenmeye geldi. Annem, "kızımdır, bana geri döndü," diye açıklamada bulundu subaya. Kendisiyle birlikte yolculuk etmemi istediğini söyledi. Subay merhametli çıktı. Hem buna müsaade etti, hem de binmem için bir eşek daha göndermeye söz verdi.

Anneleriyle birlikte dört genç kız ve yüzleri pek çok acının izlerini taşıyan başka yaşlı kadınlar da vardı yanlarında. Yol alırken annem bana olanları anlattı.

Ben, onun ve Çemişgezekli kafilemizin yanından kaçırıldıktan sonra, yani haftalar önce, askerler tarafından zalimce yaralanmış bir halde yol kenarında yatıyormuş. Ama çocuklarının düşüncesi onu hayata döndürmüş. Arkadaşları onunla ilgilenmiş ve ertesi gün, kafile hareket ettiğinde, tekrar yürüyebilecek hale gelene kadar kollarında taşımışlar onu.

Malatya, Kolig ve Diyarbakır'ı geçmiş. Sonunda Urfa'ya ulaşmış. Bu zaman zarfında, Çemişgezek'ten yola çıkan dört bin sürgünden geriye yalnızca on sekiz kişi kalmış.

Urfa'da annemin kuzeni olan İpranos Dayı oturur. Çemişgezek'ten Urfa'ya uzun yıllar önce, daha ben doğmadan taşınmıştır. İpranos Dayı çok zengin olmuş ve İran ve İstanbul'da bile şubeleri olan büyük bir ticaret şirketi kurmuştu.

1895'teki Abdülhamid katliamları sırasında, İstanbul ve Urfa'daki güçlü Türk dostları İpranos Dayı'yı Müslüman olup hayatını kurtarması için ikna etmişler. O da güya Müslüman olmuş ve yönetimde yüksek bir mevkiye getirilerek ödüllendirilmiş, Müslümanlar arasında da büyük itibar kazanmış. Bir Türk adı alarak, İbrahim Ağa diye bilinir olmuş. Oysa gizli gizli Tanrı'ya dua etmeye devam ediyormuş ve Hıristiyanmış.

Sürgünlerle birlikte Urfa'ya ulaşınca annem onu hatırlamış. Ona artık Ermeni gözüyle bakmayan Türklerin çok takdir ettiği biri oldu-

ğunu biliyormuş. Kafilesindeki askerlerden birine bir mektup verip onun namına şehre götürmesini istemiş, mektubu gizlice teslim ederse para alacağına da söz vermiş. Asker mektubu İbrahim Ağa'nın evine ulaştırmış. Annem mektupta kuzeninden ailelerinin hatırı için yardım isteyip, askere para vermesini rica ediyormuş.

Annemin mektubu İbrahim Ağa'yı çok üzmüş. Ona yardım edeceğine dair bir pusula yollamış. Hemen Haydar Paşa'ya gidip annemi ve çocuklarını eve götürmek için izin istemiş. Sonra annemi bulup evine getirmiş. Annem onun evinde dört Ermeni kız bulmuş. Kızların annelerini Urfa'dan tehcir etmişler, ama kadınlar şehirden ayrılmadan önce, kızlarını kurtarma düşüncesiyle, İbrahim Ağa'dan onları koruması altına almasını rica etmişler. İbrahim Ağa kendi hayatını tehlikeye atsa da onları reddedememiş ve kızları komşularından gizlemek zorunda kalmış. Evinin kilerinde saklanan birkaç yaşlı kadın da varmış. Onları da askerlerin bakmadığı bir sırada sokaktan almış.

Annem ve çocuklar bir aydan fazladır kuzeninin evinde güvendeymişler. Derken günün birinde, Haydar Paşa İbrahim Ağa'yı hükümet binasına çağırtmış. Yüreği kabarmış bir halde eve dönmüş İbrahim Ağa. Haydar Paşa ona akrabalarını evinde tutmasının artık güvenli olmadığını; pek çok yüksek rütbeli subayın Urfa'da bulunduğunu, içlerinden birinin sürgün Ermenilerin böyle saklandığını duyması halinde hepsinin öldürülebileceğini ve hem kendisinin hem de İbrahim Ağa'nın bunun acısını çekeceğini söylemiş.

Ama Haydar Paşa, Halep'teki Türk generalden, annem, çocuklar ve dayımın evinde barındırdığından nihayet söz ettiği diğer sürgünlerin, Ruslara karşı savaşmak için Muş'a gönderilen askerler eşliğinde kuzeye, evlerine dönmesi için askeri izin almayı teklif etmiş. Haydar Paşa bunun için bin lira nakit para –yaklaşık 5.000 dolar–[7] istemiş, annem ve diğerleri evlerine sağ salim varıp da oradaki yetkililerden kalmak için izin alınca bir bin lira daha isteyecekmiş. Paşa bu izni de ayarlayacağına söz vermiş.

Dayım razı olmak zorunda kalmış. Dört kızın kuzeyde evi, akrabası yokmuş, ama onlar da gitmek zorundaymış, aksi halde tehcir

7 Bugünkü karşılığı yaklaşık 180 bin dolar. [y.n.]

edilip Türklerin eline düşeceklermiş. Annem onları, eğer gerçekten sağ salim oraya varabilecek olurlarsa Çemişgezek'teki evine almayı kabul etmiş.

Muş'ta bir kolordu toplanıyormuş. Türkler Rusların Kafkasya'daki ilk ilerleyişlerinden önce geri çekilmiş, Van Valisi Cevdet Bey de çoktan Van'a ulaşmış olan Rus kuvvetlerine bir kanat taarruzunda bulunmak için ordularını burada topluyormuş. Muş'ta Ermenilerin boşalttığı bütün evleri askerler doldurmuştu ve Hamidiye subayları yolculuğumuzun geri kalanı için düzenlemeler yapılırken en iyisinin şehrin dışında beklememiz olduğunu düşünüyordu. Annem Muş'tan Çemişgezek'e kadar bize eşlik edecek korumalar hususunda Haydar Paşa'nın verdiği kâğıtlara bel bağlıyordu, İbrahim Ağa da Haydar Paşa'nın güvenliğimizi sağlamak için Muş'taki görevlilere telgraf çekeceğini söylemişti.

Antok Dağı'nın eteğinde, Muş'un birkaç kilometre dışında bir köy olan Kürt Meydan'da durduk. Köyde pek çok Ermeni yaşarmış ve bir Ermeni kilisesi de bulunuyordu. Ama tüm Hıristiyanları katledip evlerini de Balkanlar'da kaybedilen vilayetlerden gelen Müslüman muhacirlere vermişlerdi. Terk edilmiş kiliseye girip, yola çıkmamız için gerekli düzenlemeler yapılana dek orada beklemeye hazırlandık. Hamidiye subayları köyün muhtarını çağırıp bizi korumaları ve doyurmaları gerektiği konusunda uyardı – "Babıâli'nin bilhassa kayırdığı" kişilerdik.

Köylüler bize iyi davrandılar – nüfusun "resmi" ya da devletle ilgili olan şeylerden duyduğu korku o derece büyüktür. Günler geçti ama şehirden haber gelmedi. Endişelenmeye başladık. Annem Çemişgezek'teki evimizi yeniden görmeyi çok istiyordu. "Sen ve çocuklar olmasaydınız ben kapımın eşiğinde ölmeye razıydım," dedi, "Tanrı evimizi bir kez daha görmeyi nasip etse bana!" Zavallı anneciğim!

Bizler için ne yapacaklarını sorup soruşturmak için şehre yalnız gitmeye cesaret edemiyorduk, tek yapabildiğimiz şey beklemekti.

Bir akşam, ezan okunduktan hemen sonra, küçük köyün sokakları birden atlılarla doldu. Kilisenin hemen dışında bulunan kimi Türk kadınlar, atların toynaklarının altından çekilmek için içeri kaçtılar.

"Gelen Şeyh Zilan!" dediler. "Türkler için savaşsın diye çağırdıkları, bin Kürt'le dağlardan inen Belek aşiretinden Şeyh Zilan!"

Şeyh Zilan'ın adı iyi bilinirdi. Atlıları yıllardır kırsal kesimi yağmalıyordu. Savaştan önce aşiretiyle birlikte sık sık İran'a, hatta Rus Kafkasya'sına baskınlar yaptığı, Türkiye'nin Avrupa tarafındaki gizli köle pazarlarında satmak için kadınları kaçırdığı söylenirdi.

Aşiret Muş yolundaydı. Karanlıktan sonra şehre girmelerine izin verilmeyeceğini bildiklerinden, Kürt Meydan'da gecelemeye karar vermişlerdi. Şeyhin kimi müritleri kilise binasını gördü ve burayı Şeyh ile reislerinin atları için ahır olarak kullanmaya karar verdiler. Annem ve geri kalanımız bir köşeye sığınmışken kapıyı kırdılar. Saklanamadık, Kürtler bizi görüp işaret verdiler. Kısa sürede kiliseyi yabani aşiret üyeleri doldurdu.

Annem Haydar Paşa'dan aldığı kâğıtları gösterdi. Bunlar Kürtleri bir an korkuttu, reislerinden birini çağırdılar. Reis gelince mektubu dikkatle okudu. Sonra kafilemizi inceledi. "Paşa burada bir Ermeni kadın, hizmetçileri ve üç çocuğuna dokunulmazlık ve güvenli bir yolculuk sözü verildiğini söylüyor. Paşa'nın sözü büyük Şeyh Zilan için bağlayıcı olmasa da bunu sağlarız. Ama Paşa'nın mektubunda çocuk olarak sınıflandırılamayacak kadar büyük ve hizmetçi denemeyecek kadar küçük beş genç Ermeni kadından bahsedilmiyor. Paşa kandırılmış olmasın diye onları alacağız."

Benim de annemin kızı olduğuma inanmadılar. Beni ve annemin İbrahim Ağa'nın evinden getirdiği dört kızı aldılar, bir de annemi kilisenin çatısı altında değil, yakındaki bir avluda kalmaya zorladılar. Bizi ana kamplarının olduğu yere, köyün dışına götürdüler.

Yular ipleriyle ellerimizi arkamızdan bağlayıp, kollarımıza doladıkları bir iple de bizi birbirimize bağladılar. Çok geçmeden Şeyh Zilan bize bakmaya geldi. Çok memnun olmuşa benziyordu. Anlamadığımız bazı emirler verdi ama belli ki güvenliğimizle ilgiliydi sonra da çekip gitti. Geceyi yerde oturarak geçirdik, yatamayacağımız bir şekilde bağlanmıştık zira. Kürtler etrafımızda yürürken bize merakla bakıyorlardı, sık sık da içlerinden biri yüzümüzü ona doğru çevirelim diye gelip tekme atıyordu. Ama başka bir zarar vermediler bize.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yaşlı Vahram ve Çobanın Islığı

Sabah erkenden, Şeyh Zilan'ı takip eden reislerin arkasındaki atlara bağlı halde, şehre götürdüler bizi. Şehrin içine gelince dört atlı, bağlı olduğumuz atları şehrin aşağı mahallelerinden birine götürdü. Burada bizi zalim görünüşlü bir Kürt'e teslim ettiler. Bir süre sonra onun Muşlu meşhur köle tüccarı Bekran Ağa olduğunu öğrendim.

Hıristiyan evlerinin nezih ve narin kızları, kolejliler, genç öğretmenler, zengin ve fakir ailelerin kızları, on bin Ermeni kız, bu adı çıkmış köle tüccarının evinde tutsak olduğumu fark ettiğimde o gün yaşadığım dehşetin aynısını yaşamışlardı. Bekran Ağa, kendi evinin güvenliği içinde, yıllardır köle pazarını rahatça işletiyordu, ancak elinin altında Ermeni kızlar bulundurduğu zamanki kadar kârlı bir ticareti görmüşlüğü yoktu.

Bizi o gece eşek ahırında bıraktı. Sabah hamallarından biri hayvanları beslemek için ahıra geldi. İşini bitirdikten sonra onu takip etmemizi söyledi.

Bekran bizi selamlıkta bekliyordu. Onu görünce ürperdim, öyle yaşlı, buruş buruş ve zalim görünüyordu ki... Yanında zenci bir hizmetçi kadın vardı. Yere bağdaş kurdu. Selamlık bakımsız ve boştu. Her yer pislik doluydu. Bekran'ın bir zamanlar pahalı kumaşlardan dikilmiş olan kaftanı solmuş, yıpranmıştı. Oysa çaresiz Ermenilerden kazandıkları Bekran'ı muhakkak çok zengin etmiş olmalıydı.

Önünde diz çöktük, sonra namaz kılar gibi yere kapandık, yakarışlarımıza kulak vermesini öyle çok istiyorduk ki. Çok acı çekmiştim, bu yaşlı adamı beni anneme göndermesi için ikna edebilirim diye düşünüyordum. Ama Bekran konuşmadı bile. Bakışlarının üstümüzde dolaştığını hissedebiliyordum. Hamala işaret etti, adam da efendisi boyumuzu bosumuzu görsün, güzelliğimizi tartsın diye bizi

teker teker ayağa kaldırdı. Sonra başka bir işareti üzerine, taş bir kapıdan geçip bir iç avluya, oradan da bir sürü Ermeni kızın bulunduğu büyük bir odaya götürüldük. Aralarında tek tük Çerkez ya da Kafkasya'dan gelen Rus da vardı.

Bir süre sonra hamal elinde incir ve ekmekle odaya geldi. Ben bir şey yiyemedim, Urfa'da annemin kafilesinden gelen dört kız da öyle. Öbür kızların da pek azı yedi. Bekran'ın eline düşeli kısa zaman olmuştu, çok kederliydik. Hamal yemediğimizi görünce, "Daha iyi. Helada vakit kaybetmeyiz," dedi. Sonra avludaki çeşmeden akan suyla, kumların içinde ve eşek ahırında geçirdiğimiz gecelerin kirini pasını elimizden geldiğince temizlememizi istedi.

Biz yıkanırken avluya, hamalın yanına iki erkek hizmetkâr geldi. Üçü birden bizi uzun bir sıra halinde dizdiler. Biz geldiğimizde evde olan kızlar, ne yapmamız gerektiğini söyleyerek, hamalla adamlarının elindeki kırbaçlardan kurtardı bizi.

Evin arkasındaki geniş bir odaya götürüldük, burada bir köşede duran halının üstündeki birkaç minderden başka eşya yoktu. Minderlerin bulunduğu köşe dışında herhangi bir yere oturmamızı söylediler. Kısa süre sonra da Bekran Ağa gelip minderlere oturdu.

Sabah boyunca müşteriler geldi. Her biri Bekran'la konuşmaya başladığında hamal el çırpıyor, biz de müşterinin etrafında çember oluyorduk. Kızların çoğu birkaç kuruşa satıldı. Pazarda çok kız bulunuyordu, fiyatlar düşmüştü. Satılan kızlar bir uşak gelip onları alana kadar bekliyordu.

Ertesi gün öğleden sonra geç saatlerde Bekran Ağa'nın çok saygılı davrandığı bir müşteri odaya girdi. Bir uşaktı ama kıyafetlerinden zengin bir adama hizmet ettiğini anladım. Geri kalanlardan üç kız seçti, ben de onların arasındaydım. Biz kenarda dururken Bekran'la pazarlık etti. Nihayet anlaştıklarında satılmıştım – bir mecidiyeye, yani 85 sente!

Dışarıda bir araba bekliyordu. Diğer iki kızla beni bu arabaya bindirdiler. Sonra da şehir dışına, o sırada Ruslarla savaşan Türk ordusunun komutanı olan Van Valisi Cevdet Bey'in el koyduğu bir kır evine götürdüler.

Derhal pek çok başka genç Ermeni kadının bulunduğu haremliğe götürüldük. Akşama doğru kalfa yanımıza geldi, hepimize tek tek Müslüman olmak isteyip istemediğimizi sordu. Kalfa ancak kendi isteğiyle İslam inancını seçenlerin büyük insan Cevdet Bey'in bakım ve gözetiminde kalabileceğini, onun himayesinde olma şerefine erişebileceğini açıkladı bize.

Cevdet Bey zalimdi ve yaptıklarından anlaşıldığı kadarıyla Türklerin en vicdansızıydı ama yine de Abdülhamid zamanında çıkarılan ve hâlâ yürürlükte olan, Ermeni ve diğer Hıristiyan kızları Müslüman olmadıkları sürece köle olarak tutmayı yasaklayan fetvaya uymak istiyordu.

İslam inancını kabul etmeyi reddedersem kalfanın bana ne yapacağını bilmiyordum. Cezanın ölüm olacağından ya da derhal geneleve gönderileceğimden korkuyordum ama bunca zaman O'na sadık kaldıktan sonra İsa Mesih'i inkâr etmeyi de kendime yediremiyordum. O'na ne yapmam gerektiğini sordum, yanıtı gecikmedi. Diyarbakır'ın dışındaki kayalıklarda bıçağı kullanmak üzere olduğum esnadaki kadar açık ve doğrudan bir yanıt geldi. Peder Rupen'i gördüğümü sandım, hatta bana, "Tanrı'ya her zaman güven ve O'na sadık kal," derken yaptığı gibi elini bir kez daha omzumda hissettim. Kalfaya İsa Mesih'i inkâr edemeyeceğimi söyledim.

Benimle birlikte Cevdet Bey'in evine getirilen kızlardan biri daha, hayatını kurtarmak için bile olsa dininden vazgeçmeyi reddetti. Üçüncü kız çok acı çekmişti, hem kalbi hem ruhu yaralıydı. Pes etti. Kalfa başka bir odaya aldı onu. Kısa bir süre sonra dininden dönmeyi reddeden bizleri çağırdılar, farklı arabalara koyup götürdüler. Geride kalan küçük kıza ne oldu bilmiyorum. Ben Muş'un zenginlerinden olan Ahmet Bey'in evine götürüldüm. Cevdet Bey'in ona verdiği bir hediyeydim.

Ahmet Bey'in avlusuna girince üstüme çöken sıkıntıyı unutamıyorum. Tehcirler başladığından beri iki kez Türklerin evinde tutsak olmuş, onların insafına kalmıştım. Ama bu sefer, geleceğin eskisinden de karanlık olduğunu hissediyordum. Belki nedeni Ahmet'in evinin şehrin dışında, ovalarda olmasıydı – tıpkı bir hapishane gibi.

Haremlikte yirmi dört kız daha vardı, her birinin zihni acı hatıralarla doluydu, kimilerinin hatırladıkları benimkilerden de kötüydü.

Ahmet Bey çok yaşlıydı ama bu yirmi dört kızdan bazıları ona kurban edilmişti bile. Diğerlerini iki oğlu paylaşmıştı. Ahmet şimdiye kadar eline düştüklerim arasında galiba en fanatik Türk'tü. İlgilendiği şey genç kadınlardan çok onların oğullarına doğuracakları çocuklardı.

Ertesi gün Ahmet Bey'in huzuruna çağırıldım. Giysi istemiştim ama haremlikteki hizmetkârlar bana giysi vermiyor, haremdeki diğer kızlardan almama da müsaade etmiyorlardı. Kalfa, yalvarmalarıma, "Ahmet ne arzu ettiğini söyleyene kadar olmaz," diye karşılık verdi.

Ahmet benimle çok nazik konuştu ama onun nezaketi darbelerden daha çok acıtıyordu canımı. "Sen gözdelerimden olacaksın," dedi bana, "Çünkü seni Cevdet Bey Hazretleri yolladı." Eliyle bir işaret yapınca küçük bir köle kız kucağında Türk gözdelerin giydiği türden pahalı ve gösterişli bir elbiseyle beliriverdi. "Sen uysal ve saygılı olduğun sürece, böyle birçok elbise ve takıya sahip olmanın yanı sıra şefkat ve sevgi göreceksin," dedi Ahmet. "Önce tapmanı öğrettikleri İsa'yı reddedecek ve Allah'la onun peygamberi Muhammed'in bağışlayıcılığını kabul edeceksin."

Ona acı çekmekten yorgun düşmüş olduğumu, ama annemin beni Tanrı'ya emanet ettiğini, O'nu terk etmeyeceğimi söyledim. Bunun üzerine Ahmet çok kızdı. Bütün nezaketi uçup gitti. Öfkeden titremeye başladı. Bana ve halkıma hakaret etmeye, dinime de küfretmeye başladı. Bunları duymanın utancıyla ağladım, ama hiç acıması yoktu. Beni serbest bırakması için yalvardım, annemin kafilesine dönmeliydim. Ona Urfalı Haydar Paşa'nın anneme verdiği kâğıdı da anlattım. Ama beni dinlemedi.

Küçük köleyi Ahmet'in oğullarından birini çağırmaya gönderdiler. Oğlan hemen geliverdi. Ahmet ona Nazım diye hitap ediyordu. "Bu bana Cevdet Bey'in bizzat gönderdiği kız. Alımlı ve genç olduğundan onu sana ayırdım oğlum. Ama iradesini kırmak lazım. Seni çağırttım ki kendin bakıp karar ver, ne yapalım bu kıza?"

Ahmet'in oğlu benimle konuştu ama ben cevap vermedim. Son-

ra elimi tuttu, beni karşısına çekti, gözlerime bakmak için yüzümü kaldırdı.

"Onu bana bırak baba, belki ben evimizde mutlu olması için ikna edebilirim," dedi Nazım.

Küçük köle beni bir daireye götürdü – içinde bir sedir bulunan, iç avluya bakan küçük bir odaydı bu. Ondan elbiseyi bana bırakmasını istedim, hiç değilse üstüme bir şey giyeyim diye, ama izin almadan bunu yapamayacağını söyledi. O gidince Nazım selamlıktan avluyu geçip doğrudan yanıma geldi.

Babası gibi nazikti, aynı onun gibi canımı yakıyordu. Bana Muhammed'i kabul edersem beni "gelin"i yapacağını söyledi. Kabul etmezsem dayanılmaz acılar çekeceğimi, oysa razı gelirsem pek çok şatafatlı şeye sahip olacağımı söyledi.

Kaçışım olmadığını biliyordum. Aklım anneme gitti. Nazım'a annem sürgün olduğu sürece, yollarda ölmeye mahkûm olduğu sürece, "gelin" olmanın lafını edemeyeceğimi söyledim. Eğer annemi kurtarıp bana getirirse, ona hayatım ve güvenliğim karşılığında dinimi feda edeyim mi diye soracağımı, eğer annem olur derse de, o yanımda beni teselli ederken, ikimizin de bedeni yaşasın diye ruhumun ölmesine razı olacağımı söyledim.

"Kölelerin pazarlık edemeyeceğini öğrenmen gerekecek," dedi ve çıkıp gitti.

Ben sedire kıvrılmış beklerken saatler geçti. Gelen her ayak sesinde tekrar çağırılacağım diye irkiliyordum – bu kez sadece işkence görmeyi bekliyordum. Nihayet Ahmet Bey'in adamlarından bir zaptiye yanıma geldi. Beni sertçe kaldırıp avlu boyunca sürükledi, evin önüne çıkardı. Bahçe duvarının az ötesinde bir grup zaptiye toplanmıştı.

Aralarında annemi, küçük Hovnan, Mardiros ve Sera'yı ve annemlerin kafilesinin geri kalanını gördüm. Nazım'a onları getirmesi için yalvarırken nerede olduklarını söylemiştim, o da bulup getirmişti.

Zaptiyeden kurtulup yanlarına koşmaya çalıştım, ama beni bırakmadı. Annem ellerini göğe kaldırıp diz çökmüştü, Sera ise kollarını açıp bana doğru koştu. "Abla, abla, n'olur bizi öldürmesinler!" diye

ağlıyordu. Zaptiye kırbacının ağır sapını havaya kaldırıp Sera'nın kafasına indirdi, küçük vücudu bu darbeyle uzağa savruldu. Bir daha hareket etmedi. Darbenin küçük kardeşimin başını parçaladığını tahmin ediyorum.

Annem de, Hovnan ve Mardiros da gördüler bunu. Annem yere yığılıverdi. Zaptiyelerden biri kaldırıp kırbaçla vurdu ona.

Ben zaptiye çavuşunun önünde diz çöktüm. "Annemi bağışlayın, kardeşlerimi bağışlayın!" diye feryat ederek yalvardım. "Ne dilerseniz yapacağım, kendimi Allah'a adayacağım, onları bağışlarsanız bir tek ona şükredeceğim!"

"Nazım Bey'in arzusu neyse o olacak," dedi zaptiye. Anlamadım, dizlerine sarılıp ona şükrettim. Anneme dokunmaya çalıştımsa da zaptiyeler beni tekmeleyip düşürdüler. Sonra, birdenbire neyi beklediklerini anladım. Nazım Bey evden dışarı çıktı. Onu görünce sürünerek ayaklarına kapandım, merhamet dilendim. "Türk olacağım, Allah'a dua edeceğim, itaat edeceğim, yeter ki annem kurtulsun!" diye feryat ettim.

"Güzel, ama Müslüman olmakla kalmayıp, aynı zamanda bir Müslümanın kızı da olmalısın, böylesi daha da güzel olur," dedi Nazım. "Yaşlı kadın ne diyecek bu işe?"

Zaptiyelerden biri anneme diz çöktürdü. Kırbacını kaldırdı. "Kelime-i Şahadet getir, çabuk!" dedi.

"Anne, n'olursun, Tanrı seni bağışlar, babam cennete gitti, o da anlar seni!" diye feryat ettim.

Annem öyle güçsüzdü ki sesi doğru düzgün çıkmıyordu, ama dudakları kıpırdadı, fısıltı halinde, "Aziz Krikor'un Tanrısı, Senin dediğin olur!" dedi.

Bunun üzerine zaptiyenin ağır kırbacı indi, annem yere düştü. Ona erişmeye çalıştım ama zaptiyeler tuttu beni. Onlarla mücadele ettim ama kurtulamadım. Kırbaç tekrar tekrar iniyordu. Mardiros çığlık attı, o küçük elleriyle annemi kurtarmaya çalıştı. Başka bir zaptiye onu kolundan tutup kırbacının sapıyla bir vuruşta öldürdü. Sonra bir kenara fırlattı, Mardiros'un cansız bedeni neredeyse ayaklarımın dibine düştü.

Hovnan kollarını anneme vuran zaptiyeye doladı ama hiç gücü yoktu. Zaptiye annemin vücudu gevşeyene ve ben öldüğünü anlayana kadar oğlanı fark etmedi bile. Sonra bıçağını çıkarıp küçük Hovnan'a sapladı.

Kısacık bir süre, belki iki ya da üç dakika zaptiyeler orada tuttu beni. Ama o kısacık dakikalar içinde bu dünyada bana ait olan her şey kayıp gitmişti – annem, Mardiros ve Hovnan, Sera. Bedenleri ayaklarımın ucundaydı. Annem de Hovnan da bakışları bana dönükken, gözlerimin içine bakarken ölmüşlerdi. Şimdi etrafımdaki yeni dünyaya baktığımda, gözlerim gece gündüz, neredeyse her an onları görüyor. Bazen bu görüntüden kurtulmak için saatlerce gözlerimi kapalı tuttuğum oluyor.

Nazım Bey'in zaptiyelerine emir verdiğini duydum. Birkaç tanesi sevdiklerimin bedenlerini toplayıp uzağa götürdüler, nereye olduğunu bilmiyorum. Diğerleri yerden kaldırdı beni, yürüyemiyordum, eve taşıyıp sedirli odaya bıraktılar. İki gün ve iki gece boyunca köle kızlardan başka yanıma gelen olmadı. Bütün bu zaman boyunca ağladım, gözyaşlarımı durduramıyordum. Gözlerim o zaman bozuldu, bu yüzden şimdi gözlüksüz iyi göremiyorum.

Üçüncü gün Nazım, yanında babası Ahmet'le yanıma geldi. Ahmet aynı zalim nezaketle konuştu benimle. "Geçmiş geçmişte kaldı küçüğüm, artık geleceği düşünme zamanı. Nazım seni istiyor. Bu şerefe nail oldun. Seni inatçılığın için cezalandırdı, şimdiyse affedip kalbine almaya hazır. Olması gereken budur. Seninkiler öldü gitti. Sana yanlış öğütler verecek kimse yok. Şimdi Allah'ın inayetini kabul edip hidayete erme zamanıdır."

"Ölmek istiyorum ben, öldürün beni! Ne oğlunu ne Allah'ını dinleyeceğim," dedim.

Beni evin başka bir kanadına, avluya bakan parmaklıklı tek bir penceresi olan bir zindan odasına götürdüler. Sedir ya da minder yoktu, sadece taş zeminle duvarlar vardı. Pencere çok yüksekteydi, tek görebildiğim gökyüzüydü; ırzına geçilen Ermenistan'ımdaki bunca trajediyi örten o aynı gökyüzü.

Böylece günler geceler geçti. Her gün halayıklar gelip bana ek-

mek, süt ve yemiş getirdiler. Ve her gün bir hoca gelip bana İslam'ı kabul etmeye hazır olup olmadığımı sordu. Ama her geçen gün Tanrı beni kalbine daha da yaklaştırdı, cesaretimi O'nunla konuşarak koruyordum çünkü.

Sonra bir gece, hesabını karıştırdığım kadar çok gün geçtikten sonra, Tanrı zindanımın penceresinden bana ulaştı. Avludan gelen bir patırtıyla uyandım, burası geceleri çok sessiz olurdu oysa. Kısa süre sonra ne olduğunu anladım, bahçe kapısından koyunları geçiriyorlardı. Ahmet'in sürüsü belki de askeri şartlar yüzünden tepelerdeki otlaklardan dönüyordu.

Bahçe kapılarının kapandığını duydum. Sonra, telaşlı, huzursuz koyunların melemeleri arasında, çobanın ıslığını, onları sakinleşmeye çağıran ıslığını duydum. Kalbim küt küt atarken ayağa fırladım. Nefes nefese çobanın ıslığını tekrar edişini dinledim. O zaman emin oldum, babamın kendi çobanlarına öğrettiği aynı keskin ve tiz ıslıktı bu; ona da kendi babası, daha çocuk yaşta, Mamüret-ül Aziz'in geniş otlaklarında koyunlarını nasıl güdeceğini gösterirken öğretmişti. Küçücük bir kızken, onları taklit etmeye çalıştığımda, çobanlarımız bana gülerdi. Günün birinde çaldığım ıslıkla sürümüzdeki koyunlar otlamayı bırakıp bana doğru döndüklerinde ne kadar mutlu olmuştum...

Bizim çobanlarımızdan başka ya da en azından Çemişgezekli olanların dışında hiçbir çoban bu ıslığı bilemezdi, buna emindim. Ahmet'in koyunları yorgun ve huzursuzdu. Meçhul çoban, arada sırada aynı ıslığı gitgide daha yumuşak bir şekilde tekrar ederek aralarında duruyordu. Pencereye yaklaştım, yüzümü demir parmaklıklı pencereye doğru kaldırıp aynı ıslığı yineledim. Koyunlar bile bir tuhaflık olduğunu sezdi. Birdenbire sessizleştiler. Bir kez daha, bu kez daha bir cesaretle, ıslık çaldım. Çoban hemen yanıt verdi, hayreti ıslığı çalış biçiminden belliydi adeta.

Zıplayabildiğim kadar yükseğe zıplarsam, ellerimle parmaklıkları yakalayabildiğimi ve yüzüm pencerenin pervazını geçecek kadar kendimi yukarı çekebildiğimi öğrenmiştim. Sık sık bu şekilde avluya kısa bakışlar atardım. Ama her seferinde gücüm ancak birkaç saniye böyle durmama yeterdi.

Bu kez ay ışığında çobanı bir an olsun görme umuduyla denedim bunu. Kendimi yukarı çekerken de ıslık çaldım. Dikkatini pencereye çekene kadar bunu sürdürdüm. Sonunda başardım. Tam pencerenin altında art arda üç kez ıslık çalarak, orada kendisine işaret vermeye çalışan bir tutsak olduğunu anladığını belirtti.

Seslenmeye cesaret edemedim. Bana verdikleri elbiseden büyük bir parça yırttım. Bunu top haline getirip dışarı attım. Yine hafifçe ıslık çalarak karşılık verdi. Attığım kumaş parçasından burada tutsak olduğumu ve tek umudumun onun beni kurtarması olduğunu anlamasını umuyordum. Bir Ermeni çobanın hayatta kalmış olmasına bile inanamıyordum ama öyleye benziyordu.

Sabah koyunlar dışarı çıkarılırken çoban yine penceremin altında ıslık çaldı, dikkatimi çekmeye çalışıyordu. Çalabildiğim kadar hafif bir ıslıkla yanıt verdim. O gün boyunca yeni bir umut bana cesaret verdi. Kurtuluşun yakın olduğuna emindim, ancak bunun nasıl olacağını bilmiyordum.

O gece uyumaya çalışmadım bile. Koyunlar erkenden geldi, çoban ıslık çaldı. Bir saat sonra çağrıyı tekrar duydum, çoban hâlâ avludaydı demek. Pencerenin demirlerinde bir tıngırtı duyduğumda gece yarısı olmalıydı. Başımı kaldırıp baktım, ay ışığıyla aydınlanan çerçevenin içinde tanıdık bir yüz gördüm. O Paskalya sabahı evimize felaket kehanetiyle gelen Yaşlı Vahram'ın ta kendisiydi. Kehanet gerçekleşmişti işte. Tanrı onu bana göndermiş ve o tanıdık ıslığın çağrısını duymamı sağlamıştı.

Yaşlı Vahram fısıldadı: "Mamuret-ül Aziz'den gelen kim var burada?"

"Ben Arşaluys, Çemişgezekli Mardiganyanların kızı. Sen Yaşlı Vahram'sın, ben de çok sevdiğin Arşaluys'um."

Yaşlı Vahram konuşmaya çalıştı ama sesi öyle titriyordu ki ne dediğini anlamadım. Ona hızlıca anlatabildiğim kadarını anlattım. Nasıl Ahmet'in eline düştüğümü, neden zindanda olduğumu... Ailemin nasıl öldüğünü anlatırken Vahram'ın ihtiyar gözleri yaşla doldu. Nasıl olup da hayatta kaldığını sordum ona. "Yaşlı Vahram katledilmeye değmez," dedi. "Ahmet'in koyunlarına sadece beni takip et-

meyi öğrettiğimden beri daha kıymetliyim. Allah'a ibadet edilen her ezan vakti diz çöküp günlerimi uzattığımdan, Ahmet Ermeni olduğumu da unuttu gitti." Bana sabırlı olmamı söyledi. Beni kurtarmanın bir yolunu bulacaktı.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Antranik Paşa'nın Mesajı

Yaşlı Vahram tekrar gelene kadar iki gece geçti. Ama her gece o işaret verdi, ben de yanıt verdim. Üçüncü gece yüzü yine pencerenin çerçevesinde göründü.

"Hazır ol yavrum, birazdan çıkaracağım seni," diye fısıldadı. Penceredeki demir parmaklıkları sökmek için demir bir çubuk getirmişti. Belki de yüz yıl ya da daha uzun bir zaman boyunca Ahmet Bey'in kocaman evindeki bu zindan odasına atılan tutsakları içeride tutmuş olan parmaklıklar çok eskimişti.

Vahram bana fısıldadığında diz çökmüş dua ediyordum. "Gel yavrum, Yaşlı Vahram'a elini uzat da kaldırsın seni."

Parmaklıkları kenara itince çobanın içeri doğru uzanıp bana ulaşacağı kadar yer açılmıştı. Elini yakaladım, kendim demire uzanıp tutununcaya kadar yukarıya çekti beni. Göz açıp kapayıncaya kadar, çobanın üstüne çıkmak için getirdiği kütüğe, oradan da yere atladım. Sakince uyuyan koyunlar ben aralarına düşünce heyecanlanıp melemeye başladı, ama Yaşlı Vahram'ın ıslığıyla sakinleştiler.

Yaşlı Vahram, "Çabuk olmalıyız; bahçe kapısı kilitli değil. Sabah olup da yokluğunu fark ettikleri zaman çok uzakta, benim sana söyleyeceğim yerde olmalısın," deyip beni aceleyle avludan geçirdi.

Kapının dışına çıktığımızda, Yaşlı Vahram kepeneğiyle beni sarıp sarmaladı, hava soğumuştu. Sonra ovalardan geçip şehrin dışına, uzakta görünen alçak tepelere doğru yürüdük.

Yaşlı Vahram fazla konuşmadı. Öyle yaşlıydı ki kuvvetini boşa harcamaması lazımdı. Şafak sökmeden yeterince uzaklaşamam diye endişe ediyordu. Tepelere varınca bana bir patika gösterdi ve o patikayı izlememi söyledi. Yolun sonunda dost bir Kürt ailesinin kulübesi olacaktı.

"Ya sen Yaşlı Vahram, sen benimle gelmeyecek misin? Geri dönünce Ahmet Bey senden şüphelenmez mi?" diye sordum.

"Yaşlı Vahram çölde yaşayamayacak kadar yaşlı. Hem sonra koyunlarıma kim bakar?" diye yanıt verdi ihtiyar.

Zavallı, sevgili Yaşlı Vahram! Ahmet Bey onu sabah öldürtmüştü.

Yaşlı Vahram'ın gösterdiği patikayı takip edip saatler sonra onun sözünü ettiği Kürtlerin kulübesine vardım. Çoban Kürtlerdi bunlar ve Yaşlı Vahram'a büyük saygıları vardı, onlara bir zamanlar Mamuret-ül Aziz'deki efendisinin kızı olduğumu anlatmıştı. Beni bekliyorlardı ve çok iyi davrandılar.

Ahmet'in insafına kalmak üzere koyunlarının yanına dönen Yaşlı Vahram'ı düşününce ağladım. Çoban Kürt'ün karısıyla kızları da çok üzgündü. Kürt, Ahmet'in evinin bulunduğu düzlüğe, yaşlı Vahram'ın hâlâ koyunlarını güdüp gütmediğini öğrenmeye gitti. O gece büyük bir sıkıntıyla döndü. Yaşlı Vahram'ın akıbetinden haberi olmuştu. Ahmet Bey çobandan başka kimsenin kaçmama yardım edemeyeceğinden eminmiş. Yaşlı Vahram'ı huzuruna çağırtmış, çoban da başka yol olmadığını bildiğinden itiraf etmiş. Ahmet Bey bunun üzerine zaptiyelerini çağırmış. Yaşlı Vahram'ı sürüsünün otlaklara gitmeyi beklediği yere götürmüşler. Sonra bir silah sesi duyulmuş ve bir zamanlar efendisi olan bir adamın kızına gösterdiği şefkati canıyla ödemiş Vahram.

Kürt benim için çok endişeleniyordu. Ahmet Bey ovalarda ve tepelerde beni aramaları için zaptiyeler göndermişti. Belki de kulübeye gelmeleri an meselesiydi.

Onlar gitmemi söylemedi ama ben gitmem gerektiğini biliyordum. Kulübe Ahmet'in evine çok yakındı ve zaptiyeler en beklenmedik zamanda gelebilirlerdi. Bana ellerindeki en iyi yün çorapları, koca bir somun kış buğdayı ekmeği, bir su testisi ve gece sarınacağım bir battaniye verdiler. Sonra tepelere çıktım.

Bu tepelerin ardında heybetli Dersim vardı; otlarla ve kumla kaplı yaylalar, tepeler ve dağlar göz alabildiğine uzanıyordu. Her yönde kilometreler boyunca, kimileri küçük köylerde, kimileri de yarı göçe-

be topluluklar halinde sadece Dersim Kürtleri yaşıyordu. Dersim'in dört bir tarafında ise Türkler vardı. Bir zamanlar Türklerin kasabalarında Ermeniler de yaşardı, ama şimdi Ermenilerin hepsi gitmiş, yalnız Türkler kalmıştı.

Dersim'deki çöllerde ve ıssız arazilerde yaşayanlar, evlerimizden tehcir edilip gönderildiğimiz güney bölgelerindeki Kürtler gibi kötü huylu değildi. Güneyin Kürtleri göçebe aşiretlerdendir, sert ve zalim olurlar. Dersim Kürtleri ise genelde çiftçilikle uğraşır ve sık sık Türk toprak ağalarına isyan ederler. İnançlarında katıdırlar ve "kâfirler"e karşı ırk temelli bir nefret duyarlar, Hıristiyanları da böyle görürler. Ama güneydeki aşiretlerde olduğu gibi insan öldürmeye düşkünlükleri yoktur. Hayatımı buna borçluyum.

Bir seneden fazla Dersim'de tutsak ya da avareydim. Yaşlı Vahram'ın başına gelenleri öğrenip dostlarımın yanından ayrıldıktan sonra günler boyunca gündüzleri saklanıp geceleri yol aldım. Yürüdüm, yürüdüm, hep yürüdüm; bir yere gidiyor gibiydim, ancak hiçbir yere gitmiyordum. Önüme bir yerleşim çıkınca hep yolumu değiştiriyor, ağır adımlarla geniş düzlüklerde, tepelerin arasında, çöllerde amaçsızca ilerliyordum.

Ekmeğim çabuk bitti, su bulmak da zordu. Nerede bir kuyu, bir su kaynağı olsa, yakında bir Kürt yerleşimi bulunuyordu. Bir keresinde gün boyu bir kuyunun yakınında saklandım, kimseye yakalanmadan gidip boğazımı ıslatmak için bekledim. Gündüz fırsat çıkmadı, geceyse cesaretimi toplayıp kuyuya doğru süründüğümde evlerden çıkan köpekler bana doğru koşup havlamaya başladılar. Köylüler köpekleri ayağa kaldıran şey neymiş diye bakmaya geldiğinde kaçamayacak kadar yorgundum. Beni alıp gece boyu bir mağaraya kapattılar. Sabah yerleşimin lideri beni kölesi yaptı ve ailesinin emirlerine uymamı söyledi.

Bana bir erkeğin yapacağı işleri yaptırdılar. Hayvanlarına baktım, su taşıdım, tarlada çalıştım. Kürtler yeterince çalışmadığımı düşündükleri zaman, uzun, kalın sopalarıyla döverdi beni, yemek de vermezlerdi. Memnun olacakları kadar çalıştığımda kadınlar önüme bir parça ekmek atardı. Geceleri kulübelerin dışında yerde uyudum, ça-

putlarla, parçalanmış battaniyelerle soğuktan korunmaya çalışırdım ama hiç ısınamadım.

Böyle böyle haftalar geçti, daha fazla çalışamayacak kadar yorulmuştum. Tarladayken yere yığıldım, bir Kürt bana tekme attı ama kalkamadım. O zaman bana yarım somun ekmek verip gitmemi söylediler. Biraz ilerleyip iki gün dinlendim. Sabahtan akşama saban sürmek zorunda olmamak ne güzeldi... Kısa sürede gücümü topladım. Sonra yeniden yürümeye başladım.

Erzurum'un ötesinde Ruslar olduğunu biliyordum. Ruslar Ermenilerin dostuydu. Yüzümü hep Erzurum'un bulunduğunu düşündüğüm yöne çevirmeye çalıştım, Dersim'den yüz elli kilometre ya da daha öteye... Açlık ve susuzluktan yürüyemez olana dek köylerden uzak durdum. Sonra yine köle olarak çalışmaya razı gelecektim. Her seferinde Kürtler gücüm tükenene kadar alıkoydular beni. Sonra yarım somun ekmeği verip yolladılar.

Havalar artık çok soğumuştu, benimse giysim yoktu. Kürtler, ördükleri giysilerden hiç vermediler. Tepelerin etrafındaki yarıklarda biriken kar sayesinde su içebiliyordum, ama bir keresinde haftalar, hatta aylar boyunca tek yiyeceğim küçük ağaçların kabukları, kışın büyüyen yabani otlar ve karın altında bulduğum ölü otların uzun yaprakları oldu.

Dersim'in batı ucuna ulaştığımda karlar erimişti. Hangi ay olduğunu bilmiyorum, zamanın hesabını karıştırmıştım ama kar kalktığına göre ilkbahar gelmiş olmalıydı. Şimdi Türk kasabalarına yakındım. Arada sırada, beyaz gocukları içinde düzlüklerde yürüyen Türkler görüyordum. Orada burada koyun sürüleri ya da yerleşim yerlerine yaklaştığımı gösteren başka işaretler de oluyordu. Ama bu kasabalardan ve onların sakinlerinden uzak durmam gerektiğini biliyordum.

Bir gün açlıktan yürüyemez haldeyken saklandığım bir tepenin yamacından, uzun bir insan kafilesi gördüm, eşekleri ve arabaları vardı, güneye gidiyor gibi görünen bir yolda ilerliyorlardı. Kalabalığın ucu görünmüyordu. Düzlükler boyunca ilerleyişleri saatler sürdü. Bunun ne anlama geldiğini merak ettim. Tepeden sürünerek aşağı

inip, yerden kalkmadan yaklaşabildiğim kadar yaklaştım. Türklerdi, beraberlerinde taşıdıkları da ev eşyasıydı. Gergin ve mutsuz görünüyorlardı.

Gün boyu Türk ailelerinden oluşan kafilenin ilerlemesini izledim. Karanlık olunca onların geldiği yöne gitmeye karar verdim. Türkleri doğuda bulunan şehirlerdeki evlerinden koparıp yollara düşüren her neyse, bir Ermeni kızı için kötü bir şey olamazdı.

Fırat'ın en uzak kolu olan Karasu'dan geçmiştim. Türklerin gündüz vakti katettiği yollarda ekmek parçaları, içinden meyve yenmiş cam kavanozlar ve başka yemek artıkları buldum. Yürüyecek kadar kuvvet kazandım.

O gece yol aldığım düzlükler, kilisede papazların anlattığına ve Pazar günleri devam ettiğimiz din derslerinde öğretildiğine göre, bir zamanlar Cennet Bahçesi'ydi. Karasu, Dört Nehir'den biriydi. Yakınında öbür üçü, Kitabı Mukaddes'teki Akampsis, Çoruh ve Aras vardı. Benim gücüm yettiğince hızlı geçtiğim bu kayaların arasında bir zamanlar Havva'nın ta kendisi dolaşmıştı. Arada sırada dinlenmek için oturduğumda Havva'yı düşünüyor, onun yukarıda bir yerden beni, İsa Mesih'in öğretisini ilk kabul eden ve –etrafımdaki düzlüklerde ve bayırlarda Havva'nın bahçeleri çiçek açtığından beri geçen yüzyıllar boyunca– O'nun uğruna çok acı çekmiş soylu bir halkın son temsilcilerinden biri olan beni izleyip izlemediğini merak ediyordum.

Ertesi gün Türk sürgünlerden oluşan kafileler daha çoktu. Sanki gecikmiş de büyük bir kargaşa içinde bir yere yetişiyor gibiydiler. Aralarında Türk askerler ve pek çok zaptiye de vardı. Çok uzakta bir şehrin minarelerini gördüm. Burası Erzurum olmalıydı. Bir köye yaklaşınca köyün sakinlerinin telaş içinde bir evden diğerine koşturduklarını gördüm. Gündüz yolculuk etmeye hâlâ korkuyordum. Beni tutsak almayacaklarına güvenmeye kalksam da, su dilenmek için bile olsa o köylerden birinin yakınına gidemezdim, çünkü giysim yoktu, utanırdım. Gece uzaktaki şehre daha da yaklaştım. Sabah olunca dimdik ovaya inen bir yaylanın kenarında durdum. Hâlâ yoldan geçen sürgünlerin bakışlarından beni gizleyen kayalara tutunarak aşağıdaki şehri görebiliyordum.

Etrafta büyük bir telaş vardı. Askerler oradan oraya gidip geliyordu. Sürgünler akın akın şehri terk ediyor, civar köylerden gelenler de onlara katılıyordu. Uzaktan top sesleri duydum.

Top sesleri daha yakından gelir oldu. İkide bir ateşlenen toplar altımdaki toprağı sarsıyordu. Şehirde patlamalar gördüm. Ne zaman toplar patlasa evler yıkılacak gibi oluyordu. Şehirden uzakta birdenbire toz bulutları belirdi. Gitgide yaklaştı. Bana en yakın olan kasabanın kapılarından, sivillerin ardından şimdi de askerler kaçıyordu.

Akşamüstü geç saatlerde ateş kesildi. Şehrin ötesindeki toz bulutları daha da yakına gelmişti. Toz bulutlarının içinden birdenbire atlılar çıkmaya başladı. Doğrudan uzaktaki şehrin kapılarına doğru gidiyorlardı. Türk askerlerinden oluşan bölükler onları surlarda karşıladı. Bir çarpışma oldu, Türkler geri çekildiler. Atlılar peşlerinden gitti. Tüfek sesleri duyuldu. Doğuda her taraftan başka atlılar gelip kapılardan şehrin içine girdiler.

Ruslar gelmişti!

Neredeyse bir saat içinde şehir yeniden sessizleşti. Çok uzaklarda ağır ağır ilerleyen kıtalar gördüm. Kazakların arkasından Rus ordusu geliyordu. Şehirdeki Türkler teslim olmuştu.

Karanlık çökünce kayalıklardan inip şehre girdim. Şafak sökmeden, kenara atılmış bir giysi, en azından bir şal bulur da örtünürüm diye umuyordum. Yerlerinde yurtlarında kalacak kadar cesur olan şehir sakinleri, Kazakların saldığı dehşet yüzünden evlerinden çıkmıyordu. Kenar mahallelerde, görülmekten benim kadar korkarak karanlıkta süzülen bir iki zaptiye dışında sokaklar bomboştu.

Bu veya bir sonraki köşeden dönünce Rusların işgal ettiği evlerden birine varırım umuduyla duvara yapışmış ilerlerken, birden, dar bir sokağın köşesini döner dönmez güzel bir manzarayla, Amerikan bayrağıyla karşılaştım. Bir projektörden çıkan ışın demeti düşmüştü üstüne. Üzerinde bayrağın dalgalandığı evin her penceresinden parlak ışıklar taşıyordu dışarı. Burası benim korunaklı cennetim olacaktı, biliyordum. Ama şafak sökene kadar eve yaklaşmaya cesaret edemedim. Sonra avluda, kapı aralıkları civarında dolaşan birtakım adamlar gördüm. Saklandığım yerden koşarak çıkıp, kendimi uzun

boylu, nazik görünümlü bir adamın ayaklarının dibine attım. Az önce evin kapısında belirmişti ve bir Rus subayla konuşuyordu.

Uzun boylu adamın eğilip elini başıma koyduğunu hissettim. Sanki aniden gri şafağın içinden güneş doğmuş, üstümde parlıyordu. Uyuyakalmışım. Tekrar gözümü açtığımda, dediklerine göre aradan günler geçmişti. Sıcak bir yatakta yatıyordum, etrafımda şefkatli insanlar vardı. Yabancı bir dilde benimle konuştuklarında, beni kapı eşiğinden kaldıran uzun boylu adamı sormaya çalıştım. Önce bir tercüman geldi, kısa süre sonra da uzun boylu adam gelip nazikçe gülümsedi, o zaman her şeyin yolunda olduğunu anladım.

Bana dediklerine göre, bu adam ünlü bir misyoner hekim olan Dr. F. W. MacCallum'du, Türk imparatorluğunun her tarafında halkıma gösterdiği şefkatle tanınıyordu. Savaş çıkınca İstanbul'u terk etmek zorunda bırakılmış, ama halkımın imdadına ilk koşanlar arasında olabilmek için Ruslarla birlikte Erzurum'a gelmişti. Bu ev bir zamanlar Amerikan misyonuydu. Kaçmak zorunda kalan misyonerler Ruslarla birlikte geri dönmüşlerdi.

Bu ülkeye vardıktan sonra izini bulabildiğim ilk iyi dostum, şimdi New York'ta olan Dr. MacCallum o günlerde, Ruslar Kafkasya'dan Türkiye'ye girdiklerinde, binlerce köle Ermeni kızı satın alarak kurtarmıştı. Ermeniler ve Süryaniler için Amerikan Yardım Komitesi'nin sağladığı parayla, her biri için bir dolar ödeyerek, bu kızları ellerinde tutan Türklerden satın almıştı. Rusların bu tutsak Hıristiyan kızları bulduklarında serbest bırakacağını bilen Türkler, ellerine hiçbir şey geçmeden onları kaybetmektense bu fiyata sattıklarına memnun olmuşlardı.

Ulusal kahramanımız olan büyük Ermeni lider Antranik Paşa beni görmeye geldi. Antranik Paşa yıllarca bütün Ermenilerin cesaretini ayakta tutmuştu. Onlara özgürlük sözü vermiş, halkımın moralini yükseltmek için pek çok kere hayatını tehlikeye atmıştı. Türkler başına ödül koyduğundan, imparatorluğun bir ucundan diğerine aranıyordu, ama her seferinde kaçmayı başardı. Türklerle savaşmaya gönderilen Rus ordusunun öncü kolu olan, Rusya'da yaşayan Ermenilerden kurulu Ermeni alaylarına komutanlık ediyordu.

Antranik Paşa'ya sevdiklerimin birer birer nasıl öldürüldüğünü anlatınca çok üzüldü. Beni teselli edip neşelendirmeye çalıştı, "küçük kızım" diyordu bana. Böyle demesi benim için dünyanın bütün zenginliklerinden daha kıymetliydi.

Ermenice bilen bir Rus subay da benimle konuşmaya geldi. Ona her şeyi anlatınca gitti, ama bir saat sonra geri döndü. Bu kez yanında çok seçkin görünümlü, nazik yüzlü, çok uzun boylu bir subay vardı. Eve girdiğinde herkesi bir telaş aldığına göre, çok yüksek rütbeli bir subay olmalıydı. Benimle ilk konuşan subay diğerine ona anlattıklarımın çoğunu aktardı. Sonra o seçkin görünümlü subay benimle önce Rusça sonra Fransızca konuştu. O zaman ne dediğini anladım:

"Çok bedbaht bir kızmışsın," dedi bana. "Ve ben vaktinde gelip seni kurtardığım için çok mutluyum. Sana çok iyi bakacağız ve bütün Ruslar dostun olacak."

Subay gidince bana kim olduğunu anlattılar: Kafkasya ordularına komuta eden Grandük'tü. Beni ilk ziyaret eden subaysa onun kurmay başkanı General Trokin'di.

Ben iyileşip güçlenince, Antranik Paşa Türklerin elinden aldıkları yüzlerce Ermeni çocuğun ve dağlarda, tepelerde saklanıp hayatta kalmayı başarmış, şimdi ise Rusların himayesine sığınmak için aşağı inmiş Ermenilerin bakımına yardım etmeme izin verdi. Haremlerden satın alınan kızların teselli edilmesine de yardımcı oldum.

Antranik Paşa ilerleyen Ruslarla birlikte yoluna devam etti, Grandük de demiryolunun başladığı Sarıkamış'a sağ salim ulaştırılıp oradan Rus Kafkasyasının başkenti Tiflis'e gönderilmemi emretti. Antranik Paşa bana veda ederken şöyle dedi:

"Grandük, biçare Ermenilerimizin birçok dosta sahip olduğu Amerika'ya gönderilmen için gereken düzenlemeleri yaptı. O güzel ülkeye varınca, onlara Ermeni yurdunun harap halde, parçalanmış ve kanıyor olduğunu, ama yeniden ayağa kalkacağını anlat – ancak Amerika bize yardım eder de açlara yiyecek, savaş bittiğinde yeniden evlerine dönmeleri için para gönderirse tabii..."

Yanımda refakatçilerle Sarıkamış'a doğru yola çıkarken, Antranik Paşa parmağından güzel bir yüzük çıkarıp parmağıma taktı. Yü-

züğün babasına, ondan önce de büyükbabasına ait olduğunu söyledi. Şimdi hâlâ parmağımda olan bu yüzük ülkemden bana kalan tek şey.

Grandük'ün askerleri beni Sarıkamış'tan Tiflis'e gönderdiler. Orada Ermeniler ve Süryaniler için Yardım Komitesi'nin temsilcileri karşıladı beni ve Grandük'ün verdiği pasaportla Petrograd üzerinden İsveç'e, oradan da Amerika'ya gitmeme yetecek kadar para tedarik ettiler.

Ama Petrograd'a vardığımda şehirde işler pek yolunda değildi. Çar düşürülmüştü, Başbakan Kerenski'nin hükümeti ise halkın üzerindeki kontrolünü yitirmişti. Sokaklarda isyanlar başlamış ve Grandük ile Tiflis'teki Amerikan temsilcilerinin beni yönlendirdiği görevliler ya görevden alınmış ya da idam edilmişti.

Bir kez daha dostsuz ve sığınaksız kalmıştım. Epey param vardı ama bununla satın alabileceğim pek yiyecek yoktu. Elli rubleye ancak bir somun ekmek alabildim. Açlığa dayanamaz hale gelince sokaktaki nazik görünüşlü insanları durdurup yiyecek bulmama yardım etmelerini istedim, üzüntüyle bana bakıp bir avuç dolusu kâğıt para çıkardılar; yiyecek değil ancak para verebileceklerini söylediler. Anlaşılan herkesin parası boldu ama yiyecek kıttı.

Kimse beni evine almaya cesaret edemedi. Terk edilmiş bir Ermeni kilisesi buldum. Petrograd'da yaşayan bütün Ermeniler korkup kaçmıştı. Kendi ülkelerindeki deneyimler yüzünden, belanın kokusunu alınca ilk ortadan kaybolan onlar olmuştu. Cinayet ve hırsızlıkla dolu sokaklara çıkmaktan korktuğumdan, günlerce terk edilmiş kilisede kaldım. Ancak sabahın erken saatlerinde, sokaklar biraz daha sakinken yiyecek aramak için dışarı çıkmaya cesaret ediyordum.

Sonunda kilisenin önünden geçen bir Amerikalı gördüm. Dışarı fırlayıp bana yardım etmesi için Fransızca yalvardım. Pasaportumu gösterince, Amerikan Elçiliğine gitmem için beni bir at arabasına bindirdi. Orada herkes bana çok iyi davrandı. Pasaportumu değiştirdiler, ertesi gün de Christiania'ya[8] doğru yola çıktım.

Yolculuk ettiğim treni pek çok kez askerler durdurdu, herkese

8 Christiania 1925'te Oslo adını aldı. [A.S.]

pasaport soruyorlardı. Duraklardan birinde bir sürü insanı trenden indirdilerse de, benim pasaportum itibar görüyordu, böylece yoluma devam ettim. Petrograd'dan uzaklaştıkça taşrada ortalık sakinleşiyordu, derken tüm karmaşayı arkamızda bıraktık ve tren huzur ve mutluluk içinde olduğu görülen topraklarda hızla ilerlemeye başladı.

Nihayet Christiania'ya ulaşınca orada müşfik dostlar buldum. Günlerdir ilk defa hakikaten doyurucu bir yemek yiyordum. Buna ek olarak bana şefkat dolu yüreklerini ve huzur dolu evlerini açtılar. Amerika Birleşik Devletleri'nden haber beklerken dinlenip bir ölçüde eski gücüme kavuştum.

Christiana'da elime daha fazla para geçti ve kısa zamanda kendimi özgürlük ülkesine giden yolda, Halifax'a doğru yol alan bir transatlantiğin güvertesinde buldum. Halifax'tan doğruca New York'a geldim. Limana girerken bana Özgürlük Anıtı'nı gösterdiklerinde, yalnızca güvende olduğum için değil, acılar içindeki halkıma yardım çağrısını ulaştıracağım ülkeye nihayet vardığım için sevinçliydim.

Burada iyi dostlar buldum – beni mümkün olduğunca mutlu eden nazik Amerikalılar. Ve hepsinden önemlisi, onların şefkati yalnızca talihsiz bir tek kıza yönelik değil, geride bıraktıklarıma da yardım gönderiyorlar: O kum çöllerinde hâlâ hayatta ve kaybolup gitmiş olanlara. Bu iyi dostlar burada, bu kitabımda, Antranik Paşa'nın bana söylediklerini aktarmamı mümkün kıldı:

"Ermenistan dostlarına, Amerika Birleşik Devletleri'nin halkına güveniyor."

SON

Miss Graham (Anna Q. Nilsson) Passelt Paşa'ya (Howard Davis) yalvarıyor.

Katliam başlıyor.

Ermeni kurbanların başları kesiliyor, cesetleri yağmalanıyor.

Miss Graham (Anna Q. Nilsson) çaresizce Aurora Mardiganian ile ailesinin arkasında duruyor.

Yakınları, Aurora, ablası Lusan ve Miss Graham'ı (Anna Q. Nilsson) belki kurtulurlar umuduyla boyunlarına kadar kuma gömüyorlar.

Aurora / Anthony Slide F: 15

Vahşice öldürülmüş bir Ermeni kadın; bu plan vizyona giren filmde yer almamış olabilir.

Aurora Mardiganian ile Miss Graham (Anna Q. Nilsson) Hacı Gaffur'un harеminde.

Miss Graham rolündeki Anna Q. Nilsson, Aurora Mardiganian ile birlikte haremden kaçmaya çalıştığı sırada bir miktar da bacak gösteriyor.

Ermeni kızların çarmıha gerilişi.

Ravished Armenia

SENARYO

[Burada yeniden basılan senaryo, metin halinde bugüne ulaşmayı başaran üç kopyadan birini temel alıyor. Benim okumama göre bu kopya, ortaya çıkan yapıma muhtemelen en yakın olanı. Yazarı olarak bir tek Frederic Chapin'in ismi geçiyor, başlığı ise *Ravished Armenia* [Irzına Geçilmiş Ermenistan]. Diğer senaryolardan birinin başlığı *Armenia Crucified* [Ermenistan Çarmıhta], prodüksiyon no. 869 olarak tanımlanmış. Senaryoyla ilgili herhalde en şaşırtıcı olan şey ayrıntıları; pek çok açıdan bir senaryodan çok kurgu devamlılığını andırıyor, halbuki bir kurgu devamlılığı olmadığı çok açık. Senaryoda ufak tefek düzeltiler yapıldı, bunların çoğu isimlerdeki yazım hatalarıyla ilgili. Grameri düzeltmek ya da tutarlılık yaratmak için bir çaba harcanmadı.

Senaryo *Ravished Armenia*'nın günümüze ulaşan çekim görüntüleriyle bağdaştırılmaya çalışıldı. Burada tarif edilen bir sahnenin (ya da sahnenin bir bölümünün) çekim görüntüsü olması durumunda o sahne kalın harflere vurgulandı. Günümüze ulaşan çekim görüntülerinin kronolojik sırada olmadığını ve senaryoya göre bu görüntülere eklenen altyazıların çoğunun yanlış olduğunu akılda tutmak gerekir. Buna ek olarak, burada yayımlandığı haliyle senaryoyla ilgisi olmayan görüntüler de mevcut. Günümüze ulaşan çekim görüntülerinin neden Ermeni kadın ve çocukların çölde dolanıp durduğu sahneler; soygun, şiddet ve yağma sahneleri; ayrıca senaryoda olmayan "Kılıç Oyunu"; bir rahip ile beraberindeki Ermenilerin bir kiliseye doldurulduktan sonra canlı canlı yakılmaları; Ermenilerin bir kuyuda boğulmaları gibi önemli sahneler içerdiğiyle ilgili bir açıklama yapamıyorum. Günümüze ulaşan çekim görüntüleri Türk ordusunda görev yapan Ermenilerin silahlarının alınmasıyla başlıyor. Bu sahneler senaryoda yok ve bu çekim görüntülerinin filmde hiç yer almamış olmaları olası.]

Görüntü dairesi[1] geniş Türkiye haritasıyla açılır, hareketli bir çizgi Türkiye'nin Ermenistan olarak bilinen kısmını çember içine alır. Çember içindeki alanda şu yazı belirir:

ERMENİSTAN
Türkiye'de 2.000.000 Ermeni'nin;
barışçıl, çalışkan ve Hıristiyan bir ırkın yaşadığı kısım.

Haritanın geri kalan kısmında şu yazı belirir:

TÜRK İMPARATORLUĞU
İslam dinine koyu koyuya bağlı, barbar ve zalim
Türk ve Kürtlerin yaşadığı yer.

YAZI:
Burada, belki Ermenilerle ilgili kısa bilgi veren
bir yazı gösterebiliriz.

YAZI:
Türkiye mevcut savaşta Almanya'nın müttefiki olduktan
birkaç gün sonra, Sultan'ın İstanbul'daki sarayında
bir toplantı gerçekleşti.

Görüntü dairesi açılır.

SAHNE 1: Sultan'ın sarayında bekleme odası. Tam set. Türk işi mobilyaların etrafında toplanmış, ayakta sohbet eden üç adam görürüz.

YAZI:
Enver Paşa, Sultan'ın Harbiye Nazırı.

YAZI:
Talat Bey[2], Sultan'ın Dahiliye Nazırı.

SAHNE 3 [SAHNE 2 yok]: Yakın plan Talat Bey.

1 Sessiz filmlerde, sahnelerin açılışında ve kapanışında kullanılan, İngilizce *iris in-iris out* terimiyle belirtilen siyah daire. [y.n.]

2 Senaryoda "Taloat" şeklinde yazılmış. A. Slide "Talaat" olarak düzeltmiş. [y.n.]

YAZI:
Alman büyükelçisi.

SAHNE 4: Yakın plan von Wangenheim[3].

SAHNE 5: Bekleme odası – tam set, sağ taraftaki açık kapıda muhafızlar.

YAZI:
Mr. Morgenthau (kendisi)
Amerika'nın Türkiye büyükelçisi.

SAHNE 6: Açık kapı aralığı görüntüsü. Mr. Morgenthau içeri girer, bir yakın plana yaklaşır – bir an durup diğerlerine yönelir.

SAHNE 7: Bekleme odası. Tam set. Kapıdaki Mr. Morgenthau girer ve diğerleri tarafından resmi şekilde selamlanır.

SAHNE 8: Bekleme odası – ön plan. Kamera sol taraftaki kapıya yönelir. Dört adam çeşitli konularda sohbet ederken görülür. Soldaki kapı açılır – Görevli girer ve onları içeri buyur eder.

SAHNE 9: Toplantı Salonu – tam set– önde büyük bir masa ve sandalyeler. Masanın ucunda, kameraya dönük özel bir sandalye Sultan'a ayrılmış. Dört adam bekleme odasından girip masaya yaklaşır – her biri sandalyelerde yerini alır.

YAZI:
Abdülhamid, Türkiye'nin Sultanı[4]
(Not) bunun doğru isim olduğundan emin ol.

SAHNE 10: Yakın plandan Abdülhamid'in kapıdan girişi ve bekleme

3 Baron Hans Freiherr von Wangenheim (1859-1915) 1912-1915 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman büyükelçisiydi. Burada gösterildiğinin aksine, von Wagenheim da, halefi de Ermeni soykırımına karşı çıkmışlardı. [A.S.]

4 Aslında Abdülhamid 1909 yılında tahttan indirilmişti. Söz konusu tarihte Sultan, onun halefi V. Mehmed Reşad'dı. [A.S.]

odasına bakmak için duraksaması. Gerçek Türk hükümdarına benzeyen bir adam bulunmalı – yüzündeki ifade değişken olacak – asla gülmüyor ve nadiren sesini yükseltiyor. Dudakları güçbela oynuyor.

SAHNE 11: Toplantı Salonu. Tam set. Sultan – peşinde iki görevli – masaya yaklaşır – sandalyenin yanına gelip durur – başlarını eğerek selam veren büyükelçi ve nazırlara bakar. Sultan başını sallar – oturmaları için elini gevşekçe sallar. Görevliler sandalyesini düzeltir – geri çekilirler – eğilip selam verirler – kapıya gidip beklerler. Toplantı başlamıştır.

SAHNE 12: Toplantı Salonu – önde masa. Sultan Mr. Morgenthau'ya bakıp kafa sallar. Mr. Morgenthau ayağa kalkıp Sultan'a hitap eder. Burada, arzu edilirse, dürüstçe ve korkusuzca konuşan Mr. Morgenthau yakın plan gösterilebilir.

YAZI:
"Almanya'nın Ermenilerin yurtlarından çıkarılmaları
talebine itiraz etmeye geldim. Bağdat demiryolu
tehdit altında DEĞİLDİR ve Ermeniler
barışçıl, çalışkan insanlardır."

Yerine oturur. Wangenheim bir iddia ile ayağa fırlar. O da oturur – nazır Talat Bey ayağa kalkıp Wangenheim'ın iddiasını destekler. Öbür nazır da konuşur, Sultan onun sözünü kesip Mr. Morgenthau'ya hitap eder.

YAZI:
"Mr. Morgenthau biz artık Almanya'nın müttefikiyiz.
Bu imparatorluğun işleri biz nasıl uygun görürsek
öyle yürütülecek."

Sultan Mr. Morgenthau'ya bakar. Görüntü dairesi onun yüzünde küçülür – resim onun alaylı gülümsemesini gösterir şekilde daralır – sonra görüntü dairesi kapanır.

YAZI:
DEVLETİN ÇARKLARI HIZLA DÖNER.

SAHNE 13: Talat Bey'in ofisi. Masasında oturmaktadır. Bir subay Cevdet Bey'i[5] içeri alır. Cevdet Bey eğilip selam verir. Nazır, Türkçe yazılmış bir emri eline tutuşturur, şöyle yazmaktadır.

BURAYA TÜRKÇE YAZILMIŞ BELGE GİRECEK VE İNGİLİZCEYE DÖNÜŞECEK. BELGE METNİNDE – SULTAN TÜM ASKERİ VALİLERE, TÜM ZENGİN ERMENİ İŞADAMLARINI TEHCİR EDİLMELERİYLE İLGİLİ OLARAK BİR TOPLANTIYA ÇAĞIRMALARINI EMREDER.

Cevdet Bey'in yüzü aydınlanır. Nazıra doğru eğilip sorar: –

"Anladığım kadarıyla bu mesele bizim takdirimize bırakıldı."

Nazır başını sallar, Cevdet Bey selam verip çıkar.

YAZI:
Aurora Mardiganian (kendisi)

SAHNE 14: Görüntü dairesi kızın gülümseyen yüzünde açılır – sonra tamamen açılarak Mardiganianların bahçesini gösterir. Aurora'nın elinde bir yiyecek sepeti vardır.

SAHNE 15: Bahçe manzarası. Sokağa açılan bahçe kapısı ile ev arasında güzel bir toprak parçası. NOT: fotoğrafta görüldüğü haliyle evler sokağa bitişik inşa edilmiş, ama güzel bir arka plan elde edebilmek – sahnelerimizi bu bahçe ile evin içi arasında paylaştırabilmek için bu konuda serbest davrandık. Holan[6] ve Sera, sırasıyla 5 ve 6 yaşlarında

5 Senaryodaki Türkçe ve Ermenice isimler kitaptakilere göre farklılık gösteriyor. İngilizceleşmiş, zaman zaman da hatalı şekilde kullanılmış isimler senaryodaki hali temel alınarak, ancak mümkün olduğunca Türkçeleştirilerek kullanıldı. Örneğin Djervek ya da Djedvik Bey gibi farklı şekillerde kullanılan bu isim Cevdet Bey kabul edildi. [y.n.]

6 Kitapta Hovnan olan isim hatalı kullanılmış. Kitaptaki Boğos, senaryoda Emin olmuş. [y.n.]

bir erkek ve kız çocuğu, ön planda ahşap bloklarla ev inşa ediyorlar. Emin adlı oğlan, güzel bir keçiye bağlı el yapımı bir arabayla bahçeye girer. Keçi huysuzlanır ve arabayı çocuklara doğru sürer – yaptıkları evleri yıkar – çocuklar öfkeyle söylenmeye ve ağlamaya başlar.

YAZI:
LUSAN; AURORA'NIN ABLASI.

SAHNE 16: Keçiyi izleyip gülümseyen Lusan'ın yakın plan görüntüsü. Koşup Emin'i azarlar; keçi, araba, çocuklar ve ahşap bloklar düğümünü çözmek üzere yanlarına gider.

YAZI:
MR. MARDIGANIAN, SAYGIDEĞER BİR
ERMENİ TÜCCAR

SAHNE 17: Bahçe kapısından girip sahneyi izleyen Mr. Mardiganian'ın yakın plan görüntüsü.

SAHNE 18: Bahçe – tam görüntü. Aurora sevinç içinde Mr. Mardiganian'a doğru koşarak ona bir hoş geldin öpücüğü verir. Çocuklar dertlerini unutup itişe kakışa koşar ve bacaklarına yapışırlar. Adam onları sevip okşar. Lusan da öne çıkıp ona bir hoş geldin öpücüğü verir. Lusan dinlenmesi için babasını oturtur – çocuklar dizlerine tırmanırlar. Emin ona sokulup sarılır. Aurora babasına sepeti gösterip gülümser, Antranik için hazırladığı bir yiyecek sepeti olduğunu söyleyip koşarak bahçe kapısından çıkar.

YAZI:
ANTRANİK, BİR ERMENİ ÇOBAN

SAHNE 19: Yakın plan Antranik.

SAHNE 20: Pitoresk, geniş bir kır manzarası; otlayan koyun sürüsü ve ön planda birini bekliyor gibi gözlerini uzağa dikmiş Antranik. [Kurşunkalemle alınmış bir notta şöyle yazıyor: Burada 8. makarada görülen yaşlı çobanı tanıt.]

SAHNE 21: Güzel bir dış sahne. Aurora kolunda sepetle yaklaşır. Durur – Antranik'i görür, gülümser ve elini sallar.

SAHNE 22: Antranik onu görüp gülümser ve o da el sallar – onu karşılamak üzere yanına gider.

SAHNE 23: Başka bir manzara. İkisi de sahneye girer. Sepeti açma-sevgiyle bakışma; Antranik yemeğini yerken otururlar. Aurora konuşur, Antranik ise yemek yerken onu dinler.

YAZI:
MRS. MARDIGANIAN

SAHNE 24: Kasabanın sokağındaki Mrs. Mardiganian'ın yakın plan görüntüsü.

SAHNE 25: **Sokağın tam görünüşü. Ön planda, bir yandaki asker bir afiş asmaktadır. Mrs. Mardiganian ve diğerleri okumak için etrafında toplanır.**

SAHNE 26: Okuyan Mrs. Mardiganian'ın daha yakın plan görüntüsü, yüzündeki ifade donup kaldığını gösterir.

SAHNE 27: Türkçe afiş girsin. İngilizceye dönüşsün – ya da sadece İngilizce sözcükleri göster. Afişteki metin, Ermeni işadamlarına bir toplantı için Passelt Paşa'ya[7] gitmelerini emreder.

Tekrar okuyan insanlara dön.

SAHNE 28: Aurora ve Antranik. Antranik yemeğini bitirmiştir – vedalaşırlar ve kız evine gitmek üzere koşarak uzaklaşır. Antranik arkasından sevgiyle bakar, haç çıkarır ve koyunlarının yanına döner.

SAHNE 29: Afişin yanındaki manzara. Mrs. Mardiganian arkasını döner, bir an önce eve gitmek istiyormuşçasına telaşla oradan ayrılır.

7 Kitapta Hüseyin Paşa olarak geçen karakter, senaryoda Passelt ismini almış. [y.n.]

SAHNE 30: Mardiganianların bahçesi. Aurora gelir – bir masanın yanında kahvesini yudumlayan babasına katılır. Lusan onunla konuşmaktadır. Aurora gelip oturur – mutlulukla ve aşk hayallerine dalmış bir halde iç çeker.

SAHNE 31: Bahçe manzarası – kamera bahçe kapısına döner. Mrs. Mardiganian aceleyle ve nefes nefese içeri girip kocasının yanına gider, karısının şaşkınlığını fark eden adam onu oturtur ve Ermeni tüccarlara yapılan çağrıyla ilgili anlattıklarını dinler.

YAZI:
PASSELT PAŞA, YEREL ASKERİ VALİ

SAHNE 32: Mardiganianların bahçesinin dışı, bahçe kapısından sokak. Güçlü bir otomobil yokuş yukarı çıkar. Passelt Paşa arka koltukta oturmaktadır – üç asker, biri onun yanında. Otomobil durur.

SAHNE 33: Otomobildeki Passelt Paşa'nın yakın plan görüntüsü.

SAHNE 34: Sahnenin ön planı. Askerler dışarı çıkıp kapıyı açarlar, Paşa bahçeye girer, askerler dizilip beklerler.

SAHNE 35: Mardiganianların bahçesi, bahçe kapısından görünüşü. Aile dönüp bakar – Passelt Paşa'nın otomobilini ve Paşa'nın içeri girişini görürler. Paşa onlara yaklaşır, gülümser ve başını eğerek selam verir. Aurora ve Lusan korkmuş gibi geri çekilirler. Paşa nazik ve kibardır. Konuşur.

SAHNE 36: Konuşan Passelt Paşa'nın yakın plan görüntüsü.

YAZI:
"Üç kez evimin Aurora'nın varlığıyla şereflenmesini istedim."

Onlar dinler, baba konuşur.

YAZI:
"Ve ben bir kez daha ret cevabı veriyorum."

SAHNE 37: Dinleyen iki kızın yakın plan görüntüsü. Lusan koruyucu bir şekilde kolunu Aurora'ya dolar.

SAHNE 38: Sahnenin ön planı, Paşa konuşur. Israr eder – onlara büyük hizmeti dokunabileceğini söyler – ciddi olaylar yaşanmak üzeredir ve pişman olacaklardır. Anne saygıyla eğilen ve tekrar ret cevabı veren kocasına bakar. Paşa şeytanca gülümser – sinirlenmiştir ama bunu saklar – onlara acır gibi bakar döner ve çıkar. Diğerleri gözleriyle onu izlerler.

SAHNE 39: Bahçe kapısının dışı. Paşa çıkar – adamlarıyla arabaya biner. Arabanın arkasından sahneye Antranik girer – onlar Antranik'i görmez, ama Antranik uzaklaşan arabayı izler – canı sıkılmıştır, Askeri Vali'nin neden Mardiganianlara geldiğini merak ederek düşünceli bir şekilde bahçe kapısından içeri girer.

SAHNE 40: Bahçe. Antranik girer – yaklaşır ve Paşa'nın neden geldiğini sorar. Mr. Mardiganian ona paşanın geliş amacını ve talebini açıklar. Aurora yardım ister gibi Antranik'in yanma gider. Antranik öfkeyle ayağa kalkıp kendisinden başka hiçbir erkeğin Aurora'ya sahip olamayacağına yemin eder. Baba aniden karısına döner ve bağırır:

YAZI:
"Alman konsolosu benim dostumdur. Harput'a gidip ondan yardım isteyeceğim."

Hepsi bunun akıllıca bir hareket olduğunu düşünmektedir. Görüntü dairesi kapanır.

YAZI:
PASKALYA SABAHI, Peder Rupen.

SAHNE 41: **Kilisenin basamaklarında Peder Rupen'in yakın plan görüntüsü.**
SAHNE 42: Tam görüntüye doğru genişler. **Ermenilerden oluşan cemaatine hitap eder, onlara Tanrı'ya sadık kalmalarını ve kork-**

mamalarını öğütler. Bir ses dikkatlerini çeker. Hepsi dönüp sokağa bakar.

SAHNE 43: **Geniş plan yol. Bir at üzerinde Antranik yaklaşmaktadır.**

SAHNE 43A: **Ön planda Peder Rupen ve cemaati. Antranik üzengilerin üstünde ayağa kalkıp atın dizginlerini çeker.**

SAHNE 43B: Bağıran Antranik'in yakın plan görüntüsü.

YAZI:
"Van'da katliam yapıyorlar."[8]

SAHNE 44: Kilisenin önünde geniş plan. İnsanlar korku içindedir – dörtnala uzaklaşan Antranik'i izlerler. Hepsi heyecanla Peder Rupen'in etrafında toplanır.

SAHNE 45: Dışarısı, Mardiganianların bahçe kapısı. Antranik atla yaklaşır – atından aşağı atlar ve koşarak bahçeye girer.

SAHNE 46: Bahçede. Kilise için giyinmiş olan Aurora evden çıkar. Antranik ona doğru koşar, haberleri verir ve aceleyle bahçeden çıkar – kız peşinden gider.

SAHNE 47: Bahçe kapısının önündeki yol. Antranik bahçeden çıkar – ata atlayıp uzaklaşır. Aurora peşinden gelmiştir – ön planda durup Antranik'in gidişini izler, döner, haberler yüzünden sarsılmıştır – birden kararını verir ve ters yönde koşmaya başlar.

SAHNE 49 [SAHNE 48 yok]: Kilisenin dışı. Tam görüntü. İnsanlar telaş, korku içinde ve papazın içeri girip dua etmeleri yönündeki telkinlerine aldırış etmeden çekip giderler.

SAHNE 50: Kilisenin basamakları. Peder Rupen iç çeker, döner ve kiliseye girer.

8 Mayıs 1915'te, Van'daki Rus konsolosu bölgede 6000 Ermeni'nin katledildiğini bildirdi. [A.S.]

SAHNE 51: Kilisenin içi, mihrap. Ön planda – Peder Rupen mihraba yaklaşır – Aurora ona doğru koşarken arkasına döner – kız yardım isteyerek onun ayaklarına kapanır. Papaz onu ayağa kaldırır, kız açıklar –

YAZI:
"Peder – ne yapmalıyım? Paşa beni istiyor ve ailemi kurtaracağına söz veriyor."

Peder Rupen'in yüzü sertleşir, başını olumsuzca sallar – sonra yüzü yumuşar ve konuşur:

YAZI:
"Gel dua edelim."

Yüzleri mihraba dönük, yan yana diz çökerler, Aurora hıçkırarak ağlarken papaz dua eder.

SAHNE 52: Arkadan gelen ışığın gölgesinde, üstlerinde duran haç vinyeti. Haçın üstünde İsa figürü vardır.

SAHNE 53: Papaz ve kıza yukarıdan bakış. Haçtan gelen ilahi bir ışıkla aydınlanırlar. Görüntü dairesi kapanır.

YAZI:
"Ertesi gün."

Görüntü dairesi açılır.

SAHNE 54: Afiş vinyeti, 50 yaş ve üzerindeki erkeklerin Passelt Paşa'ya gitmeleri gereği üzerine İngilizce sözler.

SAHNE 55: Passelt Paşa'nın konağının önündeki avlunun tam görüntüsü – bir kapı sokağa açılır. Peder Rupen'le birlikte Ermenilerden oluşan bir kalabalık.
SAHNE 56: Balkonda duran Paşa'nın yakın plan görüntüsü. Paşa gülümser.

SAHNE 57: Avluda Peder Rupen'in de aralarında bulunduğu saygın ve varlıklı yaklaşık 50 Ermeni erkeğin görüntüsü – Antranik aceleyle gelir – ite kaka kendine yol açarak askerlerin koruduğu kapıya ulaşır.

SAHNE 57: Yakın plan kapı. Antranik içeri girmek istediğini söyler – izin vermezler – onları itip koşarak içeri dalar, muhafızlar peşine düşer.

SAHNE 58: Tam görüntü. Passelt Paşa'nın evinin içi. Paşa içeri girdiği sırada karşı kapıdan içeri dalan Antranik'i kıskıvrak yakalayan muhafızlar onu sürükleyerek dışarı çıkarmaya çalışırlar. Paşa bir şeyler söyler – muhafızlar selam verip çıkarlar. Paşa korkusuz ve fevri delikanlıya tuhaf bir şekilde gülümser – Antranik ona doğru gidip heyecanla konuşmaya başlar – babası ile Paşa'nın bir zamanlar iyi dost olduklarını anlatır – halkı için yalvarır – yiğitliklerinden söz eder.

SAHNE 59: Paşa'nın odası – ön plan. Konuşan Antranik'in yakın plan görüntüsü. Paşa dinler.

YAZI:
"Bu büyük savaşta size asker lazım. Bırakın sizin için savaşalım."

Paşa daha başka argümanları dinlerken yakın plan, etkilenmiş görünmektedir. Gülümser – delikanlıya bunun iyi bir fikir olduğunu söyler. Antranik gülümser – başarmıştır. Paşa onu gönderir.

SAHNE 60: Tam görüntü. Paşa ellerini çırpar – subay kapıdan girer – Antranik çıkar.

SAHNE 61: Paşa'nın odası. Ön plan. Paşa ile subay – Paşa'nın kurnaz ve sahtekâr tavrı bir anda öfkeli bir tavıra dönüşür. Oğlanın arkasından bakarken konuşur.

YAZI:
"Bütün Ermeni erkeklerin yok edilmelerini sağla – bu adam dahil."

Kapıyı işaret eder. Subay güler, selam verir ve hızla çıkar.

SAHNE 62: Paşa'nın evinin avlusu. Antranik dışarı çıkar – erkekler onu merakla sorguya çekerler – oraya geliş amacını anlatır ve diğerleri iyi haberlere gülümserken aceleyle kapıdan çıkar. Adam gibi muamele görecekler ve savaşmalarına fırsat tanınacaktır. Muhafızlar kapıları kapatıp kilitlerler. Kalabalık balkona doğru bakar.

SAHNE 63: **Balkona çıkan Paşa'nın yakın plan görüntüsü. Konuşur.**

YAZI:
"Hepiniz vatan hainliğinden zan altındasınız."

Paşa konuşmayı sürdürür.

SAHNE 64: Yanıt veren Peder Rupen'in yakın plan görüntüsü.

YAZI:
"Bir din adamı olarak size yemin ederim – bu adamlar sadıktır."

Peder Rupen konuşmayı sürdürür.

SAHNE 65: Hızla geçen görüntülerle, Paşa dinler, kafasını sallar ve "bu iş bitmiştir" gibisinden bir hareket yaparak içeri girer.

SAHNE 66: Avlunun dışındaki yol. İçerideki adamların akrabaları olan kadınlar ve çocuklar, korku içinde bekler, dinler ve içeri bakmaya çalışırlar.

SAHNE 67: Avluda. Erkekler gergin ve telaşlı konuşurlar. Konağın kapılarından subaylar ve askerler çıkar. Bir subay Peder Rupen'e doğru gelip öne çıkmasını söyler. Papaz itaat eder. Subay konuşur.

SAHNE 68: **Avlu – ön plan. Subay ile Peder Rupen – İki adam konuşur – Subay şöyle der: –**

YAZI:
"Kelime-i Şahadet getir de halkın kurtulsun."

Subay konuşmasını tamamlar. Peder Rupen itiraz eder. Subay onu sertçe yakalayıp diz çöktürür. Subay konuşur: –

YAZI:
"Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun resulüdür."

Tekrar eder: "Söyle, söyle."

SAHNE 69: Tekrar eden Peder Rupen'in yakın plan görüntüsü.

YAZI:
"Tek bir Tanrı vardır –"

Peder Rupen'in tereddütü.

SAHNE 70: Tedirginlik ve korku içinde dinleyen ve bekleyen erkek kalabalığının görüntüleri hızla geçer.

SAHNE 71: Konuşan Peder Rupen'in yakın plan görüntüsü.

YAZI:
"– ve İsa Mesih O'nun Oğludur."

Sahne Peder Rupen'in ilahi bir şekilde parlayıp güzelleşen yüzüyle devam eder.

SAHNE 72: Avlu. Daha geniş açı. Subay homurdanarak bir dua eder, kılıcını kaldırır – (sadece bir an)

SAHNE 73: Sokak. Kadınlar ve çocuklar korkuyla dinlerler.
SAHNE 74: **Avluda. Kılıç Peder Rupen'in başına isabet etmiştir, yaradan kan akar – papaz yere yığılır – sonra askerler tüfeklerle ateş açar – kılıçlarla saldırıp erkekleri katlederler (doğaçlama)**

SAHNE 75: Avlunun dışı. Korku içinde kadınlar. Feryat edip duvarı ve kapıyı yumruklarlar. Bazı kadınlar bayılır.

SAHNE 76: Kimi erkekler hemen ölür – diğerleri mücadele eder – diğerleri dua eder. Katliam sahnesinde kararma.

İkinci Makara

YAZI:
PASSELT PAŞA MARDIGANIANLARI HATIRLAR.

SAHNE 77: Tam görüntü. Mardiganianların evinin içi. Şark halıları, örtüler ve sedirlerle döşeli konforlu bir ev. Lusan ile Mrs. Mardiganian birlikte. Aurora içeri koşar, durur, etrafına bakar, annesine yönelir, oturma odasının ön planına kesme – sahnede üç kadın. Aurora sorar:

YAZI:
"Babam daha dönmedi mi?"

Anne başını sallayarak "Hayır" der ve neden diye sorar – Aurora onları kapı aralığına yönlendirir; dışarı bakıp geri çekilirler.

SAHNE 78: Kapı aralığından bahçeye uzun plan. Eve yaklaşan subay ve askerler.

SAHNE 79: Mardiganian oturma odası – tam görüntü. Evin içi – askerler girer, subay sorar: "Kocan nerede?"

SAHNE 80: Konuşan annenin yakın plan görüntüsü.

SAHNE 81: Odanın görüntüsü – subay kadının cevabından kuşkuludur – askerlere dönüp evi aramalarını emreder. Askerler hemen eve dağılır – bazıları üst kata çıkar.

SAHNE 82: Oturma odasındaki büyük sandık. Yakın plan. İki çocuk korkmuştur, sürünerek sandığın içine girer ve kapağını indirirler.

SAHNE 83: Odanın tam görüntüsü. Adamlar dolapları açar – eşyayı devirir, kırar, bu arada üç kadın ile Emin sessizce onları izler. Adamlar dönüp subaya babanın orada olmadığını bildirirler.

SAHNE 84: Sandık. Kapağı yedi sekiz santimetre yukarı kalkar.

SAHNE 85: Sandığı görüp gülümseyen subay, yakın plan.

SAHNE 86: Sandığa doğru odanın görüntüsü. Subay sandığa koşup kapağını açar.

SAHNE 87: Sandıkta korku içinde duran kız ve oğlana tepeden yakın plan. Onlara bakan askerler.

SAHNE 88: Erkeklerin de bulunduğu sahnenin görüntüsü. Eğilip çocukları sertçe tutup çekerler. Subay öfkelidir.

SAHNE 89: Korku içindeki anne ve kızların yakın plan görüntüsü.

SAHNE 90: Askerler çocukları havaya kaldırıp yere savururlar. Emin koşup onlara saldırır. Askerlerden biri sıkılmış yumruğuyla başına vurup onu yere serer.

SAHNE 91: Kapı aralığı. Mr. Mardiganian girer – duraksar – sahneyi görür ve karısı ile kızlarının yanından geçip adamlara koşar.

SAHNE 92: Görüntüde askerler ve çocuklar. Mr. Mardiganian onlara doğru koşar. Askerler gülüp çocukları yere bırakır – çocuklar annelerine koşarlar. Mr. Mardiganian bir açıklama talep eder. Asker açıklar. Baba başını sallayıp onlara şöyle der –

YAZI:

"Alman konsolosu bize yardım etmeye yanaşmadı. Bana güldü."

SAHNE 93: Mardiganianların odası, tam görüntü. Kadınlar hıçkıra hıçkıra ağlayarak adama sarılırlar – çocuklar da. Beklemekten sıkılmış askerler, subaydan gelen bir işaretle gruba doğru giderler – Mr. Mardiganian'ı dışarı sürükleyerek çıkarlar. Anne yalvararak kollarını uzatır – Aurora ve diğerleri elleriyle yüzlerini kapatmışlardır.

SAHNE 94: Yakın plan Mrs. Mardiganian, yanaklarından aşağı yaşlar süzülür.

SAHNE 95: Mardiganianların odasının tam görüntüsü. Emin babanın arkasından dışarı koşar – annesi geri dönsün diye bağırır – Aurora arkasından koşar.

SAHNE 96: Bahçe kapısının dışındaki sokak. Burada bir grup adam ve oğlan vardır – nöbet tutan Türkler. Mr. Mardiganian'la birlikte askerler bahçe kapısından çıkarlar. Onu diğerleriyle birlikte öne doğru iterler. Uzaklaşırlar. Emin koşup babasına katılır. Aurora bahçe kapısında belirir ve onlara bakarken duraklar.

SAHNE 97: Emin ile babasının yakın plan görüntüsü. Emin konuşur –

YAZI:
"Seni öldüreceklerse, baba – beni de öldürmeleri gerekiyor."

Mr. Mardiganian kendine hâkim olmaya çalışır, oğlana eve dönüp diğerleriyle ilgilenmesini söyler – artık evin erkeği odur – onu öper – gitmek üzere döner.

SAHNE 98: Sokak sahnesi. Tam görüntü. Bahçe kapısına dönük manzara. Bir muhafız ortaya çıkar – Emin'i durdurur – ona babasının yanına dönmesini söyler. Babasının sözünü dinlemeye çalışan Emin muhafızın elinden kaçar, muhafız onu yakalar – uzun bir bıçak çeker – ona saplamak üzere kaldırır.

SAHNE 99: Yakın plandan dehşet içindeki Aurora, sahneyi görmesin diye elleriyle gözlerini kapatır.

SAHNE 100: Sokak sahnesi – tam görüntü. Baba koşar – çocuğu kurtarır – ve diğerlerine katılmak üzere geçip giderler.

SAHNE 101: Yakın plandan bahçe kapısı. Aurora başını kaldırıp bakar – kardeşinin güvende olduğunu görür, dönüp eve koşar.

SAHNE 102: Mardiganianların evinin içi. Anne, Lusan ve çocuklar. Aurora içeri girip feryat eder:

YAZI:
"Emin'i de aldılar."

Annenin acısı ikiye katlanır, kadın bir sandalyeye yığılıp boşluğa bakmaya başlar. Öyle sarsılmıştır ki ağlayamaz. Kızlar merhametle ona bakarlar. Aurora annesinin başını okşayıp onunla konuşur. Görüntü dairesi kapanır.

YAZI:
ANTRANİK BİR STRATEJİYE BAŞVURUR.

SAHNE 103: Antranik'in evinin içi. Mobilyalar Mardiganianların evindekilerden daha yoksul görünüyor. Annesi ve kız kardeşi dantel örüyorlar – Antranik Türk subayı üniforması içinde aşağı iner. Annesi ayağa kalkıp ona bakar. Bunun ne anlama geldiğini sorarlar.

SAHNE 104: Konuşan Antranik'in yakın plan görüntüsü.

YAZI:
"Buldum."

Bitir ve yakın plan.

SAHNE 105: Tam set. Çok endişelidirler ve dikkatli olması için ona yalvarırlar. Yakalanırsa vurulacaktır. Birden kapı açılır – Türk askerleri Ermeni erkek bulma ve yağma beklentisiyle sırıtarak içeri girerler.

SAHNE 106: Subay ile Antranik'in yakın plan görüntüsü. Ağırbaşlı ve askeri jest ve mimikler – değişim – durur, selam verir ve dışarı çıkarlar.

SAHNE 107: Tam set. Antranik rolünü oynar – kapıyı kilitlerler. Antranik güler – onları öper – yakında döneceğini, dikkat etmelerini söyler ve dışarı çıkar.

SAHNE 108: Passelt Paşa'nın evinin avlusu. Passelt Paşa kapıdan çıkarken erkekler ve çocukları avludan içeri sokarlar.

SAHNE 109: Mr. Mardiganian'ı tutsaklar arasında gören Passelt Paşa'nın yakın plan görüntüsü. Gülümseyerek ilerler.

SAHNE 110: Sahneye giren Paşa'yı izleyen Mardiganian'ın yakın plan görüntüsü – Paşa gülümseyip kafa sallar – sonra konuşur –

YAZI:
"Bana kızını gönderirsen, sana hâlâ yardım edebilirim."

Mr. Mardiganian reddeder gibi başını sallar.

SAHNE 111: Geniş görüntü. Paşa subayı çağırıp emreder: –

YAZI:
"Onları çöle götürüp vur."

Subay selam verir ve muhafıza seslenir. Paşa eve geri döner.

SAHNE 112: Sokak sahnesi. Subay üniforması içinde arkadaşlarını arayan Antranik'in yakın plan görüntüsü.

SAHNE 113: Antranik avlunun kapısına varır, içeri bakar, erkekleri orada görünce şaşırır.

SAHNE 114: Avlu. Erkekleri orada görünce şaşırır. Antranik, Mr. Mardiganian'ı ve Emin'i görür – rolünü iyi oynar – bir sigara yakıp yavaşça yanlarına yürür.

SAHNE 115: Mr. Mardiganian'm yanma gelen Antranik'in yakın plan görüntüsü. Onu tanıyan Mr. Mardiganian şaşkındır.

SAHNE 116: Yakın plan. Antranik hızla parmağını dudaklarına götürür ve dudaklarının arasından onlara yardım edip edemeyeceğini sorar.

SAHNE 117: İkisinin de yakın plan görüntüsü. Mr. Mardiganian da rol yapar ve fısıldayarak, karısını uyarıp ona "Passelt Paşa'nın hâlâ Aurora'nın peşinde olduğunu ve kılık değiştirerek – belki Türk kadınlar gibi giyinerek kaçmalarını" söylemesini ister. Antranik başını sallar – yavaşça uzaklaşır ve kapıdan çıkar.

SAHNE 118: Kapının dışı. Antranik çıkar – Mardiganianların evine doğru koşarken tavırları değişir.

SAHNE 119: **Passelt Paşa'nın evinin avlusunda. Yürümeleri ve kapıdan çıkmaları emredilir.**

SAHNE 120: Mardiganianların evinin içi. Antranik kapıyı çalar – Aurora onu içeri alır. Annesi ve Lusan'ı çağırıp babasının mesajını iletir. Mrs. Mardiganian başını sallar, sandığa gider, iki Türk kıyafeti ve peçe getirir. Antranik dışarı çıkar – kızlar kıyafetleri giymeye başlarlar.

SAHNE 121: Çöle giden yol. Ermeni tutsaklar muhafızlar eşliğinde ilerlerler.

SAHNE 122: Mardiganianların evinin içi. Kızlar giyinmiştir – anneleri onlara Miss Graham'ın okuluna gitmelerini söyler, orada güvende olacaklardır. Sıcak bir veda – Kızlar peçeleri indirip kapıdan çıkarlar.

SAHNE 123: Başka bir yol manzarası. Tutsaklar dinlenir – askerler atlardan iner, atlarla meşgul olur, yem verirler – Ermeniler ayakta durur.

SAHNE 124: Kızların bakmak için gizlice yola yaklaştıkları görülür.

SAHNE 125: Yol. Yürüme emri verilmiştir. Ön planda Mr. Mardiganian ile Emin. Emin güçsüz ve yorgundur, elini korumacı bir şekilde omzuna atmış olan babasına yaslanır.

SAHNE 126: Yol kenarında Aurora ile Lusan'ın yakın plan görüntüsü. Aurora babası ile kardeşine doğru koşmaya başlar – Lusan onu geri çeker, dikkat etmesini söyler ve geri dönüp giderler, Aurora ağlar; Lusan onu sakinleştirmeye çalışır. Görüntü dairesi kapanır.

YAZI:
AVINI ARAYAN KURT.

SAHNE 127: Mardiganianların evinin içi. Gece sahnesi, lambalar yanıyor. Mrs. Mardiganian iki çocuğuyla masada oturuyor. Onları doyurur. Kapı vurulması duyulur. Kapıyı açar, Passelt Paşa girer. Şimdi tavırları değişmiştir. Adamlarıyla birlikte durur, Aurora'yı sorar.

SAHNE 128: Ön plan – Yakın plan. Passelt Paşa ve Mrs. Mardiganian. Paşa konuşur –

YAZI:
"Kızı almaya geldim."

Mrs. Mardiganian ona kızın evde olmadığını söyler. Paşa ona inanmaz – kadını bileğinden kavrayıp hoyratça kolunu büker – kadın dizlerinin üstüne düşer.

SAHNE 129: Tam set. Paşa adamlara evi aramalarını emreder, onlar da emre itaat ederler – sert sahne. Bulamadıklarını bildirirler – Paşa öfkeyle kadını yere savurur – kocasıyla oğlunun şimdiye ölmüş olmaları gerektiğini, yarın da onun sırasının geleceğini söyler. Dışarı çıkıp kapıyı çarpar. İki çocuk annelerine koşar. Kadın bayılmıştır, çocuklar yanında diz çökerler – dokunaklı sahne.

SAHNE 130: Çölün ortasında. Gece sahnesi. Büyük kamp ateşi yanıyor – tutsaklara ışığı vuruyor – arka planda askerler toplanıyor.
SAHNE 131: Mr. Mardiganian ile Emin'in yakın plan görüntüsü, el ele kamp ateşinin ışığında beklerler.

SAHNE 132: Askerlerin görüntüsü – subaylar konuşuyor. Kafa sallayıp gülümserler – atlara binerler, silahlarını havaya kaldırıp sağa sola sallamaya başlarlar – bağırıp at üstünde ilerlerler.

SAHNE 133: Geniş görüntü. Uzun plan. Askerler tutsakların etrafında çember çizer – silahlarını ateşlerler, parıltısını görürüz; tutsaklar da birer birer düşer. Kararma.

SAHNE 133 doğaçlama olarak üç ya da dört tutsağın yakın plan görüntüsüne bölünecek.

YAZI:
VE SONRA SABAH OLDU.
(yazının arkasında gündoğumunu göster)

SAHNE 134: Bir minare. Gün ışığı. Minarede bir müezzin sabah ezanını okuyor.

YAZI:
"Allah'tan başka Tanrı yoktur."

SAHNE 135: Çöl sahnesi. Gün ışığı. (133. ve 135. sahneler arasında doğaçlama yakın planlar) Yeni bir grup tutsak yürür – askerler ateş etmeye devam eder – ezanı duyup ara verirler, hepsi Mekke yönüne dönüp namaz kılar, ayağa kalkıp katliama başlarlar.

SAHNE 136: Yakın plan. Emin ile babası ölmüş, el ele yatıyorlar.

SAHNE 137: Çöl sahnesi – Ateş devam ediyor. Doğaçlama yakın planlar. Kararma.

YAZI:
MISS. GRAHAM'IN YETİM ERMENİ KIZLAR İÇİN
İNGİLİZCE OKULU

SAHNE 138: Miss Graham'ın yakın plan görüntüsü. Öğrencilerine tezat teşkil edecek şekilde sarışındır – görüntü dairesi genişler ve sınıfına kitap okuduğunu görürüz.

SAHNE 139: Kızları ve öğretmeni gösteren sınıfın geniş görüntüsü. Duvarda bir İngiliz bayrağı. Subaylar ve askerler gelip Miss Graham'a haber verirler.

137'den 140'a kadar doğaçlama yakın planlar.

YAZI:
"Bu kızları Passelt Paşa'ya götürmem emredildi."

Miss Graham öfkeli. Onlara dışarı çıkmalarını emreder, bayrağını göstererek İngiliz olduğunu, gitmelerini söyler. Subay gülümseyip emir verir. Askerler kızlara doğru atılır – Miss Graham fırlayıp yüzü askerlere dönük halde aralarına girer.

SAHNE 140: Birbirine sokulmuş kızlar – Miss Graham askerlere meydan okur. Kadını kenara iterler –

SAHNE 141: Odanın tam görüntüsü – askerler kızları yakalar – bazıları mücadele eder – Miss Graham karşı koyar ama onu yere sererler – kızları toplarlar; kıyafetlerinin bir kısmı yırtılmıştır – bazılarını dışarı taşır – diğerlerini iter ve sürüklerler.

SAHNE 142: Okulun dışı. Geniş görüntü. Türk kadınları gibi giyinmiş Aurora ve Lusan belirir. Kapılar açılır – askerler ve onlara karşı koyan kızlar bir karmaşa içinde dışarı çıkarlar. Aurora ile Lusan korku içinde yan sokağa kaçarlar.

SAHNE 143: Sahneyi izleyen iki kızın yakın plan görüntüsü.

SAHNE 144: Sahnenin tam görüntüsü. Passelt Paşa otomobille gelir, durur.

SAHNE 145: Tam görüntü. Paşa'nın adamına emir verilir – otomobilin yakınındaki güzel bir kız otomobilin içine çekilir – Paşa güler – otomobil, mücadele eden, çığlık atan kızla birlikte hızla uzaklaşır. Askerler kızları itip kakar, sürükler.

SAHNE 146: Aurora ile Lusan. Lusan hıçkırıklar içindeki Aurora'yı çekip götürür.

SAHNE 147: Okulun içi. Miss Graham yerde – yarı baygın. Dizlerinin üstünde doğrulur – İngiliz bayrağı yerdedir. Bayrağı yerden alıp ayağa kalkar – bayrağı tutup kaldırır ve intikam almak için Tanrı'dan yardım ister. Kararma.

Üçüncü Makara

YAZI:
KAÇAĞIN DÖNÜŞÜ

SAHNE 148: Mardiganianların evinin içi. Karanlıktır. Aurora ile Lusan kapıyı açıp girerler. Kapatıp kilitlerler.

SAHNE 149: Yakın plan – Lusan bir mum yakar ve panjurları kapatır. Türk kıyafetleri içindedirler – peçelerini çıkarıp etrafa bakarlar. Gerçek ortadadır.

SAHNE 150: Lusan konuşur –

YAZI:
"Annemle çocukları almışlar."

SAHNE 151: Aurora sandalyeye çöker ve başı masaya düşmüş halde hıçkırarak ağlamaya başlar.

SAHNE 152: Tam sahne. Lusan dolaba gidip soğuk bir kuzu butu ile bir sürahi süt getirir. Aurora'yı yemeye zorlar – kız bir şey yemek istemez ama Lusan azarlayınca yemeye başlarlar. Üstlerindeki Türk kılığını çıkarırken annelerinin akıbeti hakkında konuşurlar.

SAHNE 153: Kasaba meydanı. Anne ile uyuyan iki çocuğunun yakın plan görüntüsü – yere oturup bir binaya yaslanmışlar – bu karede iki ya da üç Ermeni sürgün göster – yorgunluk ve uyku.

SAHNE 154: Tam sahne. Mardiganianların evinin içi – masada kızlar – başlarını kollarına dayamış – ikisi de uyuyor – mumun alevi titriyor – Mum eriyip sönerken kararma.

YAZI:
ZAPTİYELER
(Hapisten salıverilip göreve alınmış mahkûmlar)

SAHNE 155: Görüntü dairesi açılır. Sabah. Mardiganianların evinin içi. Kapı açıktır – ve odada bir sürü zaptiye vardır.

SAHNE 156: Kızlar korkuyla uyanır. Adamlar güler – güzel olduklarını görünce kızları yakalayıp onlarla sevişmeye çalışırlar.

SAHNE 157: İçlerinden biri –liderleri– Aurora'yı yakalayıp kapıya doğru götürür. Tehlikeyi fark eden Lusan adama doğru koşar.

SAHNE 158: Kapıda yakın plan. Burada Lusan ona paraları olduğunu söyler ve Aurora'yı bırakırlar. Lusan konuşur.

YAZI:
"Bizi anneme götürün. Onda para var."

Lusan konuşmaya devam eder.

SAHNE 159: Odanın tam görüntüsü. Adamlar tartışırlar ve Mardiganianların hali vakti yerinde insanlar olduğu belli olduğundan, kızın istediğini yapmaya karar verirler. Dışarı çıkarlar.

SAHNE 160: Kasaba meydanının tam görüntüsü. Askerler, kadınlar ve çocuklara sanki hayvanmışlar gibi onlara ekmek atıyor.

SAHNE 161: Yakın plan – ön planda Mrs. Mardiganian ile iki küçük çocuğu. Çocuklara yemeleri için ekmek verir.

SAHNE 162: Zaptiyeler kızlarla beraber sahneye girer, kalabalığın arasından geçerler. Aurora annesini görüp seslenir. Kadın döner ve üçü birleşir. Kızlar dertlerini anlatırlar – zaptiyeler etraflarını sarıp bekler. Anne saçının içinden para çıkarır ve bir kısmını sayar – Zaptiyeler elini tutup hepsini alırlar. Lusan çocukları öper, adamlar gider ve Aurora annesine başlarından geçenleri ve başarısızlıklarını anlatır.

SAHNE 163: Tam sahne. İngiliz Misyonu'nun içi. Tamamen kendine gelmiş ve gücünü toplamış ama yalnız olan Miss Graham kapının vurulduğunu duyar – Antranik subay üniforması içinde içeri girer.

SAHNE 164: Miss Graham öfkeli ve korkusuzdur – adamdan ne peşinde olduğunu söylemesini ister. Antranik kapıyı kapatıp kendisini tanıtır. Adamın gerçekte Türk askeri olmadığını öğrenince Miss Graham'ın yüz ifadesi değişir. Antranik konuşur.

YAZI:
"Mardiganianların iki kızını gördünüz mü?"

Kadın ona olanları anlatır – kızlar oraya hiç gelmemiştir – ve bütün öğrencilerini götürmüşlerdir. Antranik oturur, zorlukla konuşur. Kadın onu teselli eder – adam ayağa fırlar ve Paşa'yı öldüreceğine yemin eder. Miss Graham, Antranik kadınların ve çocukların tehcir için –ama gerçekte ölümden beter bir cehennem azabı yaşatmak üzere– kasaba meydanında toplandıklarını anlatınca birden ipleri ele almaya karar verir. Antranik onu uzak durması için ikna etmeye çalışır – kendisi gidecektir. Kadın gülümser ve kendisinin daha faydalı olacağını söyler – kılık değiştirdiği ortaya çıkarsa onu öldüreceklerdir.

SAHNE 165: Odanın geniş görüntüsü. Kadın odayı boydan boya geçer, şapkasını alır ve dışarı çıkarlar.

SAHNE 166: Yakın plan. Misyon'un dışı – basamaklarda. Miss Graham ve Antranik dışarı çıkarlar – adam kadına veda eder ve iyi şanslar diler – ters yönlere giderler.

SAHNE 167: Kasaba meydanı. Tam görüntü. Bir Türk askeri, bir platformun üstüne çıkmış sürgünlere hitap etmektedir.

YAZI:
"Muhammed'i peygamberi olarak kabul edenlerin
çocuklarıyla birlikte gitmesine izin verilecek!"

SAHNE 168: Mrs. Mardiganian ve kızları ön planda. Birbirlerine bakarlar. Pek çok anne ve kızı itaat etmeye karar verip ellerini kaldırır. Türk askerleri onları bir kenara çeker. Diğer askerler çocukları toplar –çocuklar bağırıp mücadele ederler– ve dininden dönmek için bekleyen kızların yanına götürürler.

SAHNE 169: Mardiganian grubunun yakın plan görüntüsü. Miss Graham sahneye girip sorular sorar. Anneler ve kızları açıklar. Miss Graham her şeyi öğrenip onlara şöyle der:

YAZI:
"Gidip Vehbi Bey ile konuşacağım. O beni tanır."

Gider.

SAHNE 170: Tam görüntü. Miss Graham kalabalığın arasından geçip Bey'in evinin basamaklarına ulaşır.

SAHNE 171: Bey'in evinin basamakları. Yakın plan. Miss Graham sahneye girer –askerler onu durdurur– kim olduğunu açıklar ve içeri girmesine izin verirler.

SAHNE 172: Kızlarla askerlerin tam görüntüsü. Bey'in konağına girmeleri emredilir.

SAHNE 173: Bey'in evinin basamaklarının daha yakın görüntüsü. Kızlar, çocuklara yardım ederek içeri girer – kimi anneler kendi çocuklarını taşıyor.

SAHNE 174: Bey'in konağının içi – geniş bir oda – yanda ve arkada kapılar. Kızlar ve çocuklar girer. Burada askerler çocukları ayırıp arkadaki odaya götürür – sonra bir subay ortaya çıkar – kızlara diz çökmelerini emreder ve İslam amentüsünü tekrarlatır.

SAHNE 175: Diz çökmüş kızlara dönük görüntü, kendi dinlerinden vazgeçtiklerine dair yemini tekrar ederlerken yüzlerinde acı ifadesi görünür.

SAHNE 176: Tam görüntü. Bitişik odada.

SAHNE 177: İkisinin yakın plan görüntüsü – Vehbi Bey ile[9] ciddiyetle konuşur. Vehbi Bey genç bir Türk'tür –sinekkaydı tıraşlı–,

9 Aslında kitaptaki Vehbi Bey'den başka bir kişi olduğu anlaşılıyor. [y.n.]

dışarıdakilere karşı insaflı olmasını söyleyen Miss Graham'a hayranlıkla bakıp gülümser. Dinleyip en sonunda karşılık verir –

YAZI:
"Size uzun zamandır hayranım. İslam inancını benimseyin,
ben de hepsini kurtarayım."

Miss Graham ona bakar – adam gülümser – kadın tereddütle sorar –

YAZI:
"Sizin dininizi mi?"

Adam kafa sallar – kadın titreyerek razı olur. Adam ona diz çökmesini emreder, kadın dediğini yapar.

SAHNE 178: Öndeki salonda kızlar ve anneleri de Müslüman yeminini eder.

SAHNE 179: Miss Graham'ın yakın plan görüntüsü – gözlerinde yaşlar – tereddüt eder ve sözcükler dudaklarından dökülmez.

SAHNE 180: Vehbi Bey'in yakın plan görüntüsü; şehvet, hainlik ve sahtekârlık ifadesi.
SAHNE 181: Tam görüntü. Koridor. Dininden dönen kızlar çığlıklar duyar – hepsi korku içinde donakalır – çocukların tehlikede olduğunu anlarlar – ayağa fırlayıp arka odanın kapısına koşarlar – kapıya vurup sevdikleri için feryat ederler.

SAHNE 182: Hızlıca çocukların olduğu oda – Türk askerleri onları silahlar ve bıçaklarla öldürüyor.

SAHNE 183: Bu sahnenin yakın plan görüntüsü. Miss Graham'ın bulunduğu oda – kadın dizlerinin üstündedir ve çığlıkları duyar – ayağa fırlar – Vehbi Bey'e döner, gözleri öfke saçmaktadır – ona yalancı bir sahtekâr olduğunu söyler. Adam planlarının aniden bozulmasına çok kızmıştır ve kadını sertçe kavrar – onu güçlü kollarına alıp öpmeye çalışır. Kadın elleriyle adamın kafasını geriye doğru iter.

SAHNE 184: Tam sahne. Kadın nihayet kurtulur – adam ona şöyle der –

YAZI:
"Dediğimi yapacaksın, yoksa seni adamlarıma veririm."

Adam bir kapıya gider – açar ve ona adamlarını gösterir.

SAHNE 185: Koridordan bitişik odanın görüntüsü. Bir sürü kötücül ve vahşi asker göster.

SAHNE 186: Tam görüntü. Adam kapıyı kapatır. Miss Graham sedire doğru koşar – sedirin üstüne çıkıp bir pencere kafesinden çocukların olduğu odaya bakar.

SAHNE 187: Pencere kafesi ya da parmaklıklar arkasından odanın görüntüsü. Çocuklar etrafta yatıyor – hepsi öldürülmüş – askerler gülerek odadan çıkar.

SAHNE 188: Tam sahne. Adam kadına doğru gelir – kadın korkudan nefes nefese dönerken adam kollarını ona dolar –
SAHNE 189: İkisinin yakın plan görüntüsü. Kadın döner – dehşet ifadesi – Miss Graham'ın yüzünde tiksinti.

SAHNE 190: Aksiyonun tam görüntüsü. Miss Graham mücadele eder – eli duvardaki ağır bir süslemeye dokunur.

SAHNE 191: Duvardaki süslemenin yakın plan görüntüsü, Miss Graham'ın eli süslemenin üstünü kapatır.

SAHNE 192: Sahnenin yarı yakın planı. Hızla süslemeyi kaldırıp Vehbi'nin başında parçalar. Adam afallamış bir şekilde yere yığılır.

SAHNE 193: Tam sahne. Miss Graham kapıya koşar – askerleri görür – kapıyı kapatır – pencere kafesine bakar – altına bir piramit şeklinde bir masa ile tabure koyar, tırmanır, pencere kafesini açar.

SAHNE 194: Vehbi Bey'in evinin koridoru. Dışarı askerler çıkar –

genç kızlar ve anneler çocukları için ağlayarak başlarına üşüşür – askerler güler ve bir subay şöyle der:

[verilmemiş YAZI]

Tutsakların öfkeli ve kederli haykırışları – subay adamlarıyla konuşur – kızları ve kadınları tutup dışarı taşırlar. Kızlara doğaçlama yakın planlarla kurgu.

SAHNE 195: Vehbi Bey'in konağının dış penceresi, pencere kafesi açıktır. Miss Graham kaçıp uzaklaşır. Kararma.

SAHNE 196: Görüntü dairesi açılır. Çöl. Kadınlar, genç kızlar ve çocuklar Musa Bey'e götürülüyor. Mrs. Mardiganian, iki kız ve diğerleri yaklaşır. Birkaç ağacın yanında, kefen içinde altı bedenle, öldürülen çocuklarıyla birlikte bir kadın oturur.

SAHNE 197: **Kadın ile ölü çocukların yakın plan görüntüsü. Kafile geçer. Aurora kadına doğru koşup sorular sorar. Kadın çocuklarının nasıl öldürüldüğünü anlatıp ekler –**

YAZI:
"Onlara katılana kadar burada bekleyeceğim."

Aurora, gözünde yaşlar. Diğerlerine katılır ve kafileye devam etme emri verilir.

YAZI:
VEHBİ BEY'İ ÖLDÜRDÜĞÜNDEN KORKAN,
MISS GRAHAM KAÇMA UMUDUYLA
SÜRGÜNLERE KATILIR.

SAHNE 198: Başka bir çöl manzarası, kılık değiştirmiş Miss Graham'ın koşup Mardiganianlara ulaştığını gösterir.

SAHNE 199: Yakın plan – Miss Graham mola vermiş olan Mardiganianlara gelip kendisini tanıtır. Fısıldaşırlar – ve onun hikâyesini dinlerler.

SAHNE 200: Antranik'in evinin içi. Antranik içeri girer ve annesi ile kız kardeşini götürdüklerini fark eder, gülüşü söner. Adlarını söyler, yumruklarını sıkar ve ağlayarak dışarı çıkar.

SAHNE 201: Kafile kamp kuruyor. Ateşler yanıyor ve tutsaklara yemek dağıtılıyor.

SAHNE 202: Antranik kadın ile altı çocuk cesedinin bulunduğu sahneye atla girer. Atından iner, kadının yardımına koşar – kadın kollarında ölünce acı içinde onu orada bırakır.

SAHNE 203: Kamp manzarası. Mardiganianlar ile Miss Graham iki çocukla birlikte ön plandadır. Bir ateşin üstünde yemek pişirip kendilerine dağıtılan küçük tayınlarla doymaya çalışırlar. Kararma.

YAZI:
MUSA BEY İLE VAHŞİ KÜRTLERİ (bir çöl aşireti)

SAHNE 204: Görüntü dairesi açılır. Musa Bey ve Kürtler süvari hücumu halinde kameraya doğru at sürerler, atını kameranın önünde durdurur – diğer atlılar da onu izler.

SAHNE 205: Yakın plan Musa Bey.

SAHNE 206: Uzaktaki Ermeni sürgünlerin kampını gösteren uzun plan.

SAHNE 207: İşaret edip gülümseyen Musa Bey'in yakın plan görüntüsü – eliyle atlılara onu takip etmelerini işaret eder. Dörtnala uzaklaşırlar.

SAHNE 208: Kampın yanında. Yemek yiyen askerler ve tutsaklar. Kürtlerin gelişi.

SAHNE 209: Musa Bey atından inip yetkili subayların yanına gider.

SAHNE 210: Mardiganian grubunun görüntüsü. Yeni gelenleri görürler.

SAHNE 211: Yakın plan – Mrs. Mardiganian kurnazlık ederek kızlara yüzlerine çamur sürüp kendilerini olabildiğince çirkinleştirmelerini söyler. Onlar da hızla kadının dediğini yapar.

SAHNE 212: Yakın plan – konuşan ve kızlara bakan Musa Bey ile subayların görüntüsü. Musa Bey kafasını sallar – subayların birine biraz para verir –

SAHNE 213: Musa Bey atını tutarak yaklaşır – kızlara ciddiyetle bakar – ve Aurora'yı görür – kız geriye doğru sinerken adam ona doğru gider. Diğer Kürtler de seçimlerini yapar.

SAHNE 214: Yakın plan. Musa Bey ile Aurora – adam gülümser, kızın kurnazlığını anlamıştır – kızı sertçe saçından yakalayıp yüzündeki çamuru siler.

SAHNE 215: Daha geniş görüntü. Musa Bey güler – adamlarına seslenir – hepsi yanıt verir – her biri bir kızı yakalar – atının sırtına atıp arkasından kendisi de atlar. Musa Bey ve Aurora ön planda – Mrs. Mardiganian Aurora'nın yardımına koşar – ama Aurora – sırtüstü – başı çuval gibi sarkar halde uzağa götürülür – Kararma.

YAZI:
Kemal Efendi'nin harap kalesi.

SAHNE 216: Etrafında yüksek bir duvarla Türk mimarisi eski taş binanın görüntüsü. Musa Bey at üstünde Aurora ile geçer. Musa Bey işaret edip dörtnala uzaklaşır.

SAHNE 217: Kemal Efendi'nin evinin içi. Güzel bir Türk odası. Kemal Efendi bir sedire yaslanmış nargilesini tüttürüyor. Bir kadın hizmetçi girer, eğilir ve Musa Bey'in geldiğini haber verir. Adam içeri alınmasını emreder, kadın kapıya doğru gider ve Musa Bey ile Aurora girerler. Kız yere yığılır ama Musa Bey onu sertçe çekip ayağa kaldırır ve Kemal Efendi'nin huzuruna getirir.

SAHNE 218: Yakın plan. Kemal Efendi'nin önünde. Musa Bey ona

Aurora'yı gösterir. Adam kızı onaylar. İstenirse kızın yakın plan görüntüsü. Efendi, Musa Bey'e bir miktar altın fırlatır, adam eğilerek selam verir ve çıkar. Efendi, kadın hizmetçisini çağırır ve Aurora'yı götürürler.

SAHNE 219: Yan oda. Kadın hizmetçi Aurora ile içeri girer, kız bitkin halde bir sedire yığılır. Kadın konuşur:

YAZI:
"İtaat edip sevgi dolu olursan sana iyi davranır."

Kadın konuşurken Aurora dikkatle dinler. Başka bir kadın bir yemek tepsisi ve şarapla girer ve Aurora'yı yemek yiyip gücünü toplamaya zorlarlar. Kadınlar çıkar. Aurora sedire gömülüp hıçkırarak ağlar. Kararma.

YAZI:
MUSA BEY'İN KAMPI. (Gece)

SAHNE 220: Çöl sahnesi, gece. Musa Bey'in atının kumun üzerindeki izlerini takip eden Antranik.

SAHNE 221: Çadırların dışı. Kürtler ve kızlar görülüyor. Kızlar bir araya toplanmış.

SAHNE 222: Erkekleri izleyen korku içindeki kızların yakın plan görüntüsü.

SAHNE 223: Kamp ateşinin yakın plan görüntüsü. Erkekler yemek yiyor.

SAHNE 224: Sahnenin tam görüntüsü.

SAHNE 225: Çöl sahnelerinin yakın plan görüntüsü – at üstündeki Antranik durur.

SAHNE 226: Uzaktaki kampın görüntüsü – kamp ateşinin ışığı görünüyor.

SAHNE 227: Antranik atından inip yaya olarak ilerler.

SAHNE 228: Büyük çadırın içi – gece – lamba yanıyor – Musa Bey'in adamlarından dördü burada sigara içiyor. Musa Bey girer. Musa Bey'e yemek servisi yapılır, o da altın gösterir.

SAHNE 229: Çadırın dışı. Antranik gelir, çömelir.

SAHNE 230: Çadırda konuşan Kürtlerin silueti. Antranik sürünerek çadıra yaklaşır.

SAHNE 231: Çadırın içi. Musa Bey konuşur.

YAZI:
"Kızı Kemal Efendi'ye sattım."

SAHNE 232: Çadırın dışı. Antranik dinler – duyar ve sürünerek uzaklaşır.
SAHNE 233: Efendi'nin konağında – Efendi ile Aurora sedire oturmuşlar.

SAHNE 234: İkisinin yakın plan görüntüsü. Efendi konuşur.

YAZI:
"Allah'ın tek Tanrı olduğunu kabul edecek misin?"

Müslüman inancını kabul ederse ona iyi davranacağını söyler. Aurora onunla pazarlık eder –

YAZI:
"Evet – ailemi kurtarırsan."

Adam şaşırır – ailesi hakkında sorular sorar. Yakın plan – Efendi güler – kızı sertçe kavrar ve şöyle der: "Şimdi benim dediğimi yapacaksın." Aurora korku ve öfke içinde ayağa sıçrar – ve adam ona yaklaşırken bağırır – adamın kemerindeki mücevherli hançeri çekip çıkarır ve kendi göğsüne saplamaya hazır halde tutar. Adam kıza bakıp gülümser – sonra şöyle der –

YAZI:
"Pekâlâ, pazarlık bitti. Yarın gidip onları getireceğiz."

Aurora gülümseyip adama teşekkür eder. Adam ellerini çırpar – kadın girer ve Aurora'yı götürür.

SAHNE 235: Kale kapısının dışında. Antranik atla gelir – atından iner ve kapıya gider – gizlice içeri girer.

SAHNE 236: Aurora'nın odası – kız girer – pencereye gider ve üzüntüyle dışarı bakar. Kadın çıkar.

SAHNE 237: Kalenin duvarı. Antranik sahneye girer – yukarı bakar – ışığı yanan bir pencere görür – tırmanır.

SAHNE 238: Yakın plan. Pencereden Aurora'nın odası. Kız dışarı bakar. Antranik'in başı belirir. Kız önce geri çekilir, sonra bir sevinç çığlığı atar. Pencerenin parmaklıkları arasından adamın ellerini öper. Kız hikâyesini anlatır, Antranik de kendininkini – Sonra Antranik kızı uyarır –

YAZI:
"Kaçmak zorundasın. Sözünü tutmayacak."

Kız dinler ve parmaklıkların arasından bir öpücüğün ardından Antranik gider. Kız döner ve gülümser – Antranik'in ona göz kulak olduğu için mutlu olmuştur. Dizlerinin üstünde dua eder. Kararma.

YAZI:
Kemal Efendi Aurora'nın ailesini bulmak için verdiği sözü tutar.

SAHNE 239: Görüntü dairesi açılır. Kemal'in kapısının dışı. İki at bekliyor. Efendi ile Aurora atlara binip uzaklaşırlar.

SAHNE 240: Nehrin karşı tarafı – Antranik beklerken görülür –

SAHNE 241: Uzaktan kayalık – nehir. Efendi ile Aurora atlarla ilerler. Kız uzaktaki nehri görür.

SAHNE 242: Atı durdurup nehre bakarken Aurora'nın yüzünün yakın plan görüntüsü.

SAHNE 243: Tam görüntü. Aurora kararını verir – atını mahmuzlar – Efendi bağırır ve arkasından atını dörtnala sürer. Aurora atıyla doğrudan kayalığın ucuna doğru gider.

SAHNE 244: Kayalığın ucu. Aurora ilerler – atından yere atlar ve Efendi geliyor mu diye bakmak için arkasına döner – canını Tanrı'ya emanet edip atlar – Efendi ilerler ve kayalığın kıyısında atını geri çeker – korku içinde aşağı bakar –

SAHNE 245: Nehirden karşı taraftaki kayalığın görüntüsü. Aurora'nın bedeni havada hızla düşerken görülür. Antranik kıyıdan izler.
SAHNE 246: Aurora'nın bedeni suya çarpar.

SAHNE 247: Antranik nehrin kıyısına doğru koşarak sahneye girer ve suya atlar.

SAHNE 248: Nehrin görüntüsü – Aurora yüzeye çıkar – iyi bir yüzücüdür, kıyıya doğru yüzmeye başlar –

SAHNE 249: İkisi suda buluşup kıyıya yüzerler.

SAHNE 250: Nehrin kıyısı – Antranik ile Aurora kıyıya ulaşır – sudan çıkarlar, Antranik Aurora'nın elbisesindeki suyu sıkar ve onu kollarına alır. Kararma.

YAZI:
DERKEN, MUSA BEY'E SATILMAMIŞ OLAN
SÜRGÜNLER BİR YOLCULUĞA
ÇIKARLAR, İSTİKAMET...

SAHNE 251: Görüntü dairesi açılır. Nehirde bir tekne – tıka basa kadın ve çocuk dolu. Mrs. Mardiganian, Miss Graham, Lusan ve çocuklar görülür.

SAHNE 252: Bu insanların yakın plan görüntüsü –

SAHNE 253: **Teknenin arka tarafında subaylar. Üstleri şöyle der –**

YAZI:
"Tekne aşırı yüklü. Çocukları aşağı atın."

Yanındaki subay başıyla onaylayıp teknedeki Kürtlere seslenir.

SAHNE 254: **Teknenin görüntüsü – Kürtler çocukları alıp suya atar – anneler feryat eder – bazıları çocukların arkasından suya atlar.**

SAHNE 255: Yakın plan – Kürtler Mardiganianların çocuklarını almaya çalışır – Miss Graham onları korumak ister – kadını yere yıkarlar ve iki çocuk suya atılır – Mrs. Mardiganian çocukların peşinden atlamaya çalışır ama Miss Graham onu tutar. Miss Graham'ın kollarında bayılır.

SAHNE 256: **Teknenin yanından görünüm. Bir erkek çocuk teknenin kenarına tutunmaya çalışır. Asker ayağa kalkar, çocuğun kafasına kürekle vurur.**

SAHNE 257: Uzun plan birkaç tekne gösterir. Teknenin görüntüsü – nehirde boğulan çocuklar.

SAHNE 258: Teknelerin yakın plan görüntüsü.

SAHNE 259: Aurora uykuda. Antranik nöbette – teknenin yaklaştığını görür – katliama tanık olur – iç çeker ve nöbete geri döner.

SAHNE 260: Aurora'nın yakın plan görüntüsü. Antranik onu uyandırır ve sürgünlerin teknelerle nehri aştıklarını, yakında oradan geçeceklerini söyler. Onu kuma gömeceğini, kendisinin de aynı şekilde saklanacağını söyler, böylelikle Kürtler onları görmeyecektir.

SAHNE 261: Nehrin kıyısı. Sürgünler karaya çıkıyorlar – hıçkıra hıçkıra ağlıyor ve kaybettikleri çocuklarının yasını tutuyorlar.

SAHNE 262: Tekrar Antranik. Aurora'yı kumun içine saklamıştır, sonra kendisini de gömer.

SAHNE 263: Yaklaşan sürgünlerin görüntüsü.

YAZI:
O gece.

SAHNE 264: Bir kamp. Ay ışığı efekti. Çadırlar kurulmuş – ateş yanıyor. Kürtler yemek yiyor.

SAHNE 265: Bir araya toplanmış sürgünlerin görüntüsü. Aurora'nın annesi, Lusan ve Miss Graham ön planda.

SAHNE 266: Sahnenin genel görüntüsü. Kürtler hızla gelip kızları yakalar.

SAHNE 267: Yakın plan – iki adam Miss Graham ile Lusan'ı yakalar – Mrs. Mardiganian korkuyla feryat eder.

SAHNE 268: Çadırın içi – Bir adam Miss Graham ile girer. Kadın mücadele eder ve elbiseleri yırtılmıştır.

SAHNE 270 [SAHNE 269 yok]: Başka bir çadırın içi. Minderler ve halılarla kaplı bir sedirde –yarı çıplak– oturan Lusan'ın yakın plan görüntüsü – vahşi görünüşlü bir Kürt, elleri kızın boğazında, onu zorla geriye doğru yatırır.

SAHNE 271: Diğer çadırda. Miss Graham bir Kürt'le mücadele içinde – bıçağa uzanıp adamı bıçaklar – çadırdan dışarı koşar. NOT: İstenirse, bunların tümü çadırın dışından siluetler halinde gösterilebilir.

SAHNE 272: Çadırın dışı. Miss Graham aceleyle çıkar.

SAHNE 273: Çölde. Antranik ve Aurora yaklaşır, uzaklara bakarlar.

SAHNE 274: Kampın uzak plan görüntüsü.

SAHNE 275: Aurora ve Antranik oturuyor – Antranik bir ses duyar, ayağa kalkar ve Miss Graham tökezleyerek kollarına düşüp bayılır. Antranik su şişesiyle – kadını ayıltır ve hikâyesini dinler. Kararma.

YAZI:
BİRKAÇ HAFTA SONRA.

SAHNE 276: Kürtlerin kampında.

SAHNE 277: Annesinin kollarında ölmekte olan Lusan'ın yakın plan görüntüsü.

SAHNE 278: Çöl – Antranik, Aurora ve Miss Graham paçavralar içinde – aç ve susuzlar – sahneye girerler – Antranik ikisine de destek olur – Aurora yalvarır –

YAZI:
"Ölmeden önce annemi görmek zorundayım."

Antranik'e onu annesine götürmesi için yalvarır. Antranik tereddüt eder – öyle de böyle de işin ucunda ölüm vardır. Antranik çaresizdir ve ağlar – Aurora onun yanağını okşar ve ona cesur ve iyi kalpli olduğunu söyler. Miss Graham'ın bilinci pek yerinde değildir – Antranik ona sorar – kadın yanıt verir –

YAZI:
"Onunla gideceğim. İnsan bir kez ölür."

Karara varırlar ve Antranik onlara dinlenmelerini söyler – ve şöyle der: "Bu gece yakalanmadan kampa sızabilirsiniz" ve onları ceketiyle güneşten korur, karanlığın çökmesini beklerler. Kararma.

YAZI:
Aurora için üzücü bir dönüş.

SAHNE 279: Görüntü dairesi açılır. Gece Kürtlerin kampı. Yakın planda Mrs. Mardiganian, Aurora ve Miss Graham Lusan'ın cansız bedeni önünde diz çökmüş. Bir çığlık duyulur, yukarı bakarlar.

SAHNE 280: Uzun plan – Kürtler çadırlardan çıkar – kızların arasına dalar – giysilerini çekiştirip yırtarlar.

SAHNE 281: Yakın plan – Kürtler Aurora ile Miss Graham'ı Lusan'ın cansız bedeninin başında oturan Mrs. Mardiganian'ın yanından alıp götürürler.

SAHNE 282: Yarı çıplak on beş kadar kızı atlarına atıp götüren Kürtlerin görüntüsü. Aurora ile Miss Graham yanlarında iki Kürt'le geçer – yarı çıplak.

YAZI:
Kürt'ün atları bağlama yöntemi.

SAHNE 283: Çöl. On beş ya da yirmi at, on beş ya da yirmi kıza iplerle bağlanmıştır – (bkz. resim) elleri ve ayakları bağlı.

SAHNE 284: Miss Graham'ın yakın plan görüntüsü – iplerle ve ayak bilekleri [aynen].

SAHNE 285: Aynı pozisyonda Aurora'nın yakın plan görüntüsü. Kararma.

Beşinci Makara

YAZI:
ŞAFAK SÖKÜNCE.

SAHNE 286: Çöl. Elleri arkadan bağlı, ayak bilekleri bağlı, her birine bir at bağlanmış halde yarı baygın yatan, yarı çıplak ve bilincini kaybetmiş kızları göster.

SAHNE 287: Ata bağlı bir kızın yakın plan görüntüsü. Bir köpek hızla gelip ata havlar – hayvan ürküp kaçar, kızı da arkasından sürükler.

SAHNE 288: Çölün geniş görüntüsü. At üstünde bir Kürt atın peşine düşer.

SAHNE 289: **Yakın plan. At koşar,** Kürt dörtnala ilerleyip kaçan atı durdurur.

SAHNE 290: **Yerdeki kızın yakın plan görüntüsü. Ölü.** Kürt ipi çözer, kıza bakar, omuz silkip atı kampa geri götürür.

SAHNE 291: **Kamptaki Kürtlerin yakın plan görüntüsü –Kürt gelir – kızın öldüğünü söyler – hepsi komik bir şey anlatıyormuş gibi güler.**

SAHNE 292: Geniş açı. Kampta Ermeniler – ön planda Mrs. Mardiganian dua ediyor. Aurora ile Miss Graham tökezleyerek bitkin halde yanına çökerlerken başını kaldırıp onlara bakar. Mrs. Mardiganian sınırlı eşyası arasından aceleyle iki şal ya da örtü gibi bir şey çıkarıp çıplaklıklarını örter. Sonra onlara ekmek ve su verip sevgiyle kızını öper. Kürtlerin reisi, yardımcısıyla sahneye girip iki kıza şöyle der –

YAZI:
"Koligli Hacı Gaffur'a satılacaksınız."

O ve diğer adam kızları çekip götürmeye kalkarlar. Aurora ellerinden kurtulup annesine doğru koşar. Yürek burkan bir vedalaşmanın ardından Miss Graham'la beraber onu da sürükleyip götürürler.

SAHNE 293: Geniş kamp manzarası. Adamlar atlarına biniyor – diğerleri çadırlarını toplayıp peşlerinden gitmeye hazırlanıyor, yaşlı kadınlar daha yavaş.

SAHNE 294: Bir başka çöl manzarası. Antranik paçavralar içinde yatıyor – inliyor ve yarı bilinçsiz. Sendeleyerek ayağa kalkıyor – sonra uzaklaşıyor.

SAHNE 295: Geniş kamp manzarası – Adamlar atlarına biniyorlar.

SAHNE 296: Yakın plan. Aurora ile Miss Graham'ı çekip ata bindirirler, her biri bir Kürt'ün yanında – dörtnala uzaklaşırlar.

SAHNE 297: Annelerin yakın plan görüntüsü, ön planda Mrs. Mardiganian – kızlarının götürüldüğünü görünce kollarını yalvarırcasına onlara uzatırlar.

SAHNE 298: Geniş kamp manzarası. Kafile kamp ekipmanları taşıyarak Kolig'e doğru yola koyulur. Kürtlerin hepsi at üstünde. Kadınlar gruplar halinde sendeleyerek yürür. Kararma.

YAZI:
ALMAN TALİMİ

SAHNE 299: Görüntü dairesi açılır. Kolig'in dışında başka bir çöl sahnesi. Yerde on iki haç var. Her bir haçta yarı çıplak bir kız – çarmıha gerilmiş.

SAHNE 300: Yakın plan. Sırtları kameraya dönük adamlar – haçtaki kızın bacaklarını göster – bir asker kızın ellerine çiviler çakıyor. İki ya da üç asker ona yardım ediyor.

SAHNE 301: Yakın plan. Çarmıhın ayağında başka bir grup adam çukur kazıyor.

SAHNE 302: Yakın plan. Bir grup adam çarmıhı yukarı kaldırıyor – Bu sahneler Kürtlerin bu merasimdeki faaliyetlerini gösterir.

SAHNE 303: Geniş açı. Kürtler ve sürgünlerin terk ettiği pislik içindeki kamp. Antranik sahneye girer, yemek ve su arar.

SAHNE 304: Yakın plan. Antranik bayat ekmek kırıntıları ve bir matara bulur. Aç bir kurt gibi yiyip içmeye başlar. Bir köpek ürkekçe yanına gelir. Aç kalmış hayvanla yemeğini paylaşır.

SAHNE 305: Çarmıhların uzun plan görüntüsü. Kürtler dörtnala uzaklaşır. (NOT: Çıplaklıklarını gizlemesi için bu kızların saçları uzun olmalı.)

SAHNE 306: Yakın plan kızın yüzü, dua ediyor, dudakları kıpırdıyor.

SAHNE 307: Tam açı. Kürtler alaycı kahkahalar atar ve dörtnala uzaklaşırlar.

SAHNE 308: Kürtlerin terk ettiği çöl kampı. Antranik ayağa kalkıp Aurora'yı aramak için yola koyulur.

SAHNE 309: Uzun plan çarmıhlar – Aurora, Miss Graham ve diğerlerini taşıyan Kürtlerin yaklaştığı görülür.

SAHNE 310: Çarmıhların daha yakın plan görüntüsü. Kürtler durur – ön planda Miss Graham ile Aurora, her biri bir Kürt'ün atında. Kürtlerden biri Aurora'ya dönüp çarmıhları gösterir – kahkaha atıp şöyle der:

YAZI:
"Allah'ı kabul etmezsen başına gelecek olan bu."

Aurora korkunç manzarayı görmemek için yüzünü kapatır.

SAHNE 311: Çarmıhların diğer ucundan uzun plan – Kürtler atlarını sürerek uzaklaşırlar.

YAZI:
BEKLEYİŞ.

SAHNE 312: Çarmıha gerili güzel bir kıza vinyet içinde yakın plan – kolları, omuzları ve göğsü. Gözleri göklere dönüktür, dudakları kıpırdar. Çarmıhın ufku gösteren ucunda bir akbaba oturmuş kızın ölmesini bekler. Görüntü dairesi kapanır.

SAHNE 314: Tam set. Bir Türk odası. Zengin bir Türk olan Hacı Gaffur ayakta bekler – Kürtler Aurora ile girer – Miss Graham ve diğerleri – kızlara sıraya girmeleri emredilir.

SAHNE 314 [SAHNE sayısı tekrarlanmış]: Kızların oluşturduğu sıranın önünde. Hacı Gaffur bir yukarı bir aşağı gider gelir ve Miss Graham'ın önünde durur.

SAHNE 315: Miss Graham ile Hacı Gaffur'un yakın plan görüntüsü. Adam "Sen Ermeni değilsin!" der. Kadın yanıt verir:

YAZI:
"Tanrı'ya şükür ben İngiliz'im ve bizi
salıvermeni talep ediyorum."

Hacı Gaffur gülümser ve yanıt verir – "Sen artık Türk kızısın. Geçmişi unut." Alaycı bir gülüşle uzaklaşır.

SAHNE 316: Sıraya dizili kızların görüntüsü. Hacı Gaffur yanlarından geçer, istemediği iki kızı öldürmek üzere sürükleyerek götürürler. Sonra o ve Kürtlerin reisi pazarlık yapar.

SAHNE 317: Kürtlerle oturup şartları konuşan Hacı Gaffur'un yakın plan görüntüsü, anlaşmaya varırlar.

YAZI:
Aurora ve diğerleri bir mecidiyeye
(Amerikan parasıyla 85 cent) satılırlar

SAHNE 318: Sahnenin tam görüntüsü – Bir imam girer, mihraba doğru yürür – Kıbleye döner – Ellerinde yılana benzeyen kırbaçlarla iri yarı iki köle girer, arka planda Kürtler toplanmıştır. Hacı Gaffur ayağa kalkmıştır ve kızlara hitap eder, onlara Müslüman inancını kabul edip Tanrılarını inkâr etmek zorunda olduklarını söyler. Kızlara imamın arkasında diz çökmeleri – yüzlerini kıbleye dönmeleri ve Müslümanlığı kabul etmeleri emredilir.

SAHNE 319: Müslüman inancını kabul etmeyi reddeden iki kız kardeşin yakın plan görüntüsü.

SAHNE 320: Yakın plan. Hacı Gaffur onlara doğru gidip tatlılıkla itaatkâr olup inançlarını inkâr etmelerinin iyi olacağını söyler.

SAHNE 321: Her üçünün yakın plan görüntüsü. Büyük kız kardeş konuşur –

YAZI:

"Siz benim annemi öldürdünüz.
Ne Tanrı'ya saygısızlık ederim, ne de size itaat ederim."

Hacı Gaffur gülümseyerek küçük kardeşle konuşur. Aynı yakın planda kız yanıt verir:

YAZI:

"O benim ablam, ölürsek birlikte ölürüz."

Hacı onlara öfkeyle bakar – tatlılığı yerini hiddete bırakır.

SAHNE 322: Geniş açı: Hacı Gaffur geriye doğru bir adım atar – ellerinde işlenmemiş deriden kırbaçlar tutan uzun boylu iki zenci köleye işaret eder. Köleler hemen ileri atılıp bayılana kadar kızları dövmeye başlar.

SAHNE 323: Yakın plan. Aurora ve Miss Graham'ın yüzünde dehşet ifadesi.

SAHNE 324: Geniş açı. Kızları hızla öldüresiye kırbaçlayarak dışarı taşırlar. Diğerleri acıyla başlarını eğip imamın arkasındaki seccadede diz çökerek yemini ederler.

SAHNE 325: Kızların yüzlerinin yakın plan görüntüsü – yemini tekrarlıyorlar –

SAHNE 326: Yakın plan çöl. Antranik koşuyor – Aurora'yı bulma umuduyla.

SAHNE 327: Hacı Gaffur'un odası. Hacı Gaffur gülümseyerek yanlarından geçerken kızlar doğrulup kalkar. Kararma.

YAZI:

Harem.

SAHNE 328: Görüntü dairesi açılır. Hacı Gaffur'un haremi. Geniş bir oda – ortada mermer havuz – halılar ve tabureler. Üç kız yıkanıyor, diğerleri kahve yudumluyor ya da yemek yiyor, bazıları boylu

boyunca uzanmış uyuyor. Lamba yanıyor, tütsü kaplarından duman tütüyor vs. Aurora ile Miss Graham ön planda.

SAHNE 329: Konuşan iki kızın yakın plan görüntüsü.

YAZI:
HAREMİN GÖNÜLSÜZ SAKİNLERİ.

SAHNE 330: Geniş açı. Arka pencerede bir kız – çığlık atar – diğer kızlar ona doğru koşar.

SAHNE 331: Pencere kafesinin yanında yakın plan. Kızlar dışarı bakar. Aurora ve Miss Graham sahneye girip pencereden dışarı bakar.

SAHNE 332: Pencereden uzun plan – İki kız kardeşin çıplak bedenleri yandaki çatıda ayaklarından asılmış olarak görülür.

SAHNE 333: Pencere kafesinin yakın plan görüntüsü. Kızlar büzülerek geri çekilir – kimileri gözyaşları içinde. Aurora ile Miss Graham korku içinde sahneyi terk ederler.

SAHNE 334: Yakın plan. Haremin bir köşesi. Aurora ile Miss Graham sahneye girer. Başka bir kız da oradadır. Miss Graham ona pek çok soru sorar – kız onlara şöyle der

YAZI:
"İstanbul'da, Mr. Cleveland Dodge tarafından
finanse edilen Robert Kolej'de okudum.
O Ermenilerin sahip olduğu en iyi dosttu."

Ardından haremin âdetlerinden söz eder ve ekler –

YAZI:
"Her gece Hacı Gaffur yeni bir kızı çağırır.
Buna kızın nişanı diyorlar."

Aurora ile Miss Graham korku ve dehşetle kendilerini nelerin beklediğini dinlerler.

SAHNE 335: Miss Graham'ın sedirdeki elinin yakın plan görüntüsü. Sedirin üstünde –kızlardan birinin bıraktığı– küçücük bir hançer vardır – el hançere dokunur ve parmaklar hançerin üstüne kapanır.

SAHNE 336: Miss Graham'ın yüzünün yakın plan görüntüsü. Önüne bakıp hançeri gördüğündeki şaşkınlığını göster.

SAHNE 337: Üç kızın yakın plan görüntüsü. Miss Graham hançeri göğsüne saklar – diğerleri bunu fark etmez.

SAHNE 338: Geniş harem manzarası. Siyah bir erkek köle girer – kırbacı hâlâ yanındadır – haremde görevli koyu tenli kadınla konuşur. Kadın kafa sallar ve üzüntü içinde düşüncelere dalmış gibi oturan bir kızın yanına gider.

SAHNE 339: Kızın yakın plan görüntüsü – Kadın sahneye girer ve onunla konuşur –

YAZI:
"Efendi seni arzu ediyor."

SAHNE 340: Daha geniş plan. Kız ayağa fırlar – bir çığlık atıp saklanmak üzere kaçar. Köle peşinden gider – kızı yakalayıp kapıya sürükler – çıkarlar.

SAHNE 341: Kıza acımayla bakan Aurora ile Miss Graham'ın yakın plan görüntüsü. Miss Graham Aurora'ya hançeri gösterip şöyle der –

YAZI:
"Eğer benden önce seni gönderirlerse – hançer senindir."

Aurora ürperir.

SAHNE 342: Hacı Gaffur'un yakınında. (Dış) Ay ışığında görülen Antranik'in yakın plan görüntüsü – Aurora'yı bulmak için sürünerek ilerler.

SAHNE 343: Koridorun görüntüsü. Köle yanında kızla dışarı çıkar

– kız mücadele eder – köle onu tutup kaldırdığı gibi koridorun sonundaki kapıya taşır ve çıkar. Kararma.

YAZI:
BEŞİNCİ GÜNÜN AKŞAMI.

Görüntü dairesi haremde açılır. Miss Graham, kızlar ve köleler ve de kadın hizmetkâr. Miss Graham'ı süsleyip kokular sürerler.

SAHNE 344: Yakın plan. Kadın konuşur –

YAZI:
"İngiliz kız için onur verici bir gece."

Miss Graham'ın yüzü solgun ancak dudakları serttir. Farkında olmadan elini göğsüne, hançerin olduğu yere götürür. Hazırdır. Aurora'yı öper ve gitmek üzere döner.

SAHNE 345: Tam plan – kapıya doğru, Miss Graham köleyle birlikte dışarı çıkar.

SAHNE 346: Haremi Hacı Gaffur'un dairesiyle birleştiren koridor. Köle ile Miss Graham girerler – haremin kapısından koridorun öbür ucuna kadar yürüme sahnesi. Burada sahneden çıkarlar.

SAHNE 347: Hacı Gaffur'un lüks dairesi. Bir sedirin üstünde oturmuş bekliyor. Köle girer – Miss Graham onu takip eder. Köle çıkar.

SAHNE 348: Yakın plan. Hacı gülümsüyor ve kafasını sallıyor. Miss Graham sahneye adım atar, onun önünde durur ve şöyle der: "Nafile. Asla senin metresin olmayacağım," Hacı öfkeyle ayağa kalkar, kadını bileğinden kavrayıp ona ya itaat edeceğini ya da sonuçlarına katlanacağını söyler. Bir perdenin yanındadırlar. Miss Graham aniden bıçağı çıkartır ve saplamak üzere havaya kaldırır; uzun siyah bir kol perdeden uzanıp çelik bir pençe gibi kadının bileğini yakalar – Hacı konuşur – kol bükülür – hançer düşer – ve siyah köle öne çıkar – eğilerek selam verip hançeri yerden alır.

SAHNE 349: Nehir manzarası [muhtemelen yanlış tasvir]. Hacı bir emir verir. Miss Graham bunu duyar – çığlık atar ve perdelerin arasından dışarı taşınır – siyah el kadının ağzındadır. Hacı Gaffur bir sigara yakar. Ellerini çırpar – ilk siyah köle girer – emri yerine getirmek üzere selam verip çıkar.

SAHNE 350: Yakın plan. Sigara içen Hacı'nın şeytani yüzü. Kararma.

YAZI:
HACI GAFFUR'UN
CEZALANDIRMA BİÇİMİ.

SAHNE 351: Görüntü dairesi açılır. (Zaman: ertesi sabah) Şehrin dışı. Çöl sahnesi – uzakta köyün minareleri. Miss Graham ön planda – omuzlarına kadar kuma gömülmüş olarak görülür. Başı düşer, ölmek üzeredir.

SAHNE 352: Yakın plan – yakınlarda başka bir yer. Antranik Miss Graham'ı görür, ona doğru koşar.

SAHNE 353: Kumun içindeki Miss Graham'ın yakın plan görüntüsü. Antranik yanına varır, hayretten nutku tutulur ama bir an önce elleriyle kazıp kadını dışarı çıkarmaya uğraşır.

SAHNE 354: Harem penceresinin yanı, haremin köşesi. Aurora dışarı bakar – gözlerinde yaşlar.

SAHNE 355: Yakın plandan Miss Graham. Antranik onu kumdan çıkarır – uzağa taşır.

SAHNE 356: Bir hurma ağacının altında, yakın plan. Antranik kollarında taşıdığı Miss Graham'ı yere yatırır, matarasındaki suyla kadını hayata döndürür, sonra kadın hikâyesini anlatır – şöyle noktalar –

YAZI:
"Ve bu gece sıra Aurora'da olabilir."

Antranik kadına Aurora'yı kurtaracağını söyler, bitmiş tükenmiş bir halde olan Miss Graham hıçkırarak ağlarken Antranik gözlerinde intikam arzusuyla boşluğa bakar. Kararma.

YAZI:
BAŞKA BİR GECE.

SAHNE 356: [Aslında SAHNE 356 1/2 olarak tanımlanmış]: Görüntü dairesi açılır. Yakın plan – pencereden Hacı'nın odası. Dışarısı karanlıktır – pencere kafesi açılır ve Antranik tırmanarak içeri girer ve sessizce yere düşer. Perdelere yaklaşır ve odanın içine bakar.

SAHNE 357: Perdeden görüntü. Hacı perdenin arkasındaki sedirde. Aurora karşısında durmuş onurunu savunuyor.

SAHNE 358: Hacıya dönük görüntü – arkada perdeler – Antranik izliyor – Hacı gülümser ve kızı yanına çağırır. Aurora sözünü dinler. Hacı uzanıp omzunu tutar –

SAHNE 359: Yakın plan – bir canavarın pençesine benzeyen el Aurora'nın omzunun yumuşak etini sıkar.

SAHNE 360: Yakın plan – Hacı kızı kucağına çekip allak bullak olmuş yüzüne bakar. Kızı öpmek üzere başını eğdiği sırada – Antranik sezdirmeden arkadan yaklaşırken görülür – (istenirse yakın plan) Türk'ün boğazını sıkıverir, adamın bedeni yere yuvarlanır – Aurora ayağa fırlamıştır – Antranik'in kollarına koşar – Antranik onu perdelerin arasından geçirir.

SAHNE 361: Pencerede – Antranik kızın çıkmasına yardım eder.

SAHNE 362: Pencerenin dışı. (Gece) Antranik ile Aurora kaçıp karanlığın içinde kaybolurlar.

SAHNE 363: Ağacın altında. Yakın plan. Miss Graham bekler ve izler. Antranik ve Aurora koşarak gelirler. Mutlu bir buluşma – sonra Antranik onlara kaçmaları gerektiğini söyler.

YAZI:
"Manastıra ulaşmaya çalışmalıyız. Orada güvende olursunuz."

Koşarak uzaklaşırlar.

SAHNE 364: Çöl manzarası. Ay ışığında. Etrafta pek çok Ermeni kadının cesedi vardır – tutsak kafilesi geçerken öldürüldükleri yerde –

SAHNE 365: Yakın plandan Mrs. Mardiganian'ın cesedi – ay ışığı yüzünü iyice aydınlatır.

SAHNE 366: Yakın plan. Çöl sahnesi. Aurora, Miss Graham ve Antranik sahneye girer ve cesedi görünce dururlar.

SAHNE 367: Yakın plandan Aurora'nın yüzündeki şok ifadesi. Çığlık atar –

SAHNE 368: Yakın plandan ceset. Aurora koşar, yere çöker ve ölmüş annesine bakar. Antranik ve Miss Graham sahneye girer, onlar da bakarlar – Aurora hıçkırıklara boğulur ve bir ağlama nöbeti içinde annesinin cesedine kapanır. Kararma.

Altıncı Makara

YAZI:
GÖRÜLMEDİK ZORLUKLARDAN SONRA
KAÇAKLAR MANASTIRA VARIR.

SAHNE 369: Görüntü dairesi açılır. Manastırın görüntüsü. Antranik, Aurora ve Miss Graham sendeleyerek kameranın önünden geçip sahneye girerler. Manastırdan pek çok rahip çıkar – kaçakları görürler – onlara doğru koşar, iki kızı kaldırırlar ve binanın içine girerler.

SAHNE 370: Manastırın içi. Rahipler üç kaçakla içeri girer.

SAHNE 371: Yakın plan. Üçüne damla damla su verirler. Kızlar baygındır ve Antranik bir damla su içtikten sonra başı masaya düşüp uyur. Rahipler kızları daha rahat odalara taşırlar. Kararma.

YAZI:
İKİ HAFTA HIZLA GEÇER.

SAHNE 372: Görüntü dairesi açılır. Manastır manzarası, geniş açı. Aurora ile Miss Graham artık iyi ve mutlu, doğru düzgün giyinmişler – Antranik yeni elbiseleri içinde güçlü ve yakışıklı – Kitabı Mukaddes'ten bölümler okuyan bir rahibi dinlerken görülürler.

SAHNE 373: Huzur ve mutluluk gösteren bu sahnenin yakın plan görüntüsü. Birden dışarıdan bir ses duyar ve başlarını kaldırırlar.

SAHNE 374: Geniş açıdan bahçe – rahipler koşarak sahneye girer, yaşlı başrahibe haydutların içeri alınmak için giriş kapısında bağırıp çağırdıklarını söylerler. Yaşlı başrahip telaşlanmıştır – ayağa kalkar.

SAHNE 375: Geniş açıdan bahçe – yaşlı başrahip koridordan geçip bahçe kapısına doğru gider – diğerleri onu takip ederler.

SAHNE 376: Manastırın dışı. Basamakların tam görüntüsü. Burada haydutları görürüz – kapıyı yumrukluyorlar – basamakların dibinde atlar, bazıları atlarından inmiş – diğerleri atlarının üstünde – Yanlarında yirmi kız daha var.

SAHNE 377: Manastırın içi. Yakın plandan demir parmaklıklı kapılar. **Yaşlı başrahip haydutlarla konuşmak için küçük bir kapıyı açar.**

SAHNE 378: Kapının dışı. Yakın plan – Hızlıca, haydutların reisi kapıyı açmalarını ister, aksi halde kapıyı kıracaklardır.

SAHNE 379: Kapının ağzından içerisi. **Yaşlı başrahip** döner ve kızlarla diğerlerine şapele gitmelerini emreder. Sözünü dinleyip çıkarlar.

SAHNE 380: Bahçe. Rahipler ile Antranik bahçede koşarlar – şapelin basamaklarını tırmanır ve sahneden çıkarlar.

SAHNE 381: Şapelin içi. Hepsi girer. Kapıları sürgülerler.

SAHNE 382: **Dış kapıdan. Kapı açıktır ve haydutlar, rahibin etrafını sararlar – rahip, başkalarının bugüne kadar hep yaptığı gibi onların da manastıra dokunmaması için yalvarır.**

SAHNE 383: Yakın plan. Baş haydut konuşur:

YAZI:
"Sakladığınız iki kadını istiyoruz."

Rahip kızları vermeyi reddeder. Onu öldürüp bahçeye girerler. (sahneyi böl)

SAHNE 384: **Geniş açı. Bahçe. Haydutlar girer ve hızla şapelin basamaklarına koşarlar.**

SAHNE 385: Yakın plan – şapelin basamakları – biri kapıda durup dinler – gülümser ve reisine şöyle der: "Buradalar." Bir koşu gider – kapıyı çalar ve içeri alınmayı talep eder.

SAHNE 386: **Şapelin içi. Rahipler kapıyı açmayı reddederler. Kızlar korku içinde yan yana, Antranik yanlarında. Eski bir kılıç bulmuştur ve bekler. Rahipler tabureleri, değnekleri, açıkta duran her şeyi –pirinç şamdanları– almış, dövüşmeye hazırdırlar.**

SAHNE 387: Dışarıda, şapelin basamaklarında. Haydutlar içeriye seslenir.

YAZI:
"Kızları verirseniz size zarar gelmez."

SAHNE 388: Yanıt için kapıya eğilirler. Şapelin içi. Keşişler mesajı duyar ve birbirlerine danışırlar. Karar verirler – içlerinden biri kapıya gidip bağırır.

YAZI:
"Reddediyoruz."

SAHNE 389: Yakın planda Aurora, Antranik ve Miss Graham'ın yüzleri, rahiplerin cesaretine duydukları hayranlık ifadesi.

SAHNE 390: Şapel kapısının dışı. Haydutlar büyük bir kütükle kapıyı kırıyorlar.

SAHNE 391: Kapıdan şapelin içi. Kapı tahtası yarılır – kapı kırılarak açılır – haydutlar girer – Bir dövüşme başlar – Antranik koşup kılıcıyla birilerini öldürür. Rahipler vurulur ve bıçaklanır – Antranik bir düzine adamla dövüşür – onu yere sererler – kızlar saklanmaktadır. (Doğaçlama yakın planlar)

SAHNE 392: Yakın plan. Şapelin arkası, mihrabın yanı – mihrabın altında saklanan kızlar. [Senaryonun bir kopyasında elyazısı ile şu not yer alıyor: "Ermeni şapelinde mihrap olmaz."]

SAHNE 393: Antranik'in yere düşme sahnesi – haydutlar koşuşturup kızları arıyor.

SAHNE 394: Mihrabın görüntüsü. Haydutlar kızları arıyor, kızları bulur, sevinçle bağırırlar. Kızları sürükleyerek götürürler.

SAHNE 395: Geniş açı. Ön planda, Antranik'in bedeninin yanında, haydutlar iki kızla birlikte gelir. Hepsi kızlara şeytani bir haz ve şehvetle bakar.

SAHNE 396: Antranik'in yaralı olduğunu gören Aurora'nın yakın plan görüntüsü. Ona doğru koşar ve hıçkırarak ağlamaya başlar.

SAHNE 397: Taşın üstünde yarı ölü bir halde yatan Antranik'in yakın plan görüntüsü. Aurora yanı başında. Antranik kızın kulağına fısıldar.

YAZI:
"Beni bırak – belki iyileşirim. Dünyanın öbür ucuna kadar peşinden geleceğim."

Kız ağlar, Antranik'i öper – ve ölmüş gibi yere bırakır.

SAHNE 398: Geniş açı – kızları paylaşan adamlar; anlaşmazlıklarını giderirler – iki adam kızları saçlarından tutup dizlerinin üstüne

oturtur – sonra saçlarından sürükleyerek bahçeye inen basamaklara sürükler.

SAHNE 399: Şapelin basamakları. Adamlar saçlarından sürüklediği kızlarla belirir – etrafta ölü rahipler yatmaktadır.

SAHNE 400: Manastırın dışı, atların yanı. Kızları saçlarından sürükleyerek bahçe kapısından çıkarlar – atlarına binip iki kızla uzaklaşırlar. Kararma.

Yedinci Makara

YAZI:
MUŞ ŞEHRİNİN YAKININDAKİ ŞEYTAN GEÇİDİ

SAHNE 401: Görüntü dairesi açılır. Dağlarda güzel bir manzara. Haydutlar ve aralarında Aurora ile Miss Graham'ın da olduğu yirmi tutsak kız at üstünde gelip gece için kamp kurmaya başlarlar. Atlar bağlanır, kızları bir araya toplayıp başlarına nöbetçi dikerler, diğerleri de ateş için odun toplar.

SAHNE 402: Yakın plan kızlar – Aurora ile Miss Graham ön planda.

YAZI:
ANTRANİK İYİLEŞİR.

SAHNE 403: Manastırın bahçe kapısının dışı. Antranik çıkar. Yarasından dolayı güçsüz ve solgundur. Alnındaki kanamayı bir paçavrayla durdurmuştur, hızla uzaklaşır.

SAHNE 404: Kampın geniş görüntüsü. Gün ağarmaktadır – bir ateş yanar.

SAHNE 405: Yakın görüntü. Adamlar yarım bir kuzuyu çeviriyor ve aç gözlerle izliyorlar, bir kenarda kızlar uyuyor.

YAZI:
ANTRANİK TÜRK ROLÜ YAPAR.

SAHNE 406: Görüntü dairesi açılır. Tepelerin eteğinde bir patika, Bir Çeçen haydut ateşin yanında yemek yaparken görülür, atı yakında bağlanmıştır. Arkasındaki kayalardan Antranik'in kafası belirir. Gülümser, sürünerek yaklaşır ve adamın üstüne çullanır. Mücadele ederler ama Antranik kısa sürede adamın hakkından gelir – soyunmasını emreder.

SAHNE 407: Kampın hızlı bir görüntüsü. Adamların hepsi yemek yiyor.

SAHNE 408: Yiyecek için yalvaran kızların yakın plan görüntüsü. Bir haydut ayağa kalkar ve kızların önünde yemek yer. Kızlardan birine tekme atar – diğerine elindeki eti koklatır, kahkaha atıp gider.

SAHNE 409: Tekrar haydutun kamp ateşi. Antranik adamın kıyafetlerini giymiştir – silahını alır – atına biner ve hayalet görmüş gibi arkasından bakan yarı çıplak adama el sallar. Antranik dörtnala uzaklaşır – silahını havada sallar.

YAZI:
GECE VAKTİ YOLDA.

SAHNE 410: Geniş kamp manzarası. Adamlar gocuklarına sarılmış uyuyorlar, ateş kor halinde hafifçe yanıyor. Kızların yanında bir nöbetçi –uyanık– bekliyor.

SAHNE 411: (Bu sahneler ay ışığı efekti için hafifçe boyanmış) Birbirlerine sarılıp uyumuş kızların yakın plan görüntüsü. Aurora ve Miss Graham uyanıktır ve fısıldaşırlar – gözucuyla nöbetçiye bakarlar.

SAHNE 412: Başı öne düşen nöbetteki haydutun yakın plan görüntüsü – gözleri kapanıyor.

SAHNE 413: Sürünerek uzaklaşan Miss Graham ile Aurora'nın yakın plan görüntüsü.

SAHNE 414: Kayalık manzarası. Miss Graham ve Aurora sürünerek sahneye girer – ayağa kalkıp koşmaya başlarlar.

SAHNE 415: Dağ tarafının manzarası. Aurora ile Miss Graham kayalıklara tırmanıp saklanırlar.

SAHNE 416: Saklanıp sabahı bekleyen kızların yakın plan görüntüsü.

YAZI:
GÜNEŞ DOĞDUĞUNDA.

SAHNE 417: Geniş kamp manzarası. Haydutlar uyanmıştır – hepsi toplanıp atlarına eyer vuruyor – namaz vakti geliyor – **haydutlar namaz kılar ve gitmeye hazırlanırlar** – adamlardan biri reislerine koşar.

SAHNE 418: Konuşan iki adamın yakın plan görüntüsü. Adam iki kızın kaçtığını söyler. Baş haydut kızmıştır, iki adama kızları aramalarını emreder – adamlar kafa sallar ve hızla uzaklaşırlar – baş haydut tutsaklara doğru gidip onları sorguya çeker.

SAHNE 419: Yakın plan kızlar. Baş haydut öfkeyle onları sorgular. Hiçbir şey bilmiyorlar. Bir kırbaç alıp kızları dövmeye başlar.

SAHNE 420: Atıyla yaklaşan Antranik. Durup uzaklara bakar.

SAHNE 421: Kampın uzak plan görüntüsü – ateşten tüten ince bir duman.

SAHNE 422: Antranik'in görüntüsü. Gülümser ve atını mahmuzlar.

SAHNE 423: Kızları arayarak kayalara tırmanan iki adamın görüntüsü.

SAHNE 424: Kayaların arkasındaki kızların görüntüsü. Miss Graham uyuyor. Aurora uyanır – ayağa sıçrar – kayalıkların ardından iki adamı görür.

SAHNE 425: Hızla arayan ve onlara doğru gelen adamların görüntüsü.

SAHNE 426: Kayaların arkasındaki iki kızın görüntüsü. Aurora göğsünden bıçak çıkartır – diz çöküp dua eder.

SAHNE 427: Yakın plandan dua eden Aurora.

SAHNE 428: Aramaya çıkan iki adam – kayalıkta belirirler – yukarı bakıp kızları görürler. Neşeyle çığlık atıp kayalara tırmanırlar.

SAHNE 429: Yakın plandan dua eden Aurora – Kendini öldürmek üzere bıçağını havaya kaldırır.

SAHNE 430: At üstündeki Antranik'in görüntüsü, çıkıntı yapmış kayanın üstünde heykel gibi. Aşağıda olan biteni görür – silahını kaldırıp ateş eder.

SAHNE 431: Korku içindeki kızların görüntüsü – iki haydut kayalıktan onların üstüne atlamak üzere – Antranik'in kurşunu birini öldürür. Adam kızların ayaklarının dibine yuvarlanır.

SAHNE 432: Hızlıca ateş eden Antranik. Yeniden.

SAHNE 433: Kızların bulunduğu kayalıkların görüntüsü. İkinci adam düşer.

SAHNE 434: Hızlıca, kızlara doğru gitmek için atını döndürüp yamaçtaki patikadan aşağı süren Antranik.

SAHNE 435: Kamp. Haydutların reisi hepsine yola devam etmelerini emreder – iki adam arkalarından gelecektir.
SAHNE 436: Adamların atlarının onlar için bırakmasını emreden şefin yakın plan görüntüsü. İki at ayrılır ve bağlanır.

SAHNE 437: Geniş kamp görüntüsü. Haydutların reisi atına biner, diğerleri de onu izler.

SAHNE 438: Kayalıkların yanında kızlar – Antranik onlara doğru gider, atından atlayıp Aurora'yı kollarına alır. Miss Graham çok mutludur. Onlardan çok aşağıda ilerleyen haydutları görürler.

SAHNE 439: Hızlıca, aşağıdaki vadide atlılar.

SAHNE 440: Kayanın yanında – Antranik ile iki kız patikadan aşağı doğru inmeye başlar – Antranik atını yularından çekerek yürütür.

SAHNE 441: Kamp. Antranik ve iki kız belirir.

SAHNE 442: İki atın yakın plan görüntüsü. Antranik kızların atlara binmelerine yardım eder. Şöyle der:

YAZI:
"Muş yakınlarında bir Amerikan misyonu var.
Oraya ulaşmaya çalışacağız."

Haydutların gittiği yönde ilerlerler. Kararma.

YAZI:
MUŞ YAKININDA.

SAHNE 443: Geniş planda küçük bir kulübe kümesi. Antranik ile iki kız at üstünde sahneye girer ve kulübelere doğru ilerlerler.

SAHNE 444: Yakın plan kulübeler. Antranik ve diğerleri gelir – Antranik içeri bakar ve kulübelerin terk edilmiş olduklarını söyler. Sonra atlarından inmelerine yardım eder ve içeri girerler.

SAHNE 445: Kulübenin içi. Eski, yıkık dökük ve harap. Antranik ve iki kız içeri girerler ve Antranik ateş için odun toplamaya başlar – ve gece orada kalmaya hazırlanırlar. Kararma.

YAZI:
RAŞİT EFENDİ, Bir Kürt köle tüccarı.

SAHNE 446: Atında oturan Raşit. Arkasında atlı yirmi adam vardır.

SAHNE 447: Geniş açı – uzakta kulübeler ve bacadan çıkan duman. Adamlardan biri Raşit'in dikkatini dumana çeker ve dörtnala ilerlerler.

SAHNE 448: Kulübenin içi. Antranik bir keçi öldürmüştür ve iki kız ile birlikte ziyafet çekmektedirler. Bir ses duyar – tüfeğine davranır ve camdan dışarı bakar.

SAHNE 449: Kulübenin dışında. Raşit ve adamları hızla gelirler – Raşit attan iner ve kapıya gider, sonra girer –

SAHNE 450: Kulübenin içi – Köle tüccarı girer – Antranik silahını ona doğrultur. Adam Antranik'in giysilerini fark edince gülümser – kızları görüp ilerler – Antranik silahını indirir – Kürt'ün onu Çeçen sandığını fark eder.

SAHNE 451: Yakın plan – Raşit kızlara bakıp Antranik'e sorar.

YAZI:
"Bunları satacak mısın?"

Antranik gülümser ve kafasını sallar. Hayır.

SAHNE 452: Korku içinde bakan Aurora ve Miss Graham'ın yakın plan görüntüsü.

SAHNE 453: Geniş açı. Raşit tartışmaya başlar. Antranik kararlıdır – Raşit kapıya gidip seslenir – adamları girer. Bir emir verir – kızlara doğru hamle ederler – Antranik onları durdurmaya çalışır. Yakalayıp silahını alırlar. İki kızı sürükleyerek dışarı çıkarırlar – sonra Raşit adamlarına Antranik'i bırakmalarını emreder – sözünü dinler, kapıdan çıkarlar. Raşit masaya gider.

SAHNE 454: Yakın plandan masa. Raşit sahneye girer – bir miktar para sayar – paraları masaya fırlatır – Antranik'e şöyle der:

YAZI:
"Ben dürüst bir adamım."

Antranik'e gülümser.

SAHNE 455: Geniş açı – Raşit çıkar.

SAHNE 456: Kulübenin dışı. Atlılar bekliyor – Aurora ile Miss Graham atların üstünde. Raşit kulübeden çıkar – atına biner ve diğerleriyle birlikte uzaklaşır.

SAHNE 457: Kulübenin kapısında – Antranik dışarı çıkar – arkalarından bakar ve evin etrafından koşar.

SAHNE 458: Kulübenin arkası. Antranik orada bağlı olan atına doğru koşar, diğer iki atı serbest bırakır – ata binip uzaklaşır.

SAHNE 459: Kızlarla birlikte dörtnala Muş'a doğru uzaklaşan haydutların uzun plan görüntüsü. Antranik peşlerinden dörtnala ilerler. Görüntü dairesi kapanır.

Sekizinci Makara[10]

YAZI:
MUŞ ŞEHRİNDE KÖLE PAZARI.

SAHNE 460: Görüntü dairesi açılır. Şehir meydanındaki köle pazarının dışı. Raşit ile tutsakları ilerler ve kızlar atlarının arkasında sürüklenir.

SAHNE 461: Zorlu yolculuğun ardından yarı ölü gibi olan Aurora ile Miss Graham'ın yakın plan görüntüsü.

SAHNE 462: Geniş açıdan köle pazarının kapısı. Kızlar sürüklenir, itilir ve içeri sokulur.

SAHNE 463: Geniş açı. Köle pazarının içi. Pitoresk manzara. Bu-

10 Senaryonun bir kopyasında sekizinci makarayla ilgili elyazısıyla düşülmüş şu not mevcut: "tutarlılık için Miss Graham'ı öldür." Sonunda Miss Graham'a ne olduğuna dair bir açıklama olmadan, bu haliyle hikâye gerçekten de tamamlanmamış görünüyor. [A.S.]

rada her türden kız var – ayakta, oturur ya da yatar pozisyonda. Zenciler, Çerkezler – yaşlı kadınlar. Neredeyse çocuk yaşta gencecik kızlar; kimileri çıplak – diğerleri yarım yamalak giyinik. Not: Bkz. Jerome'un köle pazarı tablosu. Ayrıca *Chu Chin Chow*'da kullanılan köle pazarını da çalış.[11]

SAHNE 464: Yakın plan – Jerome'un tablosunun röprodüksiyonu.

SAHNE 465: Geniş açı – Yeni gelenler tasvir edildiği şekilde girer ve diğerlerinin arasına karışır – kimileri baygındır ve bir un çuvalı gibi yere bırakılırlar. Aurora ve Miss Graham yürüyebilmektedir ama yorgunluktan çökerler.

SAHNE 466: Acı ve ıstırap dolu yüzlerinin yakın plan görüntüsü.

SAHNE 467: Tam görüntü. Raşit ve adamları çıkar. Görüntü dairesi kapanır.

YAZI:
SATIŞ.

SAHNE 468: Görüntü dairesi açılır. Geniş açı. Köle pazarının içi. Raşit'in kızları açık artırmayla sattığı bir platform – müşteriler teklif verip pazarlık yaparken.

SAHNE 469: Müşterileri kızıştıran Raşit'in yakın plan görüntüsü – platformda bir Çerkez güzeli var. Yahudiler, Türkler, tüccarlar, çiftçiler hepsi fiyat artırıyorlar.

SAHNE 470: Yakın plan köle kızlar. Giysileri çıkartılmış, neredeyse çıplaklar. Aurora ile Miss Graham ön planda. Aurora kaderine boyun eğmiş, Miss Graham ise ağlıyor.

11 Jean-Léon Gérome (1824-1904), "The Slave Market" (1867) adlı tablosu ile ünlüdür; *Chu Chin Chow*, Oscar Asche ile Frederic Norton'ın ilk kez 1916 yılında oynanan müzikal komedisi. Ancak, Selig Company'nin kayıtlarında bulunan ve araştırma amaçlı kullanıldığı tahmin edilen şey, Georges Rochegrosse'un (1859-1938) "The New Corner in the Harem" adlı tablosunun *New York Sunday Journal* tarafından basılan bir fotoğrafıdır. [A.S.]

YAZI:
TÜRK ORDULARININ KOMUTANI CEVDET BEY
İÇİN KÖLE SATIN ALAN ARACI.

SAHNE 471: Yakın plan kapı ağzı. Şeytani ve zalim görünüşlü bir Türk girer. Durur ve içeri bakar, zalimce gülümser ve girer.

SAHNE 472: Yakın plan müşteriler. Bey'in aracısı kalabalığa katılır ve seyreder – kamera platformu işaret eder.

SAHNE 473: Geniş açı. Aurora platforma konmuş sergilenmektedir.

SAHNE 474: Çaktırmadan Bey'in aracısını izleyen Raşit'in yakın plan görüntüsü. Büyük bir hürmet göstererek adamı ön tarafa davet eder.

SAHNE 475: Geniş açı. Ön plandaki aracı Aurora'ya bakıyor. Gülümser –

SAHNE 476: Platformda duran Miss Graham'ın[12] yakın plan görüntüsü – utanç ve korku içinde kıvranıyor. Raşit güzelliğini göstermek için peçesini açar. (Bir kumaş parçası) Kızın güzelliğini fark edip şehvet ve açgözlülükle bakan çeşit çeşit adamın yakın plan görüntüsü.

SAHNE 477: Fiyat artıran adamlar. Bey'in aracısı onu satın alır.

SAHNE 478: Geniş köle pazarı manzarası. Aurora yeni sahibine götürülüyor.

SAHNE 479: Yeni sahibine küçümsemeyle bakan Aurora'nın yakın plan görüntüsü. Adam sırıtıyor ve Aurora'ya gülümsüyor. Birbirlerine veda ederken Miss Graham ileri atılıyor – Miss Graham fısıldar –

YAZI:
"Hoşça kal – Hiç korkma, bir çıkış yolu bulacağım."

12 Olayların akışından, kızın Miss Graham değil Aurora olduğu anlaşılıyor. [y.n.]

SAHNE 480: Geniş köle pazarı manzarası. Yeni sahibi Aurora'yı kapıya doğru sürükler – kız döner – ön plandaki Miss Graham'a veda etmek için elini uzatır.

SAHNE 481: Yakın plandan Miss Graham'ın yanaklarındaki gözyaşları.

SAHNE 482: Yakın plandan kapı ağzı. Aurora çaresizlik içinde arkasına bakar.

SAHNE 483: Geniş açı. Aurora'yı sürükleyerek dışarı çıkarırlar ve Miss Graham'ın satılmak üzere basamakları çıktığı gösterilir. Kararma.

YAZI:
ESKİ BİR TANIDIK.

SAHNE 484: Görüntü dairesi açılır. Köle pazarının yakınında sokak sahnesi. Yaşlı bir adam bir koyun sürüsünü gütmektedir – (NOT: Dostluklarının eskiye dayandığı anlaşılsın diye bu adam açılış sahnelerinde görülebilir.)

SAHNE 485: Yakın plandan yaşlı çoban. Gözleri dalıp gitmişken yıldırım çarpmış gibi olur.

SAHNE 486: Yakın plandan kapı. Çoban köle pazarının tam önünde, sokaktadır. Bey'in adamları Aurora'yı dışarı sürüklerler, eski dostunu görür ve adıyla ona seslenir.

SAHNE 487: Yakın plandan ikisinin karşılaşması, tanıyıp yardım etme isteği.

SAHNE 488: Geniş açı. Kızı sürükleyip götürürler. Çoban iç çeker ve koyunlarıyla birlikte yoluna devam eder.

SAHNE 489: Cevdet Bey'in evinin içi. Bu Türk komutan ile pek çok subayın, ayrıca pek çok Alman subayının vakit geçirdiği, sigara içtiği

ve savaş hakkında konuştukları geniş bir oda. Aracı Aurora ile birlikte girer, Bey onu görür ve ona doğru ilerler, diğer subaylar etrafını sarar – Aurora utanç ve korku içinde siner.

SAHNE 490: Yakın plandan subay, aracı ve Aurora – aracı onlara kızı gösterirken gururla konuşur ve şöyle der –

YAZI:
"Bunun kadar güzel yirmi kız daha satın aldım,
Komutan cenapları."

Bey Aurora'ya bakar – subaylar memnun görünür. Bey adamlarına dönüp şöyle der –

YAZI:
"Güzel – son zaferimizi kutlayacağız."

SAHNE 491: Daha geniş açı. Subaylar kahkaha atar ve Aurora götürülür.

SAHNE 492: Yan odalardan biri. Burada neredeyse çıplak, yirmi güzel kız vardır – Aurora'yı buraya getiren aracı dışarı çıkar.

SAHNE 493: Yakında başlarına korkunç şeyler geleceğini bildikleri halde, ağlayan Aurora'yı teselli etmeye çalışan kızların yakın plan görüntüsü. Kararma.

YAZI:
HER DAİM SADIK ANTRANİK.

SAHNE 494: Şehrin dışında geniş dağ manzarası. Yaşlı çoban ve koyunları görülüyor.

SAHNE 495: Güneşin altında uyuklayan yaşlı çobanın yakın plan görüntüsü – Antranik at üstünde sahneye girer – yaşlı adamı görünce atını durdurur – yere atlar, yaşlı adama doğru koşup ona sarılır. Çoban onu tanır ve sağlıklı ve güvende olduğu için Tanrı'ya şükre-

der. Konuşurlar. Antranik ona Aurora'yı görüp görmediğini sorar – çoban yanıt verir –

SAHNE 496: Yakın planda konuşan yaşlı adam ve onu sevinç ve heyecanla dinleyen Antranik.

YAZI:
"Onu dün gördüm. Cevdet Bey'in evinde. Kaybolmuş."

Antranik ayağa sıçrayıp yanıt verir:

YAZI:
"Ruslar sınırda, onlara ulaşmaya çalışacağım.
Belki hâlâ onu kurtarabiliriz."

Çobana veda ve teşekkür eder.

SAHNE 497: Yandan görüntü. Antranik atına atlar ve uzaklaşır. Yaşlı adam elini kaldırıp ona dua eder. Kararma.

YAZI:
KURT AVINI YAKALAR.

SAHNE 498: Görüntü dairesi açılır. (Gece) Cevdet Bey'in evinin lüks bir odası. Rahatlık ve sessizlik gözetilerek döşenmiştir. Oysa ilk oda geçici bir ofisti – haritaların vs. bulunduğu. Burada bir âlemdir gidiyor, Cevdet Bey, kollarında Aurora, dudaklarına bir şarap kadehi dayamış – kıza içirmeye çalışıyor – diğer subaylar kızlarla eğlencelerine devam ediyorlar – kimileri mücadele edip kaçıyor – kimileri teslim olup ölümcül anı mümkün olduğunca geciktirmek için sahnenin ruhuna uygun davranıyor. Doğaçlama olarak çeşitli yakın planlar.

SAHNE 499: Yakın plan Bey ile Aurora. Kız mücadele eder, tırmalar – adam bir süre sonra onu tutar ve diğerlerine seslenir –

SAHNE 500: Geniş açı. Cevdet Bey Aurora ile çıkar – diğer subaylar kızlarını alıp çeşitli kapılardan çıkarlar – kuytu köşelere ve özel odalara. Kararma.

YAZI:
ERMENİSTAN'IN GÜLÜ, YARA BERE İÇİNDE
VE AYAKLAR ALTINDA ÇİĞNENMİŞ.

SAHNE 501: Cevdet Bey'in özel odası. Üstünde gömleği bir sedirde yatıyor – Aurora – yarı çıplak halde yerde, kendinde değil. Kız ayağa kalkar – kapıya doğru yalpalar, bayılıp düşer.

SAHNE 502: Yol. Antranik atıyla ilerler ve şaşkınlıkla uzaklara bakar.

SAHNE 503: Uzun plan. Uzakta büyük bir asker grubunun kaldırdığı tozu göster.

SAHNE 504: Antranik gülümser ve atıyla dörtnala ilerler.

YAZI:
RUS ORDUSU İÇİN KEŞİF YAPAN KAZAKLAR.

SAHNE 505: Yol. Bir Kazak süvari birliği yaklaşıyor – kameranın önünde durup beklerler.

SAHNE 506: Yol. Antranik at üstünde, elleri teslim oluyormuş gibi başının üstünde, onlara doğru ilerler.

SAHNE 507: Ön saftaki Kazaklar – Antranik lidere doğru gider.

SAHNE 508: Kazak liderle Antranik konuşurken yakın plan. Onlara Ermeni olduğunu söyler – boynunda saklı bir şekilde asılı olan haçı gösterir. Bu da Kazak subayına onun Hıristiyan olduğunu kanıtlar ve adam pek çok soru sorar. Antranik şöyle der –

YAZI:
"Şehir iyi korunmuyor.
Sizi Cevdet Bey'in evine götürebilirim."

Liderleri gülümser – alıştıkları türden bir durumdur – hızlı ve cesur bir baskın – bir saldırı ve hızlı bir geri çekilme. Gülümser.

SAHNE 509: Geniş açı. Bir emir verir – ve dörtnala Muş şehrine doğru yola çıkarlar. Antranik birliğin yüzbaşısıyla önde. Kararma.

YAZI;
BARBARLIK VE ŞEHVET YÜZÜNDEN
CAN VEREN SON HIRİSTİYAN ŞEHİTLER

SAHNE 510: Görüntü dairesi açılır. Geniş açı. Bey'in oturma odası. Burada, gece boyunca saldırıya uğrayan kızların ölü bedenleri dağınık bir şekilde yatıyor.

SAHNE 511: Cevdet Bey'in karargâhı. Burada o ve arkadaşları yiyip içip şarkı söylemekle meşguller. Büyük gecenin ardından hepsi pek keyifli.

SAHNE 512: Bey'in odasının kapısından oturma odasının görüntüsü. Kapı yavaşça açılır.

SAHNE 513: Açılan kapının yakın plan görüntüsü – Aurora yavaşça girer – duvara doğru tökezler – içeri bakar ve korkuyla titrer.

SAHNE 514: Geniş açı. Aurora odanın ortasına gelir ve etrafına bakınır – kızları inceler – hepsi ölmüştür. Dizlerinin üstüne çöker ve ağlamaya başlar.

SAHNE 515: Muş şehrinin dış kapıları. Nöbette birkaç Türk askeri var. Yukarı bakarlar – Kazakları görürler – atlarına atlayıp komutanlarını uyarmak üzere yola çıkarlar.

SAHNE 516: Son hızla kameraya doğru gelen Kazakların görüntüsü. Antranik önderlik ediyor.

SAHNE 517: Şehir kapılarının daha yakından görüntüsü. Kazaklar hızla kapıdan girer. Antranik önderlik ediyor.

SAHNE 518: Geniş açı. Şehir meydanı – Türk askerleri uyarı için silahlarını ateşleyerek meydana girer – halk uyarılarını duyar ve koşup saklanmaya çalışır. Bir asker Cevdet Bey'in evine koşar ve içeri girer.

SAHNE 519: Cevdet Bey'in evinde kapı ağzı. Asker hızla girer.

SAHNE 520: Cevdet Bey'in karargâhı. Silah sesini duyup ayağa sıçrarlar, haberci içeri girip bağırır –

YAZI:
KAZAKLAR!

Hepsi alelacele kaçışır.

SAHNE 521: Geniş açı. Cevdet Bey'in evinin dışı. Bir otomobil gelir – Bey ve diğerleri evden çıkar, otomobile biner ve uzaklaşırlar.

SAHNE 522: Evin çatısından görüntü. Curcuna – Türk askerleri toplanır – subaylar emir verir – vs.

SAHNE 523: Meydanın diğer ucuna doğru manzara. Kazaklar bir binanın etrafından dönüp hızla meydana girer ve düşmana ateş açarlar – üzengilerinin üstünde ayağa kalkar, bağırırlar.

SAHNE 523 [SAHNE numarası tekrar edilmiş]: Bey'in evine doğru görüntü. Kazaklar geliyor – Antranik atından iner, eve koşar. Kazaklar Türkleri kovalar, öldürür.

SAHNE 524: Cevdet Bey'in karargâhı. Antranik ile birkaç Kazak girer – karargâhı terk edilmiş halde bulur, hızla çıkarlar –

SAHNE 525: Oturma odası. Aurora ayakta – sesleri duyar ve şaşırır – kapı kırılarak açılır ve içeri Antranik ile Kazaklar girer – Antranik duraklar ve şaşkınca Aurora'ya bakar.

SAHNE 526: Yakın plan Antranik – yüzünde mutluluk.

SAHNE 527: Antranik'in adını haykıran Aurora'nın yakın plan görüntüsü – kolları yakarır gibi uzanmış.

SAHNE 528: Geniş açı. Antranik ona doğru koşar ve kız kollarında bayılır. Antranik onu kaldırır ve dışarı çıkarlar.

SAHNE 529: Bey'in evinin dışı – kapı ağzının yanı. Antranik dışarı çıkar – atına binmesine yardım ederler – Aurora'yı yanına bindirirler – ve hepsi dönüp dörtnala uzaklaşır.

SAHNE 530: Tam set. Hızla uzaklaşan Kazaklar. Sokakta ölü adamlar ve askerler. Kazaklar köşeyi dönüp kaybolurken Türk birlikleri meydana girer ve onlara ateş açar. Kararma.

YAZI:
TİFLİS'TEKİ AMERİKAN MİSYONU

SAHNE 531: Misyonun içi. Duvarda Amerikan bayrağı – ve

YAZI:
BURADA RUS ORDUSU İLE İLERLEYEN
AMERİKALI GÖREVLİYİ TANIT.

Bir masada zarif bir Rus subayı oturuyor; onun önünde Aurora ile Antranik duruyor.

YAZI:
GRANDÜK DEMITRICH
(Not: ismin doğrusunu öğren)

SAHNE 532: Yeni kavuştukları özgürlük içinde mutlu olan Aurora ile Antranik'in yakın plan görüntüsü.

SAHNE 533: Konuşan Grandük'ün yakın plan görüntüsü.

YAZI:
"Amerikan Ermenilere Yardım Heyeti'nin kardeşini
araman için Amerika'ya gitmeni sağlayacağı [boşluk]
şehrine götürüleceksin."

SAHNE 534: Geniş açı. Ona teşekkür ederler ve subaylar onları dışarı çıkarmak için bekler. Dük'e teşekkür edip çıkarlar.

SAHNE 535: Amerikan Misyonu'nun dışı – Kapının üstünde bayrak – Hepsi otomobile binmek üzere çıkar.

SAHNE 536: Yakın plan otomobil. Antranik ile Aurora ayrılır – Antranik konuşur.

YAZI:
"Ben burada kalıp halkımız için savaşmalıyım
– Savaş bitince sana geleceğim –
dünyanın öbür ucuna kadar."

Öpüşüp ayrılırlar. Kız otomobile biner – subaylar da arkasından – uzaklaşırlar. Antranik, şapkası elinde durur – üzgün üzgün arkasından bakar.

SAHNE 537: Özgürlük ve mutluluğa doğru yol alan otomobil – kamera arka koltukta subayın yanında oturan Aurora'ya doğrultulmuş. Kararma.

YAZI:
BİR MİLYON HIRİSTİYAN KIZ İÇİNDE
SON HAYATTA KALAN.

SAHNE 538: Görüntü dairesi açılır. Uzaktan New Harbor.

SAHNE 539: Yakın plan – Aurora geminin güvertesinde Özgürlük Heykeli'ne bakıyor.

SAHNE 539 [SAHNE numarası tekrar edilmiş]: Özgürlük Heykeli'nin görüntüsü. Kararma.

Yönetmen Oscar Apfel, 1920'lerin sonunda, küçük rollerde oynadığı ve figüran olarak çalıştığı sıralarda.

Albay William N. Selig (solda) ve Irving Cummings, 1940'ta,
Tom Mix'i onurlandıran bir plaketi incelerken.

Ravished Armenia

PROLOG

[*Ravished Armenia*'nın ilk gösterimleri, burada işaret edildiği üzere, filmin ana başlığının ve jeneriğin hemen ardından sunulan canlı bir prolog ile başlıyordu. Filmin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı aşırı saldırgan tutumu bir yana, prologda da son derece sert bir İslam karşıtı eğilim dikkat çeker, hatta İsa Mesih'in Müslümanlar tarafından öldürüldüğünü iddia edecek kadar ileri gider.]

Müzikli Uvertür (Ermeni Ezgileri)
Yönetmen ile oyuncular kısa kısa perdede görülür. [Başka bir deyişle, jeneriğin geri kalan isimleri.]

Müzikli Giriş'in Açılışı
Girişin ilerleyen kısımlarında karartılmış sahne kademe kademe koyu mavi bir sise döner. Tüm giriş yazıları görüldükten sonra perde hemen yükselmiştir.

Sahne Suriye çölünün bulanık hatlarını gösterir, sol arkada yıkıntıların silueti, sağ ön planda ise bir vaha vardır.

Seyirciler Müzikli Giriş'in açılmasından hemen sonra oturtulmalıdır. Proloğun sürdüğü altı dakika boyunca kimse salona alınmamalıdır.

AMERİKA'NIN RUHU: (Sağ ön planda, hayal meyal seçiliyor, durup çöl rüzgârlarının uğultusunu dinliyor)

Solan gecenin kasvetli karanlığını ve gölgelerini
telaşa veren bu sesler nedir?
(aynı jest ve mimikler)
İşte Burada yine – ruhumda
Korkunç acının çemberindeki ruhumda,
Kederli bir ananın sıkışan göğsü
Ya da aç biilaç bir çocuk gibi – kim var orada –

ERMENİSTAN: (Koyu renk dalgalanan elbiseler içinde bir figür, sol ön planda bitkin)
Merhaba-a-a-

AMERİKA'NIN RUHU:
Yabandan gelen perişan bir mahluk,
Duyduğumu sandım, ya da, şans eseri, duydum
Sıkıntı ve ıstırabın çığlığını
Daha dün gece Suriye ovalarında.
Ve elim kolum pek mühim
Barış ve Savaş işleriyle bağlı idi, kulak asmadım.

ERMENİSTAN: (daha yakından)
Bir ses – bir ses – bir insan sesi –

AMERİKA'NIN RUHU:
Bir kalp ve el, şayet insansan;
Şayet günahkâr bir ruha aitsen,
Merhamet etsin diye yalvar O'na.
(ışıklar açık maviye döner)

ERMENİSTAN: (yavaşça sol ön plana)
Ah, asil diyarın ruhu
Seni aradım durdum ve buldum sonunda.

AMERİKA'NIN RUHU:
Bir Kadın –

ERMENİSTAN:
Evet, bir kadınım, ben,
Bütün kadınların bağrından koparılmış bir kadın,
Ve milyon katı katledilmiş
İlk Müslüman hilali bıraktığından beri
Kızıl lekesini haçın üstünde.

AMERİKA'NIN RUHU:
Saldırdılar mı, kadın sana? N'olur anlat
Kurşun gibi ağır bir yasla
Kalbine çöken acıyı ve kıpırdat
İçimde en derin acıma hissini. Adları nedir?
Seni bu hükümran kıyılara getiren şey
Belki merhametimi uyandırır.

ERMENİSTAN:
Ah, asil ruh: Böyle kelimeler
Dilimi çözmeye,
Ve nicedir ağlamaktan kurumuş gözlerin
mutluluk gözyaşlarıyla dolmasına yetmiyor.

AMERİKA'NIN RUHU:
Adın nedir?

ERMENİSTAN:
Benim adım mı? Benim adım Ermenistan.

AMERİKA'NIN RUHU:
Hakikaten kutlu bir isim
Tarifsiz acıları anlatan.

ERMENİSTAN:
Ve işte bu yüzden yardım istiyorum senden
Bu terk edilmişliğim içinde.

Hikâyem mi? Kulak ver, bilmek istiyorsan eğer:
Sevinçli bir anaydım bir zamanlar,
Cennetin kendi çocukları kadar
parlak gözlü ve tatlı çocuklarımla. Gökler
Bu kutlu diyara gülümserdi
Ve hepimize can ve nefes üflerdi.
Derken gecenin karanlığı çöküverdi, haça tüküren
Ve kucağımdaki bebeleri katleden binlerce iblisle;
Hayatının baharındaki tertemiz kızlarda
Şehvetlerini dindiren
Cehennem güruhu,
Sultan'ın erkekleri.

AMERİKA'NIN RUHU:
Mümkün müdür?
Dünyada hâlâ böylesi vahşilik olsun?

ERMENİSTAN:
Ya da onları kimsesiz, perişan gönderen uzaklara,
Ta ki benim soyumdan, etimden bir parçadan geriye
Kumların üstünde kemikler kalasıya –
Benim iskeletimin kemikleri, kesilip doğranmış
Ve parçalara ayrılmış çarmıhın üstünde
Tanrı'dan nefret eden, Müslüman adamlarca.
Etimden bir parça –çarmıha gerilmiş–
Zebanilerin ırzına geçtiği Ermenistan,
Yahut zindana atılmış, öldürücü toz toprakta aç,
Diz çöküp Tanrı'ya dua etti aynı zamanda.
Ah, gör bak işte cancağazım –sana uzanmış
o küçük eller– bak, şurada ve şurada;
Bir milyon dört yüz bin bebeğin yüzleri –aç ve solgun–
Doyurulmamış, oysa onlar
can bedenden ayrılsın diye sabırsızlanan
leş yiyici kuşları doyuracak.
Ve bak – Hıristiyan hayalet yürekler,

Ölmek için KENDİNİ ete kemiğe büründürmüş olan
ONUN uğruna çarpmış, kanını akıtmış ve ölmüş.
Onlara göre, O'ydu ölüme giderken yol gösteren onlara
Çünkü hiç ayrılıp ONUN yolundan
Ruhlarında İslam'a yer açmadılar –
Şehit düşen onlar –

(Uzaktan iki derin çan notası duyulur)

O pax vobiscum[1]

(Uzakta başka bir çan notası titrer)

AMERİKA'NIN RUHU:
Et cum spiritu tuo.[2]

ERMENİSTAN:
Bu kutsal amaç
Getirdi beni buraya.
Hakikaten hiçbir dilin insan lisanıyla anlatamayacağı,
ya da kalemle çizemeyeceği bir hikâye.
Canavarca günahların, bağışlanmaz günahların hikâyesi;
Trabzon'un düzlüklerine
gündüz vakti düşen binlercesinin hikâyesi.
Ta ki düşecek kimse kalmayasıya,
Ve ağlayıp can verecek
Müslümanların bıçağının ucunda.

AMERİKA'NIN RUHU:
Ey şehit düşmüş ruh,
Hikâyen benim ruhumda
Savaşın madeni gürültüsüne ayak uyduran,
Sevgi ve elemin iç içe geçtiği bir ezgi uyandırıyor.
Zalime cezasını vermek

1 (Lat.) Barış seninle olsun. [y.n.]
2 (Lat.) Ve Senin ruhunla. [y.n.]

Ve seni kızıl boyunduruktan kurtarmak için
İster misin elimi? Senindir, emrine amade.

ERMENİSTAN:
Yok, yok, Özgürlerin mağrur Ruhu,
Senin silahlı gücün değil muhtaç olduğum,
Ne de intikam, ki yalnız TANRI'ya mahsustur.
Yalnız elini uzat ve kalbini aç – ve ekmeğini,
Şefkatin sütünü ver
Bekleyip duran halkıma, şükürler olsun sana.
Şurada, hareketli görüntülerle
Ermenistan'ın gözyaşlarının
Ve kanayan ruhunun
perdede akan tasvirine iyi bak.
Velhasıl iyi bak uzanmak istiyorsan
Sana uzanmış ellere –
El ver ve ekmek ver – ekmek.
(perde kalkar ve filmin ilk sahnesi başlar)

Dizin

ABD Kongresi 23
Abdülhamid II 22, 76, 195, 201, 233
Abdullah 93, 94, 103
Abuhayatyan Ağa 185
Agate, James 23
Ağazade, Ali 84
Ahmet Bey 90, 201, 202, 203, 209, 210
Akampsis 213
Akçadağ 97, 111, 133, 150, 153
Akdeniz 21
Akpazar bkz. Peri
Alexander, M. 40
Alexandria Oteli 34, 39
Ali Rıza Efendi 105
Almanya 22, 23, 30, 145, 173, 191, 232, 234
Amanoslar 190
American Committee for Armenian and Syrian Relief bkz. Near East Relief
Amerika (ABD) 22, 24, 27-30, 32, 37, 38, 44-46, 50, 65, 67, 68, 71, 72, 76, 77, 88, 97, 131, 133, 144, 148, 153, 163, 176, 183, 193, 216-218, 233, 301
Amerikan Elçiliği 13, 22, 23, 27, 29-31, 38, 39, 45, 56, 69, 70-72, 85, 91, 92, 99, 113, 130, 135, 144, 148, 149, 181, 214, 215, 217, 274, 289, 300, 301
Amerikan Ermenilere Yardım Heyeti 301
Amerikan Koleji 91, 99, 144
Amerikan Yardım Komitesi 13, 215
Amritsar 38
Anderson, J.P. (Mary) 46
Andon (Peder) 193
Antok Dağı 197
Antranik 32, 61, 66, 68, 91, 94, 97, 98, 209, 215, 216, 218, 236, 237, 239, 240, 242, 243, 248-250, 256, 261, 263-269, 271-273, 275, 278-291, 296-301
Antranik Paşa 32, 66, 68, 209, 215, 216, 218
Apfel, Oscar 33, 34, 36, 42, 43, 51, 52, 59, 302
Apple 34
Aquino'lu Aziz Thomas 193
Arabistan 170
Arakelian, Geghard 49
Arapkir 92, 95, 107, 120, 124, 130, 131, 133
Ararat 11, 21, 34, 48, 149
Ararat Home 48
Aram (Kral) 82
Aras 213
Arling, Charles 33
Armen 9, 25, 49
Armenian Genocide Resource Center of Northern California 51
Armenian Maid 40
Arşaluys bkz. Aurora
Arusyak 82, 97, 99, 120, 128, 129, 162-169, 195
Asya 43, 70, 71, 190, 193
Auction of Souls 24, 32, 37, 38, 41, 43, 44
Aurora bkz. Mardiganian, Aurora
Avrupa 25, 47, 71, 76, 79, 104, 130, 144, 198
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 22
Ayastefanos Antlaşması 21
Azerbaycan 23
Aziz Bey 145
Aziz Krikor 75, 204

Babıâli 197
Bağdat 191, 234
Bağdat demiryolu 234
Baldy Dağı 34
Balkanlar 197
Barton, James L. 69, 71
Bahaeddin Şakir 138-140
Bedi, Kabir 26
Bedoukian, Kerop 24

Bekran Ağa 199, 200
Berlin Antlaşması 21
Berman, Pandro S. 25
Besserer, Eugenie 33
Beyrut 69, 184
Birinci Dünya Savaşı 22, 30, 51
Birleşik Krallık 24, 38
Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Altkomisyonu 23
Bitlis 166, 181
Bliss, Edwin M. 23,24
Boğos 84, 86, 89, 90, 92, 93, 95, 96, 104, 109, 128, 235
Bosna 40
Bosworth, Hobart 27
Boyle Heights 49
Bozgedik bkz. Kolig
Bredt, Ferdinand Max 33
Broadway Theatre 42
Bronson, Charles 26
Bryce 38, 42, 67, 70
Bryce Komisyonu 38
Buenos Aires 50
Buffalo 46
Büyük Savaş 79

Cabbar 152, 153
Cambridge 48
Carol, Ronnie 26
Cecil, Lord 70
Cevdet 82, 140, 185, 197, 200-202, 235, 295-300
Chapin, Frederic 32, 231
Christiania 217, 218
Christy, Howard Chandler 45
Clark, Frank 33
Clark, R.H. 44
Clune's Auditorium 41
Columbia Theatre 44
Columbus 29
Connecticut 31, 69
Coogan, Jackie 46, 47
Cummings, Irving 32, 43, 52, 303

Çamlıbel geçidi 129
Çemişgezek 27, 79, 82, 88, 91, 95, 108, 111, 113, 115, 123, 147, 152, 162, 178, 195, 197
Çerkez Kör Kasım 129, 130
Çilingiryan 191
Çin 30
Çımışgik 74
Çoruh 213

Darende 154
Davis, Howard 33, 220
Dayton 44
Demıtrıch (Grandük) 300
DeMille, Cecil B. 33
Der Zor 182
Dersim 210-212
Detroit 44
Devit Bey 33
Dicle 144, 170, 175
Dion, Hector 33
Divriği Geçidi 140, 143
Diyarbakır 66, 134, 140, 151-153, 164, 166, 169-171, 176, 177, 179-185, 188, 189, 195, 201
Djedvik bkz. Cevdet
Dmytryk, Edward 25
Dodge, Cleveland Hoadley 39, 69, 162, 163, 276
Dunlap, Geoffrey 25
Dutton, Samuel T. 69

Eğin 134-136, 138, 140, 144
Egoyan, Atom 7, 11, 149
Eimen Efendi 145, 147
El Hasan Camii 92
Elbistan 190
Elks' Temple 44
Elkus 69
Ellis Island 28
Emin 33, 235, 236, 245-252
Enver Paşa 103, 135, 138, 232
Ermenilere ve Süryanilere Amerikan Yardım Heyeti 30, 31, 39, 69, 71, 72
Ermenistan 9, 21-24, 27-29, 35, 37, 38, 40-48, 51, 70, 71, 78, 139, 148, 205, 218, 231, 232, 308, 309, 311
Erzincan 103, 134, 138, 140, 141, 144, 181
Erzurum 67, 180-182, 184, 185, 187, 212, 213, 215
Eski Ahit 78
Esther 131
Evans Hughes, Charles 39
Evergreen Mezarlığı 49

Fadime 95, 96
Ferid Bey 105, 106
First National 31, 44, 47
Fırat 73, 95, 106, 119, 146, 164, 182, 213

Foreman, Carl 25
Foreman, Lucille 69
Fransa 22, 23, 79, 88
Fresno 31, 32

Gandolfi, Alfred 33
Gates, Eleanor 29, 30, 31, 45
Gates, Eleanor Brown 29
Gates, Harvey L. 29
Gates, Henry Leyford 22, 24, 29-32, 36, 39, 45-47, 55, 78
Germantown 69
Gershwin, Jerry 26
Gibbon, Edward 21
Giresun 144
Globus, Yoran 26
Golan, Menahem 26
Graham (Miss) 32, 99-101, 103, 220, 222, 224, 226, 227, 250, 252, 253, 256-261, 267-282, 284, 285, 287-294
Green, Guy 25
Guggenheim 39
Güney Kaliforniya Üniversitesi 31, 47
Gwazim[?] 95, 96, 109

Hacı Gaffur 66, 151, 156-165, 167, 187, 226, 271, 274-280
Hakobian, Alex 26
Halep 138, 176, 182, 184, 185, 190, 191, 196
Halifax 218
Halil Bey 131
Hall, Albert 38
Hamidiye Alayları 103, 104, 194, 195, 197
Harput 78, 79, 81-84, 86, 87, 91, 94, 97, 103, 105, 107-109, 134, 144, 149, 162, 177, 239
Harriman 35, 39, 45, 46, 56
Harris, James B. 26
Hartunian, Abraham H. 24
Harwood, Ronald 26
Hasançelebi 124, 129, 130
Havva 213
Haydar Paşa 190, 192, 193, 196-198, 202
Hayganuş 125
Hazar Denizi 21
Hekimhan 145
Herodot 70
Hiddekel Nehri 170
Hills, Grampian 30
Hınıs 181
Holan 235
Hollanda 75
Hollywood 12, 14, 25, 33, 35, 45, 48, 60
Holy Cross Medical Center 48
Hopper, Irma Prichard 39
Horace Carpenter 33
Hovanian, Aurora M. bkz. Mardiganian, Aurora
Hovanissian, Richard G. 24
Hovnan 33, 89, 97, 99, 120, 125, 128, 194, 203-205, 235
Huntington, Elizabeth 69
Hüseyin Paşa 80-87, 93, 97, 111, 237

Ibrahim Ağa 195-198
İngiliz Film Sansür Kurulu 39
İngiltere 21, 22, 46, 67, 79, 88, 138
İpranos Dayı 195
İran 70, 195, 198
İsa 41, 65, 75, 77, 80, 83, 87, 88, 104, 115, 116, 132, 143, 144, 146, 157, 166, 170, 173, 193, 201, 202, 213, 241, 244, 306
İsmail Bey 84, 91, 93
İspanya 30
İstanbul 22, 29, 42, 66, 69, 78, 79, 81, 87, 100, 113, 130, 131, 133-138, 153, 155, 162, 167, 172, 181, 193, 195, 215, 232, 276
İsveç 32, 217
İsviçre 78, 191
İtilaf Devletleri 22
İttihat ve Terakki Cemiyeti 114
İzmir 92, 97, 113, 117, 167

Jeanne d'Arc 45
Jennings, Talbot 25
Jerome 292
Johnson, Julian 43
Jolson, Al 33
Jöntürkler 22, 27
Judson, Hanford C. 41

Kafkasya 68, 164, 170, 176, 197, 198, 200, 215, 216
Kahn, Otto H. 39
Kaliforniya 26, 31, 33, 43, 47, 51

Kamil Paşa 138, 140
Kanada 38, 48
Kangal 152
Karaca dağı 178
Karadeniz 21, 120, 144
Karasu 95, 106, 109, 134, 213
Kasap Taburu 138, 140, 141
Kastner, Elliot 26
Keban Maden 120, 121
Kemah 108, 109
Kemal Efendi 33, 66, 111, 114-117, 119, 120, 262,-265
Kerim Bey 152, 153, 155
Khandjian, Melkon Armen Nercissian 9, 25, 49
Kilikya 22
King, L.J. 33
Kitabı Mukaddes 70, 71, 78
Kırkgöz 145
Kloian, Richard D. 9, 51
Knapp 97
Koçhisar 132
Kolig (Bozgedik) 161
Kozanlian, Eduardo 50
Kserkses 82
Küçük Asya 43, 190, 193
Kürdistan 164
Kurkijian, John 26
Kürt Meydan 197, 198

Latham Oteli 31
Loew's New York Theatre 41
Lombardi, Rodi 33
Londra 24, 25, 38, 46
Long, Steve 31
Lonsdale, Harry 33
Los Angeles 9, 24, 31, 34, 39, 41, 42, 48-50
Lusan 32, 33, 79-82, 84-86, 88-104, 109, 111, 112, 116, 120, 122, 127-129, 224, 236, 238, 239, 245, 247, 250, 253-255, 267-270
Lusaper 161

MacCallum, F. W. 67, 215
Madam Roth 145-147
Mahir Efendi 129
Majestic Theatre 39
Malaga 30
Malakian, George 33
Malatya 66, 143-145, 147-153, 162, 164, 181, 195
Mamuret-ül Aziz 73, 78, 79, 81, 207, 210
Maraş 190, 191
Mardiganian, Aurora (Arşaluys) 7, 11-15, 24, 25, 27-37, 39-41, 43-52, 60, 61, 68-71, 110, 222, 224, 226, 227, 235-241, 245-251, 253-257, 260, 262-282, 284, 285, 287-298, 300, 301
Marcus Loew 44
Mardiganyan, Sarraf 74, 76
Mardiros 97, 99, 120, 128, 130, 194, 203-205
Margaret Herrick Kütüphanesi 9, 36, 47
Maritza 113
Markar 113, 123
Markrid 108, 109
Marta 146
Martin 47
Maryam 98, 100, 126-128
Massachusetts 48
McCarthy, Miles 33
McKee, Lafe 33
McLaine 149
Mehmed Reşad V 233
Mekke 156, 252
Meryem Ana 75
Merzifon 91, 99, 134, 144
Merzifon Amerikan Koleji 144
Mezopotamya 151, 176
Mezre 108, 145
Midnight Express 27
Miller, Donald E. 24
Miller, Lorna Touryan 24
Milletler Cemiyeti Birliği 38, 39
Mission Road 34
Mix, Tom 303
Mıgırdiç, Vartan 104
Mıgırdiç, Yester 104-107
Mojave Çölü 34
Morgenthau, Henry 22, 29, 30 39, 42 55, 70
Mouradian, Sarky 26
Movses 108
Muammer Paşa 129
Muhammed (Hazreti) 41, 81, 88, 115, 116, 137, 157, 170, 202, 203, 244, 256
Murat Nehri 89
Muş 196-198, 201, 289, 291, 298, 299

Musa Bey 33, 97, 111-115, 118, 153, 260-264
Musa Dağ'da Kırk Gün 25, 26

Nail Paşa 170, 171
National Association for Armenian Studies and Research 48
Nazım 202-205
Near East Foundation 9, 30
Near East Relief (American Committee for Armenian and Syrian Relief) 9, 30
New Harbor 301
New York 13, 24, 25, 29-31, 33, 39-41, 44-47, 65, 70, 72, 181, 215, 218, 292
New York Modern Sanatlar Müzesi 47
Newman, Harry 33
Niksar 134
Nilsson, Anna Q. 32, 43, 52, 220, 222, 224, 226, 227
Norveç 27
Nuh 21, 82

Ohannes 162
Ohio 29, 44
Ontario Film Sansür Kurulu 38
Opatashu, David 26
Oriental Handelsgesellschaft 176
Orta Anadolu 191
Ortadoğu 9, 33, 35, 46
Osland-Hill, Georg Edward 30
Oslo 28, 217
Osman Bey 27
Osmanlı Imparatorluğu 21, 22, 26, 30, 70, 233, 306
Ozanyan, Antranik 32

Papazian, Bertha S. 24
Paris 50, 78
Parker, Alan 26
Passelt Paşa 33, 220, 237, 238, 241, 242, 248-251, 253
Patterson, Neil 25, 37
Paull, E. T. 40
Penier 75
Pennsylvania 30
Pennysylvania Sansür Kurulu 37
Peri (Akpazar) 162
Petrograd 217, 218
Philadelphia 37
Plaza Oteli 39
Plummer, Christopher 25
Poladyan 88
Pollock, Gabriel 33
Ponti, Carlo 25
Presbiteryen Dış Temsilcilikler Kurulu 69
Priest, Janet 44
Princeton Üniversitesi 9, 31

Queen's Hall 38

Rahim Bey 98, 100
Raşit 33, 290-293
Ravished Armenia 7, 11-14, 16, 17, 24, 27, 29, 31, 32, 34, 35, 37-47, 49-51, 59, 61, 231, 306
Resulayn 177
Reynolds, Clarke 26
Raynolds 97
Richbardt, Bertha 33
Robert Kolej 276
Rochegrosse, Georges 33, 292
Rockwell, Helen 41
Ruanda 40
Rubenstein, George 47
Rupen (Peder) 33, 82, 83, 85, 87, 88, 90, 93, 201, 239-244
Rus Kafkasyası 70
Rus-Türk Savaşı 21
Rusya 21, 22, 27, 215

Samsun 134, 144
San Francisco 45
Santa Barbara 34
Santa Monica 34
Sarafyan, Dikran 191
Sarafyan (Bayan) 191
Sarah (Rahibe) 33, 131
Sarazenler 114
Sarıkamış 216, 217
Schappen (Yüzbaşı) 190, 191
Scotland Yard 39
Scott, George T. 69
Seabury, Forest 33
Selig 27, 31, 33, 34, 36, 43, 47, 57, 58, 292, 303
Selig Zoo Studio 34
Selig, William N. 31, 43, 57, 303
Semiramis (Kraliçe) 82
Sera 82, 89, 97, 99, 120, 128, 194, 203-205, 235
Severag (Siverek) 188
Silverman, Sime 42

Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi 9, 26, 36, 47
Sisters of Grace (Inayet Rahibeleri) 130
Sivas 78, 129-132, 138, 140, 141, 144, 149, 152, 154, 157
Siverek bkz. Severag
Sırpuhi 91
Slide, Anthony 7, 11, 12, 14, 28
Smith, Frederick James 43
Sovyetler Birliği 22, 23
St. Francis Oteli 45
Stapleton, Robert 181
Stevens 81
Stockwell, Guy 26
Strand Theatre 38
Straus, Oscar S. 39
Süleyman 78
Suriye 13, 40, 50, 111, 143, 164, 170, 306, 307
Swarthmore College 9, 30

Şam 97, 155, 182, 184, 193
Şebinkarahisar 120, 121, 134
Şerif, Ömer 25
Şeyh Zilan 66, 190, 198, 199
Şeytan Deresi 188
Şeytan Geçidi 285
Şıracıyan (Peder) 193
Şirin 108, 109
Şiro 155

Taft 39
Talat Paşa 33
Tiflis 216, 217
Tohma Suyu 145, 150
Tokat 144
Toronto 38, 48
Trabzon 96, 120, 134, 310
Transkafkasya 22
Trokin 216
Tshar-Rahya'da[?] 141
Tufenkciyan, Garabed 127
Türk hükümeti 25
Türk Imparatorluğu 232
Türkiye 13, 21-23, 26, 27, 29, 38, 43, 69, 79, 87, 94, 125, 145, 162, 184, 185, 191, 198, 215, 232, 233

University of Southern California bkz. Güney Kaliforniya Üniversitesi
Urfa 182, 183, 185, 188, 190-193, 195, 196, 200
Ussher, Clarence 67, 149
Ussher, Elizabeth Barrows 149

Vahram 66, 73-79, 77-79, 199, 207, 209-211
Van 48, 67, 70, 78, 81-84, 149, 166, 176, 177, 185, 197, 200, 240
Van Nuys 48
Vanderbilt 39, 45
Variety 14, 26, 39, 42
Vartesaryan, Arusyak 162
Vehbi Bey 66, 101, 103, 105, 106, 257-260
Vickrey, C. V. 69
Viyana 25
von Wangenheim, Hans Freiherr 233
von Wolfskehl, Kont Wolf 91

Waln, Nora 30, 31, 72
Walsenburg, August 176
Wangenheim 233, 234
Warner Bros 31, 47
Washington D.C. 22
Washington Theatre 44
Wegner, Armin 13
Werfel, Franz 25
West Point 27
West, Lillian 33
Wilbur Weeks 40
Wilson, Carey 25
Wing and Wing 47
Woodman, Frederic T. 39
World Court League 69

Yakındoğu 9, 30, 31, 43, 46, 47, 70
Yakındoğu Amerikan Yardım Heyeti 53
Yakındoğu Vakfı 9, 30, 43, 47
Yale Üniversitesi 88
Yegaryan, Harutyun 187
Yugoslavya 26
Yunanistan 25

Zeytun 190
Zoryan Çağdaş Ermeni Araştırmaları ve Belgeleri Enstitüsü 48

Adı Arşaluys, nam-ı diğer Aurora. 1915'te, Ermeniler tehcir edildiği sırada, 14 yaşında Çemişgezekli bir kız çocuğuydu. Halkının yok edilişine tanık oldu, aile fertlerini birer birer kaybetti. Maruz kaldığı bedensel ve ruhsal işkencelere rağmen hayatta kalmayı başardı. Onun hikâyesini diğerlerinden ayıran ise, başrolünde oynadığı bir filmle yaşadıklarının beyazperdeye aktarılmış olması.

Aurora kurtulup da iki yıl sonra ABD'ye vardıktan sonra, başından geçenleri bir yardım kurumuna anlatır. Hikâyesi Henry L. Gates tarafından yayımlanır ve Hollywood'lu yapımcıların dikkatini çeker. Böylece Aurora, ne olup bittiğini bile tam olarak anlamadan acılarını sinemada yeniden canlandırarak, yaşadığı travmayı tekrar tekrar hatırlamak zorunda kalır.

Kitabın editörü Anthony Slide da tam bu nokta üzerinde duruyor. Aurora'nın tanıklığının, ortalama Amerikalı için bir seyirlik haline getirilmesi ve yaralı bir ruhun daha da zedelenmesi üzerinde.

Hikâyedeki diğer can alıcı nokta da, filmin Aurora'nın halkının akıbetine uğraması, yani ortadan kaybolmasıdır. Gösterime girdiğinde gişe rekorları kırmış olan film kaybolmuş, geriye bölük pörçük bazı kareler kalmıştır. Filmin gösterildiği her eyalete götürülen, bir meta haline getirilen, hatta ruh dengesi sarsılınca dublörleri sahneye çıkarılan Aurora da unutulup gitmiştir. İlerlemiş yaşında bu dünyadan göçüp gittiğinde kimsesizler mezarlığına gömülecektir.

Anthony Slide, Aurora'nın ve kayıp filmin peşine düşerek, dikkatimizi hem unutturulmaya çalışılan bir trajediye, hem sinema tarihinde unutulup gitmiş bir yapıma çekiyor.

ISBN 9786055753887